

HANDEL
MED
KONST

HANDEL MED KONST

*Språk och dialog i Paul Sinebrychoffs brevsamling
från sekelskiftet 1900*

RED. HANNA LEHTI-EKLUND & BEATRICE SILÉN

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS
APPELL FÖRLAG, STOCKHOLM
2020

Boken utges med stöd av Christian och Constance Westermarks donationsfond inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

Denna bok är nr 841 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

© Författarna och Svenska litteratursällskapet i Finland 2020

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-Ingabearbetningar 4.0 Internationell (CC BY-NC-ND 4.0).

Omslag och grafisk form: Maria Appelberg

Tabeller och diagram: Antti Pokela

Omslagsbild: Paul Sinebrychoff i sitt arbetsrum, 1910-talet. Foto: Signe Brander. Museiverket, Helsingfors.

Typsnitt: Garamond Pro, Neutra Text

ISBN 978-951-583-476-8 (tryckt utgåva, Finland) www.sls.fi

ISBN 978-91-984960-8-6 (tryckt utgåva, Sverige) www.appellforlag.se

ISBN 978-951-583-505-5 (pdf), <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-505-5>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt) ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 803.97

Innehåll

Förord	7
HANNA LEHTI-EKLUND	
1. Inledning	11
HANNA LEHTI-EKLUND	
2. Material	29
BEATRICE SILÉN & HANNA LEHTI-EKLUND	
3. Affärsdialog och personliga inslag i brevväxlingen	39
DANIELA PIIPPONEN & HANNA LEHTI-EKLUND	
4. Inledningar, avslutningar och tilltal	69
JANNIKA LASSUS & MONA FORSSKÅHL	
5. Orden speglar genren	90
Kvantitativ analys av lexikala mönster i Paul Sinebrychoffs korrespondens	
DANIELA PIIPPONEN	
6. "Med hjärtliga hälsningar till Herrskapet"	114
Ortografen i brevsamlingen i förhållande till stavningsreformerna 1889 och 1906	
RUUT KORPINEN	
7. "Måladt, som jag tror, af Svartz"	150
Periodisk meningsbyggnad i Paul Sinebrychoffs brevsamling 1899-1907	
BEATRICE SILÉN	
8. "Eder 'flöjtspelare' däremot skulle jag hafva godt öga till"	192
Uppmaningar och erbjudanden i Paul Sinebrychoffs brevsamling	

BEATRICE SILÉN

9. "Kanske jag i Venedig finner ngt vackert prt!" 239

Andra adverbial på satsadverbialets plats i den Sinebrychoffska brevsamlingen

HANNA LEHTI-EKLUND

10. "Hvad våra affärer beträffar" 272

Strukturering av breven genom markering av topiker och ledföljd

JAN LINDSTRÖM & THERESE LINDSTRÖM TIEDEMANN

11. "Ni minnes nog hvilka jag menar" 293

Subjektiva och intersubjektiva aspekter av modal verbet *nog*

BEATRICE SILÉN & HANNA LEHTI-EKLUND

Sammanfattande diskussion 324

Bildkällor 336

Källor och litteratur 337

Medverkande 346

Förord

Konstmuseet Sinebrychoff har spelat en viktig roll för den här bokens tillkomsthistoria. År 2005 tog museets dåvarande chef Ulla Huhtamäki kontakt med dåvarande Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Museet hade i sin ägo en stor brevväxling mellan fabrikören Paul Sinebrychoff och ett stort antal personer. Brevväxlingen, som är från åren 1881–1909, hade digitaliserats och museet planerade att på webben lägga ut den del av brevväxlingen som gällde Sinebrychoffs konstköp. Professor Pirkko Lilius förmedlade museets begäran till institutionen om att få brevväxlingen transkriberad och översatt till finska. Största delen av breven var på svenska och en mindre del på tyska, franska, engelska, danska, italienska och ryska.

Institutionen lovade göra översättningarna och museet gav i sin tur sitt tillstånd till att breven kunde användas som forskningsmaterial. Museet bistod under några år översättningsarbetet också finansiellt. Sammantaget pågick transkriberingen och översättningen i fem år och

involverade flera personer. Många studenter i nordiska språk och andra språk vid Helsingfors universitet bidrog till att projektet slutfördes. Breven var många och de ibland svårtydda handstilarna samt ett genrespecifikt ordförråd gjorde att arbetet framskred långsamt.

Det finns alltså många som har gjort en stor arbetsinsats för att Paul Sinebrychoffs brev gjorts tillgängliga för ett större forskarsamfund. Deras arbete har varit avgörande för studierna i den här boken. Vi tackar Konstmuseet Sinebrychoff och dess dåvarande museichef Ulla Huhtamäki, intendent Minerva Keltanen och amanuens Reetta Kuojärvi-Närhi för möjligheten att göra breven tillgängliga för forskare och för det finansiella stödet beträffande transkriberingen och översättningen av breven. Av de involverade studenterna vill vi i synnerhet tacka Satu Järveläinen (f. Kari) och Magnus Brenner som jobbade med de svenskspråkiga breven. Brenner arbetade fram en utmärkt förteckning och transkriberade många brev, och Järveläinen både transkriberade och översatte de flesta svenska breven till finska. Maarit Arvola transkriberade och översatte de brev som var på tyska, Leena Blom de som var på franska och Harri Summanen de som var på ryska.

Inom ämnet nordiska språk har kollegerna professorerna Jan-Ola Östman och Pirjo Kukkonen varit med i projektet bland annat genom att engagera studenter i transkriberings- och översättningsarbetet. Fil. mag. Daniela Piipponen och fil.mag. Ruut Korpinen har assisterat i forskningsarbetet under sin studietid och skrivit sina avhandlingar pro gradu utgående från breven. Personalen vid FIN-CLARIN har sett till att de transkriberade breven, som numera uppgår till cirka 650 stycken, har gjorts tillgängliga i korpusform. Tack för det!

Bidragen i den här boken har uppstått genom ett flerårigt samarbete mellan Beatrice Silén, Hanna Lehti-Eklund, Daniela Piipponen och Ruut Korpinen. Gruppen har senare utökats med Jan Lindström, Therese Lindström Tiedemann, Mona Forsskåhl och Jannika Lassus.

Vi tackar Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) som har velat ge ut vår forskning och de av SLS tillsatta externa granskarna. Ett varmt tack går till redaktörerna Malin Bredbacka-Grahn och Hedvig Rask som på många sätt har sett till att texterna har blivit bättre.

Förhoppningsvis ska studierna i den här boken kunna förmedla något av den fascination som breven väckt hos oss. Vi har velat berätta om hur en grupp konstkännare på svenska förhandlade om konst kring sekelskiftet 1900. Språket kring sekelskiftet har erbjudit flera infallsvinklar vad gäller ortografi, syntax, lexikon och också i fråga om skillnader jämfört med modern svenska. Affärskorrespondens med förhandlingar om konstverk har erbjudit en god möjlighet att studera krav och erbjudanden i interaktion mellan olika handelspartner som uttrycker sig på ett individuellt och tidstypiskt sätt. Vi hoppas att våra studier inspirerar andra till forskning i brev skrivna på äldre svenska.

Helsingfors i december 2019

Hanna Lehti-Eklund och Beatrice Silén

Inledning

HANNA LEHTI-EKLUND

Den här boken är en undersökning av en unik brevväxling från sekelskiftet 1900 mellan den finländske fabrikören Paul Sinebrychoff och fyra personer verksamma inom konstfältet i Sverige. Paul Sinebrychoff d.y. (1859–1917), som är den ena parten i brevväxlingen, var direktör för bryggeriet Sinebrychoff 1888–1917. Under sin livstid kom han också att bygga upp en anseelig konstsamling som i dag ägs av Konstmuseet Sinebrychoff. De brev som behandlas i den här boken har tillkommit i samband med att Sinebrychoff byggde upp sin konstsamling. De svenska parterna i brevväxlingen är personer som var konstsamlare eller arbetade i konstbranschen. Materialet består av affärskorrespondens som är av ett speciellt slag. I breven förhandlas om köp och försäljning av konstverk, men där beskrivs även målningar och artefakter och efterlyses information om objekt för tilltänkta köp.

Syftet med den här boken är att ge en språklig analys av breven och korrespondensen som huvudsakligen är skrivna mellan åren 1899–1904. Materialet utgör ett utdrag ur den enorma brevväxling som Sinebrychoff lämnade efter sig (se nedan och kap. 2). Värdefullt är att det går att spåra längre händelseförlopp, eftersom både skickade och mottagna brev har sparats. Brevkedjorna för den här boken har valts ut för att få med aktörer som spelade en viktig roll när Sinebrychoff byggde upp sin konstsamling. Dessa är representanterna för Bukowskis konsthandel, direktören Carl Ulrik Palm och medarbetaren, senare delägaren, Sigrid Lindqvist (senare Carlsund), konstsamlaren Axel Durling samt amanu-

ensen för Nationalmuseum i Sverige, Osvald Sirén. Paul Sinebrychoff hade olika relationer till dessa personer, vilket framgår av korrespondensen. Eftersom breven sträcker sig över en period på fem år, kan man också se en viss utveckling i relationerna under tiden. Studierna i denna bok tar fasta på syntax, lexikon, språkliga handlingar och ortografi. Att breven är led i långa skrivna dialoger möjliggör en undersökning av dialogiska drag såsom bruket av pragmatiska partiklar och mottagaranpassning med signalering av övergång till nya ämnen. Inledningsvis beskriver vi breven och skribenterna och placerar dem i en historisk och forskningsmässig kontext.

En kombination av tre faktorer gör forskningsmaterialet unikt: tidpunkten när breven är skrivna, genren affärsbrev och brevkedjorna mellan mottagare och sändare som har sparats under olika perioder. Det finns inte många undersökningar av svenskan i Finland och i Sverige kring sekelskiftet 1900. Detta sekelskifte torde kunna ses som en period som fortfarande representerar det långa 1800-talet men som i viss utsträckning redan börjar påverkas av de förändringar, till exempel intimisering av språkbruket, som kom att präglade 1900-talet (jfr t.ex. Mårtensson 1988 och Fremer 2018). Språkligt sett utgör breven alltså ett intressant forskningsobjekt: till exempel syntaxen och dess komplexitet samt ortografin var områden där större språkliga ändringar höll på att ske eller redan var igång. Det är typiskt för affärskorrespondens att texterna innehåller språkhandlingar såsom krav och erbjudanden som är väsentliga för köp och försäljning, men som ofta saknas i privatbrev. Dessa erbjuder en möjlighet att undersöka hur förhandlingar framskrider och hur de relevanta språkhandlingarna uttrycks.

Boken är resultatet av ett forskningsprojekt där de ovannämnda infallsvinklarna – tid, genre och dialogicitet – står i centrum. Vi har velat lyfta fram det som språkligt sett verkar vara typiskt för sekelskiftet, men också analysera genremässiga och språkliga drag som är kännetecknande för det här materialet.

Kapitlen 1–4 utgör bakgrundskapitel som beskriver projektet, de centrala dragen i breven och skribenterna. De språkliga analyserna finns i kapitlen 5–11. I kapitel 1 redogörs för det projekt som har

lett till sammanställningen av en brevkorpus och analyserna i den här boken. Dessutom presenteras de centrala personerna i brevmaterialet: Paul Sinebrychoff, Carl Ulrik Palm, Sigrid Lindqvist, Osvald Sirén och Axel Durling. Kapitlet avslutas med en redogörelse för forskningsläget. I kapitel 2 beskriver jag breven i materialet som artefakter och i siffror. Kapitel 3 tar fasta på centrala drag i den undersökta korrespondensen: breven utgör en dialogisk diskurs men är samtidigt texter med institutionella och privata drag. Beatrice Silén och jag skriver här även om interaktionen i breväxlingen och om typiska drag i affärsbrev som också innehåller personliga inslag. I kapitel 4 beskriver jag tillsammans med Daniela Piipponen vad som är karakteristiskt för de inledande och avslutande hälsningsfraserna i breven. Samtidigt redogör vi för hur skribenterna tilltalar varandra och hur praktikerna ändras med tiden.

I analyskapitlen 5–11 behandlas vad som språkligt och genremässigt sett är utmärkande för korrespondensen. Jannika Lassus och Mona Forsskåhl gör i kapitel 5 en analys av typiska lexikala drag i breven. De undersöker skribenternas ordval genom kvantitativa analyser. De lexikala valen återspeglar de pågående affärsförhandlingarna samtidigt som skribenterna har vissa individuella preferenser när det gäller val av ord och uttryck. I kapitel 6 undersöker Daniela Piipponen hur variationen i ortografin kring sekelskiftet 1900 tar sig uttryck i brevsamlingen. Hon analyserar hur skribenternas sätt att stava förhåller sig till ortografiska normer och aktuella reformer i svenska språket.

Syntaxen och meningsbyggnaden i breven analyseras ur flera synvinklar. I kapitel 7 studerar Ruut Korpinen egenskaperna hos särskilt långa och komplicerade meningar, det vill säga perioder. Hon definierar begreppet *period* och undersöker hur frekvent och i vilken form den periodiska meningsbyggnaden förekommer hos de olika skribenterna. I kapitel 8 analyserar Beatrice Silén bruket av uppmaningar och erbjudanden i förhandlingen om olika konstföremål. Hon studerar realiseringen av de här språkhandlingarna och hur kontexten och relationen mellan skribenterna avspeglas i valet av struktur. Den skriftspråkliga syntaxen i breven präglas av att skribenterna tenderar att placera även andra adverbial än satsadverbial i mittfältet. Silén studerar

i kapitel 9 den här företeelsen och vilka ordföljdsprinciper som verkar ligga bakom en sådan placering av adverbial.

Det framgår på olika sätt i breven att skribenterna anpassar sig till mottagarna. De tar hänsyn till sin gemensamma historia och vad de tidigare har skrivit om. De anpassar sitt sätt att hälsa och tilltala varandra enligt den relation som råder mellan dem. När de strukturerar topikerna i breven utnyttjar de olika slags markörer och ledföljd för att göra innehållet lätt tillgängligt för mottagarna och för att visa anknytningen till den tidigare brevväxlingen. I kapitel 10 diskuterar jag den här typen av mottagaranpassning. Jan Lindström och Therese Lindström Tiedemann tar i kapitel 11 upp bruket av modaladverbet *nog*. Adverbet kan understryka talarens (skribentens) subjektiva visshet om något, eller så kan det hänvisa till vad talaren förmodar om den andres inställning, intentioner med mera, varvid adverbet fungerar intersubjektivt. De subjektiva och intersubjektiva betydelsepotentialerna hos *nog* realiseras i brevväxlingen beroende på kontexten och relationen mellan skribenterna.

I ett sammanfattande kapitel jämförs den språkliga utvecklingen i korrespondensen med tidigare forskning i 1900-talets språkliga trender. Där diskuteras också variationen mellan skribenternas sätt att uttrycka sig. Vi ger en översikt över hur ett dialogiskt perspektiv genomsyrar breven där skribenterna tar hänsyn till och anpassar sig till varandra, tar initiativ och bemöter dem. Inom handel med konstverk står erbjudanden och krav i centrum.

1.1 Projektet Sinebrychoffs brev

Paul Sinebrychoffs brevsamling omfattar åren 1881–1909. I sin helhet består den av 1 455 brev. Av breven har i dag cirka 650 transkriberats och översatts till finska. De flesta av dessa brev hör ihop med köp och försäljning av konst. I brevsamlingen ingår emellertid också brev som skrivits i samband med att Sinebrychoff skaffat varor till sitt bryggeri samt ett antal personliga brev. Fortfarande väntar alltså en hel del brev på att bli transkriberade.

De brev som gäller Sinebrychoffs konstköp transkriberades, översattes till finska och digitaliserades i början av 2000-talet i första hand av nordister vid Helsingfors universitet på uppdrag av Konstmuseet Sinebrychoff (se förordet). Det visade sig att uppgiften ingalunda var enkel eftersom språket representerade äldre svenska, handskrifterna var svårtolkade och framför allt för att brevsamlingen var så omfattande.

I dag har de transkriberade och översatta breven gjorts digitalt och fritt tillgängliga för forskare och den stora allmänheten med konstmuseets, transkriberarnas och översättarnas tillstånd via FIN-CLARIN. Det är ett konsortium mellan finländska universitet, IT-centret CSC och Institutet för de inhemska språken som bland annat hjälper forskare att dela forskningsdata genom Språkbanken i Finland.¹ Brevens har förts till Språkbanken och kan användas med korpusverktyg.² Paul Sinebrychoffs egna brev har dessutom förts till avdelningen ”Äldre finlandssvenska texter” vid Språkbanken i Sverige.³ Språkbanken i Finland erbjuder webbservice med material och redskap för forskarsamfundet, framför allt i form av språkkorpusar på finska och flera andra språk. Språkbanken i Sverige är en motsvarande organisation som utvecklar och erbjuder korpusar på svenska och redskap för forskare. Den upprätthålls av Göteborgs universitet. Med korpusverktyget Korp som tillhandahålls av båda språkbankerna kan man göra sökningar och sorteringar av ord och fraser i stora korpusar. De tolkade och översatta breven är också tillgängliga via Konstmuseet Sinebrychoff.⁴

Analyserna i den aktuella boken bygger på brevväxling som uttryckligen handlar om konst. Ett annat kriterium vid valet av material har varit att breven ska ingå i längre brevkedjor där skribenterna i flera på

1 Om FIN-CLARIN, se Språkbankens sida <https://www.kielipankki.fi/organisaatio/fin-clarin/>.

2 Korpusen Korp, <https://korp.csc.fi/?mode=swedish/lang=fi>; <http://spraakbanken.gu.se/korp/>

3 https://spraakbanken.gu.se/korp/?mode=fisk1800?lang=sv&stats_reduce=word&cc-qp=%5B%5D

4 Paul Sinebrychoffs brevsamling, <http://kirjarkisto.siff.fi/Default.aspx?alias=kirjarkisto.siff.fi/se>

varandra följande brev diskuterar eller förhandlar om olika ärenden. Affärsbrev eller personliga brev som inte ingår i långa brevkedjor har inte inkluderats i våra undersökningar. Härigenom har vi fått ett bättre avgränsat material, men också ett material som består av en speciell typ av affärsbrev. Som tidigare nämntes behandlar den här boken korrespondensen mellan Paul Sinebrychoff (PS) och fyra personer: fröken Sigrid Lindqvist (SL), senare fru Carlsund, och direktör Carl Ulrik Palm (CUP) som båda arbetade vid konsthuset Bukowski, amanuens Osvald Sirén (OS) samt hovrättsrådet/hovrättens skrivare, konstsam-laren Axel Durling (AD).

1.2 Paul Sinebrychoff och de andra brevskrivarna

Fabrikören Paul Sinebrychoff och hans hustru Fanny byggde under flera årtionden upp en för finländska förhållanden ansenlig konstsamling. Samlingen innehöll över 700 föremål. (Pettersson 2004) Paul Sinebrychoff, också kallad Paul den yngre, var tredje generationens bryggeri-ägare. Släkten Sinebrychoff kom ursprungligen från Ryssland. Pauls farfar Pjotr, eller Peter, hade startat en handel som proviantör för Svensksunds garnison och utvidgade den sedermera till ett bryggeri och krog i Kotka (Pullinen 2002:138). Paul den yngres farbror Nikolaj anses ha varit ett ekonomiskt geni som på en kort tid expanderade sin fars affärsverksamhet till en blomstrande handel och bryggeri. År 1817 flyttade han verksamheten till Sveaborg utanför Helsingfors och 1821 startade byggandet av ett bryggeri i Sandviken. Nikolajs bror, Paul den äldre, övertog ledningen av bryggeriet 1852 och byggde ytterligare ut verksamheten. (Pullinen 2002:140 ff.) Enligt Engman (2016:99 f.) var Paul Sinebrychoff d.ä. på ”1870-talet [...] en av stadens inflytelserikaste män” och släkten Sinebrychoff hörde till Helsingfors rikaste släkter i slutet av 1800-talet.

Släktens yngre generation övergick så småningom från en rysk till en svensk kultur, vilket var typiskt för den sociala och ekonomiska eliten i Helsingfors under 1800-talet. Medan Paul den äldre fortfarande gärna

talade ryska, var svenska det första språket för hans söner Paul och Nicolas (Pullinen 2002:145). I Paul Sinebrychoffs brevsamling finns endast få brev på ryska.

Paul den yngre övertog ledningen av bryggeriet 1888 efter sin bror Nicolas och fortsatte som verkställande direktör ända till sin död (Mäkelä-Alitalo, Heikkinen & Keltanen 2009:81). År 1883 hade Sinebrychoff gift sig med skådespelaren Fanny Grahn. Samlandet av målningar, miniatyrer, silver och porslin blev en gemensam hobby för paret Sinebrychoff. Paul Sinebrychoff hade stora investeringar i många finländska företag. De medel som han investerade i den ständigt växande konstsamlingen härstammade i stor utsträckning från andra källor än bryggeriverksamheten. Sinebrychoff har beskrivits som en man som inte var speciellt tålmodig och som också hade ett häftigt lynne, men som idkade välgörenhet i stor utsträckning. När Paul Sinebrychoff plötsligt dog i en hjärtattack 1917, efterlämnade han en miljonförmögenhet. Äktenskapet var barnlöst och när kommerserådinnan Fanny Sinebrychoff dog 1921 testamenterade hon konstsamlingen till finska staten. (Mäkelä-Alitalo, Heikkinen & Keltanen 2009:84, 122)

Teckning från början av 1880-talet av Sinebrychoffs bostads- och bryggeribygnader vid Sandvikskajen i Helsingfors.

Kommerseriddet P. Sinebrychoff.

Gustavianska rummet hos kommerseriddet Sinebrychoff.

Kommerseriddinnan F. Sinebrychoff.

Tidningsurklipp från 1909 med Paul och Fanny Sinebrychoff samt den gustavianska salongen i deras hem på Bulevarden 40.

Konstsamlingen består av köp gjorda i Sverige och i det övriga Europa (Kartio 1993). Sinebrychoff inledde uppbyggandet av sin samling i slutet av 1800-talet och gjorde de första inköpen hos Henryk Bukowski i Stockholm 1895. Senare anlidade han olika experter som hjälp vid köpen av tavlorna. En av dem var Osvald Sirén, som bland annat under sina resor på kontinenten letade fram lämpliga tavlor som kunde intressera Sinebrychoff.

Den brevsamling som Paul Sinebrychoff lämnade efter sig är speciellt intressant för att han sparade både kopior av sina viktigaste brev och svaren på dem. Detta är relativt ovanligt. De flesta brevsamlingar som har sparats för eftervärlden innehåller oftast bara den ena partens brev. I Sinebrychoffs samling går det alltså att följa upp faserna i köpeförhandlingarna kring olika artefakter i detalj.

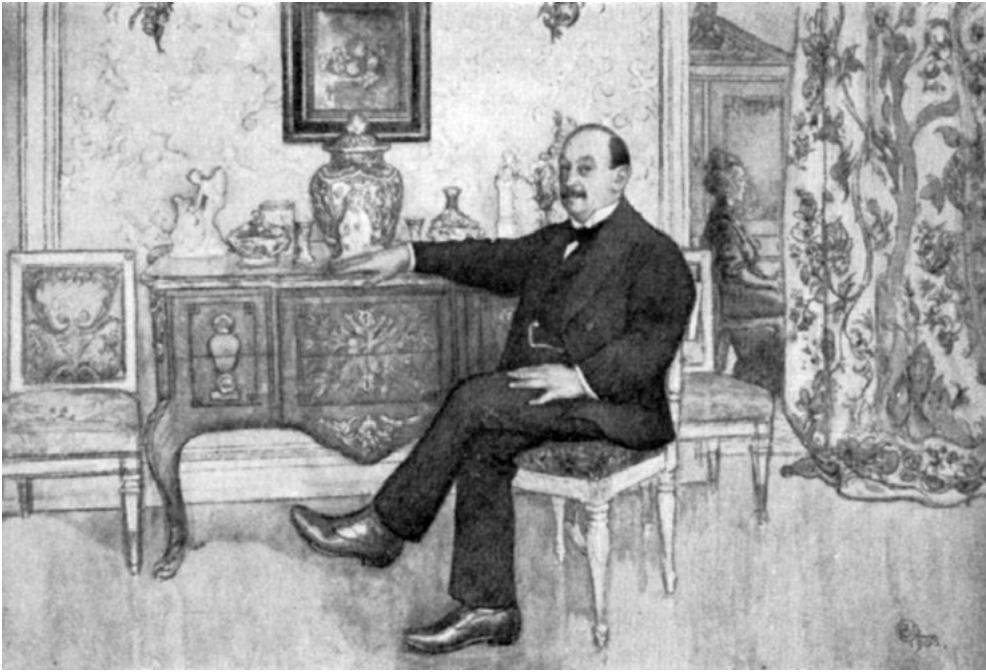
För den här undersökningen har vi valt ut fem brevkedjor mellan Paul Sinebrychoff och fyra personer han korresponderade med (se närmare kap. 2). Sinebrychoff hade en flitig brevväxling med konsthuset Bukowski och korrespondensen fortsatte också efter Henryk Bukowskis

död. I materialet ingår två brevkedjor med konsthuset Bukowski, där mottagarna och skribenterna utgörs av direktören Carl Ulrik Palm och medarbetaren Sigrid Lindqvist. Av brevväxlingen mellan Nationalmuseums amanuens Oswald Sirén och Paul Sinebrychoff framgår hur Sinebrychoff gav uppdrag till Sirén och anlidade honom som konstexpert. Med tiden kom de att bli goda vänner. Den fjärde skribenten i denna undersökning är konstsamlaren Axel Durling som sålde flera verk till Sinebrychoff. Durling och Sinebrychoff utbytte åsikter om sina samlingar, om auktioner och om konstverk som de hade sett.

Carl Ulrik Palm (1865–1954) köpte upp konsthuset Bukowski år 1900 efter att dess grundare Henryk Bukowski hade dött. Palm var då amanuens vid Nordiska museet. Sex år senare registrerades H. Bukowskis Konsthandel som ett aktiebolag där både Palm och Sigrid Carlsund ingick som stiftare (Asplund 1945). Under tiden för den aktuella brevväxlingen var

Konstmuseet Sinebrychoff, fotograferat från den fem hektar stora parken som anlades i anslutning till bryggeriet och bostadshuset. Paret Sinebrychoffs hem och deras omfattande konstsamling övergick 1921 i statens ägo genom en testamentsdonation.

Carl Ulrik Palm porträtterad i Bukowskis konsthandel av Carl Larsson 1908.

C. U. Palm alltså direktör för konshuset Bukowski. Av breven framgår att Paul Sinebrychoffs och Palms relation inte var alldeles konfliktfri. Sinebrychoff hade varit god vän med Henryk Bukowski och upplevde att han inte på samma sätt behandlades som en privilegierad kund av den nya ägaren.

Fröken Sigrid Lindqvist (1872–1928), senare fru Carlsund, hade inlett sin verksamhet vid konshuset Bukowski som biträde 1897 då stora turistströmmar förväntades besöka Stockholm på grund av världsutställningen (Asplund 1945:86 ff.). Lindqvist hade tidigare varit anställd på ett varuhus i New York och kunde engelska. Enligt Asplund (1945:87) ”kom [Sigrid Lindqvist] att spela en stor roll i firman från sitt första inträde”. Såsom framgått ovan utvecklades hon från försäljare till delägare i företaget. Paul Sinebrychoff hyste stort förtroende för henne och hon fick emellanåt motta brev från Sinebrychoff som var

Anders Zorns porträtt av Sigrd Lindqvist (g. Carlsund) från 1917.

direkt riktade till henne. De kunde till exempel innehålla önskemål om ärenden som Sinebrychoff uttryckligen ville att Sigrd Lindqvist snarare än direktören C. U. Palm skulle utföra.

Osvald Sirén (1879–1966) var född och uppvuxen i Helsingfors, men hade flyttat till Stockholm 1899. Vid tidpunkten för brevväxlingen med Paul Sinebrychoff var han amanuens vid Sveriges Nationalmuseum. Han blev sedermera professor i konsthistoria vid Stockholms högskola och intendent vid Nationalmuseum i Stockholm. (Törmä 2003–2006:266). Han erbjöd sig att hjälpa Paul Sinebrychoff med att utöka hans samlingar och visade sig snart vara en värdefull medhjälpare. År 1901 valde Sinebrychoff ut honom som expert för sina konstköp. Kartio (1993:17) menar att Sirén var en driftig och begåvad konsthistoriker med framåtanda, och han hade ett utmärkt kontaktnät i Sverige. Sirén var Sinebrychoffs konstnärliga rådgivare i

Osvald Sirén

Axel Durling

flera år och Siréns utlandsresor och forskningsobjekt påverkade också i viss utsträckning hur konstsamlingen byggdes upp. Med tiden uppstod en vänskap mellan dessa två och Sinebrychoff fungerade som mecenat i samband med Siréns konstvetenskapliga bokutgivning.

Hovrättssekreteraren Axel Durling (1861–1934) var en stor konst-samlare och ivrig släktforskare. Modéer (2014:86) beskriver honom som en imponerande figur vid Svea hovrätts administrativa avdelning. Hovrättspresidenten Harry Guldberg (1966:83) har liknat Durlings resliga gestalt vid kung Oscar II. En lång brevväxling med Sinebrychoff under år 1899 gäller flertalet tavlor som Durling försökte sälja till Sinebrychoff. Slutligen gjorde de också upp om inköp av flera tavlor, däribland Lorenz Pasch d.ä:s *Flöjtbläsande gosse* (se kap. 8 och 11). Dessutom finns det en kortare brevkedja från år 1900 där skribenterna utbyter åsikter om konst.

1.3 Forskningsläget

Om forskningsläget gällande svensk affärskorrespondens kring sekelskiftet 1900 kan man konstatera att genren inte har undersökts i större utsträckning. Dessutom är materialet för den aktuella undersökningen rätt så speciella affärsbrev som endast fokuserar på handel med konstverk. I sin artikel om korrespondens vid en skotsk bank på 1800-talet betonar Dossena (2006) att man vid analysen ska beakta orsaken till att brevet har skickats samt relationen mellan skribenterna, eftersom affärsbrevens är knutna till tid och plats men också till sin sociala miljö. Också Bremner (2017), som har forskat i skrivande på arbetsplatser och inom affärlivet i modern tid, betonar betydelsen av den kontext där skrivandet sker. I vår bok om korrespondensen kring konsthandel har vi beskrivit aktörerna och deras relation till varandra rätt utförligt för att det ska vara möjligt att förstå kontexten för korrespondensen och det sammanhang som skapas genom brevväxlingen.

Kommunikationen inom affärlivet på svenska har studerats under senare hälften av 1900-talet och på 2000-talet, men ur perspektiv som inte direkt är tillämpbara på våra undersökningar. Studierna har i första hand gällt skrivverksamheten och den kontext där texterna produceras. Jämtelid (2002) undersöker produktionen av flerspråkiga texter och Charles och Louhiala-Salminen (2007) språkval vid svensk-finska internationella företag, medan språkval inom företag i Finland har undersökts av Strömman (1995). Gunnarsson (2009) skriver i sin bok om professionell diskurs bland annat om texter inom internationella företag och deras läsare. I en övergripande analys om skrivande som verksamhet vid banker och ingenjörbyråer i tre olika länder fokuserar Sörlin (2000) på vilka kontextuella faktorer inom närmiljön och det nationella och internationella området som påverkar skrivandet på arbetsplatserna. Kunskapsluckorna beträffande affärskorrespondens kan delvis förklaras med att det är svårt att få tag i material på grund av sekretessbelagda förhandlingar (se t.ex. Lassus & Tanner 2019).

Det finns dock många studier om brevställare, privatbrev och brevkultur på 1800-talet och i början av 1900-talet. Det finns också forsk-

ning om de förändringar som sker i svenska språket under 1900-talet och som anses ha sin startpunkt i det sena 1800-talet, framför allt i olika typer av sakprosa, även om fokus sällan har varit på sekelskiftet 1900 (se Mårtensson 1988 och nedan). I genomgången av forskningsläget för studierna i den här boken behandlas forskningen i svenskan kring sekelskiftet 1900, studier av sakprosa, brevställare och brevspråk i den utsträckning det är relevant för de separata undersökningarna.

1.3.1 Svenska språket kring sekelskiftet 1900 och forskning i sakprosa

Flera studier om utvecklingen av svenskan under 1900-talet har sammanfattats av Mårtensson (1988). Enligt henne är de viktigaste trenderna förenkling, utjämning och specialisering inom ordförrådet. Dessutom har tal- och skriftspråket närmats sig varandra. Enligt Ståhle (1970b:28 ff.) och Molde (1970:14 f.) berör de stora förändringarna under 1900-talet meningsbyggnaden, formläran och ordförrådet.

Inom forskningsprojektet *Svensk sakprosa 1750–2000* har en del av författarna också studerat texter från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (se Melander & Olsson red. 2001). I de empiriska studierna behandlas bland annat texter i läromedel, inom folkbildning och olika slags offentliga texter samt texter som hänför sig till hemmet och kroppen. I sin artikel om Verdandisvenska närläser Josephson (2001) studentföreningen Verdandis småskrifter mellan 1880 och 1910 som framför allt representerar en populärvetenskaplig genre. Vid studiet av stilen och syntaxen i skrifterna kommer Josephson (2001) fram till att en del drag i dem antyder förändringar i sakprosa såsom att meningslängden minskar och informationstätheten ökar från sent 1800-tal till 1970-talet (se också Svensson 1993, Melander 1991 och Lagerholm 1999). Som sådana drag nämner Josephson till exempel att den populärvetenskapliga genren överger en äldre periodbyggande stil, har mindre uttryck för epistemisk modalitet och med tiden förlorar sina muntliga drag som hör ihop med en föreläsande stil. Josephson förknippar de stilistiska förändringarna med ett ökat samhälleligt samförstånd som

inte längre kräver till exempel omständlig meningsbyggnad. Byrman (2001) drar liknande slutsatser i sin undersökning av notiser. Hon visar att genren mot slutet av 1800-talet börjar hitta sin form: notiserna är informationstäta men har en enkel syntax med få bisatser och korta meningar samt ett abstrakt ordförråd. Den här utvecklingen fortsätter mot enklare syntax och större informationstäthet.

Holm (1970) behandlar bland annat förenklingen i meningsbyggnaden i sakprosa mellan 1860 och 1960. Det framgår inte exakt när processen har skett, men Holm visar med exempel hur antalet ord i satser och antalet satser i meningar har minskat. Minskningen gäller också långa attribut och adverbial.

I Tandefelt (2013) undersöks utvecklingen i en specifik genre, nämligen reklamspråk, på 1900-talet i Finland och i Sverige. Analysen gäller stavning, tilltal, verbmorfologi och olika ordklasser. Tandefelt noterar i synnerhet att det i varuhuset Stockmanns texter sker en informalisering under krigsåren som gäller flera talspråkligare drag. Hennes slutsats är att det är kvinnorna som kliver in i arbetslivet som skapar förändringen. Efter kriget återvänder en skriftspråkligare stil i annonseringen.

1.3.2 Forskning om brevställare, brev och brevspråk

Svensk brevskrivning har undersökts bland andra av Hansson (1988), Helgeson och Nordenstam (red., 2003) och Persson (2006). Persson (2006:16), som har skrivit sin avhandling om brevskrivningen inom en familj på 1800-talet, konstaterar att även om brevskrivningen ökar under 1800-talet har breven inte undersökts språkvetenskapligt i större utsträckning (jfr Nordenstam 2007:216). Nordenstam (2007) definierar den privata brevgenren som bruksskrift och som konstform. Hon har undersökt funktionen i brevväxlingen mellan Sophie Adlersparre och Rosalie Olivecrona på 1800-talet och konstaterar att breven handlar om både privata ärenden och redaktionellt arbete. Med konstform menar hon att privata brev kan ses som berättelser där brevskrivarjaget intar olika positioner och lyfter fram sådant som är angeläget

för hen i den aktuella kontexten. Breven har en minnesskapande funktion, men det är viktigt att inse att brevskrivarna kan iklä sig olika roller. De privata breven utgör precis som affärsbrev i vårt material en blandad genre (se kap. 3).

Brevställare blev populära på 1800-talet (Hansson 1988). Det skrevs många brevställare och de lästes också flitigt. Innehållet var ofta ganska stereotypiskt. Bland de olika brevm modellerna gavs också råd för olika slags affärskorrespondens (se kap. 3). Mönsterbrev var främst riktade till medelklassen, men också till ”grupper med lägre placering på samhällsstegen” (Hansson 1988:71). Även om brevställarna strävade efter att ge ”naturliga” modeller för brevskrivandet, menar Hansson att det fanns ett retoriskt arv kvar som man kan se i mönsterbrev. Orsaken till att brevställarlitteraturen på 1800-talet följer 200 år gamla modeller är enligt Hansson (2003:43) att modellerna hämtades från skolan där undervisningen gick ut på att lära elever att skriva brev enligt ett retoriskt bundet mönster. I sin undersökning av mäns och kvinnors sätt att skriva brev från 1600- till 1800-talet påpekar Hansson (2003) att skolpojkar i 1800-talets Sverige fick öva sig i denna retoriskt präglade brevskrivning som följde normer som vid det laget redan hade övergetts i det övriga Europa. Hansson menar att eftersom kvinnorna inte fick en sådan formell utbildning i genremodeller kunde de formulera sina brev friare än männen som undervisades i brevskrivning ända tills 1878 års skolordning trädde i kraft. Av analyserna i vår bok framgår att dylika skillnader mellan könen också framträder i den Sinebrychoffska affärskorrespondensen.

Som exempel på vilka råd som gavs i en brevställare får här tjäna den fjärde upplagan av Westerbergs (1851) populära brevställare som har underrubriken *En Praktisk Hjelpreda wid författandet af Alla slags Bref, Uppsatser och Juridiska Skrifter som förekomma i det Borgerliga och Affärslifwet [...]* (jfr Hansson 1988:65; se också kap. 3). Westerbergs mönsterbrev omfattar alltså både privata brev och affärskorrespondens. Bland dem finns till exempel ett brev där en köpman påminner om en obetald räkning eller ett brev där en handlande rekviderar varor. Westerberg (1851:6 f., 15 f.) definierar brevet som ett skrift-

ligt meddelande som ”träder i samtalets rum”. Det ska ”väcka hos emottagaren samma illusion, som om han hörde och såg oss”. Av ett välskrivet brev förutsätts att det ska ha en naturlig och fri tankegång, men att där också råder ordning och sammanhang. Westerberg utgår från att alla brev omfattar titulatur, inledning, avhandling av ämnet, slut, ort och datum samt underskrift. Han poängterar betydelsen av korrekt titulatur, men anser också att ett passande slut är ”oundgängligt”. Till förnäma personer kan man skriva: ”Jag förblifwer med den utmärktaste, (fullkomligaste, renaste, mest oskrymtade, uppriktigaste, oföränderligaste) högaktning [...]” Liknande avslutningar går också att finna i vårt material (se kap. 4).

Språket och kommunikationen i privata svenska brev kring sekelskiftet 1900 i Finland har studerats åtminstone av Nordlund-Laurent (2005, 2006, 2007 och 2009), Rossi (2013, 2016) och Saari (2005). Nordlund-Laurents undersökningar gäller brevväxlingen mellan systarna Anna och Helena Westermarck. Hon (2005) diskuterar bruket av *vet du* som en diskursreglerande markör som skapar samhörighet och gör mottagaren till exempel delaktig i vad som har hänt. Hon (2006) behandlar också muntlighet i breven och utreder (2007, 2009) hur topiker introduceras och hur offentliga topiker behandlas i privat brevväxling. Rossi (2014, 2016) studerar i sina artiklar brevskrivarnas nätverk, brevens innehåll, språkliga utformning, hälsningsfraser och tilltal. I hennes artiklar handlar det om brev till två mödrar från en son och en dotter och om brev till en sjökaptan och rektor från kolleger och tidigare elever. Språkval, kodväxling och språkbruk har undersökts av Saari (2005). Materialet för hennes artikel består av brev som lärarinnan Sofia Bergh skrev mellan 1912 och 1929 till sin dotter och sin son.

Brevskrivning som vardagligt skriftbruk bland allmogen i Norden på 1800-talet har undersökts i flera projekt. Liljewall (2012) beskriver det passiva skriftbrukets övergång till aktivt vid sidan av att skrivkunnigheten ökar i Sverige. Samma slags ökande skriftbruk på finska i Finland har studerats av Nordlund (2013) när hon har undersökt östfinska bönders brevväxling med handelshuset Bergbom och brevväxlingen

med utvandrare till Amerika. Det ökade skriftbruket ledde också till nya genrer. Nyhetstexter som ny genre på standardiserad finska växer fram på 1800-talet. Pallaskallio och Nordlund (2018) belyser genrens tillkomst genom att undersöka läsarbrev som har skickats med lokala nyheter från landsorten till redaktionen. Edlund (2012) har i sin tur visat hur vykortet introduceras i Sverige i slutet av 1800-talet och hur vykortsskrivandet etableras som skriftpraktik i början av 1900-talet.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att språkbruket i affärskorrespondens vid den aktuella tidpunkten inte har stått i fokus i lingvistisk forskning. Vad gäller svenska språkets utveckling överlag har man kommit fram till att flera utvecklingstrender inom andra genrer på 1900-talet, såsom förenkling och intimisering, sätter igång i slutet av 1800-talet. Många genrer i sakprosa håller dock först nu på att växa fram och specialiseras. Eftersom affärskorrespondens inte heller utgör en renodlad genre kring sekelskiftet 1900, kan forskning i privata brev sannolikt tillämpas på och jämföras med flera drag i de institutionella breven. Brevställare fungerar som modell för korrespondens på 1800-talet, men deras syn på brevskrivning verkar vara rätt så konservativ. Den Sinebrychoffska affärskorrespondensen erbjuder alltså möjligheter att studera en skriftpraktik som vi hittills har haft rätt så begränsad inblick i. Språkligt sett kan man tänka sig att dessa brev kring sekelskiftet 1900 placerar sig vid en brytningspunkt för skriven svenska. I den här boken utreder vi hur brevskrivarna förhåller sig till det konservativa och det moderna, men fokuserar också på den individuella variationen och på konsthandels genremässiga specialdrag.

Material

HANNA LEHTI-EKLUND

Kärnmaterialet för den här studien utgörs av fem brevkedjor bestående av 166 brev mellan åren 1899 och 1904. De har valts ut bland alla brevkedjorna i brevväxlingen mellan Paul Sinebrychoff och de svenska konsthandlarna. Avsikten har varit att få med längre brevkedjor som illustrerar olika typer av processer som pågick när Sinebrychoff letade efter lämpliga objekt, planerade, förhandlade om och slutförde köp. I brevsamlingen ingår också exempel på misslyckade förhandlingar. De personer vars brev har valts ut spelade en central roll då Sinebrychoff byggde upp sin konstsamling och stod i olika typer av relationer till honom.

De tidigaste breven i de brevkedjor som ingår i kärnmaterialet är skrivna av konstsamlaren Axel Durling och Paul Sinebrychoff mellan juni och december 1899. Ytterligare en brevkedja mellan de ovan nämnda har tagits med. Den sträcker sig mellan februari 1900 och januari 1901. Amanuensen för Nationalmuseum Osvald Sirén och Paul Sinebrychoff lärde känna varandra 1901. Den brevkedja mellan dem som finns i vårt material börjar i januari 1902 och sträcker sig till januari 1903. Paul Sinebrychoff hade en nära relation till Henryk Bukowski, som hade grundat konsthuset Bukowski. Efter Bukowskis död år 1900 köpte direktör Carl Ulrik Palm konsthuset. Tre år tidigare, år 1897, hade medarbetaren Sigrid Lindqvist anställts vid konsthuset. I vårt material ingår två brevkedjor mellan Sinebrychoff, Palm och Lindqvist. Dessa brev skrevs under slutet av år 1901 och under åren 1903–1904. I de olika analyserna kan dessutom ingå andra brev ur den Sinebrychoffska brevsamlingen än själva kärnmaterialet, men

skribenterna är i huvudsak desamma (se t.ex. kap. 11). Avvikelserna från kärnmaterialet anges i de separata kapitlen. Den totala korrespondensen sträcker sig från 1881 till 1909.

I det här kapitlet beskrivs materialets storlek i antalet brev och i antalet ord i breven. Dessutom beskrivs den fysiska kontexten för brevväxlingen och breven som artefakter. I utdrag ur breven visas olika skribenters handstilar.

2.1 Materialet i siffror

I materialet ingår två brevkedjor mellan Paul Sinebrychoff (PS) och konstsamlaren Axel Durling (AD), en mellan Sinebrychoff och Osvald Sirén (OS) och två mellan Sinebrychoff och Bukowskis konsthandel. När det gäller de sistnämnda kan Sinebrychoff adressera breven till företaget Bukowski (BK), Carl Ulrik Palm (CUP) eller till Sigrid Lindqvist (SL) beroende på ärendets natur. Breven har besvarats antingen av Palm eller av Lindqvist.

Tabell 1. Brevkedjorna i materialet och antalet brev samt telegram

Avsändare och mottagare	Årtal	Antal brev och telegram
Sinebrychoff-Durling	1899, 1900-1901	36
Sinebrychoff-Sirén	1902-1903	58
Sinebrychoff-Bukowskis	1901, 1903-1904	72
Totalt		166

Tabell 1 visar hur breven placerar sig tidsmässigt och deras antal. Också sex telegram som ingår i kedjorna har inkluderats.

Tabell 2 visar fördelningen av breven mellan de olika skribenterna samt antalet ord i brevkedjorna. I den sista kolumnen står antalet ord per brev i medeltal.

Av tabellen framgår att den längsta och ordrikaste brevkedjan är skriven av Osvald Sirén och Paul Sinebrychoff. Också C. U. Palm vid

Tabell 2. Antalet brev och ord per skribent

Avsändare och mottagare	Antal brev	Antal ord	Ord per brev
Sinebrychoff-Durling	12	2 604	217
Durling-Sinebrychoff	24	9 437	393
Sinebrychoff-Sirén	27	7 090	262
Sirén-Sinebrychoff	31	10 381	334
Sinebrychoff-Bukowskis	till Bukowskis	20	3435
	till Palm	9	2 210
	till Lindqvist	5	1 672
Bukowskis-Sinebrychoff (telegram)	5	113	22
Palm-Sinebrychoff	25	3 898	155
Lindqvist-Sinebrychoff	8	1 865	233
Totalt	166	42 705	257

konsthuset Bukowski och Axel Durling har sänt över tjugo brev till Sinebrychoff. De flesta brevkedjor är ungefär i balans vad gäller antalet avsända och mottagna brev. Endast antalet brev mellan Sinebrychoff och Durling uppvisar en viss obalans som beror på att de flesta brev (11) i brevkedjan 1900 är skrivna av Durling och endast två av Sinebrychoff. Det här beror på att de flesta av Sinebrychoffs brev i den här kedjan inte har bevarats. I brevkedjan 1899 ingår tretton brev skrivna av Durling och tio av Sinebrychoff. De längsta breven har skrivits av Durling och Sirén.

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och konsthuset Bukowski har Sinebrychoff adresserat de flesta breven till firman Bukowski och endast ett fåtal personligen till C. U. Palm (9) och Sigrid Lindqvist (5). De flesta breven till Bukowski har besvarats av Palm (25) och endast åtta av Lindqvist. Det finns fem stycken telegram som har sänts från Bukowskis till Sinebrychoff utan någon personlig avsändare.

Alla exempel som förekommer i den här boken följs av ett signum som visar dateringen av brevet samt skribenten och mottagaren: till exempel brevet med signum 19031123_PS_BK har skickats av Paul Sinebrychoff till firman Bukowski den 23 november 1903. Svarsbrevet

som har signum 19031126_CUP_PS är skrivet av C. U. Palm till Paul Sinebrychoff den 26 november 1903. Detta signum korrelerar i de flesta fall med transkriptionens filnamn.

Vid transkriberingen av breven har vi följt originalet så noga som möjligt, också när det gäller uppenbara felstavningar. Skribenternas bruk av versaler, gemener, skiljetecken, citationstecken och placeringen av texten i breven framgår av transkriptionerna. Också understrykningar, genomstrykningar och korrigeringar har noterats. Oklara ställen eller ord vars tolkning är osäker har placerats inom hakparenteser []. I vissa fall används hakparenteser också för att öppna upp förkortningar som skribenterna har använt, såsom i ”B[äste] B[ror]”. Exempelen i den här boken följer transkriptionen. Ett undantag är avstavningarna vid radbytena som har utelämnats med tanke på läsbarheten. Alla kursiveringar i exemplen är författarnas, eftersom kursiveringar inte förekommer i originalbreven.

2.2 Typiska drag i breven

Vid sekelskiftet 1900 kan skriftlig dialog i form av brevväxling fortfarande ses som en förutsättning för att idka affärer när det geografiska avståndet är långt. I vårt material handlar det geografiskt om en dialog mellan Helsingfors och Stockholm, och ibland mellan Helsingfors och olika orter i Europa. Postgången mellan Stockholm och Helsingfors fungerade uppenbart bra vid denna tid. Svarebrev kan nämligen i vissa fall ha skrivits bara ett par tre dagar efter mottagarens brev. Detta gör att brevväxlingen ibland blir intensiv, särskilt då skribenterna inte alltid inväntar svar innan de sänder iväg följande brev.

Breven i samlingen har oftast en mycket formaliserad inledning och avslutning (se kap. 4). I första hand är det fråga om affärsbrev som handlar om köp och försäljning av konst samt frågor som gäller föremålets autenticitet, kvalitet och härkomst. Såsom Beatrice Silén konstaterar i kapitel 3 behandlas privata ärenden endast i en tredjedel av breven.

Av brevväxlingen kan man se att den som har skrivit ett brev oftast har haft föregående brev tillhanda, eftersom de olika topikerna behandlas i samma ordning som i föregående brev. Exempelen 1 och 2 nedan visar två typiska affärsbrev, ett skrivet av C. U. Palm vid Bukowskis och därefter Paul Sinebrychoffs svarsbrev. Bilder av de handskrivna breven visas i bild 1 och 2. Det är nio dagar mellan breven, eftersom Sinebrychoff har väntat på att varorna levereras innan han har svarat.

C. U. Palms brev (se bild 1) fyller litet över ett ark och Sinebrychoffs brev omfattar ett tätt skrivet ark. Palms brev är skrivet efter en auktion som hölls den 23 oktober 1901, där han bevakade Sinebrychoffs intressen och ropade in varor enligt dennes order. I första stycket efter den inledande hälsningen kommenterar Palm innehållet i den räkning som har bifogats till brevet. Både räkningar och inbetalningar avhandlas vanligen genast efter hälsningsfraserna i breven. Andra stycket handlar om ett porträtt som Palm tänkte inropa för Sinebrychoffs räkning, men priset blev för högt. I det tredje stycket kommenterar Palm de köp han har gjort – ett golvur och en vapenkopp – och hoppas att Sinebrychoff är nöjd med inköpen. Därefter anger han när föremålen kommer att sändas innan han avslutar med en formelartad hälsning (se kap. 4).

Sinebrychoffs brev består av ett enda stycke (se bild 2). Han inleder med att bekräfta att han har fått varorna och bifogar inbetalningen samt begär ett kvitto. Därefter tar han upp ett fel som han har upptäckt i räkningen och begär en förklaring. Efter detta övergår han till att kommentera leveransen och kvaliteten på de varor som Palm har sänt. Det är tydligt att Sinebrychoff anser att endast några av de varor som har inropats uppfyller hans kriterier. Han är misstänksam mot golvuret som Palm har ansett vara *synnerligen vackert*. Trots hänvisningen till auktoriteten Bukowski är Sinebrychoff inte övertygad om att uret är en *praktpjes* utan begär ett utförligt utlåtande i nästa brev. Vapenkoppen är han däremot nöjd med. I slutet av brevet kommenterar han också den tavla som inte inropades och bekräftar att han är nöjd med utfallet. Brevet avslutas precis som Palms med en formelartad hälsningsfras. I sitt följande brev kvitterar Palm att han har fått inbetalningen och använder resten av brevet till att motivera varför han köpte golvuret.

Exempel 1. C. U. Palms brev till Paul Sinebrychoff den 26 oktober 1901.

H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

Stockholm den 26 okt. 1901

Inledande
hälsningH . Herr Paul Sinebrychoff
HelsingforsKonstaterande av
köp, tidpunkt och
räkningMed anledning af Edert ärade bref af 18 ds, inköpte jag å
konstauktionen d. 23 ds de å inneliggande räkning upptagne
föremålen.Inget köp av
porträtt nr 1

Hvad porträttet nr. 1 angår följde jag det till 320 kr.
men ansåg mig ej böra gå längre, då Ni ej syntes vara vidare
spekulant i detta. Det inköptes för öfrigt för Fortifikationen,
i hvars galleri af svenska fortifikationsgeneraler det ju äfven
passar.

Inköp

Jag hoppas Ni skall blifva nöjd med de gjorda inköpen,
då jag uppjudit all min förmåga, att Ni ej skulle blifva
lottlös. Supkopp nr. 449 måste jag dock afstå, sedan jag
följt med till 92 kr. Inköparen af denna sade sig ej vilja gifva
efter, emedan han lofvat denna ss. en present. Golfuret är
synnerligen vackert. Herr Bukowski har för flera år sedan
värderat detta till 2000 kr. Koppen med v. Ditmars vapen
fick jag efter att hafva vidtalat konsul W. att afstå. Han var
bland andra annars ifrig spekulant på denna.

Inget köp av
supkopp

Köp av golvur

Köp av
vapenkoppTidpunkt för
sändning

I nästa vecka skall jag hafva nöjet afsända de
ifrågavarande föremålen.

Avslutning
med hälsning

Med v. hälsning till Eder och Eder Fru från frkn

Lindqvist och mig har jag äran tna

Med utmärkt högaktning

H. Bukowskis konsthandel

C U Palm

Bild 1. C. U. Palms brev till Paul Sinebrychoff den 26 oktober 1901.

de ifrågasvarande föremålen.
 Med v. hälsning till Edert och Der Fru från
 från Lindqvist och mig har jag utom till
 Med vänligt hälsning
 H. Bukowski's Konsthandel
 C. U. Palm

H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL
 Telegrafadress: BUKOWSKI

Stockholm den 26 okt. 1901

H. Herr Paul Sinebrychoff
 Sinebrychoffsgatan.

Med anledning af Edert ärade brev af 18 de inkomme
 jag i konstauktionen af 23 de de i inbegripade räkning
 upptagne föremålen.

Hvart porträttet nr. 1 nuvar följde jag till 320 kr.
 men aning mig ej böra gå längre, då Ni ej synker
 vara vidare spekulant i detta. Det inbegripet för sprit
 för fortifikationerna i hvar galleri af svenska konst
 dispositioner med det ju äro påse.

Jag hoppas Ni skall bli på nöjd med de gjorda
 inköpen, då jag ~~har~~ upbjöd det minn förmåga, att Ni
 ej skulle bli på tillfred. Dyrköppen var 449 minne
 jag dock afstod, sedan jag fått med till 92 kr. 40
 hvar en af dem så så sig ej tillräckligt efter e.
 medan han köpt dem ut en procent. Gåll
 ut i synnerligen mycket. Herr Bukowski har
 för flera år sedan värdet detta till 2000 kr. Bli
 den med v. ditmars vägen fick jag efter att ha
 bidragit konstutställningen. Han var blott med
 annan i hvar spekulant i denna.

Jag vill också säga jag har på nöjd af denna

Exempel 2. Paul Sinebrychoffs svar till C. U. Palm den 5 november 1901.

Helsingfors d. 5 Nov. 1901.

Inledande hälsning	—	Herr Doktor C. U. Palm, H. Bukowskis Konsthandel, Stockholm.
Emottagande av sakerna och likvidering av räkning	—	<p>Först i går emottog jag sakerna och skyndar jag mig därför att härmed likvidera Eder räkning af 25 Okt. med Kr. 2.189:–, hvaröfver jag anhåller om benäget kvitto. Ehuru Ni i Eder räkning upptagit för emballage & transport 15 kr. och frakten af mig betalades här fick jag likväl i efterkraf betala 8 kr., hvarför Ni benäget ville underrätta mig hvarpå detta beror eller om något misstag föreligger som borde rättas? Af sakerna var jag mest förtjust i vapenkoppen, däreft i vaserna, som dock föreföllo mig något grofva. Den lilla silfverkannen var näpen, men väl dyr i förhållande till sin storlek. Hvad beträffar golfuret vet jag verkligen ej hvad jag skall säga, men blef den enl. min tanke bra dyr. Till det priset hade man bordt få någonting alldeles extra finfint, hvilket jag, uppriktigt sagdt, icke tycker att det nu inropade uret är. Endast framsidan är rikare inlagd, sidodelarna däremot ytterst enkla, ja så enkla att de tillochmed delvis endast äro öfverstrukna med färg ist. f. fanér. De förgyllda knopparna äro af den gröfsta skulptur, man öfverhufvud kan tänka sig. Dessutom saknades en förgylld kapital och framstycket närmast ofvanom urtaflan är modärnt, illa utfördt löfsågningsarbete. Icke i någon händelse anser jag golfuret vara en praktpjes och beklagar blott att jag ej före auktionen varit i tillfälle att se det, ty då hade nog allt någon annan blifvit den lycklige ägaren till detsamma. Att Ni ej ropade in porträttet No 1 är jag Eder tacksam för, hufvudsakligast till följd af kritiken i Aftonbladet. Med hjärtliga helsningar från min Fru till Eder och Fröken Lindqvist har äran teckna</p>
Begäran om förklaring av fel i räkningen	—	
Kommentarer om försändelsen. Vapenkoppen	—	
Kommentar om silfverkannen	—	
Utförlig kommentar om golvuret	—	
Kommentar om uteblivet inrop för porträtt nr 1	—	
Avslutning med hälsning	—	med utmärkt högaktning Paul Sinebrychoff

Båda breven innehåller topiker som är typiska för affärsbreven i brevkedjorna, i synnerhet när det gäller brevväxlingen med konsthuset Bukowski: avhandling om fakturor och inbetalningar samt kommentarer och frågor kring köp som har gjorts eller som planeras. Före auktioner och i brevväxlingen med Oswald Sirén kommer Sinebrychoff också med önskemål och order i fråga om tavlor och andra föremål. Brevväxlingen med Axel Durling innehåller dessutom erbjudanden och krav i förhandlingar om köp av tavlor (se kap. 8 och 11). Men det är inte bara Sinebrychoff som kan komma med erbjudanden, det kan också de andra parterna, det vill säga Palm, Lindqvist, Sirén och Durling, men de är inte i en sådan position att de kan ställa krav på Sinebrychoff.

Affär dialog och personliga inslag i brevväxlingen

BEATRICE SILÉN & HANNA LEHTI-EKLUND

I det här kapitlet beskriver vi de brev som analyserats i den Sinebrychoffska brevsamlingen och lyfter fram drag som utmärker brevväxlingarna i vårt material. Eftersom de lingvistiska analyserna i kapitlen 5–11 fokuserar på enskilda språkliga företeelser i breven vill vi här ge en bredare bild av de texter som analyserats. Vi koncentrerar oss på tre teman: affärsbrevet som en form av institutionell interaktion, typiska drag för affärskorrespondensen och personliga inslag i brevväxlingen. För att läsaren ska få en bättre bild av breven återges vissa brev som helhet i det här bakgrundskapitlet.

I de brevkedjor som vi har valt att studera kan man följa kommunikationen mellan korrespondenterna under en längre tid. Brevet har traditionellt liknats vid samtal med icke-närvarande personer eller setts som tal i skrift (Dauphin 1991:229–230; Adam 1998:39). Frågan vilka likheter man kan finna mellan muntliga samtal och brev diskuteras i det första avsnittet i det här kapitlet.

Huvudsyftet med breven i vårt material är för Paul Sinebrychoff att köpa konst och andra konstföremål till sitt hem på Bulevarden i Helsingfors och för de andra skribenterna att skaffa eller sälja konst till honom. Breven kan därmed klassas som affärskorrespondens. Ändå handlar det om affärskorrespondens av en speciell art. Det rör sig om korrespondens mellan personer som känner varandra rätt väl och om handel med en mycket speciell typ av varor. I vilken mån breven uppfyller kriterierna för affärsbrev diskuteras i det andra avsnittet i det här kapitlet.

Det tredje avsnittet visar att även om breven i första hand avhandlar affärer ingår det också ibland andra topiker i dem. I avsnittet diskuteras hur sådana mer personliga inslag ser ut, hur vanliga de är och vilken funktion de verkar ha. Det visar sig att vad som tas upp och vilken funktion de personliga inslagen har är beroende av skribenternas relation och gemensamma bakgrund.

3.1 Interaktion

Interaktionen i en brevväxling har många gemensamma drag med en muntlig dialog. Nutida forskning har emellertid påpekat det förenklade i en sådan jämförelse och lyft fram de likheter och skillnader som finns mellan de två kommunikationsformerna (se t.ex. Dauphin 1991:230–231 och Nurmi & Palander-Collin 2008:22). Till exempel Kerbrat-Orecchioni (1998:17–18) vill inte tala om interaktion i ett brev eftersom mottagaren inte kan komma med invändningar eller backa upp skribenten, även om denna kan skapa illusionen av att så är fallet. Hennes konklusion blir att ett brev trots allt är monologiskt i den bemärkelsen att det är producerat av en enskild skribent. Däremot har brevväxling flera likheter med muntliga samtal (ibid:19).

Flera av de principer som gäller för samtal kan dock tillämpas på brevväxling liksom också på annan skriftlig interaktion (om chatt, se t.ex. Meredith & Stokoe 2014). I fråga om affärsbrev kan dialogen liknas vid en institutionell interaktion där till exempel aktörernas roller och maktrelationer syns i språkbruket (jfr Heritage 2004:114 och Drew & Heritage 2001:49). Breven i en brevväxling är såsom interaktion överlag kontextberoende och kontextförnyande (jfr Heritage 2004:105). På samma sätt som i samtal utformas en sekvens i breven utgående från förståelsen av ett tidigare mottaget brev. Samtidigt förändrar sekvensen kontexten i brevväxlingen. I ett samtal består en sekvens av två efter varandra följande turer såsom en fråga och ett svar (Lindström 2008:56). Liknande sekvenser i breven bildas till exempel av en fråga i ett brev och av svaret i följande brev som i exempel 1.

I exempel 1b bygger Carl Ulrik Palm upp topikerna i sitt brev så att de anpassas enligt och tar fasta på topikerna i det tidigare brevet 1a (se också kap. 10):

- 1a) Angående det tidigare inköpta Roslinporträttet tillåter jag mig att ännu göra en fråga. Måne detta portr. tillhört Le Langska samlingen, som i Maj d. år såldes på auktion i Paris? (19031123_PS_BK)
- 1b) Med anledning af Eder förmodan ang. Roslin porträttets prove- niens, kan jag försäkra, att Ni misstagit Eder. (19031126_CUP_PS)

I exempel 1a ställer Sinebrychoff en fråga om ett Roslin-porträtt som han har köpt av Bukowskis konsthandel. I följande brev (1b) svarar direktör Carl Ulrik Palm på frågan genom att inleda den första meningen i andra stycket med en adverbialfras som topiken Roslin-porträtt ingår i. Utformningen av utdraget visar att Palm har utformat sitt svar så att Sinebrychoff genast förstår att detta är svaret på hans fråga och att han enligt Palm har fel i sitt antagande.

Enligt Sacks, Schegloff och Jefferson (1974:727) är det typiskt för all interaktion att den är mottagaranpassad (*recipient design*). Goodwin och Heritage (1990:293) påpekar att mottagaranpassning är en av de mest allmänna begränsningarna som skapar en struktur i tal i interaktion. I samtal innebär mottagaranpassning att talet är utformat så att det uppvisar en orientering mot och en känslighet för de andra deltagarna, till exempel i fråga om hurdan kunskap talaren förutsätter att mottagarna har om samtalsämnet. Detsamma gäller också för brev.

Orientering mot mottagaren realiserar på många sätt i det aktuella materialet. Struktureringen av topiker med hjälp av syntax är endast ett av dem. Orienteringen framgår också på andra sätt av den språkliga utformningen av breven: den kan till exempel ses i hur parterna ställer krav på varandra och kommer med erbjudanden (se kap. 8) eller hur betydelsepotentialen hos modaladverbet *nog* realiserar beroende på relationen mellan skribenterna och de språkhandlingar det ingår i (se

kap. 11). I viss mån syns mottagaranpassning också i meningsbyggnaden: de syntaktiska egenskaperna hos Sinebrychoffs perioder varierar lite beroende på vem han skriver till (mer om perioder i kap. 7).

Muntlig interaktion anses bygga på fyra hörnstenar som följer vissa förutbestämda principer: turtagning, sekvensstruktur, preferensstruktur och reparationsstruktur (Lindström 2008:123). Av dessa aktualiseras de tre förstnämnda i brevväxlingen, medan reparationsstrukturen som sådan inte kan tillämpas. Nedan diskuteras principerna med utgångspunkt i vårt material.

Breven i en brevväxling kan betraktas som turer i en dialog som tilldelas turvis. Normalt kräver ett brev ett svar. Kerbrat-Orecchioni (1998:31–33) talar om såväl rätt till respons som plikt att svara. Eftersom turerna i breven är långa, behöver en skribent inte ta upp alla de initiativ som hen läst i ett tidigare brev utan kan välja vad hen vill svara på.

Vi betraktar de enskilda breven som turer i pågående förhandlingar. Uteblivna brev resulterar i kommentarer där den ena parten frågar efter svaret eller kommenterar avvikelser från en normal situation där ett brev alltid motser ett brev från den andra parten. I följande exempel undrar Sinebrychhoff i ett brev ställt till firman Bukowski den 11 april huruvida fröken Sigrid Lindqvist har mottagit hans brev från den 3 april eftersom han inte har fått något svar på det:

- 2) Jag skref för någon vecka sedan till frök. Lindqvist om diverse möbler. Detta bref har väl framkommit? (19O4O411_PS_BK)

Brev bildar också sekvenser på samma sätt som turerna i en muntlig interaktion och är sekventiellt implikativa så att skribenterna utgår från att det som de skriver om kommenteras i följande brev (jfr Lindström 2008:138). Vissa språkhandlingar som ingår i brev motser en annan lämplig språkhandling: frågor motser svar och erbjudanden ett accepterande eller förkastande. Alla språkhandlingar kräver dock inte ett svar: en nyhet till exempel behöver inte nödvändigtvis kommenteras i följande brev. Om den sekventiella ordningen störs till exempel så att

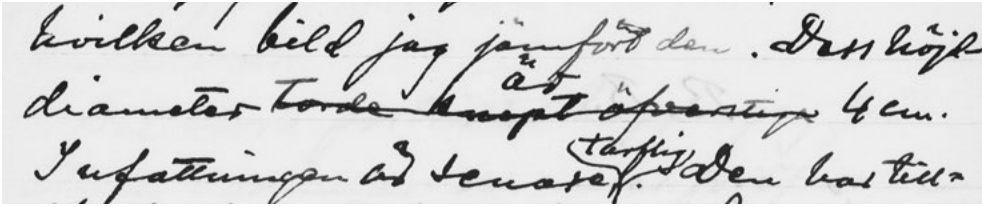
brevskribenten inte får ett svar på sin fråga, följer hen upp detta i nästa brev. Ett exempel på detta kan ses i Sinebrychoffs brev till Axel Durling nedan. Brevväxlingen gäller en tavla i Durlings ägo, närmare bestämt *Flöjtblåsande gosse* målad av Lorens Pasch den äldre 1737. Sinebrychhoff och Durling kallar tavlan för ”Flöjtblåsaren” eller för ”Flöjtspelaren” i sina brev (mer om förhandlingarna i kap. 8 och 11):

- 3) Huru blir det med Eder ”flöjtblåsare”? Jag är äfven i saknad af svar på min fråga om Ni icke ville afstå honom åt mig hit till Finland. (1899O823_PS_AD)

Sinebrychhoff har i ett brev den 13 juli 1899 sagt att han har ett gott öga till Axel Durlings tavla ”flöjtspelare”. I sitt svar den 22 juli kommenterar Durling dock inte detta. Därför tar Sinebrychhoff upp tavlan på nytt den 23 augusti, den här gången i form av en direkt fråga. I sitt följande brev besvarar Durling frågan.

Typiskt för preferensstrukturen i en interaktion är att socialt accepterade bemötanden är oproblematiska: en inbjudan eller begäran motser ett accepterande. Socialt oproblematiska svar formuleras enkelt och ges direkt, medan ett avböjande till exempel får en mer komplex formulering (se Lindström 2008). I affärsbrevet bildar erbjudanden och svaren på dem ibland långa sekvenser där ett förslag bemöts med ett annat. Preferensstrukturen ter sig mer komplicerad i brev där förhandlingen om en eftertraktad artefakt kan pågå i flera månader och där det sker smärre skiftningar i positionerna under förhandlingen. Av kapitel 8 framgår hur krav och erbjudanden kan varvas med varandra i en förhandlingssituation.

Reparationer utgör en praktik med vilka samtalare kan åtgärda problem som har att göra med till exempel hörbarhet eller förståelse (jfr Lindström 2008:146). Praktiken att reparera verkar i någon utsträckning tillämpas också i brevväxling. I skrivna brev kan hörbarheten bytas ut mot läsförståelse. Självreparationer, det vill säga korrigeringar av vad skribenten har skrivit, förekommer i det aktuella materialet men sparsammare än vad en modern läsare tänker sig. Visserligen vet vi praktiskt taget ingenting om huruvida breven har föregåtts av utkast. Vi

Självkorrigerering i Osvald Siréns brev till Paul Sinebrychoff den 28 februari 1902.

vet inte heller om kopiorna helt och hållet stämmer överens med originalen. På bilden finns ett exempel på en korrigerering där Osvald Sirén har ändrat meningen *Dess höjddiameter torde knapt öfverstiga 4 cm* till det mer exakta *Dess höjddiameter är 4 cm* (19020228_OS_PS).

Någon typ av annanreparationer förekommer också i vårt material, exempelvis i fall där en skribent rättar en annan skribent. Annanreparationer i samtal är korrigeringar där följande talare i turen efter problemkällan tar upp ett problem som den som producerat problemet oftast rättar till i tredje turen (se Lindström 2008:148). I följande exempel förhandlar Sinebrychoff och Sirén i fyra efter varandra följande brev om tolkningen av namnet på en målare.

- 4a) Signaturen på taflan är mycket otydlig och ser ut så här: [VSlitt pinx: 1669]. Jag för min del har uttydt det till: Vliet, nämligen Hendrick van Vliet (19020118_PS_OS)
- 4b) Signaturen på den lilla holländska taflan är nog otvifvelaktigt van Slit (19020201_OS_PS)
- 4c) Likaså torde Du godhetsfullt senda mig [data] och närmare upplysningar om "van Slit" ty ingen här i [Hfors] känner till att någon sådan målare funnits! (19020206_PS_OS)
- 4d) Du får ursäkta min konfyshet med uttydningen af signaturen å den lilla bilden. Det finns ingen målare, som heter van Slit; jag läste signaturen så och frågade i Kphamn, huruvida detta namn

var känt samt fick till besked, att arbeten af denna målare finnas i Amsterdam, Haarlem m. fl. orter. Detta är emellertid en förväxling, såsom Du trodde, med van Vlit. (19O2O228_OS_PS)

Sinebrychoffs läsning av namnet som *van Vliet* (a) korrigeras direkt av Sirén med *van Slit* i följande brev (b). Därefter kommer Sinebrychoff med ett önskemål om mer information (c), vilket tyder på att han inte accepterar korrigeringen. ”Sekvensen” avslutas (d) med att Sirén rättar sin egen ståndpunkt och konstaterar att Sinebrychoff i huvudsak hade rätt genom att ändra dennes ursprungliga förslag *van Vliet* till *van Vlit*. Exempelen i 4 a–d kan läsas som en sekvens där en tolkning möts av en annanreparation som inte accepteras och som i den fjärde ”turen” leder till en självreparation.

Som vi har sett har interaktionen i en brevväxling och i en muntlig dialog många gemensamma drag, men det är av vikt att påpeka att stilen i den aktuella brevväxlingen är långt ifrån talspråklig. Den skriftspråkliga och ofta formella stilen i breven ligger som grund för flera av studierna i denna bok (se t.ex. kap. 7 och 9). Vad gäller stilen kan man se att den delvis anpassas enligt mottagare och situationskontext. Också i utformningen av det enskilda brevet finns det alltså drag som färgas av dialogen med en given mottagare.

3.2 Affärskorrespondens

Breven i den Sinebrychoffska samlingen kan, såsom framgått ovan, klassas som affärskorrespondens. Affärskursur ur ett historiskt perspektiv har länge varit ett relativt outforskat område (Del Lungo Camiciotti 2006a:153). Under de senaste åren har emellertid intresset för affärsbrev från 1800-talet vaknat, särskilt inom forskning om hur språket varierar beroende på texttyp (Dossena 2006b:173). Forskning har till exempel gjorts utifrån korpusen *Corpus of 19th-Century Scottish Correspondence* (se Dossena 2004), som innehåller både privata brev och affärsbrev (se bl.a. Dossena 2006b och 2008).

Med våra studier av breven om konstköp i Sinebrychoffs samling vill vi bidra till kunskapen om affärsbrev skrivna på svenska kring sekelskiftet 1900. Huvudfokus i den här boken ligger dock på språket i breven och inte på genren affärsbrev som sådan. Språket färgas emellertid av den kontext det skapas i, liksom språket i sin tur bidrar till att skapa kontexten. Därigenom är det av betydelse att i detta avsnitt se på breven i vårt material som affärskorrespondens och på vad som utmärker dem.

Vid slutet av 1800-talet var brevskrivning ofta en förutsättning för att man skulle kunna bedriva handel utanför landets gränser (Del Lungo Camiciotti 2006b:153). Trots att affärstransaktioner förekommit såväl i muntlig som i skriftlig form även tidigare framstår 1800-talet som speciellt viktigt då det gäller utvecklingen av affärskorrespondensen till följd av de snabba förändringar som skedde i såväl affärslivet som det sociala livet (Del Lungo Camiciotti 2006a:154). Att skrivkunnigheten så kraftigt ökade under 1800-talet kan, enligt Del Lungo Camiciotti (2006b:157–158), kopplas till utvecklingen av industrin och handeln. Genom att handeln breddade ut sig och export och import ökade växte behovet av att kunna skriva brev (se även Chartier et al. 1991:12). Brevväxling användes också inom konstvärlden. Brevledes spred man nyheter om rariteter, skapade nya kontakter och förde förhandlingar om konstverk (Del Lungo Camiciotti 2012:107).

Breven i Sinebrychoffs samling handlar om konstköp. Därmed faller de inom en speciell sektor som på många sätt skiljer sig från korrespondens inom handel och industri. Ändå kan man se många likheter med det som enligt Axel Carlborgs brevställare från 1918 utmärker affärskorrespondens. Nedan diskuterar vi breven i Sinebrychoffs samling mot Carlborgs indelningar och modellbrev. Även om brevställaren utkom femton till tjugo år senare än breven skrevs verkar det sannolikt att samma normer rådde vid sekelskiftet 1900 som 1918 med tanke på de likheter man kan finna mellan breven och brevställaren. Först går vi emellertid in på de yttre omständigheterna kring affärsförhandlingarna i brevsamlingen.

Brevskrivning var en förutsättning för affärstransaktionerna mellan Sinebrychoff och de andra handelsparterna. Sinebrychoff befann sig i

Helsingfors medan Bukowskis konsthandel, Sirén och Durling fanns i Stockholm. Sirén reste dessutom runt i Italien när flera av breven skrevs. Breven var det huvudsakliga kommunikationsmedlet för parterna. När snabba beslut måste fattas kunde Sinebrychoff visserligen sända telegram. Han och hans hustru reste också några gånger till Stockholm och kunde då på ort och ställe förhandla med till exempel representanterna för Bukowskis, men i huvudsak var det brev som gällde.

Typiskt för denna affärskorrespondens är att den sker mellan individer och handlar om specifika konstföremål. Det handlar inte om rundbrev som går till flera ofta okända kunder samtidigt eller om ett brett sortiment av varor som bjuds ut till kunderna. I stället kan säljarna rikta sig direkt till kunden Sinebrychoff utifrån vad de vet om hans önskemål och intressen. På samma sätt vet Sinebrychoff exakt vem han ger sina uppdrag till och kan formulera sig därefter (se närmare kap. 8). Utmärkande för dessa brevväxlingar är också mängden brev som utväxlas och tidsrymden de spänner över. Det handlar om affärskorrespondens under flera år mellan samma skribenter. Detta innebär att de under årens lopp lär känna varandra allt bättre och får en tydligare bild av vad de kan förvänta sig av varandra.

Om man ser till innehållet i breven kan man konstatera att topikerna i hög grad motsvarar de huvudklasser av brev som Carlborg (1918:38–39) listar under handelskorrespondens, nämligen *offertbrev*, *orderbrev* och *avisbrev* som innehåller meddelanden om att ett uppdrag utförts, att varor levererats, pengar sänts och så vidare samt *diverse affärsbrev* som kan gälla anmärkningar och ursäkter. Däremot finner man inga motsvarigheter till cirkulärbrev som riktar sig till ett större antal adressater eller brev som skulle gälla firmors soliditet eller betalningskrav. Det som hos Carlborg upptas som brev med olika syften kan i de Sinebrychoffska breven ses som olika topiker som kan förekomma i ett och samma brev. Hur olika topiker samsas i samma brev framgår av följande utdrag ur ett brev från Sinebrychoff. Brevet inleds med en avi om att betalning är på väg. Därtill fogas en ursäkt för att betalningen dröjt. Frågan om brevet till Sigrid Lindqvist kommit fram kan ses som en försiktig påminnelse om att han ännu inte fått någon respons på sin

order. Därefter följer en ny preliminär order. Köpuppdraget innehåller detaljer som stil, storlek och ålder på de önskade ljuskronorna och en begäran om uppgifter som han behöver för att kunna fatta sitt beslut.

- 5) Härmed har jag äran öfversända kr. 1800:- utgörande slutlikvid för af mig inköpta fruntimmersporträttet af Mikael Dahl och ber jag om ursäkt att likviden dröjt så länge. Jag skref för någon vecka sedan till frök. Lindqvist om diverse möbler. Detta bref har väl framkommit? Utöfver hvad jag i detta bref framhöll skulle jag ännu vara i behof af tvänne precis dylika ljuskronor i empire eller directoir stil, men de få ej vara alltför små. Skulle Ni möjligen kunna anskaffa dem, helst naturligtvis antika, eller åtminstone den ena sådan? Tacksam i så fall för en fotografi af dem jämte uppgift om pris, mått m.m. (19040411_PS_BK)

Liksom Sinebrychoff i sina köpuppdrag kan ge relativt detaljerade beskrivningar av de föremål han önskar sig, innehåller offerterna vanligen mycket ingående beskrivningar av de tavlor eller andra konstföremål som erbjuds honom. I följande utdrag kan man lägga märke till att Osvald Sirén förutom en beskrivning av ett porträtt också ger sin evaluering av det. Han beskriver porträttet som *vackert* och *behagligt* och ger sin syn på varför det kunde vara intressant för Sinebrychoff.

- 6) Bredaprtret hos Palm framställer Johan Breda och torde vara måladt 1862. Det är ett vackert och behagligt arbete alldeles utan den starkt röda ton, som börjar dominera i målarens arbeten vid ifrågavarande tid. Ansiktet är blekt, mjukt och känsligt måladt, bgr temligen jämnmörk. Det torde dock ej kunna mäta sig med den bild af Breda, som du äger, men skulle kanske hafva sitt intresse såsom en mycket god representant för ett senare stadium i målarens utveckling. Taflan har tillhört statsrådet Wennerberg. (19020201_OS_PS)

Också Del Lungo Camiciotti (2012:106–107) lyfter fram beskrivningar av konstföremål och värderingar av dem i sin analys av korrespondensen mellan chefen för National Gallery i London och en konstnär som sålde tavlor till museet. I den endast skriftliga kommu-

nikation som förekommer mellan skribenterna är det viktigt att säljaren lyckas förmedla en så noggrann bild av konstföremålet som möjligt. Som framgår av utdraget ur Sinebrychoffs brev ovan förekommer det rätt ofta förutom verbala beskrivningar också fotografier av konstföremålen som gör det lättare för honom att fatta sina köpbeslut.

Förutom order och offerter innehåller breven en hel del avier. Ofta inleds breven med en avi där skribenten meddelar att hen sänt iväg eller emottagit en betalning, räkning eller annan försändelse: *Härmed har jag äran öfversända räkning å ramen till porträttet af hertiginnan af Northumberland.* (19040426_CUP_PS). I breven mellan Sinebrychoff och Bukowski är dessa inledande avier ofta formulerade på ett formellt sätt som man känner igen i Carlborgs modellbrev (1918:40–44). Meningen inleds ofta med *härmed* och skribenten *har äran* eller tackar för det *ärade bref* han fått. Topikinledare som *härmed* diskuteras närmare i kapitel 10. Liknande avier förekommer också i de andra brevväxlingarna men inleds inte lika ofta med *härmed*: *Eder senaste ärade skrifvelse med dervid fogade postremissvexel å Två tusen f2,000f¹ kronor har jag tacksamligen emottagit.* (18990828_AD_PS). Särskilt i breven mellan Sinebrychoff och Sirén är formuleringarna friare även om de till sitt innehåll fyller samma funktion som i de andra brevväxlingarna. Skribenten meddelar vad han mottagit, sänt iväg eller kommer med en reaktion på något den andra skrivit i föregående brev: *Idag emottog jag taflan och telegraferade: "Bildn vacker manne af Pasch? Priset kolossalt finner tvåtusent tillräckligt", hvilket jag härmed bekräftar.* (19020415_PS_OS).

Den sista citerade avin visar också att konstverk som erbjudits till försäljning och priserna på dem måste bekräftas i brevväxlingen. Detta leder ibland till förhandlingar som sträcker sig över flera brev.

1 *f*-tecknet verkar användas för att ange parentes. Enligt redaktören Eliel Kilpelä vid Svenska litteratursällskapet i Finland, som på vår begäran gjort efterforskningar i andra 1800-talstexter, är detta ett sätt att beteckna parentes och förekommer i kontrakt och utkast till kontrakt.

Det nämnda citatet hänför sig till förhandlingar som inleddes den 7 april 1902 när Sirén meddelar att han sänt ett porträtt av Lorens Pasch d.y. till påseende till Sinebrychoff: *Priset är 2500 kr., alltså högt, men jag anser dock att Du ej bör tveka, ty ett sådant tillfälle erbjuder sig ej engång till.* (19020407_OS_PS) Fyra dagar senare svarar Sinebrychoff att han ännu inte fått målningen: *[...] men är jag både glad och nyfiken, det senare därför att jag ej kan tänka mig en Lorenz Pasch d.y. som skulle vara värd så mycket. Männe icke säljaren på priset kr. 2500 kunde pruta något?* (19020411_PS_OS). När han sedan fått det meddelar han alltså att han inte betalar mer än 2 000 kr och är dessutom osäker på om porträttet verkligen är av Pasch. Sirén skriver sitt svar bara en dag senare:

- 7) Min uppgift att det är ett arbete af Lorens Pasch d.y. håller jag bestämdt på, bakgrundsbehandlingen exempelvis är mkt karaktäristisk. Den enda, som det därjämt kunna erinra om, är Roslin, Pasch lärare. Baron Rehbinder, som sett och försökt att få köpa bilden, anser det äfven vara ett sällsynt vacker Pasch. Som bekant var 1780 talet hans bästa tid. Priset kan ej sättas ned med mera än 200 kr., alltså 2300 kr, en omständighet, som icke borde afskräcka då det gäller en sällsynthet, hvilken knappast kan värderas efter gällande auktionspris. (19020416_OS_PS)

Med dessa motiveringar lyckas Sirén övertyga Sinebrychoff som inleder sitt brev från den 19 april med följande avi:

- 8) Just emottog jag brevet af 16de dennes för hvars innehåll jag får tacka. Jag har beslutit köpa porträttet af Pasch och skall med första sända likviden för detsamma Kr. 2.300:-. (19020419_PS_OS)

Liknande förhandlingskedjor förekommer också i brevväxlingarna med Bukowskis och Axel Durling. De kan såsom ovan gälla upphovsmannen bakom ett konstverk, ett verks äkthet eller priser. Man kan följa turerna i förhandlingarna genom breven även om breven kan ta

upp också andra topiker. En länk i en förhandlingskedja lämnas aldrig obesvarad utan följs upp tills parterna kommit till något slags slutsats.² Det betyder dock inte alltid att affären ros i land. Ibland slutar det med att Sinebrychoff inte vill ha den tavla som erbjuds.

Slutligen kan man konstatera att också anmärkningar och ursäkter förekommer i Sinebrychoffs brevsamling. Det tydligaste exemplet på detta är sex brev i en kedja från den 18 augusti 1904 till och med 7 september som enbart handlar om ett misstag Bukowskis gjort. Dessa förhandlingar startar med Sinebrychoffs brev från den 18 augusti som helt upptas av problemet. Han har köpt en större möbel bestående av en soffa, sex fåtöljer och nio stolar. Han menar nu att fåtöljerna inte hör till möbelen, är av olika storlek och har olika ornering. Alla stolar är heller inte antika som han önskat: *Säljaren måste förklara sig och i hvarje händelse, ifall ej rättelse kan ske, rabattera på priset.* (19040818_PS_BK) Såväl direktör Palm som fröken Lindqvist skriver hur ledsna de är för det som skett och försöker på bästa sätt reda ut misstaget, vilket lyckas efter en dryg månads förhandlingar. Först den 13 september kan Lindqvist meddela att konsthandeln mottagit betalning för en gustaviansk möbel. I det sammanhanget kan hon också förbereda Sinebrychoff för en eventuell ny affär. Så länge misstaget retts ut har inga andra affärer avhandlats.

Jämförelsen med Carlborgs brevställare (1918) visar att topikerna som avhandlas i de Sinebrychoffska breven är typiska för affärsbrev. Det rör sig om offerter, order och avier av olika slag. Det som däremot gör de Sinebrychoffska breven speciella är att skribenterna känner varandra relativt väl och att antalet brev som utväxlas är stort. Beskrivningarna och värderingarna av de konstföremål som köpen handlar om och de ibland långa förhandlingarna är också något som inte tas upp i Carlborgs brevställare.

2 I kap. 8 ser man dock hur Durling i ett fall inte noterar Sinebrychoffs öppning till förhandlingar. Om det sker oavsiktligt eller avsiktligt är svårt att veta.

3.3 Personliga inslag i affärsdialog

I brevställare från 1800-talet delas breven in i olika avdelningar: egentliga brev, juridiska brev och affärsbrev. De egentliga breven omfattar typer som underrättelsebrev, tackbrev, tröstebrev, brev med uppdrag och förfrågningar med flera. (Hansson 1988:69–70) Brevställarna ger med andra ord en bild av att brev beroende på ändamålen kunde se olika ut. I praktiken behövde gränserna mellan olika typer av brev dock inte ha varit så skarpa.

Loman (1985:143) konstaterar att breven i en samling 1800-talsbrev som bevaras på Åbo Akademi i huvudsak utgörs av affärsbrev. Trots det innehåller breven även mycket privat information. Loman antar att man sällan skrev enbart för att byta information, utan man skrev när man hade ett ärende och kunde då samtidigt ta upp privata angelägenheter.

Forskning visar att den uppdelning i privata och icke-privata brev som ofta görs inte riktigt gäller för affärsbrev på 1800-talet, eftersom de varken är offentliga eller privata. Breven är personliga i den bemärkelsen att de skrivs till en särskild person, men samtidigt som de fungerar som en form av socialt umgänge är de ett sätt att idka handel (Del Lungo Camiciotti 2006b:158–159). Affärsbrev hade vid denna tid ännu inte blivit en så specialiserad genre i Europa som de är i dag. Ett och samma brev kunde innehålla flera olika topiker och fylla en mängd olika funktioner. Information om familjen och lokala nyheter kunde ingå i samma brev där man skötte affärsangelägenheter (Del Lungo Camiotti 2006b:156). Detsamma konstaterar Chartier et al. (1991:400) utifrån ett franskt material. Samtidigt som man beställde vin eller begärde pengar kunde man höra sig för om grannens hälsa eller föreslå ett möte. Del Lungo Camiciotti (2012:107) beskriver affärsbrev som ”an intermediate genre between the public and the private sphere”. Hon påpekar att även om affärsbrev kan ha den primära funktionen att förmedla kommersiell information kan de också innehålla önskemål, order, råd och fraser som snarast fyller sociala funktioner och bygger upp relationen mellan sändaren och mottagaren.

Också i forskning kring svenska brevsamlingar från 1800-talet har förhållandet mellan privata och offentliga topiker diskuterats. Nordenstam (2003) visar att Rosalie Olivecrona och Sophie Adlersparre växlar mellan det privata och offentliga i många av sina brev under åren 1837–1894. Under åtta år gav damerna ut en tidskrift tillsammans. Deras brev handlar i hög grad om redaktionsarbete. Samtidigt upprätthåller de sin vänskapsrelation i breven genom att också ta upp topiker av privat natur. Nordlund (2009) studerar för sin del hur systarna Anna och Helena Westermarck växlar mellan privata och offentliga topiker i sina brev till varandra. Eftersom breven var ett sätt för systrarna att hålla kontakten när de befann sig i olika länder innebär det offentliga i detta sammanhang händelser utanför familjelivet, ofta politiska händelser i Finland.

De 166 brev vi utgår från handlar i första hand om konstköp. Också i dessa brev kan man notera att skribenterna inte alltid håller sig strikt till affärsuppdrag och -förhandlingar. I det här avsnittet ställer vi frågorna vilken funktion dessa inslag fyller och i vilka sammanhang de förekommer. Vidare söker vi svar på frågan på vilket sätt de bidrar till den dialog parterna för brevledes. I det följande avsnittet ges en allmän beskrivning av de personliga inslagen. Vilken funktion dessa inslag har i korrespondensen med Bukowskis, Durling respektive Sirén diskuteras i de därpå följande avsnitten.

3.3.1 Förekomsten av personliga inslag i breven

Breven i den Sinebrychoffska samlingen har det primära syftet att förmedla kommersiell information. Man kan notera att många brev i brevsamlingen inte innehåller någonting utöver detta. Ett brev från Oswald Sirén skrivet den 15 januari 1902 får illustrera brev där skribenten håller sig strikt till det affärsmässiga.

9) B. B.

Hemkommen till Norden för ett par dagar sedan, har jag återinträdd i mina åligganden här och hoppas få göra det äfven vis å vis dig. Om Du fortfarande anser Dig behöfva ngn kommissionär

i Sthlm kan Du räkna på mig enl. samma vilkor som förut. Af intresse vore då äfven att veta hvad Du nu mest längtar efter, sedan Dina betydliga kompletteringsköp under hösten. För närvarande kan jag ej omtala ngt annat än ett godt mansporträtt af C v Breda (hos Palm) Jag har skrivit till en direktör vid ett museum i Amsterdam för att möjligen få en uttydning af vapnet på Ditt fruntimmersprtt. Mitt innestående arvode (180 kr) mottager jag med stor tacksamhet efter den kassaansträngande resan. Fotografien af Piloprtrt är det ingen hast med, men det är när som helst välkommen, likaså andra fotografier af Din~~e~~ prtrt, om Du låtit göra sådana.

Min adress i Stholm är numera Engelbrekts gatan 13 4 tr.
Många hälsningar till Din Fru
från vännen
Osvald Sirén

Om man bortser från hälsningarna till Sinebrychoffs fru i slutet av brevet avhandlas ingenting annat än affärer i brevet. Det personliga tilltalet, verbet *längtar* och påpekandet att resan varit *kassaansträngande* antyder dock att skribenterna har ett mer personligt förhållande, men ser man till topikerna är brevet strikt affärsmässigt: Sirén erbjuder sina tjänster, frågar efter Sinebrychoffs önskemål, upplyser om vad som finns till försäljning och redogör för hur pågående ärenden framskridit.

I breven kan emellertid andra typer av inslag också ingå. Som exempel ges Siréns brev till Sinebrychoff från den 4 december 1902. I detta brev behandlas inte konstuppköp annat än i de två första styckena. Därefter går Sirén över till att diskutera sina privata publikationer och vad han sysslat med i Wien och vädret där.

10) B. B.

Mottog i dag ditt bref af d. 30 nov. af hvilket jag erfor, att du tager det vackra porträttet. Jag skall ytterligare meddela mig med Mecchi och be honom genast expediera det till Piehl & Fehling i Lübeck f.v.b. - Ditt bref af d. 24 nov. har jag äfven erhållit samt meddelande från Signora Bazzi att Moroni- porträttet afgick den 22 nov. till dig. Det kan sålunda snart vara framme.

Pietro Longhis självporträtt är väl öfven hos dig om någon dag. Jag hoppas du dock finner lämpligt införlifva det med din samling, ehuru det ej är af högre konstvärde (dock jämbördigt med de flesta svenska) ty priset är ju rätt lågt. Betalningen kommer ej ifråga förr än [fram] i januari.

Det förvånar och förargar mig att du ej redan fått ett exempl. af "Pilo", ty boken bör längesedan vara färdig. Sannolikt vill ej Konstföreningen släppa ut den förr än till jul - dumt nog!

Mina små dikter äro blott af föga allmänt intresse; det är mest minnen som kunna intressera några få vänner. Tillsvidare har jag ej håller sett dem i tryck, ännu mindre recension.

Här i Wien har jag ofantligt mycket att inhämta: stora präktiga samlingar, såväl offentliga som privata. En månad, som jag anslagit för denna stad, är synbarligen för litet, men min tjänstledighet går ut den 1. Jan., så att den 2. är jag väl åter i Stockholm. Här är otäckt kallt och grått.

Med många hälsningar till din Fru
tecknar

tillgifnast

vänneren

Osvald Sirén

Personlig information i breven kan dels handla om att informera den andra om privata angelägenheter såsom skribentens eller familjens hälsa, resor eller händelser i familjen, dels om att informera den andra om vad som skett på den ort där skribenten befinner sig, särskilt inom konstvärlden. I det här avsnittet ser vi båda typerna av information som personliga inslag i breven. Även om information om till exempel situationen i Helsingfors i och för sig inte är Sinebrychoffs privata angelägenhet, menar vi att när något sådant lyfts upp i ett affärsbrev görs det för att ge brevet en personligare ton. När skribenten går utanför det strikt affärsmässiga och visar på saker i omgivningen som påverkar hans liv kommer ett sådant informationsbyte att påverka förhållandet mellan skribenterna och utvidga deras gemensamma grund.

En genomgång av breven visar att ungefär en tredjedel av breven i materialet innehåller personliga inslag. I denna beräkning har vi inte tagit med brev där det personliga inslaget begränsar sig till en häls-

ningsfras i slutet av brevet. Hälsningsfraser av typen *En vördsam hälsning till Fru Sinebrychoff från S. Lindqvist* (15.11.1900) förekommer rätt ofta. Fru Sinebrychoff får hälsningar förutom av Lindqvist även av Sirén och Durling. Sinebrychoff hälsar till Durlings fru, Siréns fästmö och via Palm till fröken Lindqvist eller vice versa (se kap. 5 om användningen av ordet *fru*). Dessa hälsningar visar visserligen att skribenterna har kunskap om den andras privatliv, men samtidigt är artighetsfraser i slutet av brevet ett nästan obligatoriskt inslag. Hälsningarna i slutet av ett brev kan ses som en del av brevgrenen (se närmare kap. 4). I sin brevställare från 1851 påpekar Westerberg (1851:16): ”Sådana ord, hwilka starkast uttrycka vår wördnad, högaktning, tacksamhet, wänskap, trofasthet o.s.w, äro till brefvets slutform tjentligast.”

Som framgår av inledningen till denna bok hade Sinebrychoff olika relationer till de olika personerna som han brevväxlade med. Beroende på vilken relation de hade ser de personliga inslagen i breven olika ut. Faktorer som påverkar vilken information de delar med varandra verkar dels vara den sociala relation de har till varandra, dels hur deras gemensamma grund (*common ground*) (se Clark 1996 och Clark & Brennan 1996) ser ut. I det följande redogör vi för hur de privata inslagen ser ut i de olika brevkedjorna. Vi börjar med brevväxlingen med Bukowskis konsthandel, där skribenterna i stort sett enbart har en handelsrelation. Därefter diskuterar vi brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling, som båda delar intresset för konstsamlande. Slutligen behandlar vi de personliga inslagen i breven mellan Sinebrychoff och Sirén. I den brevväxlingen ges det personliga störst utrymme.

3.3.2 Brevväxlingen med Bukowskis konsthandel

Direktören C. U. Palm och medarbetaren Sigrid Lindqvist skriver till Paul Sinebrychoff som representanter för Bukowskis konsthandel och inte som privatpersoner. De stiger i princip aldrig utanför sin professionella roll. Det närmaste Palm kommer ett personligt tonfall är i hälsningar av typen: *Å fröken L:s och å egna vägnar tillönskande Eder och*

Eder Fru en angenäm julhelg (19.12.1903). Inte heller Lindqvists brev innehåller privat information, men hennes sätt att formulera sig kan anslå ett något förtroligare tonfall. I följande utdrag kan man notera att hon talar om *gubben*³ *Hammer* och menar att han kan bli *en svår nöt att knäcka*. De detaljerade uppgifterna om familjen Hammer och om hennes eget besök hos familjen påminner också mer om ett privat samtal än om strikt affärskorrespondens.

- 11) På grund af den vackra hösten har Hammerska familjen först i dagarna inflyttat från Furusund, gubben Hammer telefonerade till mig i lördags att de inflyttat. Jag lofvade honom att komma ut till villan som om söndag och skall jag då börja bearbeta honom angående miniatyrerna. Gubben sade att han inte känt sig så kry på många år, att han troligen bereder sig på att lefva ett sekel till, så han blir nog en svår nöt att knäcka. (19011007_SL_PS)

I utdraget ovan visar Lindqvist med sina ordval att hon och Sinebrychoff har samma uppfattning om gubben Hammer och jobbar för samma mål. Också detaljerna om varför hon hittills inte utfört uppdraget och hur hon planerar att gå till väga antyder en viss förtrolighet. Trots detta håller hon sig strikt till de affärer hon ska sköta för Sinebrychoff. Han kan emellertid i vissa av sina brev till Bukowskis konsthandel, särskilt till Lindqvist, komma med personliga inslag. Det är uppenbart att Sinebrychoff tycker sig vara personligt bekant med henne efter alla åren han varit kund hos Bukowski. Det första brevet Lindqvist har skrivit till Sinebrychoff är daterat den 21 april 1899.⁴ Hans personliga inslag i breven till konsthandeln besvaras dock aldrig.

I breven till Palm fungerar de personliga inslagen som förklaringar till varför Sinebrychoff ber om en tjänst (*så insjuknade min gamla mor mycket häftigt, så att nog lär jag allt få vädja till Eder välvilja och be*

3 I SAOB nämns under gubbe II 1, 'gamml. älderstigen man' och att användningen framför namn är vardaglig. I ett exempel från 1892 nämns gubben Brinkman.

4 Brevet är ytterst formellt och undertecknat på följande sätt: *Med största bögaktning H. Bukowski /g. S. Lindqvist.*

Eder bevaka mina intressen på auktionen [19011128_PS_CUP]) eller till varför Sinebrychoff är missnöjd med Palms agerande (Min Fru är mycket nedslagen och sorgsen ty hon hade redan i många dagar fröjdats sig åt att blifva ägarinna till de sällsynta konstmobilierne, för hvilka hon äfven allaredan beredt rum. Och jag å min sida, jag hade redan gifvit dem åt henne som julklapp, så säker var jag att få dem. [19011219_PS_CUP]). I ett brev går Sinebrychoff dock utanför det konstnärliga och affärsmässiga och lyfter fram situationen i Finland. Detta sker i samband med att han framför sina nyårshälsningar till personalen på Bukowskis. Hälsningarna kan ses som ett svar på Palms önskan om en angenäm julhelg, vilken citerades ovan.

- 12) Jag begagnar äfven tillfället att hjärtligt tacka Eder för all under året visad vänlighet.

Emottag äfven Herr Palm och Fröken Lindqvist, min Frus och min varma lyckönskan till det nya året. För oss här finnes ingen lycka. Här slutar det gamla året i sorg och det nya börjar på samma sätt. För att i längden kunna härda ut här fordras nerver af stål och jag vet ej huru länge jag förmår göra det. (19031230_PS_BK)

Sinebrychoffs personliga rader om situationen i Finland och om hur han själv känner det noteras på intet sätt i Palms brev från den 4 januari 1904. Däremot tackar Palm *för de vänliga hälsningarna*. På samma sätt svarar Lindqvist då Sinebrychoff i ett brev från den 4 oktober 1901 direkt bjudit hem henne efter att ha berömt sin hustrus förmåga att med enkla medel ställa i ordning deras hem:

- 13) Det vore verkligen bra roligt om vi finge det nöjet att se Eder någon gång här i Helsingfors och få visa Eder vårt lilla hem. Men med för stora pretensioner får Ni icke komma, Ni som sett så storartade hem i Stockholm! I ett afseende kunna vi dock täfla med Stockholm, och det är uti ett hjärtligt emottagande! (19010104_PS_SL)

I sitt svar tackar Lindqvist för *det vänliga brevet* men berör på intet sätt inbjudan eller fru Sinebrychoffs inredningsförmåga. Varken hon eller Palm frångår med andra ord sin professionalitet i breven. Ordet *vänlig* verkar användas för att visa att de noterat att Sinebrychoff gått utöver det affärsmässiga, men någon annan respons ger de inte.

En närmare granskning av de tre brev där särskilt personliga inslag förekommer i breven till Lindqvist visar emellertid att också de fyller en affärsmässig funktion. I samtliga fall handlar det om situationer där Sinebrychoff vänder sig direkt till Lindqvist och förbigår Palm. Enligt Sinebrychoff är orsaken till det att det rör saker som han tidigare avhandlat med Lindqvist (4.10.1901), Palm ändå skulle ge henne uppdraget (5.11.1901) eller att hans fru bett honom kontakta Lindqvist (3.4.1904). I samtliga brev ber han henne utföra flera olika uppdrag som dessutom inte är särskilt enkla. I brevet från den 5 november 1901, där Sinebrychoff ber henne bege sig till herrskapet Hammer för att försöka köpa ett guldur och några miniatyrer, skriver han: *Jag känner af erfarenhet att Edert uppdrag både blir obehagligt och svårt, men bjud nu till, vår snälla, rara, lilla fröken!* Kraven som ställs på Lindqvist i breven är med andra ord stora. De personliga inslagen kan tänkas vara ägnade att göra henne mer benägen att acceptera uppdragen. I de personliga inslagen omtalas Lindqvist som *snälla/värda lilla fröken* (se kap. 4). Och ofta handlar de om att Sinebrychoff och hans fru i sitt hem tänker på Lindqvist när de betraktar konstföremålen i sitt hem.

- 14) Min Fru och jag hafva så många gånger tänkt på fröken då vi vandrat uti vårt från sommardvalan iordningställda hem. Min Fru säger nämligen alltid, då hon betraktar någon finare porslinspjes: "Den här borde fröken Lindqvist se". Och så är samtalen i full gång om alla de vackra saker Ni skaffat oss och de tjänster Ni gjort. (19011105_PS_SL)

3.3.3 Brevväxlingen med Axel Durling

Också i brevväxlingen mellan Axel Durling och Paul Sinebrychoff kan man notera att personliga inslag verkar användas för att stödja de egna argumenten i affärsförhandlingarna. När Durling i ett brev från den 21 juni 1899 beskriver ett planerat besök hos sin kusin och förgreningar av släkten Gyllenståhl är detta ett led i hans försök att övertala Sinebrychoff att låta honom få överta en silverkanna som Sinebrychoff äger. Denna silverkanna har tillhört släkten Gyllenståhl. Eftersom Durling genom släktforskning kunnat utreda att han själv är släkt med Gyllenståhl anser han att kannan rättmätigt borde tillhöra honom.

- 15) Den 30. Juni afreser jag med familj till hafsbadet i Borgholm på Öland. Min adress blifver der n° 27 Ståhls. Under vistelsen der, som räcker till [medie] af Augusti, skall jag göra en tur till Södra Östergötland, Gyllenståhls forna hemtrakt, för att ifrigt forska efter hans porträtt, som torde finnas qvar derstädes. Jag skall då hafva mitt stamhåll hos min kusin, som är den ende af Gyllenståhls ättlingar genom hans ynghsta dotter, som fortfarande eger gods, som en gång tillhört honom. Inom en annan gren finnes jemväl en större egendom af Gyllenståhls många possessioner qvar. Denna egendom tillhör en aflägsen frände till mig och har från föräldrar till barn oafbrutet gått i arf allt sedan Gyllenståhls dagar. Den nuvarande innehafvaren har dock erhållit godset i testamente af en sin moster.

Huru den af Eder nu egda kannan kommit ur släkten, har jag utfunderat sålunda, att [...] (1899O621_AD_PS, Durlings understrykningar)

Man kan notera att stycket som inleds med *Den 30. juni* inte innehåller ett enda ord om silverkannen. Förutom att det ger Sinebrychoff information om var han kan få tag på Durling under stora delar av sommaren innehåller det ingenting som direkt kan kopplas till den affärstransaktion som skulle leda till att Durling fick överta kannan. I stället är beskrivningen av Durlings privata resplaner troligen tänkt att hos Sinebrychoff skapa förståelse för Durlings naturliga anknytning till släkten Gyllenståhl och därigenom indirekt till kannan. Till denna resa

återkommer han också i ett brev från den 17 augusti där han nämner att resan gett honom många *angenäma intryck* samtidigt som han sänder Sinebrychoff en tabell som visar hans härstamning från Gyllenståhl.

På samma sätt som Durling använder sitt släktskap med Gyllenståhl i affärsförhandlingarna använder Sinebrychoff den politiska situationen i Finland. Den 23 augusti 1899 har Sinebrychoff inte fått något svar av Durling på sin begäran att få köpa tavlan *Flöjtblåsande gosse* av Lorens Pasch d.ä. Därför upprepar han sin förfrågan om Durling kunde *afstå honom åt mig hit till Finland. Vi behöfva nog minsann all den uppmuntran vi kunna få å dessa för oss så bekymmersamma tider*. Också i ett senare sammanhang försöker han få Durling att falla till föga och sälja ”Flöjtblåsaren” till honom genom att lyfta fram Finlands kulturella underläge jämfört med Sverige.

- 16) Ni är allt bra lycklig som, boende i Stockholm, är i tillfälle att skaffa Eder den ena värdefulla taflan efter den andra. Annat är det med mig som endast någon gång om året genom att resa till Eder ort är i tillfälle att öka min samling med - kanske det, som Ni andra samlare rata. Här i Finland står nämligen ingenting af värde att fås, äfven om man sökte med lykta. (18991117_PS_AD)

Såväl Durling som Sinebrychoff verkar alltså hoppas att den andra ska ha förståelse för de personliga argument de har för att vilja överta den andras konstföremål. Av breven att döma lyckas detta inte. I ingetdera fallet kommenterar den andra på minsta sätt de personliga omständigheter som lyfts fram i breven. Personlig information som inte direkt används för att påverka förhandlingarna kan däremot besvaras. När Sinebrychoff den 13 oktober 1899 meddelar att han och hans hustru planerar en resa till Stockholm skyndar sig Durling att önska dem välkomna i sitt svarsbrev (16.10.1899).

Man kan emellertid se att även förekomsten av personliga inslag som egentligen inte berör affärstransaktionerna i vissa fall har ett samband med läget i förhandlingarna. Den 13 juli 1899 avslutar Sinebrychoff sitt brev till Durling med att nämna att hans hustru befinner sig på en kurort i Sverige.

- 17) Från min Fru kan jag, tyvärr, denna gång icke helsa, ty hon genomgår för närvarande en helso- och badkur i den goda svenska staden Ronneby. (1899O713_PS_AD)

Han har i brevet förklarat att han ställer vissa villkor för att avstå från silverkannan. Han har diskuterat priset på två tavlor han står i beråd att köpa av Durling, bett om priset på en tredje och för första gången indirekt antytt att han skulle vilja köpa ”Flöjtblåsaren”. Tonen i brevet är saklig. Det är uppenbart att han inte förväntar sig några större komplikationer i förhandlingarna. Det personliga inslaget om hustruns hälsokur rimmar väl med det *hjärtliga tack för skrifvelse* han inleder med. Det är intressant att notera att Durling inte kommenterar fru Sinebrychoffs vistelse i Ronneby förrän sju brev senare. Efter Sinebrychoffs brev skärps nämligen tonen i breven. Durling inser att Sinebrychoff inte är särskilt villig att avstå från kannan och själv vill han inte sälja ”Flöjtblåsaren” till Sinebrychoff annat än mot ett orimligt pris. Några *hjärtliga tack* för den andras brev förekommer inte. I stället konstaterar de att de *emottagit* eller *bekommit* den andras *ärade skrifvelse*, i ett par brev uttrycker de dock sin tacksamhet för det ärade brevet. Några personliga hälsningar förekommer inte heller i breven förrän Durling nästan tre månader senare drar sig till minnes fru Sinebrychoffs vistelse på kurorten.

- 18) Fullständig tystnad i afseende å våra mellanhafvande öfverensstämmet äfven med mina åsigter, dock icke utaf den anledning Edert bref innehåller, utan därför att jag såsom känd samlare icke vill blifva känd såsom skingrare. Efter mitt bästa förstånd och omdöme finner jag Edra pris verkligen billiga och vida under hvad som bort kunna erhållas på utländska orter. - Jag hoppas, att Eder Fru funnit sig väl af vistelsen i Ronneby och beder att till henne få framföra en vördnadsfull återhelsning. (1899O9O3_AD_PS, Durlings understrykningar)

Tonen i brevet är kort och skarp. Durling vill avsluta affären med tavlan *Mannen med den röda baretten*, men konstaterar att detta blir deras sista affär. ”Flöjtblåsaren” säljer han inte till det pris Sinebrychoff

erbjuder och inte heller en annan tavla Sinebrychoff spekulerat på. Skärpan i tonen framkommer tydligt i de rader som föregår hälsningen till fru Sinebrychoff. Det rör sig i det närmaste om anklagelser om att Sinebrychoff får honom att framstå som *skingrare* och kommer med *billiga* erbjudanden. Eventuellt föranleds hälsningen just av att även Durling inser att tonen blivit för skarp. Man kan emellertid notera att han tackar för hälsningar han de facto aldrig fått på grund av att fru Sinebrychoff befann sig på kurorten.

En slutsats man kan dra av diskussionen kring hälsningarna till och från fru Sinebrychoff är att sådana artiga hälsningar är en del av affärsjargongen. Med de personliga hälsningarna upprätthåller man goda relationer till sin affärspartner, vilket kan tänkas gynna affärerna. Avsaknaden av sådana hälsningar kan i sin tur visa på ett hårdare förhandlingsläge. Ett liknande resonemang förs av Bhatia (1993:55). Också han konstaterar att ett affärsbrev vanligen avslutas artigt. Att parterna förhåller sig artigt och vänligt till varandra kan till och med ses som en förutsättning för att affärerna ska lyckas. Ändå förekommer det brev där skribenterna avsiktligt låter bli att avsluta med några artiga fraser. Detta är särskilt vanligt i brev som innehåller klagomål och uppgörelser. ”Just as a formal close in business letters is significant in maintaining and strengthening business relations, its absence is also creatively used to signal subtleties of interpersonal relations without appearing to be either rude or discourteous” (ibid:55).

I breven mellan Sinebrychoff och Durling kan man förutom de mer privata inslagen finna ytterligare ett slags informationsutbyte som går utanför affärsförhandlingarna. Det rör sig om information om deras gemensamma konstintresse. De kan utbyta information om konstverk som de skaffat sig eller sett på olika utställningar, om auktioner eller liknande. Ett utdrag ur Durlings brev från den 15 december 1899 får illustrera detta informationsbyte.

- 19) En bra Starbus har jag förvärfvat mig. Särskildt är dess i trä skurna, ovala ram ypperlig. -
Edert omdöme om Scheffel gillar jag tillfullo; han var en ovanligt

samvetsgrann målare, om också icke i allmänhet hans verk höja sig till konstverk. Detta är dock fallet med min Sparre och äfven med min, å Konstakademiens utställning beundrade Wennerstedt, den senare dock i mindre grad än den förre. Det på Bukowskis senaste auktion förekommande porträttet, tillskrifvet Scheffel, var bestämdt icke af denne, utan af någon utländing. Begge mina Scheffel-porträtt äro också af mästaren Signerade, hvilket tyder på, att han sjelf känt sig tillfredsstäld med dem. (18991215_AD_PS, Durlings understrykning)

Av utdraget ser man att informationen i brevet rör sig om nyförvärv, om konstnären Johan Henrik Scheffel och om äktheten i olika tavlor som tillskrivits honom. Man kan också notera att det handlar om en dialog mellan två experter. Det omdöme Durling syftar på är Sinebrychoffs beskrivning av Scheffel som *en af 1700-talets förnämsta mästare i Sverige*. Det är konsten som utgör det gemensamma intresset för Durling och Sinebrychoff och det är inom det området de utbyter information och därigenom utökar sin gemensamma grund.

3.3.4 Brevväxlingen med Osvald Sirén

Brevväxlingen mellan Paul Sinebrychoff och Osvald Sirén skiljer sig i många avseenden från de mellan Sinebrychoff och Bukowskis konsthandel respektive Axel Durling. Det beror i hög grad på att deras relation är en annan. Att affärerna ska gå i lås ligger i bådass intresse. Sinebrychoff har också lovat bekosta tryckningen av ett av Siréns vetenskapliga arbeten (19021104_PS_OS), vilket gör att deras förhållande till en del kan liknas vid mecenatens till protegén. Till detta kommer att de har en vidare gemensam grund än de andra (jfr Clark 1996). Att de båda är från Finland gör att det som sker i landet har betydelse för dem båda. Skillnaderna i fråga om Sinebrychoffs relation till korrespondenterna och deras bakgrund, gör att de personliga inslagen i hans brevväxling med Sirén får en annan funktion och blir mer dialogisk än i de andra brevkedjorna.

För det första förekommer det mest personliga inslag i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén. Ungefär hälften av breven innehåller sådana. För det andra verkar inslagen inte finnas där för att påverka det affärsmässiga, utan fungerar som ett informationsutbyte på ett annat plan. I detta hänseende påminner de om utbytet av information från konstvärlden mellan Durling och Sinebrychoff, men i brevväxlingen mellan Sirén och Sinebrychoff går man utanför konsten. När Sinebrychoff sett Siréns förlovningsannons skyndar han sig att gratulera och i Siréns följande brev presenteras fästmon för honom. Bosatt i Helsingfors kan Sinebrychoff ge Sirén nyheter från Finland, om den politiska situationen och om hur man mottagit Siréns publikationer i hemlandet. Till skillnad från vad som konstaterades om de andra brevkedjorna kommenterar Sirén sådana inlägg.

20a) Här pågå förskräckliga saker! För att skingra massorna som i går rörde sig med anledning af uppbådet, ut kommenderade guvernören kosackerna, som förfärligt for fram med sina påkar. Till och med sabelhugg utdelades. Det finnes många blodiga hufvuden för närvarande i staden, men äfven kosackerna hafva blifvit illa medfarna. Stadsfullmäktige hafva utfärdat ett upprop om lugn och hofsamhet. (19020419_PS_OS)

20b) Händelserna i Helsingfors ha utförligt relaterats af Tidningarna - stämningen i sinnena måtte vara underbar därborta. Jag har känt mig riktigt uppskakad. (19020424_OS_PS)

Utdraget ovan (20a) avslutar Sinebrychoffs brev från den 19 april 1902. Efter att i ett par stycken ha avhandlat olika tavelaffärer som Sirén ska ombestyras för honom går han över till nyheter från hemlandet. På samma sätt strukturerar Sirén sitt svarsbrev: först avhandlas affärer och därefter kommenterar han händelserna i Finland. Brevet avslutas med en förfrågan om Sinebrychoff planerat en Stockholmsresa och om vilka resplaner Sirén själv har för våren och sommaren. Denna struktur är vanlig i breven mellan Sinebrychoff och Sirén: först avhandlas affärer, därefter tas privata angelägenheter upp. Den tudelade struk-

turen i många av breven visar på deras dubbla relation. De är både handelspartner och vänner.

Den förtroliga relationen mellan Sinebrychoff och Sirén kan också komma fram i sättet Sirén kan föreslå en affär. Förutom den entusiasm följande rader utstrålar visar de på en gemensam förförståelse. Sirén menar sig veta vad som kan göra Sinebrychoff glad och vad han önskar sig. Sådana formuleringar antyder att detta är något parterna diskuterat ingående och att de känner varandra väl.

- 21) Emellertid har jag någonting annat i beredskap för Dig, som jag tror skall göra Dig gladare än allt hvad Du tidigare fått genom mig. Med denna sak kan ett af Dina varmaste önskningsmål fyllas. Eller hvad säges om ett utsökt, ja, jag vågar påstå, det vackraste porträtt jag sett, af Lorens Pasch d.y.? (19020407_OS_PS)

Den uppenbart vänskapliga relationen mellan Sinebrychoff och Sirén bekräftas och vidmakthålls av många av de personliga inslagen i breven. Brev som i övrigt enbart behandlar affärer kan inledas med några rader om väder, hälsa eller sinnesstämning. Följande utdrag är hämtat ur ett brev skrivet i Venedig i oktober 1902.

- 22) Det mildaste höstväder med strålände solsken råder öfver den stämningsrika lagunstaden. Jag önskar du kunde vara här nere och njuta af konsten och solen. Engång måste du ändå komma hit ner åtminstone för att se Tizians mästerverk! Ni ha det tungt och tryckande mera än förut därbort i Finland - ofta har jag tänkt på huru som mången nu grubblar öfver hvad han bör taga sig till - Hoppas och att den underrättelse jag har att bringa dig, kunde medföra en liten smula glädje. (19021013_OS_PS)

Även om dessa inledande rader följs av 31 andra där Sirén enbart diskuterar tavlor och konstköp är detta privata inslag ägnat att ange tonen mellan skribenterna och bekräfta deras vänskapliga relation.

3.4 Avslutande diskussion

I det här kapitlet har vi studerat de 166 breven i vårt material som affärsdialog. Vi har kunnat visa att det försiggår en dialog mellan skribenterna som har många likheter med muntliga samtal. Breven utformas med tanke på mottagaren och den tidigare brevväxlingen mellan parterna. Samtidigt ändrar varje brev kontexten för den framtida korrespondensen. Brevväxlingen uppvisar samma typ av interaktionella drag som samtal i form av turtagning, sekvensstruktur och preferensstruktur. Vi har till och med funnit drag som kunde liknas vid reparationsstrukturer i samtal, där skribenten korrigerar sina egna eller motpartens uttalanden. Breven följer på varandra som turerna i en dialog. Den sekventiella ordningen förutsätter att mottagaren i sitt följande brev kommenterar innehållet i det föregående. Om ordningen någon gång störs av den distans i tid och rum som utmärker brevdiallog kommenterar skribenterna ett uteblivet svar.

Språkhandlingarna i breven följer i princip samma preferensstruktur som i samtal, men den är mer komplicerad. Vissa språkhandlingar som till exempel frågor och erbjudanden motser en annan lämplig språkhandling som ett svar, ett accepterande eller ett förkastande. Enklare frågor får sitt svar vanligen i följande brev, men erbjudanden kan inleda en förhandling som pågår under flera månader och där det slutgiltiga accepterandet eller förkastandet finns i slutet av en längre brevkedja (se kap. 8). I sina svarsbrev tar skribenterna vanligen upp topikerna i samma följd som de förekommit i mottagarens brev. Man kan notera att skribenterna ofta introducerar en ny topik med hjälp av skriftspråkliga markörer där den nya topiken står initialt i meningen. Den mycket skriftspråkliga stil som utmärker breven vittnar om att vi har att göra med institutionell kommunikation, affärsdialog.

En jämförelse av breven med Axel Carlborgs brevställare för affärsbrev från 1918 visar att breven innehåller de flesta av de topiker som är typiska för affärsbrev. I breven kommer skribenterna med offerter och order, och meddelar när något levererats eller har mottagits. I breven förekommer också anmärkningar på levererade varor, ursäkter fram-

förs och misstag reds ut. Carlborgs (1918) brevställare tar inte alls upp affärsbrev som ett forum för köpeförhandlingar, men i breven i vårt material sker många förhandlingar brevledes. Ett annat utmärkande drag är de noggranna beskrivningarna av konstföremålen och värderingar av deras äkthet och värde. Till skillnad från brevställaren där de olika topikerna förekommer i olika brev är det i vårt material vanligt att flera topiker samsas i samma brev.

Även om breven i vårt material klart kan klassificeras som affärsbrev ingår det ibland också mer personliga inslag i dem. De brev som vi har studerat saknar den formella uppbyggnad man i dag ofta förknippar med affärsbrev. Brevens rätt fria struktur ger skribenterna möjlighet att inte bara avhandla affärer, utan även utbyta information av annat slag och därmed utveckla eller upprätthålla sina personliga relationer. De personliga inslagen kan ha olika funktioner i breven. En viktig funktion är att de upprätthåller det vänskapliga förhållandet mellan parterna och därigenom bidrar till lyckade affärstransaktioner. Därtill kan de användas för att stödja argumenten i förhandlingarna. Det gör de vanligen genom att lyfta fram känslomässiga faktorer bakom skribentens önskemål. Slutligen kan det handla om ett rent informationsutbyte när det gäller ämnen som intresserar och berör bägge parterna. Vad ett sådant informationsutbyte handlar om hänger ihop med skribenternas gemensamma grund.

I brevväxlingar som pågår under en längre tid som de mellan Sinebrychoff och Bukowski, Durling och Sirén kommer parterna att lära känna varandra allt bättre. Det blir då också naturligt att skribenternas ibland dubbla roller som handelspartner och vän eller konstkollega blir synliga i breven.

Inledningar, avslutningar och tilltal

DANIELA PIIPPONEN & HANNA LEHTI-EKLUND

I det här kapitlet diskuteras inledningarna och avslutningarna samt sätten att tilltala mottagarna i Paul Sinebrychoffs korrespondens. I vissa sammanhang, där vi tycker att det finns något av särskilt intresse, hänvisar vi även till enskilda brev utanför det kärnmaterialet. Dessa kommenteras allteftersom de förekommer.

De flesta traditionella brev har någon typ av inledning och avslutning. Redan författaren till den första bevarade brevvundervisningen (Gaius Julius Victor, 300-talet e.Kr.) menade att det är just hälsningsfraserna som är säreget för brevgenren och som utgör skillnaden mellan brev och tal (Hansson 1988:16).

Stina Hansson (1988) konstaterar att de flesta brevställare från 1800-talet har en likartad uppdelning av brevs uppbyggnad. De olika delarna i ett brev framställs som: 1) titulaturen, 2) inledningen, 3) ämnets framställning, 4) avslutningen, 5) tecknande av ort och datum, och 6) underskriften (Hansson 1988:68). Det som intresserar oss mest är punkterna 1 och 2 (inledande fraser) samt 4 (avslutande fraser). Punkt 5, tecknandet av ort och datum, skiljer sig i vårt material från Hanssons observationer, och sker uteslutande i början av brevet hos alla skribenter.¹ Placering av ort och datum kommer därför inte att beaktas. Punkt 6, underskriften, utgör ofta en del av avslutningen, och behandlas därför tillsammans med den.

1 Då man utvidgar materialet till hela den tillgängliga korrespondensen förekommer några spridda exempel där ort och datum tecknats först i slutet; en klar majoritet föredrar ändå att placera denna information redan i början. En del skribenter, som Carl Ulrik Palm, använder färdigtryckt brevpaper med färdig avsändare och plats för datum (se bild 1 i kap. 2 för exempel).

Tilltalet i breven är på många sätt nära kopplat till tituleringen och de mer stereotypa hälsningsfraserna, då de starkt påverkas och utformas av skribenternas relation. Kapitlet inleds med en kort presentation av hur titulering, hälsningsfraser och tilltal uttrycks i materialet. Därefter ser vi på de enskilda brevväxlingarna och på vad som är typiskt för just dessa skribenters relation.

4.1 Tituleringen och inledningen i breven

Den första delen av ett brev är titulaturen. Titulaturen utgjorde sannolikt en viktig del av brevet på 1800-talet. Den slutsatsen kan man dra av 1800-talets brevställare där titulaturen enligt Hansson (1988:68) behandlas ”någorlunda utförligt, medan anvisningarna för brevets övriga delar är kortfattade”.

I den Sinebrychoffska brevsamlingen finner vi på titulaturens plats en ganska formell konstruktion i formen ”titel + namn”, följt av mottagarens vistelseort (1a) (jfr Rossi 2016:218). Skribenterna håller vanligen fast vid samma titulering till varandra, med en viss variation i huruvida hela titeln eller namnet skrivs ut (1b).

- 1a) Häradshöfdingen
Välborne Herr Axel Durling, Stockholm²
- 1b) Välborne Herr A. Durling, Stockholm.

I materialet finns också belägg på att en skribent övergår från ett sätt att titulera till ett annat på grund av förändring i mottagarens status. När Sigrid Lindqvist gifter sig börjar Sinebrychoff titulera henne fru samt använda hennes nya efternamn Carlsund.

Efter titulaturen börjar det egentliga brevet, som uppvisar lite mer variation. De flesta skribenter inleder sitt brev med att relatera det

2 Exempelen i det här kapitlet återges med en radbrytning som motsvarar originalbrevens.

skrivna brevet till den pågående korrespondensen. De kan exempelvis tacka för ett brev som de har mottagit, bekräfta att de har mottagit en försändelse eller förklara varför de har dröjt med svaret. De kan hänvisa till det mottagna brevet genom dess datering (2a), men de kan också bara kalla det *Edert ärade bref* eller *Ditt bref* (2b) (se även kap. 5). Om det har förekommit en telegramväxling, inleder skribenten ofta sitt brev med att förtydliga och/eller bekräfta innehållet (2c).

- 2a) Ärade brefvet af den 4 dennes jämte den intressanta beskrifningen öfver Österbysamlingen har jag emottagit, hvarför jag förbindligast får tacka. (19001009_PS_AD)
- 2b) Jag har dröjt så länge att besvara Ditt senaste bref emedan jag ej velat skrifva innan jag haft klarhet i de litet intrasslade miniatyrraffärerna. (19020501_OS_PS)
- 2c) Beträffande telegramvexlingen oss emellan under de senaste dagarna, mottog jag senast underrättelse om att mobilierna gått mig ur händerna, hvaröfver jag i sanning är mycket häpen! (19011218_PS_BK)

Även om inledningsfraserna inte följer ett lika strikt format som tituleringen, så är vissa fraser (med smärre variationer) vanligare än andra. Särskilt tycks en del affärsrelaterade handlingar resultera i vissa formelartade fraser, till exempel sändandet eller mottagandet av en räkning eller betalning (se kap. 10) såsom i exemplet nedan:

- 3) Härmed erkännes tacksamt emottagandet af 1.800 kronor utgörande slutlikvid å en oljemålning af Mikael Dahl. (19040415_SL_PS)

Det förekommer dock även brev där en skribent tycks gå ”rakt på sak”, utan att hälsa eller hänvisa till en tidigare kontakt. Dessa inledningar är nästan alltid av ett affärsmässigt slag, och kan till exempel användas för att ta upp potentiella affärsmöjligheter:

- 4) H[ögaktade] Herr Paul Sinebrychoff
Helsingfors

Under min vistelse i London inköpte jag å en auktion efter hertigen af Cambridge ett vackert och [ovanl. väl bibehållet] miniatyrportätt, [...] Jag vill därför fråga Eder, om Ni har användning för denna miniatyr, för hvilken jag i London betalat med omkr. 440 Kr. (19O4O7O4_CUP_PS)

Det är också möjligt, men mer sällsynt, att ha en mer personlig inledning som inte gäller affärer. Sådana inledningar förekommer hos Paul Sinebrychoff och Osvald Sirén. Deras brev har även i allmänhet en familjärare ton än de övriga (se även kap. 3).

4.2 Avslutningen i breven

I likhet med inledningen, så finns det en viss variation inom avslutningarna i breven. Till form och funktion är de emellertid betydligt mer stereotypa än inledningarna. Avslutningen kan vara av varierande längd, men består oftast av följande delar (jfr Rossi 2016:219):

- en fritt formad avslutning som rundar av framställningen (kan saknas)
- hälsningar till mottagaren, eventuellt även andra personer
- skribentens underskrift

Nedan följer exempel på mer omfattande avslutningar där de ovan nämnda delarna ingår:

- 5a) Tacksam för allt tillmötesgående önskar jag Eder ett godt slut på gamla året och ber äfven få framföra våra helsningar till Eder Fru Med utmärkt högaktning
Paul Sinebrychoff (18991212_PS_AD)
- 5b) Min Fru sänder Eder sina hjärtligaste helsningar äfven så till herr Palm och tackar jag Eder min snälla lilla fröken, på förhand

för det bråk Ni åter får för Eder plågoande
Paul Sinebrychoff (19040403_PS_SL)

I många fall inkluderar hälsningen till mottagaren även en hälsning till dennes fru (5a). Sådana hälsningar utgör ibland den enda personliga delen av den annars affärsfokuserade dialogen (se kap. 3 och 5 om användningen av ordet *fru*). På motsvarande sätt hälsar ofta Paul Sinebrychoff till Sigrid Lindqvist eller C. U. Palm i sina brev till Bukowskis (5b).

Vissa skribenter tycks ha sina egna prefererade fraser. Till exempel Lindqvist avslutar de flesta av sina brev *Med hjärtliga hälsningar till herrskapet [...]*. Ett särskilt populärt formellt alternativ hos skribenterna är *Med utmärkt högaktning*, med varianter som *Med största högaktning*. Den här hälsningen utgör den överlägset vanligaste avslutningsfrasen hos såväl Palm, Sinebrychoff (till Durling och Bukowskis) som Durling. Även Sirén använder frasen, men endast i brev skrivna före juni 1901. Lindqvist använder inte alls denna avslutningsfras.

Underskriften ingår ofta syntaktiskt i resten av frasen, exempelvis i samband med verbet *teckna*:

- 6) Med många helsningar till Eder och frök. Lindqvist har äran
teckna
med utmärkt högaktning
Paul Sinebrychoff (19040714_PS_BK)

Inledningarna och avslutningarna i breven följer alltså vanligen vissa mönster. Detsamma kan också sägas om tilltalet i breven. Tilltalet av mottagaren i breven varierar dock beroende på relationen mellan skribenterna. Förändringar i relationen påverkar även tilltalspraktikerna. Nedan beskrivs tilltalet i hela materialet och i brevväxlingen mellan de olika korrespondenterna.

4.3 Tilltalet i materialet

Vid sekelskiftet 1900 fanns det i svenskan en stor skillnad mellan tal och skrift då det gällde tilltalspraktikerna. Även om relationen mellan samtalsparterna och kontexten spelade en roll för vad som var lämpligt tilltal, hade *ni* i andra person singular i samtal fått nedsättande associationer under 1700- och 1800-talet. I stället hörde omtal med titel av typen *Herr Doktor Palm* till artigt språkbruk. (Se Nordman 1918 och Widmark 1995) Den sverigesvenske språkforskaren, docenten Nils Linder (1884:12 ff.) diskuterar i ett tal som han 1884 höll vid Vetenskapsakademien orsakerna till att *Ni* i tal länge har varit ”ytterst illa anskrifvet”. Han påpekar samtidigt att den historiska ”bismak[en] af ohöflighet” har gjort språkbrukarna osäkra på i vilka situationer *Ni* kan användas. Thelander (2014:250), som har undersökt drama-dialoger, ger en något mer nyanserad bild av bruket av *ni* på 1800-talet. Hon påpekar att *ni* fortsätter att förekomma i pjäserna, men det används för att uttrycka distans på ett neutralt sätt samt i affekt för att ange avstånd. Fremer (2018), som har studerat tilltal i reklamfilmer från 1920-till 1950-talet, kommer också fram till att *ni* i andra person singularis förekommer som neutralt tittartilltal under den här perioden. Hon menar att också titeltilltal i tredje person används, framför allt uppåt, även om detta sätt att tilltala inte är speciellt vanligt. Dessa nyare studier av Thelander och Fremer pekar alltså på att niande kring sekelskiftet 1900 har förekommit i tal och haft en neutralare funktion än vad tidigare forskning har påvisat.

I skrivet språk framstår bruket av *Ni* som normalt under 1800- och början av 1900-talet. Ahlgren (1978:64 f., 112 ff.) argumenterar med hänvisning till flera källor att *Ni* var vanligt i officiella sammanhang, i litteratur och i brev. Ett bevis på detta finns i Melin (1929:569) som har excerperat riksdagsprotokoll och affärsbrev. I affärsbrev är *Eder* det fjärde vanligaste ordet med 2 189 belägg och *Ni* det åttonde vanligaste (1 409 belägg) samt *Edert* det tjugonde vanligaste med 638 belägg, medan varken *Ni* eller dess böjningsformer finns i riksdagsprotokollen bland de hundra vanligaste orden. Detta tyder på att niandet har

varit en mycket etablerad tilltalsform i affärsbrev (se också Thelander 2014:242). Också Carlborgs brevställare från 1918 bekräftar att *Ni* är den vanligaste tilltalsformen i affärsbrev. Även om han (1918:9) medger att tilltalsordet i brevtext är en kinkig fråga, påpekar han entydigt följande: ”I affärsbrev använder man [...] numera allmänt tilltalsordet *Ni* uti texten.”

I det aktuella materialet är *Ni* det vanligaste sättet att tilltala mottagaren, men också tilltal i tredje person och duande förekommer (se kap. 5; jfr Rossi 2016:221 f.). Undvikande av tilltal finns också i materialet (se ex. 7–8). Dessutom utnyttjar Sinebrychoff vokativfraser med och utan titel såsom *bäste Herr Doktor* (se ex. 10). Av tabellen nedan framgår tilltalspraktikerna och förändringarna i dem. Med x markeras att det finns belägg för detta tilltal i breven. Samtliga brev mellan korrespondenterna åren 1899–1909 har excerperats för den här tabellen.

Tabell 1. Tilltalspraktikerna i breven

	Tredje person	Ni	Du
Durling-Sinebrychoff		x	
Sinebrychoff-Durling	x	x	
Sirén-Sinebrychoff	x		fr.o.m. 6/1901
Sinebrychoff-Sirén		x	fr.o.m. 6/1901
Lindqvist-Sinebrychoff	x	fr.o.m. 8/1904	
Sinebrychoff-Lindqvist	x	x	
Palm-Sinebrychoff		x	
Sinebrychoff-Palm	x	x	

Den största skillnaden mellan de olika skribenterna är att de flesta håller sig konsekvent till en tilltalsform, medan Sinebrychoff varierar sitt sätt att tilltala samma adressat. Såsom vi ser av tabell 1 vacklar han mellan *Ni* och tredje person i fråga om Durling, Lindqvist och Palm. De övriga skribenterna är däremot konsekventa i valet av tilltal. De som genomgående använder *Ni* i sina brev till Sinebrychoff är Axel

Durling och Carl Ulrik Palm. Oswald Sirén och Sigrid Lindqvist ändrar tilltalet till följd av en förändring i relationen till Sinebrychoff, men det är konsekvent före och efter förändringen.

I materialet finns också brev där det inte förekommer något tilltal alls. De är dock inte särskilt många. I exempel 7 där Palm tackar Sinebrychoff för en växel samt beskriver en tavla inlämnad till försäljning förekommer inget tilltal. Undvikande av explicit tilltal sker också i formelartade inledningar (2a).

- 7) Härmed har jag nöjet öfversända i postremissvexel kr. 148.68, utgörande redovisning för det å auktionen d. 7 ds försålda porträttet af Karl XI. (19031021_CUP_PS)

Genom att använda passiv kan man också undvika tilltal såsom Durling gör i följande brev till Sinebrychoff. Han undviker tilltalet dock enbart i sitt erbjudande och niar Sinebrychoff annanstans i brevet:

- 8) Tagas båda porträtten, så skall jag jemka priset till 2,000 kronor jemnt och sjelf betala assurans för deras transport. Orsaken till att jag aflåter porträtten är, såsom jag förut nämnt, dels nödvändigheten att bereda ökadt utrymme dels ock min föresats att ej hafva mera än ett exemplar [...] *Edra* nya förvärf väcka mitt lifligaste intresse. (19001028_AD_PS)

Sinebrychoff är den enda som i materialet utnyttjar vokativfraser. I frasen ingår ibland ett adjektiv samt en titel. Vanligtvis sker detta i kontexter där han uppvisar någon typ av känslor såsom glädje och ilska eller i samband med språkhandlingar som vädjanden (se kap. 8). Vokativfraserna riktas till Oswald Sirén, C. U. Palm eller till Sigrid Lindqvist. När Sinebrychoff i januari 1902 gratulerar Sirén med anledning av dennes förlovning kallar han Sirén lekfullt *din lurifax* för att Sirén inte själv nämnde förlovningen i sitt förra brev:

- 9) I ditt bref nämner Du, *din lurifax*, icke ett ord om saken och vore det därför roligt att få litet närmare besked i frågan. (19020118_PS_OS)

I exempel 10 ingår frasen *bäste Herr Doktor* i ett ilsket sammanhang. Sinebrychoff kräver av Palm svar på varför han inte har lyckats ropa in vissa föremål vid den senaste auktionen. Han avslutar sin utläggning med en retorisk fråga:

10) H. Bukowskis konsthandel, Stockholm.

[- -]

Nu har Ni endast i vår telegramvexling uttalat en önskan om fixa pris! Men förklara mig en sak, *bäste Herr Doktor*? I sista telegrammet meddelar Ni att Ni inropat [Sevresburken] för mig till 250 kronor. Huru har Ni då kunnat göra det utan fixt pris? (19011218_PS_CUP)

Frågan inklusive vokativfrasen kan i sin kontext uppfattas som en så kallad ansiktshotande språkhandling.

Sinebrychoff kallar Sigrid Lindqvist *fröken* före hennes giftermål och använder epitet som *snäll*, *rar* eller *liten* om henne i flera brev då han vädjar till henne. I exempel 11 försöker Sinebrychoff få Lindqvist att förmå samlaren Christian Hammer att avstå från vissa föremål billigt:

11) Jag känner af erfarenhet att Edert uppdrag både blir obehagligt och svårt, men bjud nu till, vår *snälla, rara, lilla fröken!* (19011105_PS_SL)

Adjektiven *snälla*, *rara* och *lilla* samt pronomenet *vår* i vokativfrasen ökar intrycket av en känslofull vädjan. Trots den förtroliga relation som råder mellan fabrikören och biträdet vid auktionshuset (se kap. 3), avslöjar Sinebrychoffs val av adjektiv och pronomen flera tidstypiska aspekter i brevväxlingen mellan parterna. Epitet som *snäll*, *rar* och *liten* används inte om männen i brevkedjorna. När Sinebrychoff vill få Sigrid Lindqvist att göra något konstrueras hon som egendom som framstår som foglig och liten, *vår fröken*, något som i och för sig kan anses vara typiskt tilltal av en kvinna i en lägre ställning kring sekelskiftet 1900 (jfr Edlund, Erson & Milles 2007:51).

Thelander (2014:244), som har undersökt bruket av *ni* i svenskt historiskt dramamaterial, har funnit att *ni* i pjäserna används för att

uttrycka makt, distans och affekt. Även om neutralt tilltal är det vanligaste i affärsbrevens i vårt material, kommer dessa tre aspekter fram genom olika typer av tilltal. Vokativfraserna (9–11) ovan är ett uttryck för affekt, men avspeglar också maktförhållandena mellan Sinebrychoff och Palm samt Lindqvist.

I följande avsnitt redogörs för tilltalspraktikerna mellan de olika skribenterna i brevväxlingen.

4.4 Brevväxling mellan Axel Durling och Paul Sinebrychoff

Förhållandet mellan Durling och Sinebrychoff är av ett mer formellt slag, vilket återspeglas i de olika delarna av brevskrivningen. Durling titulerar Sinebrychoff konsekvent *Välborne Herr Paul Sinebrychoff*. Detta besvarar Sinebrychoff med *Häradshövdingen Välborne Herr Axel Durling*, tillsammans med smärre variationer som *Häradshövding Välborne Axel Durling* och *Välborne Herr Axel Durling*.

Sinebrychoff tycks föredra niande, men tycks utan orsak kunna övergå till tilltal i tredje person. Som exempel kan ges tilltalet i hans brev till Durling 1899, vilket framgår av tabell 2:

Tabell 2. Tilltal av Axel Durling i Paul Sinebrychoffs brev 1899

Brevnummer	Tredje person	Ni
1		x
2	12 belägg	2 belägg
3		x
4		x
5		x
6	x	
7		x
8		x
9		x

Brev 2 och 6 utgör undantag från de övriga som endast inbegriper niande. I brev 2 hör *Ni*-tilltalet till ett citat, i brev 6 finns endast tilltal i tredje person.

I följande två exempel finns utdrag ur Sinebrychoffs första respektive andra brev till Durling skrivna 1899 där denne tilltalas med *Ni* respektive *H. H.* (*Högaktade Herr*):

12a) Jag vill därmed dock inte helt och hållet afböja möjligheten för Eder att bekomma densamma, det beror helt och hållet uppå om *Ni* istället kan erbjuda mig en i mitt tycke vackrare och värdefullare kannan. (1899O713_PS_AD)

12b) Af *H. H.*s bref kunde man få den uppfattningen att *H. H.* ställer öfverlåtelsen af taflorna i ett visst sammanhang med mitt afstående af dryckeskannan. *H. H.* skrifver nämligen "Jag gör detta medgifvande så mycket hellre, som *Ni* å Eder sida gått mig tillmötes ifråga om Gyllenståhlska silfverkannan". Jag vill emellertid uttryckligen påpeka jag betraktar försäljningen af taflorna som en skild affär för sig och icke stående i något som helst samband med afståendet från min sida af kannan [...] (1899O807_PS_AD)

I brevtextern som föregår utdraget i exempel 12b tackar Sinebrychoff Durling för att denne har gått med på att sälja honom två tavlor. Sinebrychoff tilltalar Durling i tredje person genom hela brevet, men i hans citat ur Durlings brev förekommer *Ni*-tilltal. Genom citatet gör Sinebrychoff synlig en konflikt och olika tolkningar av situationen mellan herrarna vad gäller den Gyllenståhlska silfverkannan. Medan Durling har tolkat att Sinebrychoff går med på en byteshandel, är Sinebrychoffs åsikt den motsatta. På den här punkten verkar de olika tilltalssätten betona skillnaden i åsikterna. Sinebrychoffs strategi att utnyttja det artiga *H. H.* skapar en större distans mellan honom och Durling. I följande brev återgår Sinebrychoff till det neutrala *Ni*. En viss situationell variation förekommer alltså i Sinebrychoffs tilltal av Durling. Orsaken till detta är inte alltid helt klar.

4.5 Brevväxling mellan Oswald Sirén och Paul Sinebrychoff

Korrespondensen mellan Paul Sinebrychoff och Oswald Sirén kan delas in i två distinkta perioder: brev skrivna före juni 1901 och brev skrivna efteråt. Den tidigare korrespondensen ger uttryck för en mer affärsmässig relation. Efter att Sirén och Sinebrychoff träffats i Stockholm någon gång under sommaren 1901 blir tonen i korrespondensen betydligt mer familjär. Den här förändringen ses på så gott som alla plan i deras korrespondens; det sker en förändring i titulering samtidigt som tilltalet blir mera informellt och hälsningsfraserna friare.

Under den tidiga korrespondensen tilltalar Sirén Sinebrychoff *H. Herr Paul Sinebrychoff* eller *H. Herr Sinebrychoff*, medan Sinebrychoff svarar med *H. Herr Doktor Oswald Sirén*. Efter juni 1901 inleder Sirén inte längre sina brev med namn eller titel, utan skriver i stället *B[äste] B[ror]* genast efter dateringen:

13a) B. B.

Tack för brevet, som jag erhöi i dag. (19010809_OS_PS)

Också Sinebrychoff börjar använda detta uttryck (jfr Rossi 2016:218). Det förekommer enstaka variationer som *Vän och broder* och *Heders bror*, men de är mycket sällsynta (endast en gång vardera jämfört med drygt tjugo belegg för *B. B.*). Däremot överger Sinebrychoff inte helt den formella titeln i titulaturen ens efter mötet (nu *Doktor* eller *Herr Doktor Oswald Sirén*), som kommer före den informellare hälsningen. Endast i cirka en sjättedel av materialet efter juni 1901 saknas den formella titeln. Exemplet nedan visar hur en typisk hälsning av Sinebrychoff ser ut:

13b) Dr Oswald Sirén, Stockholm, Engelbreckts gat 13, IV.

B. B.

I går emottog jag ett korrektur af auktionskatalogen för d. 18de dennes [...] (19020309_PS_OS)

I följande exempel tillåter Sinebrychoff sig till och med att leka med det formella brevformatet då Sirén, som normalt befinner sig i Stockholm, begett sig på en längre resa till Italien:

- 14) Dr Osvald Sirén, Stockholm, nej Florenz!
Som du ofvan ser, är jag fortfarande lika distrahit som förut.
(19O211O7_PS_OS)

Inledningarna blir alltså mindre formella efter mötet i Stockholm. Även om de vanliga hälsningsfraserna fortfarande förekommer, så kan Sirén och Sinebrychoff inleda sina brev med mer personliga kommentarer till varandra, utan någon koppling till affärer:

- 15) BB
Det mildaste höstväder med strålande solsken väder öfver den stämningsrika lagunstaden. (19O21O13_OS_PS)

Också avslutningsfraserna blir mer informella. Såsom tidigare nämndes försvinner exempelvis användningen av frasen *Med största högaktning* hos Sirén i den senare korrespondensen. Även Sinebrychoff överger de formellare avslutningarna. I stället använder de uttryck som *Många hälsningar*, *vännen* eller *Din tillgifne*.

Ändringarna i tilltalet i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén avspeglar relationen mellan dem och den växande vänskapen. Sirén kallar Sinebrychoff för *herr Sinebrychoff* i tredje person under det första halvåret av deras brevväxling, medan Sinebrychoff tilltalar honom med *Ni*. Det finns inte någon litteratur om skillnaderna i bruket av tilltal med titel samt efternamn och *Ni* i affärsbrev vid den här tidpunkten, men bruket av tredje person verkar implicera ett artigt tilltal med en större respekt och en större distans än i fråga om *Ni* (se avsnittet om Lindqvist nedan). Det asymmetriska tilltalet avspeglar också maktförhållandet mellan skribenterna i början av brevväxlingen då den unge Sirén fullföljer order som han får av fabrikören.

Efter att Sirén och Sinebrychoff har träffat varandra i Stockholm övergår de till att dua varandra. Nedan finns exempel på detta:

16a) Tack för brevet, som [visar] att *Du* åter är hemma, frisk och sund, såsom jag hoppas (19020118_PS_OS)

16b) Emellertid får jag hjärtligt tacka *dig* för lyckönskningarna i *ditt* senaste brev samt för den inneslutna likviden. (19020201_OS_PS)

Även andra drag än övergången till duandet och informellare hälsningar i Siréns och Sinebrychoffs brevväxling talar om en begynnande vänskap som djupnar med tiden (se kap. 3).

Medan *Ni* och *Eder* i brevväxlingen alltid skrivs med versaler, varierar bruket av versaler och gemener i fråga om *du* och dess böjningsformer. Tabell 3 visar hur versaler och gemener utnyttjas beträffande *du* och dess böjningsformer i brevkedjan 1902–1903. De böjningsformer av *du* som inleder en ny sats efter punkt och därför inleds med versaler ingår inte i tabellen.

Tabell 3. Bruket av versaler och gemener vid *du* och dess böjningsformer i brevväxlingen mellan Sirén och Sinebrychoff 1902-1903

	Du	du	Din/a/ Ditt	din/a/ ditt	Dig	dig	Totalt	%
Sinebrychoff	10	84	1	53	7	48	203	39,4
Sirén	53	89	31	55	25	58	311	60,5
Totalt	63	173	32	108	32	106	514	100,0
%	12,3	33,7	6,2	21,0	6,2	20,6		100,0

Både Sinebrychoff och Sirén inleder brevkedjan med att använda versaler. Mot slutet av brevkedjan utnyttjar båda gemener i olika böjningsformer av *du*. Sinebrychoff föredrar gemenerna: för honom är andelen versaler 8,8 % och gemener 91,1 % av alla böjningsformer, medan andelen versaler är 35,0 % i Siréns brev och andelen gemener 64,9 %. Redan när brevkedjan inleds i januari 1902 varierar Sinebrychoff bruket av versaler och gemener. Sirén för sin del övergår till att *du* med hjälp av gemener först i maj 1902. Övergången till gemener är dock inte helt konsekvent hos någondera parten. Också efter denna

brevkedja använder båda skribenterna versaler och gemener i bruket av *Du*. Det kan också noteras att av de olika böjningsformerna utnyttjas versaler främst vid det direkta tilltalet *Du*.

4.6 Brevväxling mellan Bukowskis och Paul Sinebrychoff

4.6.1 Carl Ulrik Palm

Båda skribenterna vid Bukowskis konsthandel är konsekventa i sitt titulerande, och inleder så gott som alla brev med *H. Herr Paul Sinebrychoff*. Ett intressant undantag är ett enskilt brev skrivet av Carl Ulrik Palm, där han i stället inleder med *Högt ärade Herr Sinebrychoff!*³ (19040629_CUP_PS). Det finns inte någon uppenbar orsak till bytet. Palm svarar på ett brev från Sinebrychoff där denne har bett Sigrid Lindqvist åtgärda flera önskemål. Det huvudsakliga innehållet i Palms svar är att han vidarebefordrar ärendena till Lindqvist. I det undersökta materialet är detta den enda gången som det förekommer en icke-bestående förändring i tituleringen.

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Palm förekommer även ett annat byte i val av titulering. I den tidiga brevväxlingen vänder sig Sinebrychoff direkt till Palm med tillhörande titel, *H. Herr Dr. C. U. Palm*. Detta pågår från de första breven 1900 och ungefär till slutet av 1902. Under den här tiden förekommer dock även några brev där han formellt tycks vända sig till företaget (*H. Bukowskis konsthandel*) snarare än till Palm själv. Det är dock uppenbart att Palm, som äger Bukowskis, är den tänkta mottagaren. Detta ser vi till exempel i det tidigare citerade brevet från Sinebrychoff, där denne uppräror av Palms förfarande vid en auktion:

3 Utanför det aktuella materialet förekommer detta tilltal en gång senare i brevväxlingen, och också då till synes utan någon egentlig orsak.

10) H. Bukowskis konsthandel, Stockholm.

[--]

Nu har Ni endast i vår telegramvexling uttalat en önskan om fixa pris! Men förklara mig en sak, *bäste Herr Doktor?* I sista telegrammet meddelar Ni att Ni inropat [Sevresburken] för mig till 250 kronor. Huru har Ni då kunnat göra det utan fixt pris? (19011218_PS_CUP)

Kring 1903 tycks Sinebrychoff permanent övergå till att formellt vända sig till Bukowskis då han skriver till Palm, även om det är klart att den senare är den tänkta läsaren. Det är svårt att säga om det finns någon särskild bakomliggande orsak. På motsvarande sätt undertecknar även Palm ofta sina brev *Bukowskis konsthandel* i stället för att använda sitt namn.

Palm tilltalas främst med *Ni* av Sinebrychoff. I brev riktade till konsthuset under Henryk Bukowskis ledning niar Sinebrychoff Henryk Bukowski. Han fortsätter att nia i brevväxlingen med konsthuset också efter Bukowskis död oberoende av om breven är riktade till H. Bukowskis konsthandel eller till C. U. Palm personligen. I brev riktade till Bukowskis kan Sinebrychoff nämna Palm i själva brevet och nia honom (17), men pronomenet *Ni* kan också uppträda utan att han explicit refererar till mottagaren (18).

17) H. Bukowskis konsthandel, Stockholm

I dag mottog jag *Eder Herr Doktor Palms* bref af 27 dennes såsom svar på min skrifvelse af den 23^{dje}. (19000830_PS_BK)

18) H. Bukowskis Konsthandel, Stockholm [...]

Af miniatyrerna få *Ni* för min räkning inropa: N° 702 Damporätt. (19000912_PS_BK)

Det finns emellertid några undantag med tilltal i tredje person där något i innehållet i brevet eventuellt kan förklara förändringen i tilltalet. I juli 1901 adresserar Sinebrychoff ett brev till Palm där denne genomgående tilltalas med *H. H. (Högaktade Herr)*:

- 19) Åberopande *H.H.*^s godhetsfulla löfte att till förre ägaren återställa "gossporträttet" ifall det vid närmare påseende icke skulle befinnas passande för min samling tager jag mig härmed friheten återsända detsamma per ångf. v. Döbeln, som afgår i morgon lördag. Jag ber ännu engång om ursäkt för det onödiga besvär jag genom denna affär förorsakat *H.H.* (19010705_PS_CUP)

Även om brevet handlar om ett misslyckat köp som återtogs, är detta inte något ovanligt i brevväxlingen. Returneringen av en tavla förorsakar dock ett visst besvär för försäljaren, vilket framgår av det artiga ursäkandet i exempel 18. I följande brev som har skickats dagen efter niar Sinebrychoff åter Palm.

I ett brev från 1903 niar herr Palm genomgående tills Sinebrychoff i slutet av brevet kommer med ett önskemål som är mycket indirekt formulerat:

- 20) Äfven skulle jag be att besvära *H.H.* med en sak. Jag är abonnent af Svenska Autografsällskapets tidskrift, men af utlofvade 4 häften har jag endast fått 2 st. under 1902. Jag har länge sedan skrivit till "Friherre Johannes G. Rudbeck, Barnhusgatan 10" men tills dato ej fått något svar. [...] Tacksam för möjliga upplysningar, har äran teckna Med utmärkt högaktning Paul Sinebrychoff (19030216_PS_BK)

Tilltalet i tredje person kan bero på att Sinebrychoff kommer med en begäran som inte har något att göra med Palms professionella roll som konstförsäljare och som förorsakar ett visst besvär för Palm.

Ytterligare ett exempel från 1906 med tilltal i tredje person visar att irritation är en möjlig orsak till tilltalet i tredje person. Det bör också noteras att tilltalet i detta exempel är *Herr Palm*, en litet nedgraderad version av det artigare *H.H.*

- 21) Det vore intressant att genom *Hr. Palm* få reda på hvad som ingår i denna summa då jag redan vid besöket i Sthlm till *Herr Palm* erlade kostnaden för emballaget jämte kostnaden för en tidigare afsänd låda. Här föreligger säkert ett litet misstag. (19060511_PS_CUP)

I därpå följande brev niar Sinebrychoff återigen Palm då han fortsätter att reda ut kostnaden för emballaget.

Paul Sinebrychoff niar för det mesta i sina brev, men använder också tilltal i tredje person. I vissa kontexter kan bruket av tredje person tolkas som en avvikelse från det normala. Det kan implicera distans i situationer där maktförhållandet mellan Sinebrychoff och Palm rubbas i liten utsträckning eller så kan det fungera som uttryck för affekt. Att begära något av Palm är en avvikelse från normalläget där Sinebrychoff beställer och ger order. Också irritation mot mottagaren kan få Sinebrychoff att övergå till att använda titel och efternamn. Det neutrala tilltalet mellan Sinebrychoff och Palm är dock att båda niar varandra.

4.6.2 Sigrid Lindqvist

När Sinebrychoff skriver till konsthandeln Bukowskis brukar han, såsom ovan nämnts, oftast vända sig till Palm. I de fall då Sinebrychoff i stället önskar skriva till Sigrid Lindqvist, vänder han sig alltid direkt till henne (*H. Fröken S Lindqvist*). Efter att hon gift sig 1906 börjar Sinebrychoff använda hennes nya namn och titel (*H. Fru S. Carlsund*) i titulaturen. Sinebrychoff själv uppmärksammar bytet i ett brev:

22) Jag tycker att det är så egendomligt att icke mer få skriva "Fröken Lindqvist" [...]

Kom nu ihåg lilla Fröken - d.v.s. Fru Carlsund att nu bevaka våra intressen, ty nu gäller det. (19050217_PS_SC)

Ännu senare i brevväxlingen börjar han titulera henne *Fru Kapten-skan S. Carlsund* (fr.o.m. den 10 november 1907). Den här gången kommenterar han inte bytet. Inte heller i resten av den tillgängliga brevväxlingen förekommer någon förklaring. Sinebrychoff håller sig dock till denna titel under resten av deras korrespondens.

I brevväxlingen mellan Lindqvist och Sinebrychoff sker en förändring i tilltal i augusti 1904. Lindqvist utnyttjar från början av brevväxlingen år 1899 tredje person, *H. H.*, vid tilltal av Sinebrychoff. Ibland

använder hon *herrsskapet* om hon riktar brevet till paret Sinebrychoff. Efter fem år, från och med augusti 1904 då hon har hunnit träffa både Paul och Fanny Sinebrychoff många gånger, övergår Lindqvist till att nia Sinebrychoff. Vid det laget är hon ännu inte delägare av Bukowskis, men förändringen implicerar att relationen mellan skribenterna blivit litet närmare och tillåter tilltalet *Ni*. I fråga om relationen mellan Sinebrychoff och C. U. Palm tyder variationen mellan *Ni* och tredje person på tillfälliga rubbningar i maktrelationen eller känsloläget, men beträffande Sigrid Lindqvist är det fråga om en varaktigare förändring i relationen till fabrikören Sinebrychoff.

Hos Sinebrychoff sker inte en dylik förändring, men han varierar tilltalet av Sigrid Lindqvist. För det mesta niar han Lindqvist, men emellanåt tilltalar han henne *Fröken* i tredje person. Såsom nämnts, utnyttjar Sinebrychoff också vädjande vokativfraser av typen *snälla, lilla, rara Fröken*. Variationen mellan tredje person och *Ni* sker inom samma brev såsom i följande exempel:

- 23) Jag skrifver till *Fröken*, icke för att på något sätt förbigå den vänliga Dr Palm, utan helt enkelt därför att det rör saker, som vi afhandlade i våras, då Doktorn var borta. Först ville jag be *Eder* uppfylla det löfte *Ni* då gaf (19011004_PS_SL)

I brevmaterialet tycks Sinebrychoff vara den enda skribenten som vacklar mellan tilltal i tredje person och *Ni*, också i ett och samma brev. Detta gäller också för annan brevväxling utanför det aktuella materialet. Oftast inleder Sinebrychoff brevväxlingen med en ny bekantskap med tilltal i tredje person med titel och efternamn. Senare kan han dock växla mellan niande och tredje person. Sinebrychoffs bruk av tilltal i ett större material vore värt en separat undersökning som inte är möjlig inom ramen för denna bok. Vår analys kan därför inte helt förklara förekomsten av variationen.

4.7 Avslutande diskussion

Inledningarna och avslutningarna i de Sinebrychoffska breven följer i de flesta fall mer eller mindre bestämda mönster. Särskilt i tituleringen förekommer nästan ingen variation. Undantagen utgörs av förändringar i mottagarens status, till exempel giftermål, eller förändringar i relationen som leder till att skribenterna börjar dua varandra.

Särskilt nivån av formalitet tycks påverka valet av hälsningsfraser i början och i slutet av breven. Formellare brev inleds ofta med nästan stereotypa fraser. Även i de brev som inte inleds med en traditionell hälsningsfras används inledningen vanligtvis för affärsrelaterade ärenden. Avslutningarna kan vara av både längre och kortare slag. De innehåller dock alltid en hälsning till mottagaren. Särskilt brev med högre formalitet tenderar att innehålla mer stereotypa hälsningar. Skribenterna kan också ha personliga preferenser för vilken hälsningsfras de föredrar.

Det normala tilltalet i materialet är andra person *Ni* i singularis. Affärsbrevet avviker alltså från tilltal i samtal under den här perioden där niande ofta anses framkalla nedsättande associationer. Enligt Thelander (2014) och Fremer (2018) kan dock niande i drama och reklamfilm fungera som en neutral variant. I breven förekommer också tilltal i tredje person med titel och efternamn. Som vi har sett i analysen, är det inte alltid enkelt att avgöra vad bruket av niande eller tredje person beror på. Ibland tycks variationen ha någon uppfattbar kontextuell orsak men inte alltid. Svårast har det varit att komma åt orsakerna till varför Sinebrychoff varierar sitt tilltal mellan *Ni* och tredje person till en och samma mottagare.

Om man betraktar bruket av *Ni* och tredje person i hela materialet, framträder dock vissa mönster. Tilltal i tredje person tyder på en större distans eller skillnad i status mellan skribenterna eller stor respekt för mottagaren, medan *Ni* är den neutrala varianten mellan mer jämbördiga parter. När Sigrid Lindqvist övergår till att nia Paul Sinebrychoff i stället för att kalla honom för *Högvärdige Herr* efter fem års korrespondens kan detta uppfattas som ett tecken på att skillnaden i status

mellan skribenterna har minskat. Den växande vänskapen mellan Sinebrychoff och Osvald Sirén som leder till duande är ett annat exempel på hur bruket av tilltal förändras jämte utvecklingen i relationen. Vid sekelskiftet 1900 är duandet reserverat enbart för brev mellan nära vänner. Med utgångspunkt i Thelander (2014) och Fremer (2018) kan man dra den slutsatsen att niandet kanske har varit ett mer neutralt uttryck för tilltal i skrift och tal än vad man tidigare tänkt sig: en frekvent praktik i affärsbrev men inte heller helt utesluten i talat språk.

Orden speglar genren

Kvantitativ analys av lexikala mönster i Paul Sinebrychoffs korrespondens

JANNIKA LASSUS & MONA FORSSKÅHL

I detta kapitel analyserar vi Paul Sinebrychoffs korrespondens med fokus på lexikala drag och tendenser hos de olika skribenterna i materialet. I en lexikal analys fokuseras orden i en text, närmare bestämt vilka ord och ordformer som används (ordfrekvenser) och vilka ord och ordformer som så att säga trivs i varandras närhet som kollokationer eller kluster, ibland även kallade samförekomster.

Tidigare forskning har visat att det finns skillnader i ordvalet som kan kopplas till olika genrer, historiska kontexter och skribenter (se Lassus 2010:93 för en sammanställning). En lexikal analys av en koherent textkorpus kan rätt snabbt berätta något om innehållet i texterna och om vanliga ordval. Därför är det motiverat att även för detta material göra en generell deskriptiv lexikal analys.

I denna primärt kvantitativa analys av materialet ställer vi följande forskningsfrågor:

- Vilka är de frekventa orden i dessa affärsbrev från 1899–1904?
- Hurdana skillnader finns det mellan skribenternas lexikala val?
- Vad berättar de frekventa orden och de eventuella skillnaderna om den aktuella affärsförhandlingen, om skribenternas relationer till varandra och om den aktuella texttypen (brev)?

Kvantitativa lexikala analyser av textsamlingar, större och mindre korpusar, är en språkvetenskaplig metod som används inom ett flertal grenar av språkvetenskapen. Diskussionen i denna artikel utgår från den systemisk-funktionella lingvistikens (SFL) språksyn, där språket ses som en potential, som ett slags reservoar ur vilken varje språkbrukare kan välja lämpliga ord och uttryck för sin text (Holmberg, Karlsson & Nord 2011:8 ff.). Inom SFL kallas denna typ av analys ofta för registeranalys utifrån antagandet att ett flertal texter i samma situationskontext använder resurser från samma subpotential eller register (se t.ex. Halliday 1978, 1993, Holmberg, Karlsson & Nord 2011 och Nord 2011). De övriga kapitlen i denna antologi utgör delanalyser av en fullständig registeranalys, eftersom olika slags språkliga val analyseras i dem.

I detta kapitel analyseras de lexikala valen i enskilda texter som utgör affärskorrespondensen mellan Paul Sinebrychoff och hans affärsbekanta utifrån antagandet att dessa kan berätta något för oss om registret svensk affärskorrespondens 1899–1904 (se kap. 1–2 i denna bok). Detta aktuella sammanhang begränsar vilka ord som är möjliga att välja och vilka som kan förväntas förekomma i breven (Halliday 1978, 1993). Genom att analysera de faktiska valen i ett antal texter kan vi få kunskap om registret, det vill säga brev skrivna under denna specifika period, och språket, närmare bestämt svenskan under denna specifika period. De lexikala valen berättar också något om språkbrukaren och dennas uppfattning om och konstruktion av sammanhanget där språket brukas.

Går vi djupare in i ett systemisk-funktionellt tänkesätt konstruerar de lexikala valen betydelser på tre olika plan samtidigt (Halliday & Matthiessen 2004; Holmberg & Karlsson 2006; Holmberg, Karlsson & Nord 2011). De lexikala valen berättar något om skribenternas syn på världen (ideationella betydelser, se också kap. 10), de skapar en relation mellan parterna i korrespondensen (interpersonella betydelser, se också kap. 4 och 8) och de bygger texter, i detta fall brev (textuella betydelser, se kap. 7, 9 och 11). Trots att vi här tar vår utgångspunkt i de lexikala enheterna, orden, och i samförekomsterna ser vi dem alltså som resultat av betydelsskapande i en specifik kontext och för speci-

fika syften. Där det är möjligt använder vi oss av verktyg från den systemisk-funktionella grammatiken (SFG) i analysen.

I de övriga kapitlen i denna bok görs främst kvalitativa beskrivningar av affärsbrev, liksom i tidigare studier över detta material (t.ex. Lehti-Eklund & Silén 2013 och Lehti-Eklund 2015). Vår undersökning bygger som sagt på kvantitativa korpusanalyser, men i motsats till större korpuslingvistiska studier har vi dock möjlighet att i denna mindre textkorpus gå till texten och se närmare på förekomsterna. På så sätt har vi till exempel haft möjlighet att bekräfta att vissa ord samförekommer i sådan utsträckning att de kan ses som fasta fraser och att de placeras främst till exempel i inledningar eller avslutningar. Däremot har vi inte granskat brevavskrifterna mot originalen, utan förlitar oss på de avskrifter vi fått tillgång till inom projektet.

Efter en genomgång av materialet och metoden för vår undersökning följer en översikt över de vanligaste ordformerna. Därefter fördjupar vi oss i vanligt förekommande lexem och deras samförekomster.

5.1 Material och metod

Materialet för analysen nedan utgörs av kärnmaterialet för denna bok, det vill säga brevkedjor mellan Paul Sinebrychoff och Axel Durling 1899–1900, Paul Sinebrychoff och Carl Ulrik Palm eller Sigrid Lindqvist vid Bukowskis konsthandel 1901 och 1903–04 samt mellan Paul Sinebrychoff och Osvald Sirén 1902–03. Materialet beskrivs närmare i de inledande kapitlen i denna bok.

Vi har behandlat och berett textmaterialet för att möjliggöra kvantitativa analyser. Först har vi omvandlat de avskrivna breven till txt-filer som går att hantera i korpusverktyg. Innan vi har kunnat analysera materialet i korpusverktygen har vi putsat breven från metadata och ny information som lagts in i textfilerna under avskrivningen. Verktygen vi har använt i våra kvantitativa analyser är Antconc och MP2 (Anthony 2017, MP2). Vi har delat upp kärnmaterialet så att vi främst har granskat brev av varje skribent separat, vi har alltså sett på korre-

spendensen skribentvis. Materialet har inte varit ordklassstaggat eller annoterat på något annat sätt, till exempel med en koppling mellan lexem och ordformer (lemmatisering).

I redogörelsen för vår analys nedan använder vi termerna lexem, ordform och ord. Med lexem syftar vi på samtliga olika böjningsformer av ett och samma ord med samma betydelse. Ett lexem kan vara till exempel *ram*. Med ordform menar vi de olika morfologiska formerna av lexemet (inklusive olika stavningsformer, se kap. 6 om ortografin). För lexemet *ram* kan ordformerna vara till exempel *ramen*, *ramar*, *ramarna*. När vi använder termen ord avser vi en grafisk teckensträng (dvs. bokstäver som bildar en helhet) som i texterna särskiljs av mellanslag eller interpunktion, det vill säga det som vi också i vardagsspråket uppfattar som ett ord. Orden *ram*, *ramen*, *ramar*, *ramarna* är fyra ord, fyra ordformer och ett lexem. När korpusverktygen räknar antalet ord (*token*) räknar de alla förekomster av alla ordformer och då de räknar antalet unika ordtyper eller ordformer (*type*) räknar de hur många olika ordformer det finns. Beräkningar av antal förekomster av lexem har vi gjort manuellt. Som ett exempel kan vi ta verbet *att vara*. När vi noterade att verbformen *är* finns bland de mest frekventa orden har vi gjort vidare sökningar på olika ordformer av verbet *att vara*, till exempel *är*, *äro*, *var*, *vore*.

De egentliga analysstegen har varit följande. Vi har inlett vår analys med att ta fram frekvenslistor i korpusverktygen Antconc och MP2 samt noterat antalet typer (unika ordformer) och token (totala antalet olika ordformer) som programmen har räknat ut. Därefter har vi kvalitativt analyserat frekvenslistorna och plockat ut sådana lexem som semantiskt eller referentiellt är betydelsefulla i korrespondensen: substantiv inklusive namn, pronomen med personreferens, verb, adjektiv, adverb. Dessa lexem har vi sedan gjort sökningar på så att vi har sökt på alla ordformer av orden (lexemen), även med hjälp av trunckeringsstecken. Som ovan nämnts har vi efter den inledande översikten över de mest frekventa ordformerna hanterat materialet skribentvis för att få fram individuella mönster i ordvalet. Därtill har vi gjort enstaka sökningar i hela materialet. När vi nedan ger exempel ur materialet anger vi filnamnet vid de längre citaten, men inte vid citat i form av kortare fraser.

Efter de rent kvantitativa iakttagelserna har vi gjort konkordanssökningar för att granska frekventa eller tematiskt relevanta lexem i deras närmast omgivande kontexter och vid behov sett närmare på de texter där lexemen förekommer. När vi har noterat en möjlig fast fras eller konstruktion som ofta upprepas (t.ex. *Utmärkt högaktning*) har vi för dessa lexem även gjort sökningar på kluster och kollokationer eller direkt på konstruktionen för att få bekräftat att lexemen alltid samförekommer. Vi har inte gjort någon detaljerad analys av de grammatiska valen, till exempel möjliga processbetydelser eller deltagare, vilket brukar göras i SFL-analyser av register, utan har koncentrerat oss på en beskrivning av lexikogrammatiken (lexikon och grammatik). Då vi använder begrepp ur den systemisk-funktionella grammatiken (SFG) följer vi Holmberg, Karlsson och Nord 2011.

Vi har sökt på hundratals ordformer och för varje skribent förtecknat antalet förekomster för de granskade lexemen samt beräknat ett jämförelsetal. Jämförelsetalet har vi fått genom att räkna antal belägg på lexemet per antal grafiska ord i delmaterialet totalt. Då vi i diskussionen nedan jämför beläggen på ett lexem mellan olika skribenter jämför vi inte endast antalet belägg utan vi ser också på jämförelsetalet. För alla lexem anger vi dock inte jämförelsetalet eller frekvensen, utan endast när det är motiverat för att illustrera en skillnad. Det är emellertid skäl att notera att inte heller jämförelsetalen är direkt jämförbara eftersom ju större ett delmaterial är, desto mindre kan man räkna med att jämförelsetalet blir. Det beror på att lexem och ordformer ofta återanvänds.

Den lexikala densiteten för de olika skribenternas brev har här kalkylerats som *typ/token ratio* (se Baker, Hardie & McEnergy 2006, *lexical density* och *typ/token ratio*). Det innebär att antalet unika ordformer (type, ordtyp) har dividerats med antalet ord (token, ordantal): antalet unika ordformer/antalet ord = lexikal densitet. Antalen har vi tagit fram med hjälp av korpusprogrammen Antconc och MP2 som alltså utgår från ord som strängar av tecken.

För skribenterna Axel Durling och Osvald Sirén är den beräknade lexikala densiteten 0,29 respektive 0,27, medan den för C. U. Palm och

Sigrid Lindqvist är 0,30 respektive 0,34. I breven skrivna av Paul Sinebrychoff är den lexikala densiteten 0,21. Detta ska som nämnts ställas i relation till att mängden text skriven av Sinebrychoff själv naturligtvis är flerfaldigt större eftersom han skriver till var och en av de andra.

Vad berättar då dessa tal? Enligt Hardie och McEnery (2011:50) innebär ett högre tal (närmare 1) en större variation i ordvalet. Det skulle betyda att Sigrid Lindqvist skriver mest varierat och Paul Sinebrychoff minst varierat. Men eftersom materialet ändå är litet, och antalet olika ordformer är störst i ett litet material och ökningen efter hand planar ut då antalet ord ökar, ska vi inte fästa för stor uppmärksamhet vid måttet. Måttet visar nämligen det väntade utfallet av att antalet ord i Sigrid Lindqvists brev är det minsta (1 844 ord) och i Paul Sinebrychoffs brev det största (17 532 ord).

5.2 De femton vanligaste ordformerna

Som ovan har konstaterats säger orden något om kontexten, och olika kontexter eller sammanhang kan antas ge upphov till olika ordanvändning. Utifrån korpusstatistik som Språkbanken tillhandahåller¹ finner vi vissa gemensamma funktionsord som toppar frekvenslistorna för flera olika genrer. Orden *och*, *i*, *att*, *det*, *är*, *på*, *till*, *som*, *en* och *för* förekommer bland de femton vanligaste orden i myndighetstexter, tidningstexter, skönlitterära texter, talspråkskorpusar, bloggtexter och brev. Även i tidningstexter och brev som är samtida med eller något äldre än det aktuella materialet hittas samma frekventa ord bland de femton vanligaste. De kan föras till ordklasser som konjunktioner, prepositioner och artiklar.

Pronomenet *jag* är vanligt i skönlitteratur och brev – både i moderna texter och äldre texter – samt i bloggtexter och talspråk. Pronomenet *han* är vanligt särskilt i skönlitterära texter både från äldre och från

1 Språkbankens korpusstatistik, <https://spraakbanken.gu.se/swe/forskning/infrastruktur/korp/korpusstatistik>.

modern tid. Pronomenet *du* är vanligt i brevkorporusar, till exempel i korpusen August Strindbergs brev. De personliga pronomenen pekar på skribenten, den tänkta läsaren och omtalade personer.

De nekande adverbena *inte* eller *icke* ingår bland de femton vanligaste i skönlitteratur, bloggtexter och myndighetstexter. I brevkorporusarna finns de nekande adverbena med bland de tjugo vanligaste orden, men bara i några av dem bland de femton vanligaste. Även artikeln eller pronomenet *den* förekommer i samtliga genrer bland de tjugo vanligaste orden, men bara i tidningstexter och myndighetstexter ryms ordet med bland de femton vanligaste.

Det är värt att notera att de generiska brevkorporusar som Språkbanken tillhandahåller har relativt låga frekvenser för *ni*, *er* och *eder*. I korpusen över August Strindbergs brev förekommer visserligen dessa, men de är klart ovanligare än *du* och *dig*. Eftersom valet av tilltal så tydligt är kontextavhängigt, det vill säga beroende av relationen mellan skribent och mottagare, kan man inte dra några vidare slutsatser utan närmare studier av brevkorpusen August Strindbergs brev.

I brevkedjorna som ingår i det material som vi undersökt framträder de vanligaste ordformerna i något olika inbördes ordning, men i så gott som alla brevkedjor. Av tabell 1 framgår de femton vanligaste ordformerna fördelat på de olika brevkedjorna, det vill säga samtliga brev i respektive kedja, både till och från Sinebrychoff. I denna översikt görs det ingen skillnad mellan breven till och från C. U. Palm och Sigrid Lindqvist eller breven till konsthandeln Bukowskis, utan breven i Bukowski-kedjorna har slagits ihop och kallas Bukowski i tabellerna.

Ordformerna *jag* och *ni* är vanliga pronomen med personreferent, i kedjan mellan Sinebrychoff och Sirén därtill *du*. *Jag* är som nämnts ett frekvent ord också i talspråk samt i bloggtexter och skönlitteratur. Av formorden finns *och*, *att*, *af*, *i*, *med*, *till*, *för* samt artiklarna eller pronomenen *en*, *den*, *det* bland de femton vanligaste orden. Formorden *af* (av) och *och* är vanliga ord i svenska språket. Många *och* antyder ett flertal samordningar, medan prepositionen *av* finns bland de tio vanligaste orden i nutida tidningstexter men inte i romaner (se sammanställningen i Lassus 2010:93).

Verben bland de vanligaste ordformerna är presensformen av verbet att vara, *är*, samt presensformen av verbet att ha, *har*. Verbet att vara, speciellt i ordformerna *är* eller *var*, är det vanligaste verbet även i andra register (ibid.). Dessa betecknas inom SFG som verb som ofta ingår i relationella processbetydelser då de inte fungerar som hjälpverb.

Tabell 1. De femton mest frekventa ordformerna i brevkedjorna

	Sinebrychoff– Bukowskis konsthandel 1901	Sinebrychoff– Bukowskis konsthandel 1903–04	Sinebrychoff– Durling 1899	Sinebrychoff– Durling 1900	Sinebrychoff– Sirén 1902–03
1	jag	jag	jag	af	jag
2	och	att	af	jag	i
3	att	af	att	och	att
4	i	och	i	i	och
5	af	det	den	att	af
6	det	i	och	med	det
7	för	den	med	är	du
8	är	för	för	den	den
9	med	med	till	en	är
10	ni	h	är	det	till
11	de	eder	det	till	på
12	till	har	en	för	för
13	eder	till	mig	ett	en
14	mig	är	på	på	som
15	den	ej	icke	eder	med

Det som måhända är något överraskande är att det bland de vanligaste orden också finns ett ord som endast består av bokstaven *h*. Detta ord når upp bland de femton mest frekventa i brevkedjan mellan Bukowskis konsthandel och Paul Sinebrychoff under åren 1903–1904. Förklaringen till detta är att det i alla brev från Bukowskis konsthandel står *H.* framför avsändarens namn (*H. Bukowskis konsthandel*) som förekommer både i brevhuvudets avsändaruppgifter och i samband med avslutningsfrasen. Dessutom står *H.* före den inledande hälsningen (*H. Herr Paul Sinebrychoff Helsingfors*). Det första *h*:et står antagligen för ”Henryk” efter grundaren av Bukowskis konsthandel,

Henryk Bukowski, och det andra för ”högaktade” (se kap. 4 om tilltalet ”Högaktade Herr”). I den tidigare brevkedjan mellan Bukowskis konsthandel och Paul Sinebrychoff förekommer också *h* men längre ner på frekvenslistan.

Vi har också analyserat frekvenser för varje skribent separat. Dessa presenteras i tabell 2. Vi valde även här att ta med de femton vanligaste ordformerna hos skribenterna.

Tabell 2. De femton mest frekventa ordformerna hos skribenterna

	Paul Sinebrychoff	Axel Durling	Osvald Sirén	Carl Ulrik Palm	Sigrid Lindqvist
1	jag	jag	jag	jag	att
2	att	af	i	af	jag
3	och	att	att	h	det
4	af	i	och	i	den
5	i	och	det	med	och
6	det	den	den	för	till
7	för	med	af	att	är
8	den	är	är	och	i
9	är	till	till	det	en
10	på	för	du	eder	af
11	mig	en	som	Bukowskis	för
12	med	det	en	konsthandel	så
13	till	på	ej	den	har
14	om	mig	med	är	med
15	en	eder	på	de	de

I en jämförelse mellan olika korpusar och de vanligaste orden i dem (Lassus 2010:93) framgick det att *jag* är vanligt i romaner och tal-språk, medan det i tidningstexter inte förekommer några personliga pronomen bland de tio vanligaste orden. Det är dock värt att notera att *jag* är det vanligaste ordet i så gott som alla brevkedjor och hos alla skribenter. Endast Lindqvists brev, som är färre till antalet, har ett formord (*att*) som det vanligaste ordet och *jag* på andra plats. I ljuset av dessa siffror är dessa brev med andra ord, trots att de klassificerats som affärskorrespondens, subjektiva till sin natur och skrivna ur skribentens synvinkel. Noteras kan dessutom att pronomenet *mig* kommer på plats

11 i Paul Sinebrychoffs brev, med 184 förekomster i totalt 71 brev, samt på plats 14 i breven skrivna av Axel Durling, med 81 förekomster i totalt 23 brev. Den höga frekvensen för ordet *mig* hänger ihop med att skribenterna i sina brev uttrycker sig om hur de tar emot såväl brev som konstverk och ber om och beställer artefakter och tjänster. Detta gäller i synnerhet breven skrivna av Paul Sinebrychhoff. (Jfr kap. 8 där uppmaningar och erbjudanden analyseras.)

I de undersökta breven används också pronomenet *ni* och det possessiva pronomenet *eder*. Det är ändå värt att notera att pronomenet *ni* inte når upp bland de femton vanligaste orden hos någon enskild skribent, trots att det finns bland de femton vanligaste orden i den första brevkedjan mellan Paul Sinebrychhoff och Bukowskis konsthandel. Pronomenet *eder* finns däremot bland de femton vanligaste orden som Axel Durling och C. U. Palm skriver. Också företagsnamnet *H. Bukowskis konsthandel* blir frekvent i breven från C. U. Palm (se tabell 2) eftersom det förekommer både i brevhuvudets avsändaruppgifter och i samband med avslutningsfrasen.

De personliga pronomenen etablerar en relation mellan skribenten och mottagaren i breven och skapar därmed interpersonell betydelse i breven (Holmberg, Karlsson & Nord 2011; jfr *Svenska Akademiens grammatik* 2:263 ff.). Sedan tidigare vet vi att det i personliga brev används rikligt med personliga pronomen. I de korrespondenser som undersöks av Nordlund-Laurent (2005, 2009) respektive Persson (2008) används *du* mellan familjemedlemmar. I affärsbreven som undersöks här nämns mottagaren frekvent, men *du* förekommer endast i brevkedjan mellan Paul Sinebrychhoff och Osvald Sirén. I kapitlet om inledningar, avslutningar och tilltal granskas tilltalsskicket mer ingående.

Ur de mer omfattande frekvenslistorna över orden i brevkedjorna har vi, som tidigare beskrivits, plockat vanligt förekommande lexem. Dessa har vi sökt på i breven indelade enligt skribent. Nedan presenterar vi resultatet av den lexikala analysen. Det riktgivande jämförelsetalet som ställvis anges har beräknats, som ovan nämnts, genom att relatera antalet förekomster av lexemet med det totala antalet ord hos en skribent.

5.3 Människorna i breven

I den systemisk-funktionella språkmodellen handlar den interpersonella betydelsen om att texter skapar relationer mellan interaktionsparter, vilket konstaterats tidigare i kapitlet. I detta avsnitt granskar vi lexikala resurser som används i korrespondensen för att skapa relationer. Bland de femton frekventa orden i brevkedjorna finns pronomenen *jag*, *ni* och *du*. Avsändaren och mottagaren är med andra ord mycket synliga i texterna. Avsändaren syns med sitt namn, om inte annat så i underskriften, och mottagaren tilltalas också vanligen med sitt fullständiga namn. Bland dem som skriver till Sinebrychoff använder alla skribenter utom Sirén *Herr Paul Sinebrychoff*. Dessa tre ord samförekommer frekvent i materialet. Avsändarna i breven synliggör också sig själva genom pronomenen *min*, *mitt*, *mina* och *mig*. Sinebrychoffs användning av *mig* kommenteras ovan, men vid sidan av det använder han även första personens possessiva pronomina mycket frekvent. I de 71 brev av honom som ingår i materialet förekommer 193 belägg på *min*, *mitt*, *mina* vilket motsvarar ett jämförelsetal på 0,011. Av dem som skriver till Sinebrychoff har Durling det högsta jämförelsetalet (0,013) när det gäller pronomenen *min*, *mitt*, *mina*. Det är dubbelt högre än för de andra skribenterna som skriver till Sinebrychoff. Av detta kan vi anta att såväl Sinebrychoff som Durling skriver om något de äger. I sådana kontexter knyts med andra ord den interpersonella betydelsen till den ideationella, då artefakter kopplas till avsändaren. Detta kan även göras med verb som konstruerar relationella processbetydelser, som till exempel *har* och *äger*.

Tilltalet av mottagaren, Sinebrychoff, görs med *du* av Sirén och med *ni* av de övriga som skriver till honom, i de fall då inte titel eller titel och namn används. Sinebrychoff själv använder totalt 106 *du* till Sirén och 115 *ni* till de övriga brevmottagarna, vilket alltså visar att han relativt sett oftare tilltalar sin vän Sirén med *du* (jämförelsetalet är 0,015) än de övriga tillsammans med *ni* (jämförelsetalet 0,011). På motsvarande sätt tilltalar Sirén Sinebrychoff mer än de andra gör (jämförelsetalet 0,015). En dylik tätare användning av tilltalspronomen kan inne-

bära en närmare relation mellan parterna, alltså mellan Sirén och Sinebrychoff. Detta bekräftas vidare av den kvalitativa analysen av tilltal i kapitel 4.

Possessivpronomen och objektsform använder de andra skribenterna mer än Sirén. *Eder, Edert, Edra* används ofta i synnerhet av Palm (jämförelsetalet 0,026). Orden som samförekommer i Palms brev med *Eder, Edert, Edra* är *fru, räkning, skrifvelse, bref*, till exempel så här: *Eder fru, Eder skrifvelse, Edert bref, Edra och Eder Frus vänliga hälsningar*. Han använder alltså possessivpronomen och substantiv. I Siréns brev uppvisar *din, ditt, dina* (0,006) samma samförekomster, till exempel *hälsningar till Din Fru*. Sinebrychoff använder följdriktigt *Eder* och *Edert* (0,008) (formen *Edra* förekommer inte) till de övriga mottagarna och *din, ditt* och *dina* (0,004) till Sirén. Tillsammans med *din, ditt* och *dina* använder Sinebrychoff orden *tillgifne P.S., fästmö, besvär, bref, rader* och *arbeten*.

Emellertid ser de samförekommande orden och kollokationerna något annorlunda ut hos Sinebrychoff än hos de andra skribenterna. Tillsammans med *Eder* och *Edert* förekommer orden *ber, beder, tackar* och *för min räkning*, då det handlar om objektsformer av pronomenet, och ordet *skrifvelse*, då det gäller possessiv form. Exempel på fraser av dessa typer är *beder Eder för min räkning, tackar för Eder skrifvelse*. Båda exemplen innehåller verb som kunde tolkas konstruera en verbal processbetydelse, nämligen *ber* och *tackar*. Detta kan kopplas till en annan aspekt av den interpersonella betydelsen, nämligen den som behandlas av Beatrice Silén i analysen av uttryck för uppmaningar och erbjudanden i kapitel 8. Sinebrychoffs frekventare användning av dessa objektsformer avspeglar och konstruerar språkligt den ojämlika relation som råder mellan köpare och säljare i de analyserade korrespondenserna.

Herr används av alla skribenter i den inledande hälsningen, men också i omtalet av personer. Lindqvist skriver till exempel om *herr Palm*. Titeln *dr* används enstaka gånger av Sinebrychoff om Sirén och Palm och enstaka gånger av Sirén. Som en liten kuriositet kan nämnas att både Lindqvist och Sinebrychoff också kan tala om män, potentiella säljare, som *gubben* (se kap. 3).

Ordet *Fru* används av alla skribenter, och då avses i de flesta fall Sinebrychoffs fru. Påfallande är att Sinebrychoff använder ordet *hustru* så gott som bara i brev till Sirén. I breven till de övriga använder han *fru* (0,003) både för att omtala och titulera. Ett undantag finns emellertid och det gäller avslutningen av ett brev till Durling där Sinebrychoff i en sats talar om två olika fruar: *Emottag och framför till Eder högt-ärade Fru min hustrus hjärtliga hälsningar* (18991117_PS_AD). Också Durling skriver om *Min hustru* och *Eder Fru*. *Hustru* används alltså om den egna hustrun och *fru* om den andras hustru. Detta rimmar väl med vad Svenska Akademiens ordbok kommenterar om ordet, nämligen att: ”Ordet fru användes i allm. bl. med avs. på ngn annans (den tilltalades l. omtalades) maka; om sin egen maka säger man oftare ’min hustru’” (uppslagsordet *fru*, anmärkning till bet. 3d). Ordboken anger dessutom en historiskt förankrad skillnad i betydelsen mellan orden så att ordet *fru* har förknippats med en förnämre status än *hustru* (uppslagsordet *hustru*, anmärkning till bet. 1). En sökning i Litteraturbanken (litteraturbanken.se) ger i linje med detta vid handen att ”min fru” är en ovanligare fras än ”min hustru”, och att ”min fru” ofta används inom dramatiken. ”Min hustru” förekommer oftare och i flera olika kontexter i Litteraturbanken, bland annat i brev av August Strindberg. En annan kvinna som nämns i texterna är *fröken Lindqvist* på Bukowskis konsthandel som både Palm och Sinebrychoff skriver om i sina brev.

Sinebrychoff tilltalar utan undantag samtliga mottagare med titel och efternamn, ibland också med förnamn. Han omtalar dem också och då förekommer att titel utelämnas. Att omtala eller tilltala någon med bara förnamn förekommer däremot inte. Såväl Durling, Sirén som Lindqvist skriver om *Palm*. Alla utom Sirén skriver om *Bukowskis* och då avses företaget, det vill säga konsthandeln eller dess katalog. Vanligen förekommer ordet i företagsnamnet *Bukowskis konsthandel* i breven av Sinebrychoff, Palm och Lindqvist. (För en närmare granskning av tilltalsskicket hänvisas till kap. 4 i denna bok.)

Bland de frekventa substantiven framträder också några andra namn, bland annat *Pasch*, *Krafft* och *Pilo*. Dessa är konstnärer som Sinebrychoff, Durling och Sirén skriver om. I breven omtalas även

några parter som säljer konstföremål eller som har avporträtterats. I nästa avsnitt beskriver vi närmare vilka föremål och platser som är aktuella i breven.

5.4 Föremål och platser

I de följande avsnitten fokuseras lexikala uttryck som skapar ideationell betydelse, det vill säga de skapar referenser till den omgivande verkligheten och världen och visar skribenternas perspektiv på det omtalade. Först ser vi på de frekventa substantiven i texterna. Genom en analys av dem framträder tydligt vilka teman som avhandlas i den analyserade korrespondensen, teman som också noterats i kapitel 1–3.

De frekventa substantiven i materialet relaterar naturligt nog till den pågående aktiviteten, affärskorrespondens och handel med konst. Av alla substantiv i materialet intar ordet *pris* i olika former en särposition. Ordet förekommer i så gott som samtliga brev och är frekvent hos alla skribenter. Sinebrychoff och Palm har det högsta jämförelsetalet för lexemet (0,004). Valutaenheten *kronor* eller *kr.* förekommer alltid tillsammans med ett belopp. Står valutaenheten utskrivnen som *kronor* står beloppet vanligen före ordet: *Om ni åt andra kan sälja taflan till 3000 kronor* (18991117_PS_AD); *Jag tyckte verkligen att 7.700 kronor var mycket för högt för mig att betala* (19040616_PS_SL). Om valutaenheten är förkortad till *kr.* står beloppet efter ordet: *Härmed har jag äran öfversända kr. 1800;- utgörande slutlikvid för af mig inköpta fruntimmersporträttet* (19040411_PS_BK); *Eder ärade skrifvelse af d. 21 Okt. medförde kr. 148, 68 öre, i likvid för Carl XIs portr.* (19031024_PS_BK). Palm använder *kronor* eller *kr.* mest (jämförelsetalet 0,009).

Platser som nämns är främst *Helsingfors* och *Stockholm*. Orden återfinns framför allt i avsändarens adressuppgift och efter mottagarens namn. Förkortningen *No* förekommer i anslutning till objekt i auktionskataloger. Dessutom förekommer *No* i Axel Durlings adress *No 16 Sibyllegatan, 2 tr.* Ordet *nummer*, utskrivet eller förkortat med *no*, används av Sinebrychoff då han ber mottagaren lägga bud på något

objekt på en auktion. Även de andra skribenterna använder *nummer* eller *no* då de hänvisar till föremål i en auktionskatalog, medan Palm verkar förkorta nummer med *nr*.

Alla skribenter skriver om *bref*, vanligtvis hänvisar man till ett tidigare mottaget brev. Andra föremål som alla skribenter nämner är *porträtt*, utskrivet eller förkortat till exempel som *portr.* eller *prtrt*. Det vanliga ordet *porträtt* förekommer i ett flertal varianter. Eftersom brevkorpusen inte är lemmatiserad har vi inte kunnat belägga alla enstaka förkortningar och eventuella felstavningar. I Sinebrychoffs brev är *porträtt* med 96 förekomster (0,006) mer frekvent än ordet *bref* med 78 (0,004). Durling skriver om *tafla* (0,008) och *kanna* (0,004), medan Sirén, Palm och Lindqvist nämner *miniatyr*. Sirén och Lindqvist nämner också *möbler*. Sinebrychoff skriver, som förväntat, om alla dessa, men mest frekvent av dem är *tafla* med 51 belägg (0,003). Samtliga skribenter använder ordet *samling*, Sinebrychoff använder ordet oftast i fraserna *min samling* eller *min lilla samling*. *Ram* återfinns förutom hos Sinebrychoff även hos Durling, Sirén och Palm. Sirén är den enda skribenten som korresponderar med Sinebrychoff om en *bok*.

Substantivet *arbete* används av alla utom Lindqvist som generisk benämning på konstföremål och böcker: *priset på porträttet är så pass högt, att man för detsamma borde få ett [verkligt] förstklassigt arbete* (19020530_PS_OS). Ordet förekommer ofta i samband med antingen ett possessivt pronomen eller en genitivform av ett egennamn: *Ifall fotografen skulle [...] kunna användas för hans bebådade arbete om Lundberg* (19020610_PS_OS). Utan att känna till den omgivande kontexten och vad breven handlar om i övrigt kan vi alltså redan utifrån dessa frekventa substantiv dra slutsatsen att de som skriver brev köper och säljer konstföremål, inte sällan i anslutning till auktioner.

Med tanke på att verksamheten kretsar kring konstköp är det också relevant att se på frekvensen för lexemet *konst* och sammansättningar där det ingår. Lexemet *konst* förekommer endast enstaka gånger i brevkedjorna, totalt 12 förekomster i hela materialet. För *konstverk* är förekomsterna totalt 8, medan de beskrivande lexemen *konstnärlig* och *konstnärlighet* har totalt 9 förekomster. Lexemet för personen bakom

konstverken, *konstnären* (eller i två fall *konstnärinnan*) förekommer totalt 26 gånger. Dessa lexem, där *konst* ingår, förekommer i korrespondensen mellan Sinebrychoff och Durling respektive Sirén. I korrespondensen mellan Sinebrychoff och Bukowskis konsthandel används lexemet *konst* en gång. Sammansättningar och avledningar i denna korrespondens är förutom *konsthandel* enstaka förekomster av *konstföremål* och *konstmobilier* och liknande lexem som förekommer endast en gång.

5.5 Beskrivande ord

Trots att korrespondensen handlar om konstföremål är det inte många adjektiv som kan anses vara speciellt frekventa eller typiska för någon skribent. Föremålen beskrivs på varierande sätt, och bara ibland med hjälp av adjektiv: *I Nat. museum har jag sett ett mans porträtt af samme mästare och hvilket är alldeles utmärkt.* (19020309_PS_OS) Andra sätt att beskriva eller ge omdömen om konstföremålen används nästan lika ofta, till exempel i satser som: *Porträtten [äro] icke något att komma med, åtminstone icke till det pris jag betalat.* (19020510_PS_OS) och *med portr. av Pietro Longhi kan jag ej förlika mig* (19021227_PS_OS).

Att ett föremål är *vackert*, eller rent av *vackrast*, skriver i alla fall alla skribenter till Sinebrychoff. Jämförelsetalet för detta ord är 0,002 hos Durling och Sirén medan det hos Palm och Lindqvist är 0,005 respektive 0,008. Sinebrychoff använder adjektivet mindre frekvent, totalt 23 gånger i sina 71 brev (jämförelsetalet är 0,001). Det finns alltså en viss preferens för lexemet *vacker* hos Durling och Sirén.

Andra adjektiv som används är olika former av *liten*, *stor*, *bra*, men inte heller dessa används särskilt frekvent. Pronomenet (eller räkneordet) *andra* används en del. Pronomenet *många* används framför allt i kombination med hälsningar: *Många hälsningar till din Fru.* Adverbet *mycket* används vanligen för att gradera omdömen. Sinebrychoff graderar omdömen om såväl konstföremål som skeenden: *miniatyren verkade mycket ny* (19040714_PS_BK); *af hvilka i synnerhet bilden af Conrad Sparre mycket behagade mig* (18991212_PS_AD). Han använder också

i ett tiotal belägg ordet *mycket* för att ge sitt omdöme om penningssummor och pris, i kollokationer som *mycket högt, för mycket*.

Om de analyserade adjektiven ovan skapar ideationella betydelser genom att uttrycka skribenternas syn på världen och de artefakter de underhandlar om, förekommer det också adjektiv i materialet som snarast bidrar till interpersonella betydelser då de används som bestämmningar i tilltalsfraser och hälsningar. Adjektivet *välborne* används av bägge skribenter i korrespondensen mellan Durling och Sinebrychoff i hälsningsfrasen *Välborne Herr Paul Sinebrychoff* respektive *Välborne Herr Axel Durling*. Samma skribenter använder också adjektivet *utmärkt* i avslutningsfrasen *Med utmärkt högaktning Paul Sinebrychoff* och *Med utmärkt högaktning Axel Durling*. Även Palm använder *Med utmärkt högaktning*. Adjektivet *utmärkt* används främst i detta sammanhang.

5.6 Negationer och textstrukturerande ord

Bland de frekventa orden finns naturligtvis också formord av olika slag. Vi går inte närmare in på dem, men gör några iakttagelser om negationer och de textstrukturerande orden eftersom de skapar textuella betydelser. Negationer används en hel del och skribenterna använder olika negationer. Sinebrychoff och Durling använder mest *icke* (0,008 hos båda) och *ej* (0,005 resp. 0,003). Varken Palm eller Lindqvist använder *icke*, medan båda använder *ej* (0,009 resp. 0,011). Lindqvist har också några förekomster av *inte* (0,004). Sirén använder *icke* (0,002) och framför allt *ej* (0,012). Sirén har det högsta jämförelsetalet för negationer, följd av Sinebrychoff och därefter Lindqvist. *Intet* används också enstaka gånger, främst av Durling och Sirén.

Förutom *och*, som är ett av de mest frekventa orden i materialet, används konjunktionen *men* frekvent. I synnerhet Sinebrychoff (0,006), Sirén (0,006) och Lindqvist (0,009) använder *men*. Konjunktionen signalerar ofta en motsättning, invändning eller inskränkning. En närmare analys krävs av de frekventa orden *då*, *om*, *så* om man vill se närmare på deras ordklassstillhörighet och funktion. Av kontexten

i konkordanstabellerna går det att dra försiktiga slutsatser om att de används textstrukturerande och att de därmed kunde föras till ordklasserna adverb eller konjunktioner/subjunktioner. I vår tid signalerar en riklig användning av *då* , *om* , *så* en riklig användning av adverbiala bisatser. *Äfven* används också rätt frekvent (0,003–0,005) av alla utom Lindqvist. *Härmed* används framför allt av Palm och Lindqvist i fasta formuleringar som *Härmed erkännes tacksamt emottagandet af* för att bekräfta att en betalning har nått dem.

Även andra adverb än negationer kan användas textstrukturerande för att skapa textuella betydelser. Vi hänvisar till kapitel 9 för en analys av adverbial och till kapitel 9 och 10 för flera aspekter på ordföljd och textstruktur i materialet.

5.7 Handlingar och skeenden

Till innehållsorden i språket räknas också verben. Verben uttrycker en mängd olika betydelser beroende på samförekomsterna. Inom SFG kan de ideationella processbetydelser som verb skapar analyseras genom så kallad transitivetsanalys. En sådan analys ska helst göras utifrån hela satser och meningar, inte utifrån enstaka verbförekomster. Vi kommer dock att säga något om möjliga processbetydelser för de vanligaste verben, det vill säga om de kan skapa materiella, relationella, mentala eller verbala processbetydelser² (Holmberg, Karlsson & Nord 2011).

Det vanligaste verbet i det aktuella materialet är lexemet *att vara* , och ordformen *är* finns bland de vanligaste orden i alla brevkedjorna. För alla skribenter som skriver till Paul Sinebrychoff är jämförelsetalet för *att vara* över 0,02 – hos Sinebrychoff själv är det 0,018. Inget annat verb har ett så högt jämförelsetal, och det är inte många andra ord som

2 Materiella processbetydelser utgör ofta fysiska handlingar, relationella processbetydelser uttrycker befintlighet och relationer, mentala processbetydelser förmedlar inre varseblivning och verbala processbetydelser uttrycker (muntlig) kommunikation (Holmberg, Karlsson & Nord 2011).

har det heller. Detta verb är frekvent i svenska texter så gott som oberoende av kontext. Verbet *vara* skapar vanligen relationella processbetydelser.

De övriga frekventa verben i materialet kan användas självständigt eller som hjälpverb. Vi har inte utrett i vilken användning verben förekommer hos de olika skribenterna, men i svenskan är *ha* ofta ett temporalt hjälpverb medan *skola*, *kunna* och *vilja* fungerar som modala hjälpverb.

Det näst vanligaste verbet är lexemet *att ha* med jämförelsetal på mellan 0,010 och 0,014. Palm och Lindqvist använder det något oftare än Sinebrychoff, Durling och Sirén, sett till jämförelsetalen. Olika former av *att få* och *att skola* är de följande bland de vanligaste verben i breven till Sinebrychoff, medan Sinebrychoff själv använder *att få* och *att kunna*. Lindqvist använder *få* och *skola* mest, de övriga skribenterna till Paul Sinebrychoff använder dem något mindre frekvent men skillnaderna är små. *Att kunna* används i ungefär lika stor utsträckning som *att vilja* av Durling och Palm, medan Lindqvist använder *kunna* något mer än *vilja*. Sirén använder *kunna* oftare än *vilja*, men också oftare än *få* och *skola*.

Hur *kunna*, som vanligen fungerar som hjälpverb, används av Sinebrychoff och Sirén jämfört med de andra skribenterna kunde vara värt en egen studie. En genomgång av konkordanser ger i alla fall vid handen att verbet *kunna* i Sinebrychoffs brev ofta förekommer tillsammans med *jag* som subjekt i påståendesatser: *med prtr. af Pietro Longhi kan jag ej förlika mig* (19021227_PS_OS) eller *Åberopande mina rader af gårdagen kan jag nu meddela att i dagens nummer af Helsingfors Posten står* (19021228_PS_OS). Pronomenen *du* och *ni* använder han däremot som subjekt i frågesatser med *kan*, exempelvis i satserna: *Kan du skaffa närmare data om [personen]* (19020629_PS_OS) och *Kan ni garantera för att så är fallet* (19040714_PS_BK).

Mindre frekventa men ändå vanliga verb är *se*, *komma*, *teckna*, *sända*, *bli*, *finna*, *gå*, *göra*. Av dessa är *komma*, *sända* och *gå* möjliga rörelseverb som kunde skapa materiell processbetydelse, liksom *teckna* och *göra* som också uttrycker en handling. *Teckna* används i den fasta

frasen i samband med avslutningen och underskriften, där verbet har funktionen som anföringsverb, till exempel: *tecknar tillgifnast Oswald Sirén* (19020310_OS_PS) och *Med hjärtliga hälsningar till herrskapet tecknar Eder tillgifna Sigrid Lindqvist* (19040714_SL_PS). Verben *se* och *finna* kan uttrycka varseblivning och kunde skapa mentala processbetydelser. Verbet *bli* uttrycker förändring och kan skapa relationella processbetydelser. I ett annat sammanhang vore det värt att se närmare på hur verben används och analysera mer systematiskt och detaljerat utifrån ett SFG-perspektiv de processbetydelser som de skapar.

Verbet *tacka* förekommer i flera av Sinebrychoffs brev, något mindre frekvent i de övriga skribenternas. *Tacka* kan skapa verbala eller materiella processbetydelser. Formen *tack* som interjektion används av Sinebrychoff 31 gånger och till olika mottagare, men därutöver endast av Sirén. I breven skrivna av Palm och Lindqvist förekommer formen *tacksamt*. Att *tacka* har att göra med ändamålet med korrespondensen och med sammanhanget. Sinebrychoff ber om och tar emot varor och tjänster, och alla parter tackar för såväl brev, leveranser som betalningar. Persson (2008:51 f.) noterar i den brevväxling hon har undersökt att det är viktigt att *tacka* för det mottagna brevet för att visa att det har kommit fram. På samma sätt visar deltagarna i korrespondensen här att brevet, varan, betalningen eller hälsningarna har kommit fram.

5.8 Göra affärer

I en brevsamling som främst handlar om konstköp är det motiverat att även granska sådana verb och substantiv som har med handel att göra, men som inte finns bland de mest frekventa orden. Sådana är till exempel verben *köpa*, *inköpa*, *sälja* och *försälja*. Dessa verb som utifrån en SFG-analys förmedlar materiella processbetydelser är förknippade med affärstransaktioner. De olika verben som har med affärstransaktioner att göra har dock förvånansvärt få belägg i materialet och får låga jämförelsetal. Även de substantiv som vi i dag förknippar med handel är få till antalet. I detta avsnitt har sökningar gjorts i hela materialet.

Palm använder alla fyra verben *köpa*, *inköpa*, *sälja* och *försälja*. Sinebrychoff och Durling använder *inköpa* och *sälja*, Sinebrychoff använder dessutom *köpa* utan förled. Både Sirén och Lindqvist använder *köpa* och *sälja* utan förled. Verben *köpa* och *sälja* förekommer som verb 34 respektive 38 gånger i hela materialet. Ett relaterat verb, *förvärfva*, förekommer 17 gånger i hela materialet, främst i breven mellan Sinebrychoff och Durling. Lexemet *skaffa* har 12 förekomster och det i auktionssammanhang centrala verbet *inropa* har 24 förekomster främst som verb och particip. Det är främst i korrespondensen mellan Sinebrychoff och Bukowskis konsthandel samt Sirén som *inropa* förekommer. Sinebrychoff uppmanar Sirén: *Telegrafera efter auktionen mina inropade numror och pris* (19020313_PS_OS). Lexemet *bjuda* förekommer 11 gånger och i olika brevkedjor.

När det gäller verbet *köpa* använder Sinebrychoff verbet 15 gånger med ordformerna *köpa*, *köpte*, *köpt* och *köper*. Pronomenet *jag* samförekommer med *köpa*. Sinebrychoff skriver till Durling: *enligt hvilken jag af Eder köpt Josua Reynolds tafla till kronor ettusen* (18990907_PS_AD), och till Sirén: *Jag kan icke fatta huru han tänkt att jag skulle köpa något så dåligt*. (19020510_PS_OS).

För verbet *sälja* är mönstret något annorlunda. Sinebrychoff använder *sälja* endast nio gånger och vanligen i grundformen *sälja* eller *säljas* tillsammans med hjälpverb eller som efterställd bestämning. Sinebrychoff skriver till Bukowskis: *Den borde egentligen fördelaktigast kunna säljas till Amerika*. (19031024_PS_BK) Lindqvist skriver till Sinebrychoff: *ville hon ej sälja åtminstone för närvarande sade hon*. (19011007_SL_PS)

Substantiven *köp*, *köpare* och *säljare* används också i materialet, liksom participformen *köpt*. Beläggen är dock få. Sinebrychoff skriver till Sirén: *Männe icke säljaren på priset kr. 2500 kunde pruta något?* (19020411_PS_OS), och till Bukowskis: *Vidare skulle till köpet höra en stor soffå, 6 fåtöljer och 9 stolar af samma slag* (19040818_PS_BK). Även substantivet *förvärf* förekommer.

Förekomsterna av *försälja* och *inköpa* är låga, inte ens tillsammans uppnår de som verb 20 belägg i hela brev materialet. Substantiven *inköp*

och *försäljning* förekommer liksom den adjektiviska participformen *inköpt*, men förekomsterna är få till antalet.

I samband med en affärstransaktion aktualiseras även frågan om betalning. Lexemet *betala* förekommer 44 gånger i hela materialet, ofta i grundformen *betala*. Sinebrychoff skriver till Sirén: *Man skall icke als räkna med de vansinniga pris, som betalats på auktioner, ty mången gång betalas för porträtt på auktioner flere ggr deras värde.* (19020415a_PS_OS) Till Lindqvist skriver Sinebrychoff: *För restaureringen erbjöd jag mig naturligtvis att betala skildt* (19011105_PS_SL).

Lexemet *räkning* förekommer 52 gånger i materialet, främst mellan Sinebrychoff och Bukowskis konsthandel samt Sinebrychoff och Sirén. Det är Sinebrychoff, Sirén och Palm som använder ordet *räkning* i sina brev. Palm har det högsta jämförelsetalet (0,004). I Sinebrychoffs brev används ordet *räkning* både i betydelsen 'faktura' och i kollokationen *för min räkning*, medan de andra främst använder ordet i betydelsen 'faktura'.

Pengarna kan man *öfverstyra* (5 förekomster), *öfversända* (7 förekomster) eller *närsluta* (14 förekomster) medan det oftast är andra texter som man kan *bifoga* (5 förekomster). Både pengar och annat går att *sända* (95 förekomster) eller *afsända* (24 förekomster).

Trots att korrespondensen alltså till stor del handlar om handel med konst är verben relaterade till verksamheten "göra affärer" inte särskilt frekventa, åtminstone inte då vi drygt hundra år senare ser på affärskorrespondensen med våra nutida förväntningar på kommunikationssituationen. En mer kvalitativt inriktad studie kunde ta sig an frågan om vilka andra verb och övriga ord inom det semantiska fältet 'handel' som används i affärskorrespondens kring sekelskiftet och vilka ord och ordkombinationer som används för att genomföra affärstransaktionerna.

5.9 Avslutande diskussion

Ovan har vi redogjort för de mest frekventa orden i brevkedjorna och hos de olika skribenterna, samt sett närmare på de frekventa innehållsorden i breven. Denna analys fungerar som en allmän beskrivning av materialet eller det register som breven tillhör. Analysen avslöjar dock inte mycket om lexemens syntaktiska funktioner eller betydelse, och den beaktar inte heller sådant som satsstruktur och ordföljd. För sådana mer kvalitativa analyser hänvisar vi läsaren vidare till de andra kapitlen i denna bok. Det analysen visar är några intressanta tendenser samt skillnader och likheter som kan skönjas mellan skribenterna.

Relationerna mellan parterna, de interpersonella betydelseerna, varierar något mellan skribenterna. Sinebrychoffs brev utmärks av den särskilt höga frekvensen av pronomen som syftar på honom själv: *jag, mig, min, mitt* och *mina*. Skillnader finns också i tilltalet (*du* och *ni*) där Sinebrychoff och Sirén använder *du* och de övriga *ni*. Omtalet av personer (*Eder Fru, Min hustru, herr, gubben*) uppvisar också en viss variation.

Den erfarenhetsvärld som skribenterna lever och verkar i blir synlig genom de vanliga substantiven och verben. De vanliga orden skapar ideationella betydelse som berättar om affärsförhandlingarnas natur. Orden *konst* och *konstverk* används i låg grad. I stället för att tala om konst i allmänna ordalag preciserar skribenterna konstföremålet som är till salu eller som man önskar köpa. Alla skriver om *samling* och *porträtt*. Durling och Sinebrychoff skriver om något som är i deras ägo vilket de uttrycker med possessiva pronomen. Durling skriver om en *tafla* och en *kanna*. Dessutom skriver skribenterna om *miniaturer, ramar* och *möbler* till Paul Sinebrychoff. Sinebrychoff behandlar samtliga dessa med respektive mottagare. Att breven har att göra med affärsförhandlingar märks av beloppen, valutaenheten *kronor* och orden *pris* och *räkning*, och även ordet *nummer* och dess förkortningar som används för att hänvisa till artefaktens nummer i auktionskataloger. Trots att det handlar om affärer förekommer inte verben *sälja* och *köpa* särskilt frekvent. Den lokala kontexten framgår däremot av

adress- och mottagaruppgifterna då orterna *Helsingfors* och *Stockholm* nämns explicit.

Att de vanliga orden i dessa texter kommer från brev förstår vi av de inledande och avslutande hälsningsfraserna samt av datering och adressuppgifter. Hälsningsfraserna varierar något, men de specifika fraserna förmedlar textuella betydelser i detta sammanhang och register. Hälsningsfraserna, dateringen och adressuppgifterna strukturerar texterna och bygger upp dem så att samtiden, och läsare i en senare tid, förstår att det är fråga om ett brev. I originalbrev, de som Sinebrychoff har mottagit, är dessa fraser placerade av avsändaren på pappret på den plats som brevkonventionerna förespråkade. Eftersom de brev som Sinebrychoff skrivit är avskrifter vet vi inte med säkerhet var på pappret han skrev ner dateringen och de förväntade fraserna. Vi kan anta att han följde de samtida konventionerna och att avskrifterna motsvarar dessa.

Vi har utifrån en lexikal analys av de vanligaste orden och deras samförekomster kunnat teckna en allmän bild av korrespondensen och vilka betydelser som skapas i den specifika kontexten med det specifika syftet att köpa och sälja konstföremål. En dylik analys ger en överblick av sammanhanget och den erfarenhetsvärld som skribenterna verkade i och som de skapade genom sin korrespondens med varandra. Analysen visar också på interpersonella drag i texterna genom tilltalspronomen och omtalande substantiv och textuella drag i texterna genom konjunktioner, negationer och andra möjliga adverb samt lexem som samförekommer och bildar fasta fraser.

För att knyta samman undersökningen kan vi avsluta med att konstatera att vår analys mycket tydligt stöder tanken inom SFL att den pågående verksamheten och relationerna mellan de inblandade avspeglar sig i de lexikala valen i materialet. Ändå är förhållandet mellan belagt lexikon, verksamhet och deltagarram inte vare sig enkelriktat eller självklart, vilket de fördjupande kvalitativa analyserna i denna bok visar.

”Med hjärtliga helsningar till Herrskapet”

Ortografin i brevsamlingen i förhållande till stavningsreformerna 1889 och 1906

DANIELA PIIPPONEN

Kring sekelskiftet 1900, den period då Paul Sinebrychoff förde sin korrespondens, genomgick det svenska språket två större reformer inom ortografin. Den första ägde rum 1889, den andra 1906. Efter reformerna var 1800-talets stavning, den så kallade gammalsvenskan, i stort sett övergiven, och eftersom inga större reformer drivits igenom efter det är resultatet mycket likt den stavning vi använder i dag. Reformen 1889 skedde kort innan de brev som här undersöks började skrivas (1901), och torde således ha varit känd för skribenterna. Reformen 1906 ägde rum relativt sent i korrespondensen (de sista breven i samlingen är skrivna 1909), och är sålunda inte lika aktuell. Båda reformerna var dock resultatet av en längre språklig debatt som pågått under nästan hela 1800-talet, huvudsakligen i Sverige men även i Finland, och som helt ebbade ut först vid mitten av 1900-talet (se t.ex. Mustelin 2004 och Thylin-Klaus 2012).

Eftersom inte alla ställde sig lika entusiastiska till reformerna (se t.ex. Telemann 2007:84), så hände det att de äldre, traditionella dragen levde kvar vid sidan om de reformerade, ibland till och med hos samma språkbrukare. I den här undersökningen ska jag se närmare på ortografin hos Sinebrychoff och fyra personer han korresponderade med under 1901–1902, en tidsperiod som alltså befinner sig mellan de två reformerna.

Detta sker genom att undersöka fem olika stavningsdrag som alltså påverkades av reformerna (den traditionella varianten anges alltid först):

- stavningen av *ä*-ljudet, reformerad 1889 (*e* eller *ä*)
- stavningen av *k*-ljudet framför *v*, reformerad 1889 (*qv* eller *kv*)
- stavningen av *k*-ljudet framför *t*, reformerad 1889 (*gt* eller *kt*)
- stavningen av *v*-ljudet, reformerad 1906 (*ffv/hv* eller *v*)
- stavningen av *t*-ljudet, reformerad 1906 (*dt* eller *t*)

Det har tidigare gjorts några mindre studier i sekelskiftets ortografi med utgångspunkt i stavningsnormering och hur den tar sig uttryck i brevmaterial, då oftast i personliga brev. Bengt Loman (1985) har studerat bland annat ortografin i ett brevmaterial från Åbo Akademis samlingar i förhållande till *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL). Arto Kirri (1995) har sett på franska lånord i ett brevmaterial från tidigt 1800-tal och kommit fram till att det franskpåverkade stavningssättet levde kvar långt efter att svenska alternativ introducerats. Ett material från tidigt 1900-tal har undersökts av Lars Huldén (1988). Han har studerat en brevväxling mellan bröder födda mot slutet av 1800-talet och bland annat konstaterat att det tog några år innan stavningsreformen 1906 slog igenom. Också Kristina Persson har i sina studier av en familjebrevväxling på 1800-talet analyserat vissa ortografiska drag, och kommenterat bland annat stavningen av *t*-ljudet i supinumformer (Persson 2016:104–105).

Mitt mål med den här undersökningen är att se vilken variation (och vilka trender) vi kan se i brevens ortografi: stavar skribenterna huvudsakligen enligt den traditionella eller den reformerade stavningen? I det här fallet måste det beaktas att den ena stavningsreformen ägt rum nästan tio år tidigare, medan den andra ännu inte skett. Sålunda är utgångsläget inte helt lika.

För de stavningsdrag som reformerades 1889 är jag intresserad av att se vilka stavningsdrag som har fått en (någorlunda) stabil stavning och vilka som vacklar. För de stavningsdrag som reformerades 1906 vill jag se om det redan i det här skedet finns någon tvekan i skribenternas

stavning som kunde motivera reformationsbeslutet. Dessutom är jag intresserad av att etablera en ortografisk profil för de olika skribenterna, och undersöka denna profil från individperspektiv: tycks skribenterna följa någon specifik auktoritet, och är de i så fall konsekventa i sitt val?

6.1 Frågan om ortografin under 1800-talet och vid sekelskiftet

Den här genomgången kommer på grund av undersökningens natur att fokusera på de språkliga auktoriteter som deltog i stavningsdebatten. Eftersom Paul Sinebrychoff och Osvald Sirén har en särskilt stark koppling till Finland så redogör jag även kort för situationen där. För en mer genomgående redogörelse av ortografifrågan under 1800- och 1900-talet hänvisas till Teleman (2003) samt, för den finländska situationen specifikt, till Mustelin (2004) och Hansén (1988).

Det svenska stavsättet var relativt stabilt vid 1800-talets början. Carl Gustaf af Leopold hade 1801 gett ut sin *Afhandling om svenska stafsättet*, vilken sedermera kom att utgöra grunden för skolböckerna i rättstavningslära under de följande årtiondena, särskilt genom Carl Love Almqvists *Rättstafning* (första upplagan 1829 följd av flera senare upplagor). Den leopoldska stavningen spreds sålunda utan något egentligt motstånd. Så småningom uppstod dock ett visst missnöje med af Leopolds rekommendationer bland språkvetarna, då många ansåg att han inte hade löst alla problem på ett tillfredsställande sätt. Samtidigt hade det uppstått ett större intresse för att etablera en ljudenlig stavning. Debatten delades sålunda upp i dels de som stödde den så kallade *sambhörighetsprincipen*, enligt vilka ordets etymologi måste beaktas vid stavning (det konservativa tillvägagångssättet), dels de som ansåg att man borde följa *ljudenlighetsprincipen* så att ordets stavning följde dess uttal (de s.k. nystavarna) (Teleman 2003:77–78).

Även skandinavismen, tanken om att de nordiska länderna borde närma sig varandra i olika frågor, blev allt populärare och hade en viss påverkan även inom språkliga frågor. År 1869 anordnades det så

kallade nordiska rättstavningsmötet i Stockholm, där språkvetare från Sverige, Danmark och Norge samlades för att diskutera åtgärder som kunde föra de nordiska skriftspråken närmare varandra. Inga representanter från Svenska Akademien hade bjudits in eftersom man oroades över att deras konservativa attityd kunde splittra den enighet som rådde bland deltagarna (Ståhle 1970a:5–7). Språkvetaren Artur Hazelius, som själv var nystavare, utgav senare *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafnings-sättet jämte berättelse om mötet* (1871) där han presenterade de åtgärdsförslag som diskuterats under mötet för svenskans del.

Svenska Akademien valde, inte helt oväntat, att inte ta någon hänsyn till åtgärdsförslagen (och förslagen fick i själva verket föga konkreta följder någon annanstans) (Ståhle 1970a:15). Johan Erik Rydqvist, en av de mer framstående ledamöterna och hängiven försvarare av samhörighetsprincipen, tog i stället initiativet till att ge ut den första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (i sina tidigaste upplagor med namnet *Ordlista ö(f)ver svenska språket*), som utkom 1874. Ortografin i ordlistan baserades i huvudsak på af Leopolds förslag. (Allén, Loman & Sigurd 1986:104–107)

Ordlistan sålde bra och blev genom ett riksdagsbeslut även normgivande inom skolan och undervisningen. Även om utgåvan väckte en del kritik så var den sålunda ett bakslag för nystavarna (Allén, Loman & Sigurd 1986:107–108). De fyra påföljande upplagorna av ordlistan, som utkom under de följande tio åren, var i princip identiska med den första (Johannisson-Mattson 1974:4).

Mot slutet av 1800-talet började även Svenska Akademien representeras av mer reformvänliga ledamöter, särskilt Esaias Tegnér. Han var villig att gå med på en del av de omdiskuterade reformerna, om än i en något långsammare takt än vad de radikalare nystavarna önskade. Som ett resultat av de pågående språkdebatterna kände sig Svenska Akademien tvungen att agera innan någon annan tog över stavningsfrågan; en åtgärd som så småningom mynnade ut i den sjätte upplagan av ordlistan, utgiven 1889 (Allén, Loman & Sigurd 1986:121–125). Exakt vad som förändrades behandlas närmare i följande avsnitt.

6.1.1 Stavningsreformerna 1889 och 1906

Den nya upplagan av ordlistan inkluderade inte alla de förslag nystavarna förordade, men den introducerade de första större förändringarna. I detta kapitel är särskilt tre av dessa av intresse:

- Ord stavade med *qv* fick nu en alternativ form med *kv* (*qväll*/*kväll*).
- De *k*-ljud som tidigare stavades med *gt* kunde nu stavas med *kt* (*sigt/sikt*).
- Flera ord med *ä*-ljud som tidigare stavats med *e* fick nu i stället en stavning med *ä* (*jern*>*järn*).

I de två första fallen handlar det snarast om att godkänna varianter än om en reform. Endast den tredje punkten innebär en egentlig förändring i stavningen.

Även denna ordlista blev genom ett regeringsbeslut normen för skola och ämbetsmän. Särskilt folkskollärarna (som ofta fanns bland nystavarnas skara och som menade att en enklare stavning skulle innebära ökad jämlikhet inom undervisningen) fortsatte dock att tala för vidare reformer. Så småningom lyckades de driva igenom en andra reform, och 1906 utfärdade den svenske ecklesiastikministern Fridtjuv Berg (själv folkskollärare) ett cirkulär, enligt vilket *f*, *fv* och *hv* skulle slopas som alternativ för stavningen av *v*-ljudet. Dessutom skulle *dt* som stavning för *t*-ljudet avskaffas. (Teleman 2003:82–84)

Reformen var obligatorisk och skulle genast träda i kraft inom undervisningen, medan ämbetsmännen fick en övergångsperiod på några år (Teleman 2003:84–85). Bergs cirkulär påbjöd endast att tjänstemännen och skolorna skulle införa den nya stavningen. Tidningar och givetvis även privatpersoner kunde fortsätta att använda den äldre, icke-reformerade stavningen om de så önskade, vilket många också gjorde. (Ståhle 1970a:24–26). Även Svenska Akademien gav med sig vad gällde stavningen av *v*-ljudet, men fortsatte att inkludera formerna med *dt*: först i en icke-officiell ”ordförteckning”, sedan i den egentliga

ordlistan ända fram till sjunde upplagan 1950 (om än utmärkta som en för Akademien egen form). Vid slutet av 1920 hade de flesta antagit reformerna från 1906. (Teleman 2003:85)

6.1.2 Finland och stavningsreformen

Också i Finland debatterades den svåra ortografin, även om diskussionen aldrig blev riktigt lika livlig som i Sverige (Mustelin 2004:16). Det fanns dock i Finland en särskilt hängiven förespråkare av nystavningen i akademikern Axel Olof Freudenthal. Han skrev så småningom en stavningslära baserad på de övergångsförslag man kommit fram till under det nordiska rättstavningsmötet, *Svensk rättsskrivningslära, på grundvalen af nordiska rättstavningsmötets övergångsförslag med särskildt afseende på Finland* (1881, dessutom fyra senare upplagor). Genom den här rättskrivningsläran infördes nystavningen såväl i en del skolor som i tidningar (Mustelin 2004:25 ff.). Liksom i Sverige var stavningsfrågan till en början något som intresserade i huvudsak akademiker, för att senare bli en pedagogisk fråga (Hansén 1988:105).

Den reformerade stavningen togs väl emot av många (Mustelin 2004:32 ff.), men det fanns också tvekan. Kritiken kunde gälla till exempel Finlands rätt att ens blanda sig i frågan (Mustelin 2004:30–31, 49–50). Man reagerade också på Freudenthals titel, ”med särskildt afseende på Finland”. Ett oliket uttal borde inte leda till en annan ortografi, utan det viktiga var att man följde Sverige (Mustelin 2004:37, 55). Också vid allmänna folkskolemötet i Ekenäs 1887 diskuterades stavningsfrågan, och man påpekade att det trots allt var Svenska Akademien och inte övergångsförslagen som var det mer hyllade alternativet (Mustelin 2004:60).

När den sjätte upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* utkom 1889 hade Freudenthals rättskrivningslära fått stor spridning i de privata läroverken i Finland. När ordlistan, på samma sätt som i Sverige, genom regeringspåbud 1890 blev normen för rättstavning skedde det inte utan protester (Mustelin 2004:89 ff.). Läroböcker kunde ges ut i två

versioner, där den ena följde den ljudenliga, freudenthalska stavningen och den andra Svenska Akademiens stavning (Hansén 1988:103).

Den finländske filologen Hugo Bergroth, som själv stod på nystavarnas sida, konstaterade under ett rättstavningsmöte i Stockholm 1892 att nystavningen kunde slå igenom relativt smärtfritt i Finland då det egentligen bara fanns en auktoritet (den freudenthalska) att ställa sig bakom (Mustelin 2004:111–113). När sjunde upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* utkom 1900 fick Freudenthals stavningslära slutligen ge vika i skolorna. Efter reformerna i SAOL förespråkade de två dock mer eller mindre samma normer (Mustelin 2004:129).

Ännu en reform återstod, nämligen Fridtjuv Bergs cirkulär 1906. Nyheterna inom stavningen togs snabbt in i undervisningen. Redan under samma år började man förnya skolböckerna enligt det nya systemet (Hansén 1988:257). Precis som i Sverige var inte alla så entusiastiska över den nya stavningen, och ännu många år senare fortsatte till exempel tidningar som *Hufvudstadsbladet* att använda huvudsakligen gammalstavning.¹

6.2 Stavningsnormer vid 1900-talets början

6.2.1 Stavningen av ä-ljudet

Stavningen av ä-ljudet har en komplicerad historia i det svenska språket. Under en mycket lång tid var det ofta oklart huruvida ett visst ord skulle stavas med *e* eller *ä*, och exempelvis Hazelius (1871:16–18) kunde observera att det i de olika historiska svenska bibelöversättningarna kunde förekomma att ordens stavning flera gånger vacklade mellan *e* och *ä*. Sålunda var det möjligt att fastän en utgåva var någorlunda systematisk i sin stavning, så kunde följande utgåva i stället lika

1 I det sista numret av *Hufvudstadsbladet* som finns tillgängligt i Nationalbibliotekets digitala samlingar, från den 31 december 1910, används fortfarande gammalstavning, <http://digi.kansalliskirjasto.fi> (31.3.2015).

systematiskt tillämpa den andra stavningen. Problemen fortsatte långt in på 1900-talet, om än i något mindre skala. Nils Uthorn (1973:1) har kunnat visa att man ännu i nionde upplagan av SAOL (1950) ser ord som växlat stavning från den föregående upplagan.

Stavningen av *ä*-ljudet var en av de viktigare frågorna som af Leopold (1801 [2010]:56) ville ta upp i sin avhandling. Han lyckades dock inte lösa problemet: mot andra hälften av århundradet hade man börjat finna hans förslag problematiska inom undervisningen på grund av den stora mängd undantag som förekom (Teleman 2003:77).

Under det nordiska rättstavningsmötet 1869 ville man förenkla stavningen, och redan i den första punkten av Hazelius övergångsförslag krävs det sålunda att:

Bruket af *e* såsom tecken för *ä*-ljudet inskränkes, i synnerhet där *e* har hvarken fonetisk eller etymologisk grund. Snarast bör *e* utbytas emot *ä* vid återgifvandet af *ä*-ljudet i ljudförbindelsen *jä*. (Hazelius 1871:219)

Beslutet motiverades med att man, så långt det var möjligt, borde teckna ett ljud med samma tecken, och att just *ä* skulle vara bättre lämpat än *e* då det senare redan användes för att teckna ett annat ljud (*e*-ljudet). Att detta skulle ske särskilt i förbindelsen *jä* (dvs. ord som *ffärde*, *järn*, *bjälke*) berodde på att det var ett konkret steg i rätt riktning, som dessutom kunde motiveras etymologiskt (Hazelius 1871:31 ff.). Svenska Akademien tog dock inte hänsyn till detta förslag då de gav ut första upplagan av sin ordlista (1874), och de flesta orden stavades därför fortfarande med *e*. Från och med sjätte upplagan började man dock stava allt fler ord med *ä*, ofta som en alternativ form, för att i sjunde upplagan ha *ä* som enda form. (Johannisson-Mattson 1974:32). I sjunde upplagan ökade dessutom antalet ord stavade med *ä* ytterligare.

Ett problem som inte är lika synligt i debatterna är variationen inom *ä*-ljudets uttal mellan olika svenska dialekter. En "ljudenlig" stavning baserad på ett sverigesvenskt standarduttal är inte nödvändigtvis ljudenlig med finlandssvenskt uttal (eller ens dialekterna inom Sverige)! Då de brev som här studeras delvis är skrivna av svenskspråk-

kiga finländare kan det sålunda vara bra att komma ihåg att det finns noterade skillnader mellan uttalet i Finland och uttalet i Sverige. Till exempel Hugo Bergroth (1917:36) påpekade att man i Finland ofta uttalar det långa *ä*-ljudet som *e*. Också Freudenthal (1881:14) noterade att man i Finland (och i några trakter av Sverige) ofta förväxlar det korta *e*-ljudet med det korta *ä*-ljudet. Han menade dock också att detta inte bör inverka på skriften, som även i Finland bör följa Sveriges sätt att stava.

6.2.2 Stavningen av *k*-ljudet framför *v*

Vid början av 1800-talet stavades ett *k*-ljud framför *v* med *q*, det vill säga *qvinna*, *quick*, *qvast* snarare än *kvinna*, *kvick*, *kvast*. En sådan stavning är även möjlig inom ett ord (t.ex. *beqväm*, *samqväm*, *squallra*), dock inte om kombinationen förorsakas av ett sammansatt ord (t.ex. *likväl*).

I Almqvists rättstavningslära (1869:30) presenteras detta som en undantagslös regel, enligt vilken alla ord med *k*-ljud före *v* bör stavas *qv*. Även Svenska Akademien intog till en början denna ställning i de första upplagorna av sin ordlista (1874, t.o.m. femte upplagan 1883).

Detta hade dock inte särskilt mycket understöd hos nystavarna, och till exempel Hazelius menar att det varken fanns en fonetisk eller etymologisk grund för en sådan stavning (Hazelius 1871:122 ff.). Frågan togs upp under det nordiska rättstavningsmötet, och bytet av *qv* mot *kv* utgör den fjärde punkten i Hazelius övergångsprogram. Även Freudenthal (1881:36) har i sin stavningslära endast *kv* som stavningsalternativ, och menar till och med att bruket av *q* ”bör utmönstras ur svenska bokstafsraden”.

Så småningom gav även Svenska Akademien vika, och från och med den sjätte upplagan av ordlistan (1889) förekommer formerna med *kv* vid sidan av formerna med *qv*. Från och med sjunde upplagan (1900) försvinner formerna på *qv* helt, och endast stavningen med *kv* återstår.

6.2.3 Stavningen av *k*-ljudet framför *t*

I svenskan kan det vara svårt att höra skillnad på ett *g* och ett *k* som står före ett *t*. Stavningen av dessa ord var enligt af Leopold en av de viktigare frågorna som han behandlade i sin avhandling (1801 [2010]:56). Han konstaterar att det dåvarande bruket är delat, så att former som *magt* och *makt* båda förekommer i skrift. Han föreslår att detta kunde lösas genom att endast använda *g* i de ord som kan härledas ur andra former som innehåller *g*. Detta gäller främst substantiv som deriveras ur en infinit verbform (*vigt* – *väga*) eller (tydligt) härleds ur ett annat substantiv (*slag* – *slägt*). *K* ska i stället användas i ”alla öfriga ord” där härledningarna alltså är ”längre ifrån dragna, eller ovissa”. Han gör dock ett undantag både för ord där man etablerat en sådan stavning för att hålla isär homofoner (såsom *pligt* ”skyldighet” och *plikt* ”böter”) samt orden *utsigt*, *afsig*t, *försigtig* (Leopold 1801 [2010]:144).

I Almqvists rättstavningslära uppmärksammas stavningen under reglerna för konsonanters dubbelstavning. Almqvist konstaterar i en fotnot om dubbelt *k*-ljud:

[...] när dubbelt *k*-ljud höres ut i ord, som i grundstafvelsen hafva *g*-ljud [...] så skall det, enligt grundregeln sid. 12 tecknas med *g*, helst det egentligen icke är *k*-, utan *g*-ljud, fast man icke utan svårighet kan uttala det så. Hit höra flera ord, såsom *bragt* af *bringa*, *dugtig* af *duga*, *flygt* af *flyga*.² (Almqvist 1896:51-52)

Här ges alltså ingen egentlig regel, utan Almqvist förutsätter att eleven har tillräckliga etymologiska kunskaper för att kunna avgöra ordets härledning.

Någon lösning angående stavningen av *gt/kt* ingår inte i Hazelius övergångsförslag (1871) efter det nordiska rättstavningsmötet. Från och med den första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* och fram till den femte (utgiven 1883) anges många ord med en stavning på *gt* snarare än *kt*. I den sjätte upplagan av ordlistan (1889) introduceras formerna på

2 Däremot *flykt* av *fly*.

kt. I en del ord övergår man genast till att endast använda formen med *kt* (t.ex. från *riktig* till *riktig*), men för många ord godkänns båda varianterna. Den reformerade formen listas då före den traditionella. I vissa av orden verkar det vara fråga om parallellformer där båda formerna förekommer som uppslagsform (t.ex. ”Dräkt l. Drägt”). I andra fall ges bara en uppslagsform med *k*, som, efter övrig information, även uppges ha en form på *gt* (t.ex. ”Afsikt [...] Skrifvas äfven *Afsigt*”). Från och med sjunde upplagan (1900) förekommer inte längre den traditionella parallellformen, och endast alternativen med *kt* anges.

6.2.4 Stavningen av *v*-ljudet

Kring 1800-talets början kunde *v*-ljudet i svenskan stavas med fyra olika grafem:

- med *v* liksom i nuvarande språkbruk (*svart, val, evig*)
- med *ff* före konsonant inuti ett ord, eller i slutet av ett ord (*graf, af*)
- med *fv* före vokal inuti ett ord (*lefva*)
- med *hv* i början av vissa ord (*hvit, hvar, hval[fisk]*)³

af Leopold (1801) behandlar inte alls den här frågan i sin avhandling. Hos Almqvist (1869:51 ff.) inleds regeln med en förklaring av bruket av *f* och *fv*, varefter han anger de ord som kräver *hv* och slutligen konstaterar att övriga fall tecknas med *v*. Då det i svenskan finns ett antal ord där *v*-ljudet inuti ett ord stavas med *v* snarare än *f* eller *fv* (t.ex. *skandinavisk, helvete*) förklarar Almqvist detta med att *f* endast används i slutet av stavelsen, medan *v* används i början av stavelsen.⁴

Stavningen av *v*-ljudet var en av de frågor som diskuterades under det nordiska rättstavningsmötet. Någon omedelbar lösning finns dock inte

3 Däremot *val* av *välja*.

4 I tidigare upplagor påpekas t.o.m. att det ”endast [är] genom ett fullkomligt rätt uttal, som lärjungen kan erhålla en bestämd skillnad emellan dessa ord, och dem, som höra till Regeln”.

med i Hazelius övergångsförslag, utan finns i stället bland de sekundära förslagen för en mer långsiktig reform. Där omfattar de punkterna 12 och 13, enligt vilka bruket av *f* och *fv* borde ersättas med *v*. Däremot ingår det inte några åtgärdsförslag angående bruket av *hv*. (Hazelius 1871)

Även de svenska folkskollärarna var för en reform av stavningen på det här området, och språkvetaren J. L. Lundell påpekade i ett föredrag 1898 att stavningen av *hv* orsakade en del problem bland skolelever. Han var dock själv tveksam till att ändra stavningen då orden enligt honom skulle bli ”oigenkännliga”. Däremot hade han gärna drivit igenom en förändring vad gällde *f* och *fv*. (Husén 1946:43) Reformen drevs slutligen igenom 1906 i och med Fridtjuf Bergs cirkulär, vilket avskaffade stavningsformerna med *f*, *fv* och *hv*. Beslutet trädde genast i kraft i skolorna, medan ämbetsmän fick en längre övergångstid. (Teleman 2003:84–85) Reformen infördes efter detta snabbt i skolorna även i Finland (Hansén 1988:257).

6.2.5 Stavningen av *t*-ljudet

Stavningen av *t*-ljudet är en något mer komplicerad fråga än de övriga eftersom det inte enbart är fråga om ortografi, utan även om grammatik. Stavningen med *dt* kunde bero på etymologin (t.ex. *landtbo*, *förvandt*) eller utmärka neutrumformer och adverb (*godt*, *särskildt*), men även ett verbs particip och/eller supinumform kunde i vissa fall stavas med *dt*. Av dessa är särskilt supinumformen och participet av intresse, och det var främst bruket av dessa som togs upp inom stavningsdebatterna.

Redan af Leopold (1801 [2010]:149) påpekar i sin avhandling att det förekommer olikheter i stavningen mellan ett verbs supinumform och particip i neutrum. Det första bör enligt honom stavas med *t* eller *tt* (såsom *har målat*) med undantag för de ord som har ett *d* i infinitiven (sålunda *gläda* – *har gladt*). Det senare stavas däremot med *dt* (*är måladt*).⁵

5 Samma regel gäller enligt af Leopold även vissa adverb.

Esaias Tegnér, som i denna fråga representerade anhängarna av den etymologiska principen trots att han annars var reformvillig, menade att den här distinktionen mellan ordens former var jämförbar med de former som härstammade från ord som exempelvis *gifva* (*har gifvit, är gifven*) och därför inte borde avskaffas. Nystavarna menade dock att fallen inte var jämförbara, då det i ord som *gifva* fanns en skillnad i såväl skrift som uttal, medan det i andra verb endast fanns en skillnad i skrivsättet (Allén, Loman & Sigurd 1986:125). Särskilt hävdade nystavarna att man även i undersökningar (se t.ex. Lundell 1886:104 f.) kunde se att studerande gjorde oproportionerligt många fel just här, och att stavningen därför borde reformeras (Husén 1946:43).

Något förslag om bruket av *dt* förekommer inte i något av de reformförslag som presenterades under det nordiska rättstavningsmötet. Svenska Akademien höll fast vid formen i sin ordlista, och ännu i sjunde upplagan (1900) förekommer undantagslöst varianter på *dt*.

En förändring drevs slutligen igenom i och med Fridtjuv Bergs cirkulär 1906, varefter formen på *dt* skulle avskaffas (Teleman 2003:84). Också Svenska Akademien gav slutligen vika, även om vissa former på *dt* dröjde kvar ännu i åttonde upplagan (1923) av ordlistan. Formerna med *dt* försvann fullständigt först i nionde upplagan 1950. (Johannisson-Mattson 1974:31)

6.3 Material och metod

Som primärt material i den här undersökningen har jag använt 56 brev ur Paul Sinebrychoffs samling. Materialet består av cirka 3 000 ord var för de fem brevskrivarna – Sinebrychoff, Axel Durling, Carl Ulrik Palm, Sigrid Lindqvist och Oswald Sirén. Samtliga brev är skrivna mellan 1900 och 1902.

Undersökningen är främst baserad på de avskrifter av breven som gjorts vid Helsingfors universitet. Detta är inte helt oproblemiskt på grund av materialets natur: avskrifterna är utförda i modern tid, då transkriberarnas ovana med äldre stavningsnormer kan orsaka slarv-

fel, i synnerhet då ortografin inte ens är konsekvent för sin egen tid. I många fall har jag tvingats utföra vidare korrekturläsning, vilket gör att vissa exempel kan tyckas avvika från de som publicerats annanstans. Jag har särskilt strävat efter att kontrollera belägg som skiljer sig från skribentens typiska sätt att skriva, samt gjort upprepade stickprov för att jämföra avskrifterna med originalbrev.

Gällande alla stavningsdrag, förutom *ä*-ljudet, studerar jag alla belägg som påverkades av stavningsreformerna,⁶ eftersom det handlar om en relativt systematisk övergång från en äldre till en nyare stavning. I fallet med *ä*-ljudet, där övergången i stället skedde över en längre tid och enligt olika principer, har jag nöjt mig med att se på tre ord: *der/där*, *helsa/hälsa* samt *sjelf/själ* (*själv*).

Undersökningen av det primära materialet sker genom en komparativ, kvantitativ metod. Eftersom varje stavningsdrag har en äldre och en nyare stavningsvariant räknar jag beläggen för vardera och jämför dem för att på så sätt avgöra vilkendera som är vanligare. Med traditionell stavning avser jag främst den stavning som förespråkades av Svenska Akademien genom deras ordlista till och med femte upplagan 1883. Med reformerad stavning avser jag alla de stavningar som avviker från de traditionella i enlighet med de reformer som tidigare presenterats.⁷ I samband med varje stavningsdrag ger jag närmare detaljer om hur avgränsningen skett för att beakta eventuella specialfall.

Eftersom vissa ortografiska kombinationer är mer sällsynta än andra har jag, på grund av bristande antal belägg, även kompletterat den huvudsakliga undersökningen med ett sekundärt material. I dessa påbyggande analyser har jag utökat materialet till åtminstone det dubbla för varje skribent (den exakta ordmängden varierar beroende på det tillgängliga materialet – det minsta är kring 4 000 ord, det största kring 13 000 – men på grund av undersökningens kompletterande

6 Detta innebär också att sådana stavningsvarianter som inte förändrats och ser likadana ut än i dag (som användningen av *v* för *v*-ljudet) inte behandlas.

7 Sälunda anses stavningar som *modärn* som ett exempel på reformerad stavning även om en sådan stavning aldrig slog igenom.

natur anser jag inte detta relevant för resultaten). Hos de flesta skribenterna innebär detta att jag utökat tidsperioden under vilken breven är skrivna (1898–1905) men så att de fortfarande faller inom perioden mellan de två reformerna, ibland så att de innefattar så gott som allt tillgängligt material för skribenten. Hos Sinebrychoff, som har det största antalet tillgängliga brev, har jag också inkluderat brev till andra mottagare än de som behandlas i boken.

Eftersom de utökade undersökningarna främst är avsedda som komplement till den primära undersökningen och inte som ersättning av den, har dessa undersökningar delvis behandlats på ett annat sätt. På grund av det större omfånget har jag inte kunnat läsa materialet med samma grundlighet som det huvudsakliga materialet. I stället har jag ofta förlitat mig på sökfunktioner för att hitta specifika stavingar av intresse. Jag har inte heller kunnat utföra lika många stickprov för att finna eventuella avskrivningsfel där en avvikande stavning normaliserats i samband med transkriberingen – däremot har jag också här kontrollerat alla stavingar som på något sätt sticker ut eller är av särskilt intresse. Syftet med det utökade materialet är främst att förtydliga eller få mer pålitliga resultat i de fall där beläggen är för få i den primära undersökningen. Jag kommer inte alltid att redovisa siffrorna för dessa, utan endast ta upp exempel om inte mer ingående data krävs. I de fall där den utökade undersökningen intar en mera betydande roll kommer det att diskuteras.

6.4 Stavningen kring sekelskiftet

I detta avsnitt ser jag på alla de fem stavningsdragen, för att försöka avgöra hur de vacklande normerna tar sig uttryck i skrift. Där det är nödvändigt har jag specificerat ytterligare omständigheter som påverkar undersökningen.

6.4.1 Stavningen av ä-ljudet

I den här undersökningen har jag av praktiska skäl valt att begränsa min undersökning till tre ord vars stavning vacklat mellan *e* och *ä*, och som i *Svenska Akademiens ordlista* gått från att anges med en traditionell stavning (varianterna med *e*) i femte upplagan till reformerad (varianterna med *ä*) i den sjunde. En fullständig undersökning av orden med *ä*-ljud hade givetvis kunnat ge en mer nyanserad bild av skribenternas stavning, men hade också krävt mer utrymme.

De utvalda orden är: *der/där*, *helsa/hälsa* samt *sjelfs/själ* där det första ordet består av ett långt *ä*-ljud och de två senare av ett kort *ä*-ljud. Inkluderat i undersökningen är också olika sammansättningar (*deri*, *sjelfporträtt*) och olika avledningar (*helsning* osv.). Urvalet av orden grundar sig delvis på praktiska orsaker, då de är relativt ofta förekommande i svenska språket och, i fallet med *hälsa*, inom brevskrivning, och därför kan tänkas ge ett mer tillförlitligt resultat.

Tabell 1 visar hur stavningen av de tre orden såg ut i de olika upplagorna av *Ordlista öfver svenska språket*.

Tabell 1. Stavningen av ä-ljudet i SAOL

	SAOL, 5:e uppl. 1883		SAOL, 6:e uppl. 1889		SAOL, 7:e uppl. 1900	
	trad. (e)	reform. (ä)	trad. (e)	reform. (ä)	trad. (e)	reform. (ä)
där	x			x		x
hälsa	x		x			x
själf	x			x		x

Till och med femte upplagan (1883) är stavningen genomgående traditionell. Detta är även den stavning som användes i skolböcker som Almqvists *Rättstafninglära* (1869:17), i vilken *der* omnämns som ett undantag till sin regel, det vill säga att ord med långa *ä*-ljud bör stavas med *ä*, medan de två övriga anses vara regelbundna fall. De första formerna med *ä* tas med från och med sjätte upplagan (1889): i denna upplaga stavas *själf* och *där* med *ä*, medan *helsa* fortfarande stavas med *e*. I den

sjunde upplagan (1900) utökades antalet ord som stavades med *ä* så att även *hälsa* fick en reformerad stavning, varefter alla tre ord stavades med *ä* även av Svenska Akademien.

I tabell 2 ser vi hur skribenterna stavat de tre orden i brevmaterialet. Eftersom jag anser att Sigrid Lindqvists stavning förtjänar extra uppmärksamhet i och med att primärmaterialet inte ger en tillräckligt klar bild av hennes stavning har jag också angivit siffror för beläggen i det utökade materialet inom parentes.

Tabell 2. Stavningen av ä-ljudet i breven

Skribent	der/där		helsa/hälsa		sjelf/själ	
	trad. (e)	ref. (ä)	trad. (e)	ref. (ä)	trad. (e)	ref. (ä)
Durling	24	0	12	0	4	0
Palm	0	6	1	14	0	5
Lindqvist*	2 (6)	0 (5)	6 (2)	1 (9)	1 (3)	1 (1)
Sinebrychoff	0	20	8	0	0	5
Sirén	0	19	0	7	0	2

*innehåller belägg från en utökad undersökning

En första anblick visar oss att det förekommer mycket variation inom stavningen. För stavningen av *der/där* föredrar tre skribenter den reformerade stavningen med *e*, medan två skribenter föredrar den traditionella stavningen med *ä*. Detsamma gäller stavningen av *sjelf/själ*. För *helsa/hälsa* är det dock tre skribenter som föredrar den traditionella stavningen: detta då Sinebrychoff, som i de tidigare fallen utnyttjade den reformerade stavningen, nu håller sig till den traditionella. Variationen är av olika slag: en skribent kan konsekvent stava antingen traditionellt eller reformerat, blanda de två dragen på ett konsekvent sätt eller blanda de två, till och med inom samma ord.

Såväl Durling som Sirén är konsekventa i sin traditionella respektive reformerade stavning. Eftersom beläggen är få är det svårt att dra några fullständiga slutsatser, men det förekommer ingen synlig variation ens i det utökade materialet. Även Palm har en till största delen reformerad stavning; hos honom förekommer dock ett avvikande belägg för *helsa*,

nämligen *Fröken Lindqvist helsar och tackar för bref* (19021218_CUP_PS). Då detta ord redan i ett tidigare skede stavats med *ä* i liknande fraser i materialet (*Fröken Lindqvist ber mig hälsa, att hon snarast skall besöka herr Hammer* [19011108_CUP_PS] eller *Fröken Lindqvist hälsar, att hon talat vid fru Hammer* [19011125_CUP_PS]), och då antalet belägg för den reformerade stavningen är stort, är det antagligen fråga om ett enskilt, om än kuriöst misstag. *Helsa* är också det ord som av de tre undersökta orden längst behöll sin stavning med *e* hos Svenska Akademien. Detta kan ha bidragit till att det var något lättare att missta sig på just det här ordet.

Sinebrychoff är den enda av skribenterna som är konsekvent i stavningen av orden, även om han inte är konsekvent till regeln som helhet. Detta ser vi exempelvis då Sinebrychoff konsekvent stavar både *där* och *själf* med *ä*, men lika konsekvent *helsa* med *e*. Det handlar alltså inte om att han skulle vara osäker på ordens stavning; i stället har han valt att följa olika principer för de olika orden och håller sig till dem. Den här stavningen motsvarar också precis den som används i den sjätte upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (1889).

Lindqvist utgör ett extremt fall vad gäller brist på konsekvens. Det förekommer belägg för bägge stavningssätten i alla de tre orden som ingår i undersökningen. Inom den egentliga undersökningen är det svårt att se något slags mönster för variationen, i synnerhet då beläggen är mycket få jämfört med de övriga skribenterna. Det utökade materialet ger dock intressanta resultat. I och med att det större materialet sträcker sig över en längre period (1898–1900 och 1903–1904) kan man möjligtvis urskilja en tendens att gå mot de reformerade formerna i de senare breven. *Sjelf* förekommer i brev från 1898–1900 och *själf* i ett brev 1903. Fyra belägg för *der* förekommer i breven före 1900, medan bara ett finns i breven efter 1903. Däremot förekommer det inga belägg för *där* innan 1903. Så sent som 1904 använder Lindqvist båda formerna i samma brev, om än i två olika sammansättningar:

- 1a) *Derutaf* misstaget med den nya. (19040825_SL_PS)

- 1b) och ansåg det *därför* onödigt att omemballera den här (19O4O825_SL_PS)

Även den större förekomsten av *hälsa* kunde bero på en liknande utveckling. I det primära materialet är beläggen mycket spridda, och medan *helsa* förekommer i brev från 1900, 1901 och 1902 finns *hälsa* i ett enda brev från 1902. Under 1901–1902 kan man till exempel se följande variation inom en avskedsfras:

- 2a) Med de *hjärtligaste helsningar* till Herrskapet (19O11OO7_SL_PS)
 2b) Med *hjärtliga helsningar* till Herrskapet (19O2O7O7_SL_PS)
 2c) Med de *hjärtligaste hälsningar* (19O21O24_SL_PS)

Även i det utökade materialet förekommer alla belägg för *hälsa* från och med 1903, medan de två beläggen för *helsa* finns i ett enda brev från 1899. I dessa brev är Lindqvist endast sekreterare för Henryk Bukowski, som vanligtvis avslutar sina brev med frasen *Med största högaktning*. Det är bara när Lindqvist själv skriver som hon avslutar med fraser som *En vördnadsfull helsning* eller *med de hjärtligaste hälsningar*. Om det är möjligt att Bukowski påverkat ortografin i de brev Lindqvist skrivit är svårt att säga, men eftersom hon ännu använder en liknande, till största delen traditionell ortografi även efter att hon börjat skriva själv borde det inte inverka på resultatet.

Sålunda ser det ut som om Lindqvist inom den tidsperiod som den primära undersökningen omfattar fortfarande använder den traditionella stavningen med några få belägg för en reformerad stavning. Detta kunde möjligtvis utgöra ett mellanskede innan hon bara något år senare övergår till den reformerade stavningen.

Av de två sätten att stava har den reformerade stavningen under tiden för undersökningen en mycket knapp ledning. Alla de undersökta orden förekommer dock i vardera formen, och är alltså vid den tid då breven skrivs fortfarande i bruk. Inom det undersökta materialet kan man urskilja fyra olika mönster för stavningen av *ä*-ljudet.

Det första alternativet är att använda en uteslutande traditionell stavning, där alla tre orden stavas med *e*, vilket i språkdebatten under 1800-talet förespråkades av exempelvis de tidigare upplagorna av *Svenska Akademiens ordlista* (1883) samt av Almqvists *Rättstafningslära* (1829), som ju ännu länge användes inom undervisningen. Endast Durling använder sig av den här stavningen.

Det andra alternativet är en uteslutande reformerad stavning, enligt vilken alla ord stavas med *ä*. Den här stavningen var den som de flesta reformivrarna yrkade på, men som först 1900 infördes i *Svenska Akademiens ordlista*. Två av skribenterna i materialet följer den här stavningen, Sirén⁸ och Palm.

Det tredje alternativet är att följa en blandad norm som liknar den Svenska Akademien förespråkade i den sjätte upplagan av ordlistan 1889. Det här är också den upplaga som kom ut strax innan den period då breven skrevs (de tidigaste breven är från 1900, samma år som sjunde upplagan utgavs). Enligt denna stavas till exempel *själf* och *där* med *ä*, medan *helsa* fortfarande stavas enligt det traditionella sättet. Sinebrychoff använder en sådan stavning.

Det fjärde alternativet är att växla mellan den traditionella och den reformerade stavningen, till synes utan någon särskild norm. Lindqvist är den enda som vacklar mellan de olika formerna, även om hon i det här skedet ännu verkar föredra den traditionella stavningen som också Durling följer. Som vi såg i den utökade undersökningen har hon dock några år senare övergått till en reformerad stavning, även inom andra stavningsdrag, vilket möjligtvis kan förklara att de olika formerna dyker upp om varandra i ett slags mellanskede.

Eftersom jag endast undersökt tre ord förblir bilden av skribenternas stavning ofullständig. Som ett exempel kan nämnas att Sirén

8 Om vi även ser på ord utanför undersökningen, så ser vi att Sirén faktiskt går ännu längre än den av Svenska Akademien etablerade normen i stavningen av *ä*-ljudet, vilket även skiljer honom från Palm. Till exempel skriver Sirén *värk* även i betydelsen 'verk' och med sammansättningar (*värksambet*), eller *modärn* (*I allmänhet ser man nog när en tafla är eftergjord i modärn tid*); *värk* har aldrig haft en stavning med *ä* medan *modärn* endast är variantformer i nionde och tionde upplagan av SAOL (1950 och 1973).

fortfarande stavar *egalegare* traditionellt, medan Sinebrychoff stavar samma ord reformerat (*ägalägare*)⁹. En mer ingående undersökning kunde kanske fördjupa bilden av stavningen av *ä*-ljudet i förhållande till dåtida stavningsnormer.

6.4.2 Stavningen av *k*-ljudet framför *v*

Eftersom *qv/kv* är en relativt sällsynt kombination i svenskan så är antalet belägg i den här undersökningen ganska få. Jag har givetvis inte räknat med namn som innehåller grafemet (t.ex. *Lindqvist*), i övrigt förekommer inga ytterligare begränsningar. Av tabell 3 framgår vilka former som förekommer hos skribenterna.

Tabell 3. Stavningen av *k*-ljudet framför *v* hos skribenterna

Skribent	Traditionell (<i>qv</i>)	Reformerad (<i>kv</i>)
Durling	2	0
Palm	0	4
Lindqvist	3	3
Sinebrychoff	0	4
Sirén	0	6

Den reformerade stavningen med *kv* är här det vanligaste alternativet, och tre av de fem skribenterna använder uteslutande moderna former (Palm, Sinebrychoff och Sirén). Endast en av skribenterna använder en utpräglad traditionell stavning med *qv* (Durling), medan en (Lindqvist) använder båda varianterna i ungefär lika stor utsträckning.

Hos många av skribenterna förekommer endast ett fåtal belägg, och i vissa fall är det dessutom fråga om samma ord som återkommer i flera brev (i synnerhet vad angår affärsrelaterade ord som *likvid* och *kvitto*).

⁹ Stavningen *ägalre* kom första gången med i sjunde upplagan av SAOL 1900, där både formen med *e* och *ä* anges. Först i nionde upplagan 1950 blev *ägalre* den enda formen.

Exempelvis hos Palm förekommer endast några belägg för *likvid* och *konsekvent*. Hos andra skribenter är dock beläggen spridda över flera ord och ger ett mer konsekvent intryck. I Siréns fall är tre av beläggen samma ord (*kvinlig*, i en längre diskussion angående ett kvinnoporträtt), men även belägg för *kvar*, *kvitto* och *likvid* förekommer. Hos Sinebrychoff finns belägg för en stavning med *kv* i fyra ord med ett belägg vardera: *kvarv[arande]*, *likvid*, *akvisition* och *konsekvent* – utöver det förekommer i det utökade materialet även *kvitto* och *kvarstår*.

I Durlings brev i det primära materialet förekommer endast två belägg för en stavning med *qv* (*quar*, *quarstanna*), och inga för *kv*. En sökning i det utökade materialet ger dock ytterligare belägg för ord som stavas med *qv*, och samtidigt inga för *kv*, vilket även här ger intrycket av ett medvetet val. Förutom det tidigare nämnda *quar* förekommer även (i somliga fall flera) belägg för ord som *qvinnor*, *quantum*, *squallrar*, *samqväm* och *liqvíd*.

Liksom i frågan om *ä*-ljudet, så är Lindqvist intressant i och med att hon blandar de två varianterna. Inom det primära materialet använder Lindqvist *qv* för att beteckna ordet *quar* (tre belägg) och *kv* för ordet *likvid*. Även här visar dock en utökad undersökning att det kan vara fråga om ett mellanskede: i breven från 1899 finns belägg för *liqvíd* och *aqvarell*, men också ett belägg för *likvid* från 1900. Efter 1904 finns det, utöver flera belägg för *likvid*, dessutom ett för *kváll*. Trots att materialet är något knappt ser det dock ut som om Lindqvist, liksom i stavningen av *ä*-ljudet, rör sig från en traditionell stavning mot en reformerad.

Sålunda är såväl den traditionella som den reformerade stavningen i aktivt bruk; dock är den reformerade vanligare. Den sjunde upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (1900), som alltså var den första upplagan där formerna slopats helt, hade kommit ut bara ett år innan de tidigaste breven skrevs. Skribenterna tycks sålunda ha tagit till sig reformen ganska väl (eller, i Lindqvists fall, är på väg att göra så).

6.4.3 Stavningen av *k*-ljudet framför *t*

För att definiera en traditionell stavning av *k*-ljudet framför *t* har jag specifikt utgått ifrån de tidigare upplagorna av *Svenska Akademiens ordlista* (femte upplagan 1883). Anledningen till det är att en del ord med en potentiell stavning med *-gt* (*agt, digt, ursägt*¹⁰) redan vid 1800-talets slut tycks vara så sällsynta att även de mer traditionella auktoriteterna ger en ”reformerad” stavning. Jag anser denna avgränsning vara mer representativ för språkbruket vid sekelskiftet.

Av tabell 4 framgår vilken stavning skribenterna använder i materialet. Eftersom jag anser att de belägg som förekommer i Palms utökade material är särskilt relevanta för den här undersökningen har jag valt att presentera även dessa siffror inom parentes i tabellen.

Tabell 4. Stavningen av *k*-ljudet framför *t* hos skribenter

Skribent	Traditionell (gt)	Reformerad (kt)
Durling	7	0
Palm*	0 (4)	2 (4)
Lindqvist	6	4
Sinebryhoff	4	2
Sirén	0	8

* innehåller belägg från en utökad undersökning

För stavningen av *k*-ljudet framför *t* kan vi se en större individuell variation än vad som förekommit tidigare. Endast två av skribenterna använder en fullt konsekvent stavning. Durling följer den traditionella ortografin med *g* framför *t*, och i materialet förekommer en relativt stor variation i de ord som ingår (*ansigte, mägta, drägt, riktig* och dess avledningar). Även i en sökning i det utökade materialet förekommer flera belägg för de tidigare nämnda orden, samt en del nya som *afsigte*,

10 Se t.ex. Freudenthal (1881) för en lista över ord som enligt denne har ett ”vacklande” bruk, där många ord är av just den här typen.

slägt, utsigt, åsigt, vigt, försigtighet. Hos Sirén däremot förekommer flera olika exempel på reformerad stavning med *k* framför *t* (*åsikt, uppriktighet, släkting, plikt*).

Om man bara ser till det primära materialet, så förekommer endast två belägg för den reformerade stavningen (*afsikt, uppriktigt*) hos Palm. Det utökade materialet ger dock några intressanta antydningar. Vi finner här fyra belägg till för ord med en reformerad stavning (*släkt, åsikt, riktighet*) men också fyra belägg för en stavning med *gt*, som alla är samma ord, nämligen *vigt*. Med tanke på hur konsekvent Palm använder den reformerade stavningen är det något överraskande att han behållit den traditionella stavningen i just detta ord.

Även hos Lindqvist förekommer de blandade formerna, och i likhet med Palm tycks hon vara konsekvent inom de enskilda orden. Den traditionella stavningen används i orden *ansigte* och *slägt(ing)* samt avledningar av dessa, medan den reformerade stavningen förekommer i orden *makt, riktigt/riktighet* och *dräkt*. Att hon är konsekvent inom de enskilda orden kan ses av att *riktigt* och *ansigte* förekommer i samma brev, likaså *dräkten* och *slägten*. Det utökade materialet ger tyvärr inte några fler exempel, vilket gör det omöjligt att se ifall här skulle finnas en liknande trend som med *kv*-ljudet mot en reformerad stavning.

Kvantitativt förekommer stavningen med *gt* något oftare (sex belägg gentemot fyra för *kt*) men situationen är möjligtvis kontextbunden: ordet *slägt* med avledningar förekommer fyra gånger då Lindqvist redogör för ett konstverks ursprung. De sex beläggen är alltså fördelade på enbart två ord, medan de ord som stavas med *kt* är fler men förekommer mer sällan. Sålunda verkar Lindqvists belägg vara ganska jämt fördelade mellan den traditionella och den reformerade stavningen.

Hos Sinebrychoff förekommer den traditionella stavningen oftare, med fyra belägg fördelade på orden *åsigt* och *utsigt* (bägge alltså avledningar av *sigt*). Det finns dock även två belägg för *riktig*, som här är stavat med den reformerade stavningen. Om vi ser på det större materialet finner vi ytterligare två ord med *gt*: *vigt*, som förekommer fyra gånger, och *försigtigt*. Dock finns det även ett belägg för *vikt* (*dimensi-*

oner och vikt) i ett brev. Det verkar alltså finnas något slags tvekan här, trots att Sinebrychoff i övrigt är konsekvent i sitt bruk.

Bland de tre skribenterna som blandat formerna är det svårt att hitta något slags allmänt mönster. Eftersom de ord som förekommer beror på materialet, och belägg för samma ord inte alltid finns hos olika skribenter, är det svårt att säga om de stavar samma ord traditionellt. Palm stavar endast ordet *vigt* traditionellt. Lindqvist stavar *ansigte* och *slägt(ing)* enligt den traditionella stavningen och *makt*, *riktigt* och *dräkt* enligt den reformerade stavningen, medan det hos Sinebrychoff finns belägg dels för *försigtig*, *åsig*, *utsigt*, *vigt*, dels för *riktig*. En gemensam form hos de tre är *riktig*, som alla stavar enligt den reformerade normen vilket också är den form som förekommer i sjätte upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (medan ordet hos Durling förekommer i formen *riktig*). Både Palm och Sinebrychoff stavar dessutom *vigt* traditionellt, som i samma upplaga av ordlistan ännu förekommer i båda parallellformerna.

6.4.4 Stavningen av v-ljudet

Av de fyra möjliga grafemen för v-ljudet (*v*, *f*, *fv*, *hv*) har jag endast undersökt de tre senare eftersom de ord som redan i den traditionella stavningen stavades med *v* stavas så ännu i dag. För stavningen med *hv* har jag använt *Svenska Akademiens ordlista* från 1883 (femte upplagan). Jag har i undersökningen även valt att separat studera förekomsten av *ffv* och *hv* då det ändå är fråga om ganska olika situationer, då orden på *hv* börjat försvinna redan i ett tidigare skede och endast förekommer sporadiskt medan användningen av *ffv* är mer genomgående.

Andra belägg som inte tagits med i fråga om v-ljudets stavning är personnamn. Om namnet innehåller en preposition, såsom *Maria af Medici*, har jag emellertid medräknat den på vanligt vis. Om ett ord innehåller flera v-ljud (t.ex. *öfverhufvud*) har jag räknat varje förekomst separat.

Tabell 5. Stavningen av *v*-ljudet hos skribenterna

Skribent	Ord med <i>f/v</i>		Ord med <i>hv</i>	
	Traditionell (<i>ffv</i>)	Reformerad (<i>v</i>)	Traditionell (<i>hv</i>)	Reformerad (<i>v</i>)
Durling	227	0	27	0
Palm	182	0	17	0
Lindqvist	101	0	17	0
Sinebrychoff	153	0	36	0
Sirén	186	0	14	0

Stavningen av *v*-ljudet skiljer sig från de tidigare tre undersökta dragen, då detta egentligen reformerades först 1906, ett antal år efter att breven skrivits. Den traditionella stavningen representerar sålunda den aktuella normen. Den här enigheten bland stavningslärorna syns också i det undersökta materialet; bland de fem skribenterna finns det inte en enda skribent som använder en reformerad stavning med *v*. Detta gäller såväl stavningsformerna med *ffv* som de med *hv*.

Skribenterna tycks inte heller ha några problem med de gällande stavningsreglerna. Ord som kräver *ffv* förekommer rikligt i svenskan, men bland de hundratals belägg som förekommer har ingen begått några misstag. Detta gäller även bruket av *hv*, som man skulle kunna tänka sig kunde orsaka problem då regeln inte angår alla inledande *v*-ljud utan även ger upphov till ett antal homonymer (*var* och *hvar* osv.). En möjlig förklaring är att de ord som kräver *hv* oftast är pronomen eller andra ofta förekommande ord, och att deras höga frekvens gör dem lättare att minnas.

Ett intressant fall som jag finner värt att nämna, trots att det inte förekommer inom det primära materialet, är Siréns stavning av ordet *gustaviansk*. Trots att ordet är härlett från ett svenskt namn (*Gustaf*, se *Svenska Akademiens ordbok*) bör ordet stavas med *v* snarare än med *fv*, vilket också är fallet i samtliga utgåvor av ordlistan. Eftersom Sinebrychoff ofta diskuterar äldre konst och även möbler är det kanske inte så förvånande att adjektivet förekommer flera gånger i olika sammanhang, de flesta skribenter stavar det normenligt. Undantaget är alltså Sirén, som upprepade gånger stavar det *gustafviansk*. Eftersom han

är konsekvent är det inte fråga om ett enstaka misstag; det kunde möjligtvis vara en hyperkorrekt form.

6.4.5 Stavningen av *t*-ljudet

Valet mellan *dt* (den ”traditionella” varianten) och *t* (den ”reformerade”) var, som vi tidigare sett, inte helt enkelt och krävde vissa kunskaper i grammatik för att avgöra vilken form som var den rätta. I och med att många av motiveringarna för avskaffandet av *dt* som teckning för *t*-ljudet gäller skolelevernas svårigheter att skilja supinumformerna och participen åt så kommer jag ägna dessa former särskild uppmärksamhet. Jag kommer därför att presentera participen och supinumformerna separat från de övriga formerna (främst adjektivens neutrumformer av adjektiv och adverb).

Också vad gäller bruket av *dt* finns det några fall som kan uteslutas ur undersökningen. Såsom jag redan konstaterat så är det bara vissa supinumformer som kräver *dt*, det vill säga de som har ett *d* i infinitiven. Däremot finns det betydligt fler som inte kräver det. Eftersom dessa former sålunda ser identiska ut i såväl gammalstavning som nystavning så har jag inte heller tagit dem i beaktande i undersökningen. Däremot har jag noterat hyperkorrektioner separat: de former där ett *d* förekommer inom ord som inte kräver det (t.ex. *har sagdt* i stället för *har sagt*). I tabell 6 ser vi hur dessa former ser ut hos skribenterna.

Tabell 6. Stavningen av *t*-ljudet hos skribenterna

Skribent	Adjektiv, adverb		Particip		Supinum		
	trad. (dt)	reform. (t)	trad. (dt)	reform. (t)	trad.* (dt)	reform.* (t)	hyperkorr.** (dt)
Durling	8	0	11	0	0	0	0
Palm	8	0	7	0	0	0	2
Lindqvist	5	0	7	2	1	0	1
Sinebrychoff	6	0	11	[1]***	1	0	1
Sirén	8	0	7	1	2	0	0

* Endast verb med en stam som slutar på *d*

** Endast verb som inte har en stam som slutar på *d*

*** formen svårsläslig

Inte helt oväntat är det participet och i synnerhet supinumformen som är av större intresse för stavningen av *t*-ljudet (även om antalet belägg för det senare är lågt i och med att endast en ganska begränsad grupp med verb påverkas av regeln). Alla fem skribenter följer konsekvent den traditionella stavningen inom ord som är adjektiv och adverb. I det här fallet kan nämnas att det ofta är samma ord som representerar merparten av beläggen (t.ex. *godt* står för alla fem av Lindqvists belägg). Av detta kan vi dock fortfarande se att bruket av den traditionella stavningen är konsekvent.

Vad gäller participen förekommer tre säkra belägg för den reformerade stavningen, två inom Lindqvists brev (ex. 3 och 4) samt ett av Sirén (ex. 5).

- 3) och jag troligen qvarstanna här tills allt blir *ordnat* och öfvertaget (19000327_SL_PS)
- 4) Nr 2 v. Breda är *inlemnat* af Matssons (19011014_SL_PS)
- 5) Jag anser det vara *målat* omkr. 1783 (19020416_OS_PS)

Att detta skulle vara en medveten reformerad stavning ter sig dock inte särskilt sannolikt i och med att det finns mycket fler particip som är böjda enligt den äldre normen. Det skulle i så fall kunna vara fråga om ett fall där Lindqvist misstagit sig på stavningen i och med uttalet. Även hos Sinebrychoff finns ett möjligt liknande fall (*ett synnerligen lyckat porträtt* i stället för *lyckadt*), men i handskriften är ordet i fråga för svårsläsligt för att man ska kunna säga något definitivt. Såsom de övriga skribenternas stavning är dock även Sinebrychoffs stavning i övrigt uteslutande traditionell när det gäller *t*-ljudet.

Ett vanligare misstag är att teckna *t*-ljudet med *dt* i supinumformer som inte kräver det, en form av hyperkorrektio. Så som vi såg tidigare är det endast verb som innehåller ett *d* i stammen som kräver *dt* även i supinum. Trots att antalet supinumformer är mycket lågt i allmänhet, så finns det endast två skribenter som undvikit hyperkorrekta former. Hos Durling förekommer visserligen inga supinumformer alls inom

basmaterialer. Inom det utökade materialet finns dock flera exempel på normenliga supinumformer, såväl sådana som kräver ett *d* (*återvändt, använt, föranledt*) som sådana som inte gör det. De två former som Sirén använder är normenliga (*sändt*, förekommer två gånger), och det förekommer inga hyperkorrekta former hos honom.

Palm däremot använder två hyperkorrekta former:

- 6) Om jag nu ej *förfärfvadt* det för Eder, hade Ni säkert blifvit missbelåten. (1901108_CUP_PS)
- 7) som jag förut *sagdt*, nog vore det bäst om Ni själf kunde komma. (19011207_CUP_PS)

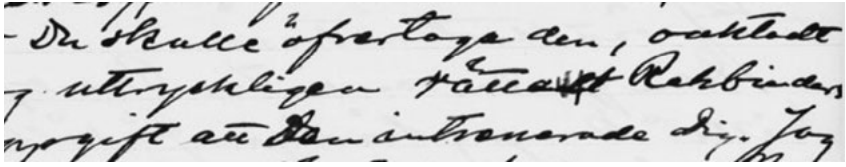
Den korrekta supinumformen av *säga* är *sagt*, medan *sagdt* är particip. Då Palm i övriga brev brukar participformen korrekt (i uttryck som *uppriktigt sagdt* [19011108_CUP_PS] och *inom parentes sagdt* [19011219_CUP_PS]); dock finns det inga belägg för supinumformen (*sagt*) kan det vara fråga om en enskild lapsus. I det utökade materialet finns dock ytterligare en felaktig supinumform: *tillfogadt* (*tillfogat*).

Även hos Lindqvist förekommer en hyperkorrekt form: *Jag har värderadt* i stället för *värderat*. Liksom i Palms fall är det möjligt att det är ett enskilt misstag, och inom en senare korrespondens har hon stavat det korrekt (eftersom det är ett år senare finns det dock föga samband mellan de två). Inom det utökade materialet kan vi dessutom finna formen *sjöförsäkradt* (åter ett hyperkorrekt *d*).

Sinebrychoff utgör ett intressant fall. Han använder flera gånger (både i det primära materialet samt i det utökade) formen *bordt*¹¹ av böra:

- 8a) ty jag hade [...] så noga gifvit instruktioner, att ingen afvikelse från dem *bordt* ske. (19001005_PS_BK)

11 Formen *bordt* förekommer också flera gånger hos en av skribenterna i Perssons (2005) brevmaterial, som är skrivet i 1820-talets Sverige.

Korrigerings i Oswald Siréns brev till Paul Sinebrychoff den 5 januari 1902. "[...] att du skulle öfvertaga den, oaktadt jag uttryckligen rättadt Rehbinders uppgift att den intresserade dig. Jag [...]."

- 8b) Det hade *bordt* heta: [...] (19000706_PS_EN¹²)
- 8c) Till det priset hade man *bordt* få någonting alldeles extra fint (1901105_PS_CUP)
- 8d) Jag finner dem utomordentligt vackra, särskildt Rubens, men äfven kolossalt dyra, särskildt Ravestejn, som icke hade *bordt* betinga ett så högt pris (19090406_PS_OS)

Böra bör enligt Svenska Akademien böjas *borde*, *bort*. Sinebrychoff har dock skjutit in ett *d* även i supinumformen. Hugo Bergroth påpekar i sin *Finlandssvenska* (1917:91), liksom även Svenska Akademien finner värt att nämna i sin ordbok, att det i Finland brukas alternativa former av verbet. Infinitiven skulle då vara *borda* och supinformen *bordat*. Även om detta inte är den form som Sinebrychoff använder, så är det möjligt att den regionala varianten påverkat hans stavning då han i övrigt verkar behärska skillnaden mellan supinum och particip (t.ex. *målat* och *måladt* förekommer flera gånger i korrekt kontext). Några vidare slutsatser är dock svåra att dra utifrån det aktuella materialet.

Det finns ytterligare ett belägg som jag anser vara av särskilt intresse. Här är det inte fråga om ett egentligt fel, utan en felaktig form som rättats av skribenten själv. Som kan ses på bilden har Sirén ursprungligen stavat supinformen *rättat* med ett *d*, varefter han strukit över

12 Adresserat till "Herr Edvard Nystrand", en av de skribenter som inte behandlas i denna bok i övrigt.

det. Av det här kan vi alltså se att även Sirén varit på väg att använda den hyperkorrekta formen; orättade former finns även i det utökade materialet (*jag har afgjort köpet*). Trots att formen med *t* är den ljudenliga och därför framstår som den mer intuitiva, så faller sig stavningsformen inte nödvändigtvis naturlig ens för en erfaren skribent.

Naturligtvis finns det i breven många fler verb (även samma verb i andra kontexter) som är korrekt böjda enligt normen även i supinum. De här få misstagen är dessutom spridda över ett material på flera tusen ord vardera; de är alltså trots allt ganska sällsynta. Av fem skribenter är det dock bara en av dem som helt lyckats undvika felaktiga former! Resultatet verkar åtminstone till en del stöda de argument som bland andra folkskollärarna och J. A. Lundell (1886) framförde då de menade att stavningen gjordes svårare än nödvändigt då man skiljde på stavningen av particip och supinum.

6.5 Individuell variation

Här avser jag att ge en kort sammanfattning av de typiska dragen hos varje skribent, för att sedan kommentera skillnaden mellan skribenternas val av stavningsmodell.

6.5.1 Axel Durling

Stavningen hos Axel Durling är genomgående traditionell inom alla de undersökta stavningsdragen, och det förekommer ingen variation i materialet. Han har inte valt att övergå till de reformer som Svenska Akademien tog med i sin ordlista tio år tidigare (sjätte upplagan 1889), utan skriver fortfarande enligt en äldre norm, det vill säga den som representeras av Svenska Akademien i de tidigare upplagorna av ordlistan, eller av Almqvists *Rättstafningslära* (1829). Han verkar inte heller ha några problem med att skilja på verbens supinumformer och particip, även om undersökningen på det här området blev något begränsad då det huvudsakliga materialet saknar belägg för supinumformer.

6.5.2 Carl Ulrik Palm

Med tanke på att bruket av *ffv/hv* och *dt* egentligen inte reformerades förrän 1906, det vill säga fem år efter att breven skrivits, så verkar det som om C. U. Palm lutar mot en reformerad stavning där det är möjligt, men utan att gå utanför de etablerade normerna. Palms stavning påminner därför om Hazelius (1871) norm. Det är också den norm som närmast motsvarar den sjunde upplagan av *Svenska Akademiens ordlista*. När breven skrevs var ordlistan dock relativt nyutkommen (1900) och det är tveksamt huruvida Palm medvetet format sin stavning enligt denna. Sålunda stavar han inte ord med *qv*, och oftare med *ä* än med *e* eller *gt* framför *kt*. Hans stavning är emellertid inte helt oproblematiske, och det förekommer vissa drag av traditionell stavning, såväl enstaka belägg som närmast förefaller vara misstag (*helsa*) som medvetet och konsekvent (*vigt*). Dessutom verkar han ha en något vacklande språkkänsla för när det är lämpligt att använda en supinumform på *dt*.

6.5.3 Paul Sinebrychoff

Det förekommer såväl traditionella som reformerade drag hos Paul Sinebrychoff. De traditionella dragen visar sig konsekvent i stavningen av *v*-ljudet och *t*-ljudet i slutet av ord. Vad gäller stavningen av *ä*-ljudet samt *k*-ljudet framför *t* så ser vi att han blandar reformerade och traditionella former, om än alltid konsekvent för varje ord. *K*-ljudet framför *v* stavar han alltid enligt den reformerade stavningen.

Sinebrychoffs stavning av *ä*-ljudet påminner mycket om den som användes av Svenska Akademien i den sjätte upplagan av ordlistan, i vilken *där* och *själf* stavas med *ä* medan *helsa* stavas med *e* (även om andra ord visar att han också kan stava traditionellt där ordlistan är reformerad och vice versa). Också de andra stavningsdragen kunde följa samma upplaga, även om den innehöll så pass många alternativa former (både vad gäller *qv/kv* och *gt/kt*) att det är svårt att säga något mer precist om huruvida han medvetet följde specifikt denna upplaga.

6.5.4 Sigrid Lindqvist

Under den undersökta perioden har Sigrid Lindqvist en huvudsakligen traditionell stavning, även om hon ofta blandar de två varianterna inom ett stavningsdrag, ibland till och med inom samma brev. Inom *ä*-ljudet förekommer belägg för såväl traditionell som reformerad stavning inom samma ord. Hon behärskar *v*-ljudets stavning, däremot verkar hon ha svårigheter både gällande verbets particip och supinumformer.

Under den tidsperiod som här undersökts är Lindqvists stavning till synes arbiträr, utan något egentligt mönster eller förklaring. Men då man tar det utökade materialet i beaktande kan denna period vara ett brytningsskede i vilket en övergång från de äldre formerna till de nyare är på väg. En sådan utveckling kan till exempel ses i hennes stavning av *ä*-ljudet och *k*-ljudet framför *v*. Det är därför svårt att säga om hon vid denna tidpunkt följer någon specifik norm. Hennes tidiga brev har dock en stavning som närmare motsvarar de tidigare upplagorna av *Svenska Akademiens ordlista*, medan hennes senare brev i allmänhet motsvarar den sjunde upplagan.

6.5.5 Osvald Sirén

Osvald Sirén skriver med en konsekvent reformerad stavning inom de stavningsdrag som påverkades av reformen 1889, det vill säga stavningen av *ä*-ljudet samt *k*-ljudet framför *v* och *t*. Däremot använder han fortfarande den traditionella ortografin i de drag, *v*-ljudet och *t*-ljudet, som ännu inte reformerats officiellt, även om det senare inte går helt smärtfritt. Trots att han alltså annars använder den reformerade stavningen bryter han inte mot de dåvarande rådande normerna, annat än på grund av en något vacklande språkkänsla för particip och supinum.

6.6 Avslutande diskussion

Som vi såg i den historiska överblicken, så var bland andra folkskollärarna för en reformerad stavning eftersom man ansåg att det skulle underlätta stavningsundervisningen i skolan. I den här undersökningen har vi dock sett att en stor del av variationen i stavningen är mycket konsekvent, och att avvikelser från detta främst är enskilda misstag. Det uppenbara undantaget är bruket av *dt* i particip där det inte borde finnas. Men det förekommer visserligen relativt få gånger med tanke på materialets storlek. Här måste en faktor som kan påverka den rätt så konsekventa stavningen lyftas fram: den sociala bakgrunden. Majoriteten av brevskrivarna har en högre utbildning, eller har ett arbete som kräver en ansevärd mängd skriftlig kommunikation. Dessutom sker brevväxlingen i en professionell miljö som kretsar kring köpande och säljande av konstverk. Man kan alltså förvänta sig att skribenterna både har lärt sig stava ”korrekt” och följer de inlärdas normerna. Variationen verkar sålunda inte bero på skribentens osäkerhet inför stavningen, utan främst på deras val av stavningsauktoriteter.

Bland de fem skribenterna kan vi urskilja ett antal möjliga normer. Svenska Akademien och deras ordlistor fick officiell status som norm för ämbeten och skolor. I undersökningen kan vi se två skribenter som verkar ha valt en stavning som överensstämmer med tidigare utgivna upplagor av *Svenska Akademiens ordlista*: Durling och Sinebrychoff.

Sinebrychoff använder en stavning som till stor del överensstämmer med den 1889 utgivna sjätte upplagan av ordlistan. Det här ses främst i hans stavning av *ä*-ljudet, där orden *där* och *själf* stavas på reformerat sätt medan *helsa* fortfarande förekommer med *e* (vi har dock också sett att han i sin stavning av andra ord även kan avvika från denna ordlista). Även hans stavning av *k*-ljudet före *v* och *t* överensstämmer med den sjätte upplagan. Detta är dock svårare att med säkerhet avgöra i och med det stora antalet alternativa former i den här upplagan (såväl former på *qv* och *kv* som *gt* och *kt* är godtagbara).

Durling använder en äldre stavning som motsvarar de tidiga upplagorna av SAOL (dvs. fram till femte upplagan 1883), och som intro-

ducerades i skolsystemet till exempel genom Almqvists (1829) lärobok. Han använder en uteslutande traditionell stavning också i sådana drag där Svenska Akademien valde att övergå till reformerad stavning från och med den sjätte upplagan (1889), exempelvis i stavningen av *ä*-ljudet (bruket av *der* och *sjelf*) eller i vissa ord med *kt* (*riktig*, som i sjätte upplagan endast stavas *riktig*).

Palm och Sirén däremot brukar en stavning som är mer lik den sjunde upplagan (1900), som även liknar Hazelius (1871) stavningsförslag. De två skribenterna stavar *ä*-ljudet med *ä*. Sirén använder varken *qv* eller *gt* för att teckna *k*-ljudet utan använder i stället konsekvent *kv* och *kt* medan vi hos Palm finner ett ord stavat med *gt*. Däremot stavar de fortfarande *v*-ljudet med *ffv* och *hv*, och använder former med *dt*. Även om Sirén följer denna reformerade stavning så går han ibland längre och använder en ljudenlig stavning som också går utanför Svenska Akademiens normer (t.ex. det tidigare nämnda bruket av former som *värk* och *modärn*).

Även Lindqvist utgör ett intressant fall. Under tiden för den huvudsakliga undersökningen blandar hon traditionella och reformerade drag så att hennes behandling av *ä*-ljudet följer de tidigare upplagorna av ordlistan, men hon har även många reformerade drag som inkluderades först i sjätte upplagan. I de tidigaste breven följer dock hennes stavning nästan helt de tidigare upplagorna av ordlistan, liksom även Durlings, medan hon i de sista breven använder en helt reformerad stavning, vilket överensstämmer med den sjunde upplagan. Eftersom Lindqvist är den enda kvinnan i materialet är det svårt att säga huruvida hennes kön kunde påverka hennes stavning, till exempel genom sämre möjligheter till utbildning jämfört med männen.

Det verkar alltså troligt att de flesta av skribenterna i stort följer *Svenska Akademiens ordlista* (med vissa undantag) i sin stavning, dock enligt olika upplagor fastän de skrivit sina brev under samma tidsperiod.

Jag har även varit intresserad av att se om skillnader i geografisk härkomst och ålder har ett samband med den individuella variationen. På grund av det ringa antalet skribenter är de slutsatser som förekommer här emellertid endast riktgivande, och bör tas med en viss försiktighet.

Tre av brevskrivarna är från Sverige: Durling, Palm och Lindqvist. Sinebrychoff och Sirén är från Finland, även om Sirén utgör ett lite mer komplicerat fall. Sirén flyttade rätt tidigt till Sverige, och arbetade vid Nordiska museet redan som kandidat. Sin utbildning fick han emellertid i Finland (både gymnasium och universitet) och hade vid den tid då breven skrevs inte botten många år i Sverige. Av praktiska skäl betraktar jag honom därför som finländsk snarare än svensk.

Baserat på ovanstående antaganden ser vi att skillnader i geografisk härkomst inte förklarar skillnaderna: Sinebrychoff och Sirén använder väldigt olika stavning. Även Durlings och Palms stavning skiljer sig från varandra.

Två av skribenterna är födda kring decennieskiftet 1860: Sinebrychoff är född 1859 och Durling 1861. Palm och Lindqvist är omkring tio år yngre, födda 1869 respektive 1872. Yngst är Sirén, född 1879. Det skiljer alltså tjugo år mellan den yngsta och den äldsta skribenten.

Sambanden mellan ålder och stavning verkar något mer påfallande än mellan geografisk härkomst och stavning. Vi ser emellertid att de två skribenter vars stavning påminner om äldre upplagor av *Svenska Akademiens ordlista* båda är födda kring början av 1860-talet. Likaså ser vi att de två skribenter som använder den mer reformerade stavningen båda är födda kring början av 1870-talet, alltså ungefär ett decennium senare. Lindqvist avviker visserligen något från mönstret: även hon är född kring 1870-talet men använder (till en början) en ålderdomligare stavning än de andra. Dock verkar det ändå som om ålder möjligtvis skulle kunna vara den faktor som mest påverkar huruvida skribenterna väljer en reformerad eller en traditionell stavning.

”Måladt, som jag tror, af Svartz”

Periodisk meningsbyggnad i Paul Sinebrychoffs brevsamling 1899-1907

RUUT KORPINEN

Språkhistoriker och stilistikhandböcker konstaterar ofta att det formella svenska skriftspråket traditionellt har präglats av långa och komplicerade meningar, så kallade *perioder* (t.ex. Wellander 1948:485). Sådana belägg förekommer också i den Sinebrychoffska brevsamlingen:

- 1) På förhand tacksam för det stora besvär jag förorsakar Eder, anhåller jag äfven om att få veta huruvida jag, ifall jag reflekterar på några af dessa målningar, skall vända mig direkt till firman Bukowski eller om jag får besvara Eder med uppdraget, själfallet emot ersättning! (19010206_PS_OS)

Den periodiska meningsbyggnaden härstammar från latinet. Latin-influerade perioder sägs ha spelat en betydande roll i att utveckla svenska meningsstrukturer genom att de har tillfört språket nya konstruktioner och rikare syntaktisk variation (Heuman 1960; Bergman 1988 [1968]; Petterson 2005).

Som kännetecken för perioder nämns bland annat ett stort antal bisatser som kan vara inskjutna i varandra eller ha en hög underordningsgrad (t.ex. Holm 1967; Liljestränd 1993). Emellertid finns det även flera andra, sinsemellan mycket olika beskrivningar av vad en period egentligen är (t.ex. Svedbom 1845; Noreen 1904; Cassirer 2003). Till följd av detta är det inte helt klart hur perioden borde defi-

nieras i svenskan och hur den är uppbyggd syntaktiskt. Det handlar alltså om ett språkhistoriskt och stilistiskt viktigt begrepp som saknar en allmänt godtagen definition. Utgående från de olika beskrivningarna är det dock möjligt att formulera preliminära kriterier för den periodiska meningsbyggnaden (se avsnittet om material och metoder nedan). För att kunna precisera vad svenska perioder är för någonting behövs mer forskning i deras satsgrammatiska komplexitet.

Den här studien går ut på att undersöka den periodiska meningsbyggnaden i Paul Sinebrychoffs brevsamling. Med tanke på perioder passar brevsamlingen väl som forskningsmaterial: breven härstammar från en brytningstid då den periodiska meningsbyggnaden höll på att bli sällsyntare men ännu förekom i formell skrift, och eftersom det är fråga om affärsbrev ligger stilen över hela linjen på en formell nivå. Mina forskningsfrågor är följande:

- Hur frekventa är perioderna i materialet?
- Av vilka element består perioderna och hur är de uppbyggda?
- Vilka skillnader i syntaktisk komplexitet finns mellan skribenterna?

Med den första forskningsfrågan siktar jag på att få en allmän bild av periodbruket i materialet, medan den andra frågan fokuserar på periodernas inre byggnad och syntaktiska drag. Den tredje frågan handlar om att jämföra brevskrivarna med varandra och beskriva eventuella skillnader i deras sätt att använda den periodiska meningsbyggnaden. Det grundläggande syftet för mig är att få mer klarhet i vad en svensk period är och hur den kunde beskrivas i allmänhet. Det här kapitlet redogör för och diskuterar centrala teoretiska synpunkter, material- och metodfrågor samt resultaten av min analys. En mer detaljerad rapport om undersökningen finns i Korpinen (2016).

7.1 Stilistisk, grammatisk och historisk bakgrund

På 1800-talet var meningsbyggnad en av de stilfaktorer som en duktig brevskrivare skulle vara medveten om. Till exempel Westerberg (1851: 5–6) framhäver i sin brevställare att stilens skönhet till en del beror på ”god menings- eller periodbyggnad” som kan uppnås genom att använda ”korta, lätt öfverskådliga, icke af många mellansatser o. a. besvärade perioder” och genom att ”wakta sig för all enformighet i periodbyggnaden” (jfr avsnitt 1.3.2 i denna bok). Relationen mellan skriftspråklig stil och meningsbyggnad samt den periodiska meningsbyggnadens ursprung i latinet och utveckling i svenskan behandlas närmare i det följande.

7.1.1 Skriftspråklig stil och satsgrammatik

Hur vi uppfattar stilen i en text har alltid delvis att göra med textens meningsstrukturer (Lagerholm 2008:120). Ett påfallande drag är meningarnas längd, som dock i och för sig inte avslöjar mycket. Väsentligare är att utreda den inre byggnaden och hurdan effekt den skapar (Ståhle 1970b:30; Cassirer 2003:67; Lagerholm 2008:135). Till exempel innehåller meningarna nedan lika många ord och samma information, men till strukturen skiljer de sig betydligt från varandra och ger då olika intryck:

- 2) Min hustru gick och handlade i centrum, och samtidigt skötte jag först några ärenden på kontoret och försökte sedan besöka Carl, men han var inte på plats.
- 3) Medan min hustru gick och handlade i centrum, försökte jag, efter att jag först skött några ärenden på kontoret, besöka Carl som dock inte var på plats.

I ledigt språk (ex. 2) beror långa meningar ofta på uppräknningar, mångordighet eller paratax. I formellt språk (ex. 3) kan längden orsakas av hypotax och övrig komplexitet, då meningen innehåller till exempel

bisatser av olika grader i olika positioner samt satsförkortningar och tunga fraser (Lagerholm 2008:137–138).

Den formella stilen utmärks ofta av framförställning av bisatser som bidrar till vänstertyngd. Ledigare texter präglas av efterställning och högertyngd, som är typiska för den normala svenska meningsbyggnaden (Melin & Lange 2000:70–71; Lagerholm 2008:131–132). När bisatsen placeras inne i den överordnade satsen, blir resultatet *bisatsinfogning*. Det är en vanlig företeelse i både tal och skrift när det gäller fixerade bisatser, såsom korrelatsbundna relativsatser och *att*-satser, som måste stå tätt intill sina huvudord: *Tavlan som han erbjöd var smutsig*.¹ Infogning av rörliga bisatser är däremot ett starkt markerat stildrag. Det ger vanligen ett mycket skriftspråkligt intryck, såsom: *Tavlan, när jag såg den, var smutsig* (mina exempel). I grunden är det fråga om en latinism (Holm 1967:17–18, 72; Liljestrand 1993:62). Till sin form är rörliga bisatser oftast konjunktionsbisatser, och de kan inskjutas på många olika sätt i den överordnade satsen (Heuman 1960:13, 37–44). Infogningar bryter den naturliga tankeföljden i satsen eftersom de står mellan led som hör ihop både syntaktiskt och innehållsligt (Lagerholm 2008:140).

Utöver varierande bisatsbruk präglas meningarna i formellt språk av olika satsförkortningar. Bland de exempel som Holm (1967:23–24, 27, 66–72, 83, 120, 177–178) ger på särskilt skriftspråkliga satsförkortningar kan följande typer urskiljas:

- attributiva satsförkortningar, till exempel
 - appositiva attribut: *Då jublade Ernst, lättad över utgången.*
 - flerledade attribut med particip, så kallad attributiv spärrning: *gossens av fadern ommålade gamla cykel*
- verbala presensparticip med bestämningar: *Försiktigt förande fötterna tog hon sig fram till hållkanten.*

1 Jag använder understrykning här och senare för att markera det som är av speciellt intresse i det aktuella exemplet.

- substantiv med particip (l. adjektiv l. prepositionsfras), så kallad fristående satsförkortning: *Han lyssnade, plånboken tryckt mot bröstet.*
- prepositionsstyrda infinitivfraser av typen: *Efter att ha talat gick han.*

De flesta av dessa konstruktioner kännetecknas av att de ofta inrymmer olika participfraser med bestämmingar. Gemensamt för alla utpräglad skriftspråkliga satsförkortningar är att de typiskt baserar sig på latinsk fraseologi (Holm 1967). Även vanliga inhemska satsförkortningar kan bidra till syntaktisk komplexitet och spela en roll i periodiska meningar.

7.1.2 Perioden i latinet

Ett återkommande drag i det formella latinska skriftspråket är att en tanke uttrycks med en mångskiktad period där man samfogar huvudsatsen med omväxlande bisatser och satsförkortningar så att de bildar en konstfullt uppbyggd helhet (Pakarinen 1926:198; Sjöstrand 1960:437). Enligt Ahlberg (1944:251) ser den enklaste strukturen för en latinsk period ut så här:

- i. subjekt (eller ett annat betonat ord som hör till både huvud- och bisats),
- ii. attributiva bestämmingar till detta (ofta participfraser),
- iii. infogad bisats och
- iv. resten av huvudsatsen.

Strukturen illustreras av exempel 4:

4)

	FIENDERNA	
i.	<i>Hostes,</i>	Fienderna,
	I STRIDEN SLAGNA	
ii.	<i>proelio superati,</i>	slagna i striden,
	SÅ SNART SIG FRÅN FLYKT DE HADE HÄMTAT	
iii.	<i>simulatque se ex fuga receperunt,</i>	så snart de hämtat sig från sin flykt,
	GENAST TILL CAESAR FREDSUNDERHANDLARE	
iv.	<i>statim ad Caesarem legatos de pace</i>	skickade genast fredsunderhandlare till Caesar.
	SKICKADE	
	<i>miserunt.</i>	
	(Ahlberg 1944:251)	(min översättning efter Ahlberg 1944:251)

Latinska meningar brukar inledas av huvudsatsens subjekt, medan dess predikat har sin normala plats allra sist (Sjöstrand 1960:437–438). Därför kommer de olika underordnade elementen i en period att stå inskjutna framför predikatet. Väsentligt i strukturen är att innehållet och uppbyggnaden avslöjas stegvis så att helheten ofta blir tydlig först med det sista ordet (Heikel 1927:152; Heuman 1960:10, 102).

En latinsk bisats kan inrymma egna underordnade satser, som antingen kan infogas i eller placeras framför bisatsen. Efterställning är ovanligare, men i princip möjligt (Ahlberg 1944:251; Heuman 1960:11–12). Dessutom kan perioder innehålla satsförkortningar, som oftast representerar någon av typerna *participium coniunctum*, *ablativus absolutus* och *accusativus cum infinitivo*² (Pakarinen 1926:198). Exempel 5 visar hur satser och fraser kan bäddas in i varandra på ett invecklat sätt:

2 *Participium coniunctum*: appositionellt attribut i form av en participfras, t.ex. *Urbs ab hostibus capta deleta est.* (Staden, intagen av fienderna, förstördes.)
Ablativus absolutus: fristående adverbial med ett nomen och ett particip i ablativ, t.ex. *Urbe deleta hostes abierunt.* (Staden förstörd, avtågade fienderna.)
Accusativus cum infinitivo: akkusativform med infinitiv, t.ex. *Video puerum venire.* (Jag ser pojken komma.) (Heikel 1927:133, 137–139; Ahlberg 1944:183–184, 188).

5)	SUBJ.	<i>Caesar</i>	<i>Caesar,</i>
	PART. CON.	<i>questus,</i>	<i>klagande</i>
	BISATS 1	<i>quod,</i>	<i>eftersom [de],</i>
	BISATS 2	<i>cum</i>	<i>fastän [de],</i>
		TILL FASTLANDET	
	ABL. ABS.	<i>ultra in continentem</i>	genom att sända legater till fastlandet,
		LEGATER SÄNDA (PARTICIP)	
		<i>legatis missis</i>	
		OM FRED HOS HONOM DE HADE ANHÅLLIT	
(BISATS 2)		<i>pacem ab se petissent,</i>	hos honom anhållit om fred,
		STRID UTAN ORSAK DE HADE INFÖRT	
(BISATS 1)		<i>bellum sine causa intulissent,</i>	utan orsak hade anfällt honom,
		FÖRLÅTA SIG OFÖRSTÅND	
	ACC. CUM INF.	<i>ignoscere se imprudentiae</i>	att han förlät dem deras oförstånd
	PRED.	<i>dixit.</i>	sade.
		(Ahlberg 1944:251)	(min översättning efter Ahlberg 1944:251)

Latinet gynnar bisatser och satsförkortningar på bekostnad av samordnade huvudsatser, och därför kännetecknas den latinska perioden av komplexa underordningsrelationer (Pakarinen 1926:198; Sjöstrand 1960:437). Tack vare underordning kan en period växa till att omfatta tiotals ord och många skilda, om än samhörande tankar (se Ahlberg 1944:252).

7.1.3 Perioden i svenskan

I fornsvenskan präglades det skrivna språket av en mestadels enkel och parataktisk meningsbyggnad. Nya syntaktiska strukturer infördes i språket från latin, först på medeltiden då man började översätta kyrkans texter till svenska och sedan alltmer under stormaktstiden i samband med renässanskulturen. Den latinska perioden blev förebilden för meningarna i den lärda stilen, och den användes flitigt särskilt i

kanslispråket (Heuman 1960:7–8; Holm 1967:68–69; Bergman 1988 [1968]:121–122; Pettersson 2005:193–195).

Under första hälften av 1800-talet var skriftspråkets meningsbyggnad fortfarande starkt påverkad av latinsk fraseologi (Bergman 1988 [1968]:170; Teleman 2003:220). I skolor undervisade latinlärarna ofta i modersmålets stilistik, och eleverna fick lära sig att uttrycka tankehelheter i form av perioder (Holm 1967:109–110). Så småningom gavs de klassiska språkidealen upp och perioder blev sällsyntare (Holm 1967:113; Teleman 2003:226). Det förekom emellertid fortfarande utpräglade exempel på latinsk syntax bland annat i vetenskapliga texter (Bergman 1988 [1968]:171–172).

Under den nusvenska tiden har meningsbyggnaden blivit avsevärt enklare och kortare (Bergman 1988 [1968]:193). Detta hör till de viktigaste utvecklingarna i modern prosasyntax (Holm 1967:113) och är till stor del ett resultat av det klarspråksarbete som den svenska språkvården har bedrivit (Teleman 2003:217, 220–222). Numera bekämpas den periodiska meningsbyggnaden i officiella sammanhang, trots att den ännu tidvis förekommer som stilistiskt effektmedel hos moderna författare (se t.ex. Holm 1967).

Fastän perioden har spelat en viktig roll i svenskans utveckling, råder det ovisshet om hur den ska uppfattas i svenskan (Heuman 1960:119). Enligt *Svenska Akademiens ordbok* betyder ordet i det lingvistiska sammanhanget en ”sats(följd) som uttrycker en avslutad tanke; vanl. om konstrikt uppbyggd, avrundad, jämförelsevis lång mening; särsk.: mening där huvudsatsens delar äro skilda åt o. omsluta en l. flera bisatser (ofta av flera ordningar)” (SAOB: *period*, betydelse 4). Period är alltså ett vagt begrepp med ett mångtydigt innehåll, och därför har dess definition i svenskan diskuterats av många.

Heuman (1960:119–120) och Svedbom (1845:94) utgår från den latinska förebilden och anger (rörlig) bisatsinfogning som ett säkert kriterium för en äkta period. Däremot ger Holm (1967), Ståhle (1970b:28) och Liljestrand (1993:118–119) bland andra en mångsidigare beskrivning av begreppet: förutom bisatsinfogningar nämner de till exempel riklig hypotax och flergradsunderordning, framför-

ställning, (latinpåverkade) satsförkortningar, appositioner samt långa attribut och adverbial som kännetecknande för perioder. *Svensk språklära utgiven av Svenska Akademien* (1836) samt Strömborg (1852:162–164) och Noreen (1904:61–62) i sin tur uppfattar perioden främst som ett stilistiskt och retoriskt element snarare än som en syntaktisk enhet. Deras syn på begreppet är så vidsträckt att det kunde likställas med mening i allmänhet (jfr Teleman 2003:209).

Den svenska periodbyggnaden har således definierats och beskrivits på åtskilliga varierande sätt. Tabell 1 listar sammanfattningsvis de syntaktiska kännetecken som olika källor nämner. Källorna står i kronologisk ordning.

Tabell 1. Kännetecken för den periodiska meningsbyggnaden i svenskan enligt olika källor

(x) = egenskapen sekundär enligt källan

	längd	hypotax	infogning av rörliga bisatser	flergradsunderordning	satsförkortningar	långa attribut och adverbial	framförställning (vänstertygd)
<i>Svensk språklära</i> (1836)	x		(x)	(x)	(x)	(x)	
Svedbom (1845)	(x)		x				
Wellander (1948)	x	x		x	x		
SAOB (1952)	(x)		x	(x)			
Heuman (1960)		(x)	x				(x)
Holm (1967)	x	x	x	x	x	x	x
Stähle (1970)	x		x	x	x	x	
Bergman (1988 [1968])	x		x	x	x		
Liljestrand (1993)	x	x	x	x	x	x	
Cassirer (2003)	x				(x)	(x)	

Enligt tabellen tycks bisatsinfogning vara det pålitligaste grammatiska kännetecknet för perioder (jfr Heuman 1960:119). Om en mening inrymmer en inskjuten rörlig bisats, behöver den inte ens vara särskilt lång eller komplicerad för att kallas för period (se Svedbom 1845; Heuman 1960). Men det tycks ändå vara möjligt att en mening utan en rörlig bisatsinfogning betraktas som period om den uppvisar de viktigaste av de övriga dragen: längd, flergradsunderordning, satsförkortningar samt långa attribut och adverbial (se t.ex. Holm 1967; Liljestränd 1993). I min analys kommer jag därför att tillämpa en kombination av dessa två synvinklar.

7.2 Material och metoder

Mitt material kommer från brevväxlingar som Paul Sinebrychoff (PS) förde med Axel Durling (AD), Oswald Sirén (OS) och Sigrid Lindqvist (SL/SC). Jag analyserar Sinebrychoff och Durlings brevväxling i dess helhet. Av Sinebrychoffs brev till Bukowskis konsthandel studerar jag endast dem som entydigt är adresserade till Lindqvist. Jag bortser också från de brev som Lindqvist har skrivit efter diktamen och analyserar bara hennes egna brev, som troligen mer pålitligt återspeglar hennes sätt att skriva. Av brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén undersöker jag enbart de första 42 breven. Dessa brev daterar sig från början av deras bekantskap, då deras förhållande ännu är rätt formellt (se närmare särskilt avsnitt 4.5 i denna bok), vilket torde vara gynnsamt för perioder. Som helhet består mitt material av 130 brev som innehåller totalt 38 794 ord. Tabell 2 ger en översikt över materialet.

Tabell 2. Avsändarna, mottagarna, antalet brev och antalet ord per brev i materialet

Avsändare	Mottagare	Årtal	Antal brev	Ord/brev i medeltal (i brödtexten/totalt)
Sinebrychoff	Durling	1899-1901	17	254/269
Sinebrychoff	Sirén	1901	19	258/277
Sinebrychoff	Lindqvist/Carlsund	1900-1907	21	215/227
Durling	Sinebrychoff	1899-1904	30	397/415
Sirén	Sinebrychoff	1901	23	323/335
Lindqvist/Carlsund	Sinebrychoff	1900-1905	20	188/202

I analysen fokuserar jag på brödtexten³ i breven och plockar fram alla perioder bland meningarna i texten för vidare grammatisk analys. Med *mening* avser jag grafiska meningar, men vid vissa delanalyser ser jag även på syntaktiska meningar, det vill säga *makrosyntagmer* (MS) (jfr Lagerholm 2008:121–122).

Att operationalisera begreppet *period* är svårt, då det är oklart hur det borde definieras i en svensk kontext. I den här studien tillämpar jag en syntes av de beskrivningar som tidigare forskare gett. Bisatsinfogning tycks vara ett allmänt godtaget kännetecken, så jag använder det även här. Om en mening i materialet inrymmer en äkta infogad rörlig bisats, räknar jag den alltid som period.⁴ I breven kan det emellertid finnas meningar som är mycket komplexa fastän de inte innehåller infogningar och som således också kan uppfattas som perioder. Jag har sammanställt egna kriterier för dem på basis av de övriga viktiga kännetecken som forskningslitteraturen nämner: hög underordningsgrad, satsförkortningar, längd och långa bestämningar. Mina fullständiga kriterier för den periodiska meningsbyggnaden är följande:

-
- 3 Sluthälsningen och underskriften beaktas om de ingår i en sats. Jag tar även med tillägg i slutet av breven och i marginalerna, eftersom de hör ihop med brödtextens diskurs.
 - 4 När bisatsen är rektion till en preposition, betraktar jag den som rörlig om de tillsammans utgör en fristående fras, t.ex. *Ni ämnar, enligt vad jag hört, sälja tavlan.*

- a) meningen inrymmer en infogad rörlig bisats
och/eller
- b) meningen uppfyller minst två av följande tre krav:
- meningslängden är minst 30 ord
 - antalet bisatser och/eller latinpåverkade satsförkortningar är minst 4 i en och samma huvudsats
 - underordningsgraden av bisatser är minst 3

Dessa två periodtyper, *period med infogning* respektive *period utan infogning*, exemplifieras av följande meningar ur breven. Den första perioden (a) infogar en rörlig bisats, medan den andra (b) innehåller 32 ord, tre bisatser samt en latinpåverkad satsförkortning och dess underordningsgrad är 3.

- a) Äfven lofvade Ni
så fort sig göra låter
plocka ut diverse saker fr. Hammerska samlingen, afsedda
att säljas på auktion. (19040403_PS_SL)
- b) Jag skrifver till Fröken, icke för att på något sätt förbigå den
vänliga Dr Palm, utan helt enkelt
därför att det rör saker,
som vi afhandlade i våras,
då Doktorn var borta. (19011004_PS_SL)

Kriteriet för a-typens perioder är ganska entydigt, men kriterierna för b-typen är mer diskutabla och behöver motiveras. Kravet på många ord syftar till att beakta både meningslängden i allmänhet och eventuella långa attributiva och adverbiala bestämningar. Eftersom meningar med 13–19 ord har upptäckts vara optimalt långa med tanke på läsning och förståelse (Cassirer 2003:66), har jag satt den nedre gränsen för ordantalet ungefär dubbelt så högt, till 30 ord, för att hitta meningar som kan upplevas påfallande långa. Underordningsgraden kommer bland annat från Bergman (1988 [1968]:205) som säger att perioden typiskt innehåller ”bisatser av första, andra och tredje ordningen”. Mängden

av bisatser och satsförkortningar i samma huvudsats har jag satt till minst fyra för att komma åt särskilt hypotaktiska meningar.⁵ Med latinpåverkade satsförkortningar avser jag de utpräglat skriftspråkliga konstruktioner som Holm (1967) tar upp och som presenterades ovan i avsnitt 7.1.1. Orsaken till att jag förbigår inhemska satsförkortningar i kriterierna är att perioden i grunden ses som ett främmande fenomen i svenskan. Med mina kriterier strävar jag efter att identifiera de meningar som avspeglar egenskaperna hos latinska perioder.

Fastän de numerära gränserna mestadels är konstgjorda, är det nödvändigt att dra dem någonstans för att kunna urskilja perioderna i materialet. Nackdelen är att mina kriterier å ena sidan kan utesluta några meningstyper som kunde uppfattas som perioder och å andra sidan innesluta vissa meningstyper som inte är så periodiska. Utanför analysen hamnar bland annat sådana meningar vars komplexitet orsakas av en lång infogad fras eller fixerad bisats eller av tunga led med inhemska satsförkortningar, prepositionsfraser och substantiverade verb. Dessa fall är dock ganska få och tycks i stort sett stödja mina resultat (se närmare Korpinen 2016).

I själva analysen studerar och jämför jag olika variabler kvantitativt. Först räknar jag antalet perioder och deras frekvens hos varje skribent samt deras genomsnittliga längd (ord/mening och ord/MS) och andel av textmängden. Jag räknar även antalet led⁶ per period. Därefter undersöker jag periodernas inre byggnad med hjälp av följande syntaktiska variabler:

- bisatser: frekvens, längd, placering, typ och funktion
- alla satsförkortningar: frekvens, längd, typ och funktion

5 Som satser betraktar jag alla konstruktioner som har eget (finit) verb. Om meningen innehåller samordnade predikat med ett gemensamt subjekt, räknar jag dem som skilda satser. Det finns alltså två bisatser t.ex. i meningen *Jag hörde, att du varit i tillfälle att se tavlorna och finner dem vackra*.

6 Med led avser jag primära satsdelar på nivå med subjekt, finit verb, infinit verb, direkt objekt, indirekt objekt, satsadverbial osv. (jfr Teleman & Wieselgren 1970:116).

- satsbaser:⁷ längd, typ och funktion
- satsadverbialets plats: ordmängd och typer av adverbial

Anledningen till att jag ser på dessa element är att de överlag är viktiga stilfaktorer (Teleman & Wieselgren 1970:107–108; Lagerholm 2008:120–121, 242–243) och att de har betydelse i den periodiska meningsbyggnaden. Det är aningen problematiskt att de drag som jag analyserar överlappar mina urvalskriterier till en del. Detta gör bland annat att ord- och bisatsmängden i en del av de utvalda perioderna inte kan vara särdeles liten. Problemet lindras av att mina kriterier fokuserar fenomenet ur två olika synvinklar och genom flera olika drag som inte behöver gälla samtidigt. Därför kan jag exempelvis betrakta meningslängden på ett tillförlitligt sätt i perioderna *med* infogning, där ordmängden inte hör till kriterierna och således inte påverkar resultatet.

I analysen stöder jag mig på Telemans (1974) *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska* och *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 1–4), vars syntaktiska kategoriseringar jag följer i tillämpliga delar. För att kunna diskutera resultaten jämför jag dem med tidigare stilundersökningar av olika texttyper. Lämpliga forskningsresultat finns dokumenterade av Teleman och Wieselgren (1970:110–122), Svensson (1993) samt Melin och Lange (2000:166–169). De lägger fram siffror om 1800-talets icke-fiktiva texter (även brev), tidningstexter från 1890 samt modernare tidningstexter och andra offentliga texter från 1945–1985.

7.3 Perioderna i breven och deras uppbyggnad

I det följande redogör jag först för periodernas frekvens och längd i materialet. Sedan beskriver jag deras struktur vad gäller bisatser, satsförkortningar, satsbaser och satsadverbialets plats. Till sist behandlar jag skillnaderna i periodbyggnaden hos de olika skribenterna.

7 Min analys fokuserar på satsbaspositionen i deklarativ huvudsats, dvs. fundamentet (SAG 4:173).

7.3.1 Frekvens och längd

Enligt mina kriterier omfattar materialet 108 perioder. Tabell 3 visar deras antal, andel och genomsnittliga längd hos de olika skribenterna jämfört med de övriga meningarna. Av tabell 4 framgår de motsvarande värdena för perioderna med och utan en rörlig bisatsinfogning.

Tabell 3. Frekvens och längd på perioderna och de övriga meningarna hos skribenterna

		Antal	Andel av alla meningar	Andel av alla ord	Ord/ mening	Ord/MS
PS	perioder	55	9,1 %	16,6 %	41,5	27,5
	övriga meningar	549	90,9 %	83,4 %	20,8	14,4
AD	perioder	27	4,2 %	8,0 %	35,0	33,8
	övriga meningar	619	95,8 %	92,0 %	17,7	15,7
OS	perioder	15	4,0 %	8,0 %	39,5	23,7
	övriga meningar	363	96,0 %	92,0 %	18,9	12,4
SL	perioder	11	5,8 %	9,9 %	33,9	20,7
	övriga meningar	180	94,2 %	90,1 %	18,9	11,6

Tabell 4. Frekvens och längd på perioderna med och utan infogning hos skribenterna

	Perioder ...	Antal	Andel av alla meningar	Andel av alla ord	Ord/ mening	Ord/MS
PS	med infogning	23	3,8 %	6,2 %	36,8	24,2
	utan infogning	32	5,3 %	10,5 %	44,9	30,0
AD	med infogning	12	1,9 %	2,7 %	26,6	24,5
	utan infogning	15	2,3 %	5,3 %	41,8	41,8
OS	med infogning	6	1,6 %	2,5 %	31,5	12,6
	utan infogning	9	2,4 %	5,4 %	44,9	40,4
SL	med infogning	5	2,6 %	3,9 %	29,2	20,9
	utan infogning	6	3,1 %	6,0 %	37,8	20,6

I hela materialet är perioder rätt sällsynta, eftersom endast omkring var sjuttonde mening i breven kan betraktas som period. Enligt tabell 3 författar Axel Durling (4,2 %) och Osvald Sirén (4,0 %) perioder lika sällan, medan de är aningen vanligare hos Sigrid Lindqvist (5,8 %). Paul Sinebrychoff (9,1 %) verkar mest benägen att använda den periodiska meningsbyggnaden. Andelen perioder med bisatsinfogning (se tabell 4) ligger ungefär på samma nivå som i samtida skönlitterära texter, där frekvensen är 0–3 % (räknad enligt Heuman 1960:19). De motsvarande värdena för Durling, Sirén och Lindqvist faller inom den här ramen. Hos Sinebrychoff (3,8 %) uppträder infogningsperioder oftare.

Perioderna har en synligare roll i texten än vad frekvenssiffrorna tyder på eftersom de inrymmer så många ord. I Sinebrychoffs brev upptar perioderna ungefär en sjättedel (16,6 %) av hela ordmängden och i Lindqvists brev en tiondel. Hos både Durling och Sirén omfattar de en knapp tolfedel (8,0 %) av textmängden. Särskilt i Sinebrychoffs text tycks den periodiska meningsbyggnaden således vara ett ganska framträdande drag.

Vad gäller meningslängden visar tabell 3 att medeltalet ord per period är påfallande stort. Sinebrychoffs perioder är i genomsnitt längst (41,5 ord), och Siréns perioder är nästan lika långa. Durlings och Lindqvists perioder är något kortare. Hos varje skribent skiljer perioderna sig tydligt från resten av meningarna, och de är långa också jämfört med meningslängden i andra texter: exempelvis i samtida tidningstexter brukar en grafisk mening bestå av 24,4 ord och i senare tidningstexter av 17,5 ord (Teleman & Wieselgren 1970:110–111). Samma tendens kommer fram vid antalet ord per makrosyntagm. I 1800-talets brev och andra icke-fiktiva texter består makro-syntagmerna i medeltal av 14,7 ord (Teleman & Wieselgren 1970:112), och i moderna tidningstexter och andra offentliga texter av 16,6 ord (Svensson 1993:52). I mitt material ligger den allmänna makrosyntagmlängden på ungefär samma eller lägre nivå, men i perioderna är den ofta mycket högre. Särdeles mångordiga är makrosyntagmerna i Durlings perioder (33,8 ord), medan Lindqvists periodmakrosyntagmer är rätt korta (20,7 ord).

Det höga ordantalet i perioderna torde delvis bero på mina urvalskriterier som också syns i att beläggen med infogning brukar vara kortare än beläggen utan infogning (tabell 4). Båda periodtyperna är dock i genomsnitt klart längre än meningarna överlag i breven eller i andra texter. Utgående från detta verkar långa meningar och makrosyntagmer i alla fall vara typiskt för den periodiska meningsbyggnaden. En period kan dock även vara kort, bara en rörlig bisats infogas i den. Den kortaste perioden i materialet (ex. 6) innehåller 13 ord, medan den längsta (ex. 7) består av 95 ord:

- 6) De öfriga porträtten voro, enl. hvad jag vill minnas, alla medelmåttiga eller därunder. (19O1O8O5_PS_SL)
- 7) Uppriktigt sagdt, så hade jag verkligen icke tänkt mig ett högre pris av Flöjtblåsaren än kr. 2500,-, men då jag gärna ville komplettera mina Pasch porträtt (jag har utmärkta sådana både af L. Pasch d. y. och Ulrika Pasch) med ett bra nummer äfven af Lorenz Pasch d.ä., har jag efter många funderingar deciderat mig för att betala Eder det kolossala priset af 3000 kronor för porträttet af Johan Pasch, eller tillochmed tretusen och en krona, ifall Ni nödvändigtvis håller på att jag skall betala mer än enligt Eder uppgift andra bjudit för porträttet. (18991117_PS_AD)

Att perioderna är långa kan delvis bero på att antalet led i dem är ovanligt högt. I 1800-talets icke-fiktiva texter finns det vanligtvis omkring 4,6 primära satsdelar per makrosyntagm (Teleman & Wieselgren 1970:116–117). I Lindqvists, Siréns och Sinebrychoffs perioder är medeltalet exakt eller nästan detsamma. Klart högre är ändå ledantalet i Durlings perioder, som i genomsnitt består av 6,0 led per makrosyntagm. Detta torde hänga ihop med att makrosyntagmerna i hans perioder överhuvudtaget är mycket långa, såsom framgått ovan. Då leden är många och inrymmer långa fraser eller flera underordnade konstruktioner, blir perioden snabbt mycket omfattande.

7.3.2 Bisatser

Bisatser utgör en viktig faktor i periodernas inre komplexitet. Tabell 5 visar antalet bisatser samt deras frekvens och medellängd i perioderna och de övriga meningarna i breven. Tabell 6 innehåller samma uppgifter om perioderna med och utan infogning.

Tabell 5. Frekvens och längd på bisatserna i perioderna och i de övriga meningarna

		Bisatser	Bisatser/mening	Bisatser/MS	Ord/bisats
PS	i perioder	193	3,5	2,3	7,7
	i övriga meningar	550	1,0	0,7	7,8
AD	i perioder	62	2,3	2,2	8,4
	i övriga meningar	360	0,6	0,5	8,6
OS	i perioder	46	3,1	1,8	8,6
	i övriga meningar	263	0,7	0,5	7,6
SL	i perioder	48	4,4	2,7	5,5
	i övriga meningar	173	1,0	0,6	6,1

Tabell 6. Frekvens och längd på bisatserna i perioderna med och utan infogning

	I perioder ...	Bisatser	Bisatser/mening	Bisatser/MS	Ord/bisats
PS	med infogning	67	2,9	1,9	7,4
	utan infogning	126	3,9	2,6	7,8
AD	med infogning	16	1,3	1,2	6,9
	utan infogning	46	3,1	3,1	8,9
OS	med infogning	11	1,8	0,7	8,3
	utan infogning	35	3,9	3,5	8,7
SL	med infogning	14	2,8	2,0	6,6
	utan infogning	34	5,7	3,1	5,0

Såsom framgår av tabell 5 är bisatsfrekvensen högst i Lindqvists perioder (4,4 bisatser/mening och 2,7 bisatser/MS). Durling använder det lägsta antalet (2,3) bisatser per mening, men när det gäller bisatser per makrosyntagm ligger han ungefär på samma nivå som Sinebrychoff. Den lägsta frekvensen per makrosyntagm (1,8 bisatser) förekommer hos Sirén, vilket främst beror på att hans perioder med infogning är mycket parataktiska.

Hos varje skribent är bisatsfrekvensen i perioderna högre än i de övriga meningarna. Den är också mångfaldigt högre än frekvensen i moderna tidningstexter och andra offentliga texter, där medeltalet bisatser per makrosyntagm varierar mellan 0,53 och 0,84 (Melin & Lange 2000:169; Svensson 1993:53). Även i perioderna med infogning är frekvensen oftast hög (se tabell 6), vilket pekar på att ett stort antal bisatser är allmänt betecknande för den periodiska meningsbyggnaden.

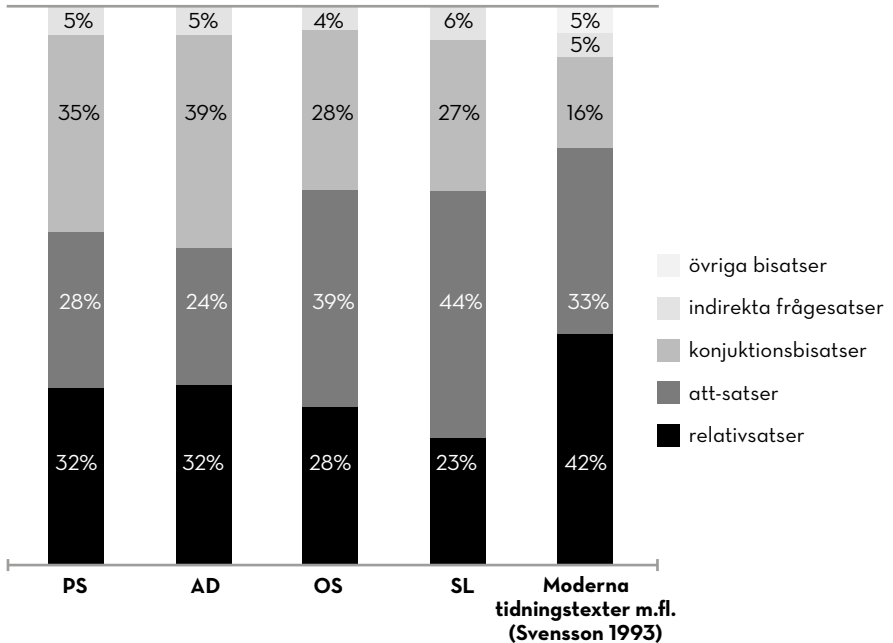
De längsta bisatserna förekommer i Durlings och Siréns perioder (8,4 respektive 8,6 ord), medan Sinebrychoffs bisatser är litet kortare. Hos Lindqvist är bisatserna klart kortast, eftersom de vanligen inrymmer bara 5,5 ord. Hon använder alltså många men korta bisatser, vilket gör hennes perioder hypotaktiska men inte nödvändigtvis komplicerade:

- 8) Till svar å brefvet
 1/REL/ATTR/jag erhöil i går
 får underrätta
 1/ATT/OBJ/att jag värkeligen missuppfattade Edert bref
 1/ATT/OBJ/och trodde
 2/ATT/OBJ/det var en af fåtöljerna
 3/REL/UTBRYTN/som var ny,
 jag förstår nu
 1/INDIR.FR./OBJ/hvarför ägaren protesterade
 2/KONJ/ADVL/när jag sade
 3/ATT/OBJ/att en af fåtöljerna var ny.
 (19O4O9O2_SL_PS)

Bisatserna kan indelas i relativsatser, *att*-satser, konjunktionsbisatser och indirekta frågesatser. Typerna syns i exempel 8, där bisatserna står markerade enligt var sin underordningsgrad, form och funktion.

Diagram 1 visar procentandelar för de olika bisatstyperna i perioderna samt i moderna tidningstexter och andra offentliga texter (räknade enligt Svensson 1993:53–55).

Diagram 1. Olika bisatstyper i perioderna, jämfört med moderna texter.

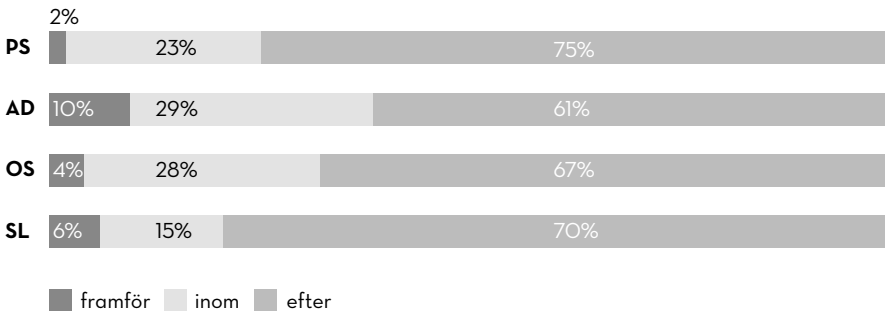

Enligt diagrammet innehåller perioderna ovanligt få relativsatser: deras andel ligger mellan 23 % och 32 % gentemot moderna texters 42 % (Svensson 1993:53–55). Orsaken kan vara att skribenterna kanske mer sällan än vanligt använder relativsatser för att uttrycka attribut och i stället gynnar exempelvis prepositionsattribut och adjektiv- eller participattribut. Bruket av *att*-satser i sin tur varierar så att de hos Durling och Sinebrychoff är mindre frekventa än i moderna texter, medan de hos Sirén och speciellt hos Lindqvist är ovanligt frekventa.

Den bisatstyp som enligt diagrammet förekommer i en påfallande stor utsträckning i perioderna är konjunktionsbisatsen. Hos Sinebrychoff och Durling utgör konjunktionsbisatser en dryg tredjedel av hela bisatsmängden i perioderna, och i Siréns och Lindqvists perioder omfattar de en dryg fjärdedel av alla bisatser. Det är en märkbar skillnad jämfört med moderna texter där andelen är 16 %. Till en del kan det bero på att ett av mina urvalskriterier utgår från infogning av rörliga bisatser, som ju typiskt är konjunktionsbisatser. Men om vi för jämförelsens skull bara beaktar perioderna utan bisatsinfogning, visar det sig ändå att frekvensen för konjunktionsbisatser är hög särskilt hos Sinebrychoff (29 %) och Durling (30 %). Sirén (20 %) och Lindqvist (18 %) ligger närmare vanligt språkbruk (16 %, se diagrammet) i detta avseende. I varje fall tycks konjunktionsbisatser vara karakteristiskt för perioderna i breven.

Bisatserna står vanligtvis efter var sin överordnad sats och följer varandra trappstegsformigt, såsom i exempel 8 ovan. Det finns emellertid vissa skillnader i bisatsplacering mellan skribenterna, något som framgår av diagram 2 som visar bisatsernas ställning i förhållande till den överordnade satsen.

Diagram 2. Bisatsernas ställning i förhållande till den överordnade satsen i perioderna.

Bland skribenterna framstår Durling som mest benägen att placera bisatser åt vänster i sina perioder, på grund av att en betydande del

av hans bisatser står antingen framför (10 %) eller inom (29 %) den överordnade satsen. Även i Siréns perioder ligger en stor del av bisatserna inskjutna (28 %, men över hälften av dem är fixerade). Sinebrychoff och Lindqvist använder i huvudsak efterställning, vilket ju är den vanligaste positionen för svenska bisatser.

Trots att bisatserna i många perioder är infogade eller efterställda, orsakar de ändå vänstertyngd om de råkar utgöra en del av satsbasen. Så är fallet i exempel 9, där bisatserna A och B ligger inom var sin överordnad sats och bisats C ligger efter sin överordnade sats. Alla de tre bisatserna står emellertid i satsbasen framför huvudsatsens predikat och leder till vänstertyngd:

- 9) Uttalande ännu en gång min förhoppning,
 A att de inköp
 B jag denna gång gjort
 A icke skola bereda hr Sinebrychoff misstämning,
 C oaktadt de icke äro af allra bästa art,
 tecknar med tillgifvenhet och högaktning Osvald Sirén
 (19010226_OS_PS)

Andelen bisatser som står i början av huvudsatsen som satsbas eller som en del av den är 7 % hos Sinebrychoff, 11 % hos Sirén, 15 % hos Lindqvist och till och med 26 % hos Durling. Speciellt i Durlings perioder förekommer således en märkbar del av alla bisatser mycket tidigt i meningsstrukturen. Företeelsen hör hemma i skriftspråket och förklarar delvis det formella och tunga intryck som hans stil ofta ger (om satsbaser, se vidare avsnitt 7.3.4).

Antalet olika slags inskjutna bisatser per tusen ord är 19,8 i hela periodmängden och ungefär detsamma hos varje enskild skribent. Det är tre gånger mer än i samtida tidningstexter, där frekvensen i medeltal är 6,6. I senare tidningstexter är siffran bara 4,0 (Teleman & Wieselgren 1970:115). Den höga frekvensen i perioderna orsakas naturligtvis till en del av att rörliga bisatsinfogningar ingår i mina urvalskriterier. I perioderna utan rörliga infogningar är antalet inskjutna bisatser ändå i genomsnitt 11,5 per tusen ord. På basis av detta verkar den perio-

diska meningsbyggnaden i allmänhet karakteriseras av ovanligt många inskjutna bisatser.

Infogning av en rörlig bisats, som anses vara ett säkert kännetecken på den periodiska meningsbyggnaden, uppträder hos varje skribent, såsom framgår av tabell 7. Rörliga infogningar utgör en markant del av alla bisatser i perioderna särskilt hos Durling (19 %). I hela materialet är perioder med infogning dock sällsynta och utgör endast ett par procent av alla meningar. Mest frekvent förekommer de hos Sinebrychoff (3,8 %).

Tabell 7. Antal och andel rörliga infogningar i perioderna

	PS	AD	OS	SL
Rörliga infogningar	24	12	6	5
Andel av alla bisatser i perioderna	12 %	19 %	13 %	10 %
Perioder med infogning av alla meningar	3,8 %	1,9 %	1,6 %	2,6 %

Det typiska för de infogade bisatserna är att de är komparativa, konditionala eller temporala konjunktionsbisatser som fungerar som fria adverbial eller satsadverbial. Enligt Heuman (1960:46) är det enklare att inskjuta komparativsats än andra konjunktionsbisatser eftersom de är parentesiska till naturen och kan vara klichéartade. Ett exempel på detta är: *[Porträttet] torde, såsom jag kan finna, vara ett bland Lucas v. Bredas bättre arbeten* (19010401_PS_OS). En infogad rörlig bisats gör inte automatiskt strukturen komplicerad, i synnerhet om det är fråga om en komparativsats.

Det finns sammanlagt 33 rörliga bisatser inskjutna i huvudsatser, medan 14 bisatser ligger inom andra bisatser. Infogningen kan stå nästan var som helst inom den överordnade satsen. Vanligast är att ställa bisatsen så att den avskiljer objekt, predikativ eller adverbial från subjekt och predikat, vilket händer i nästan vartannat infogningsfall (47 %) i materialet. Bisatsen står då normalt på satsadverbialets plats, men ibland placeras den strax efter det inledande ledet i satsbasen:

- 10) I en blifvande liquid, om affär blir af beträffande "flöjtblåsaren", bör Gyllenståhlska kannan ingå för circa 1,100 kronor. (18990828_AD_PS)

När bisatsen står på satsadverbialets plats kan den alternativt skilja delar av predikatet åt och åstadkomma *predikatsklyvning* (Holm 1967:19). Så gör en dryg femtedel (21 %) av alla infogningar i breven. Predikatsklyvning förekommer särskilt hos Durling, och även hos Lindqvist:

- 11) Som firman kommer att fortfara i samma anda som hittills, och jag troligen qvarstanna här tills allt blir ordnat och öfvertaget, skall jag så långt står i min makt, stå till Herrskapets tjänst. (19000327_SL_PS)

Nexusklyvning, där bisatsen står mellan subjekt och predikat (Holm 1967:18–19), uppträder inte alls hos Sirén och Lindqvist, men däremot fem gånger hos Sinebrychoff och en gång hos Durling. Sinebrychoff placerar sina nexusklyvande bisatser inom andra bisatser eller satsförkortningar, medan Durlings nexusklyvning står i en huvudsats där avbrottet blir starkast: *Dess vidare öden, innan det i somras förvärfvades af Palm, äro höljda i det djupaste mörker* (19021027_AD_PS). Eftersom nexusklyvning är den mest markerade infogningsstrategin (Holm 1967:18–19), är det inte underligt att den används sällan i breven. Dess förekomst hos Sinebrychoff och Durling vittnar emellertid om att deras skrivsätt i viss mån följer latinska syntaxmönster.

I ett litet antal specialfall inskjuts bisatsen strax efter en bisatsinledande konjunktion. Avbrottet är då mindre störande, särskilt om den överordnade bisatsen får huvudsatsordföljd, såsom i det senare exemplet:

- 12) Han gjorde det icke med vidare lätt hjärta, men ansåg dock slutligen, att då både han och jag redan bråkat så mycket för dem, affären för engång borde avslutas och icke återgå. (19010621_OS_PS)

- 13) Ni vet nog att finnes det något värdefullt i porträttväg så har Ni alltid i mig en afnämare, blott jag får se konterfejten! (19011004_PS_SL)

De här strategierna påminner mycket om framförställning, varför till exempel Heuman (1960:37) inte ser dem som fullt relevanta bisats-infogningar. Sådana fall tyder också på att en infogad rörlig bisats inte alltid räcker till att skapa en tydligt periodisk meningsstruktur.

7.3.3 Satsförkortningar

Utöver bisatser bidrar olika typer av satsförkortningar till den periodiska komplexiteten i materialet. Tabell 8 visar antalet, frekvensen och medellängden på satsförkortningarna i varje brevskrivares perioder. Längden har räknats utan underordnade satser.

Tabell 8. Antal, frekvens och längd på satsförkortningarna i perioderna

	PS	AD	OS	SL
Satsförkortningar	72	45	22	11
Satsförkortningar/MS	0,87	1,61	0,88	0,61
Ord/satsförkortning	6,0	6,1	4,7	3,5

Antalet satsförkortningar per makrosyntagm i perioderna är hög i relation till moderna tidningstexter och andra offentliga texter, som brukar inrymma 0,50 satsförkortningar per makrosyntagm (Svensson 1993:55). Frekvensen varierar dock stort mellan skribenterna så att Lindqvist har den lägsta siffran, medan Sinebrychoff och Sirén utnyttjar satsförkortningar litet oftare. Den klart flitigaste användaren är Durling: hans perioder innehåller 1,61 satsförkortningar per makrosyntagm, vilket är omkring dubbelt så många som hos de andra och över tre gånger fler än i moderna texter. Den allmänt höga satsförkortningsfrekvensen orsakas delvis av mina urvalskriterier. I perioderna med infogning, där satsförkortningar inte har påverkat valet, är frek-

vensen per makrosyntagm ändå avsevärt hög hos Sinebrychoff (0,83) och Durling (1,00). Därför verkar den periodiska meningsbyggnaden i alla fall präglas av ovanligt många satsförkortningar.

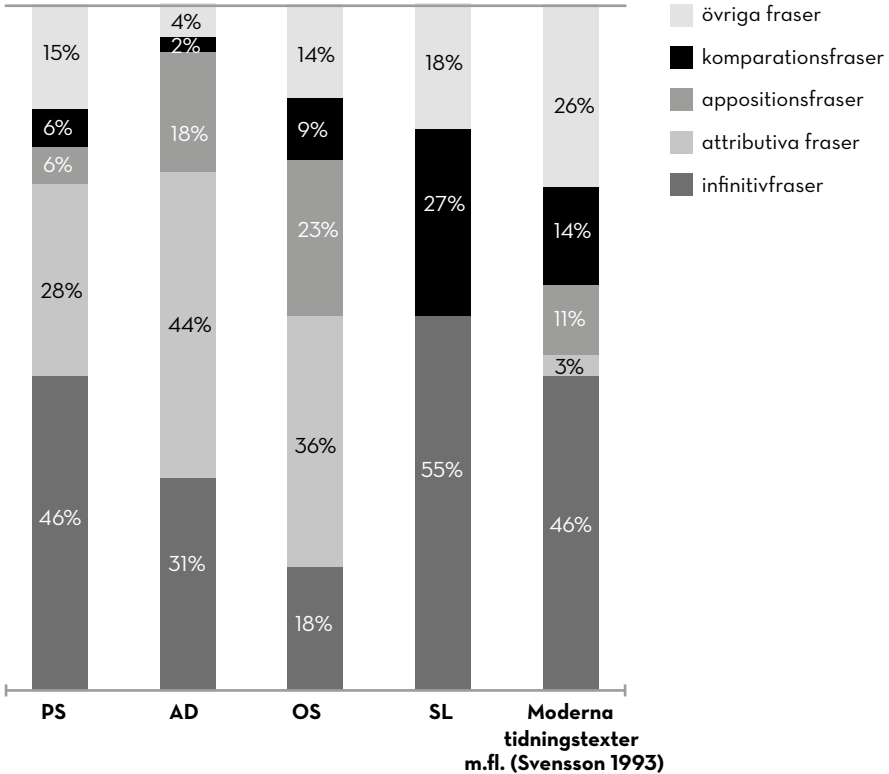
Ordmängden i satsförkortningarna varierar också skribenterna emellan (se tabell 8): Sinebrychoff och Durling skriver ungefär lika långa satsförkortningar och Sirén något kortare, men Lindqvist använder mycket korta satsförkortningar. Hon är alltså sparsam med både antalet satsförkortningar och deras längd, vilket gör att hennes perioder är luftigare till sin byggnad. De längsta fraserna, som finns i Sinebrychoffs och Durlings perioder, kan bestå av över tjugo ord och innehålla flera satsförkortningar inom varandra (här markerade med klammerparenteser):

- 14) Då jag vet, att Ni är varmt intresserad för vår gamla, svenska konst, beder jag {att härmed få öfverlemna ett tidningsurklipp, {innefattande {af mig närmare utarbetade} anteckningar från ett af mina sommarbesök i och för konstforskning}}. (19001004_AD_PS)

Det förekommer betydande variation även i satsförkortningarnas form, placering och funktion. Diagram 3 visar procentuella andelar för de olika satsförkortningstyperna i perioderna hos varje enskild brevskrivare, jämfört med moderna texter (räknat enligt Svensson 1993:55–56).

Andelen infinitivfraser är hög hos Lindqvist (55 %), men ovanligt låg hos Durling (31 %) och särskilt hos Sirén (18 %). Hos Sinebrychoff är frekvensen densamma som i moderna texter (46 %). Varannan av hans infinitivfraser är dock antingen en prepositionsstyrd infinitiv med adverbial funktion eller en objekt + infinitiv-konstruktion:

- 15) Jag begagnar äfven tillfället för att be Eder fråga D' Palm om det icke vore möjligt att jag kunde få de numror af H. Bukowskis kataloger som jag saknar [...]. (19011004_PS_SL)

Diagram 3. Satsförkortningar av olika slag i perioderna, jämfört med moderna texter.

Liknande konstruktioner uppträder ibland även hos de andra skribenterna. Som helhet tycks det finnas relativt få vanliga infinitivfraser i Sinebrychoffs, Durlings och Siréns perioder.

Bilden är annorlunda när det gäller attributiva satsförkortningar, som är synnerligen frekventa hos Sinebrychoff (28 %), Sirén (36 %) och speciellt Durling (44 %). I moderna texter är de mycket sällsynta (3 %). Till den här kategorin hör alla latinpåverkade satsförkortningar som räknas som attributiva eller verbala och som brukar innehålla olika participfraser. Den vanligaste attributiva satsförkortningen i perioderna är den efterställda participfrasen, till exempel: *ett arbete af Lukas Breda*

{framställande en hårt pudrad herre, fliklädd mörkröd sammetsmantell, kallad Görtz}} (19010312_OS_PS). En annan frekvent typ är den framförställda participfrasen, som leder till ”attributiv spärning”, till exempel: *Ett af Drottning Christina till den förste Grefve Gyllenstjerna skänkt porträtt* (19010828_AD_PS). Den förekommer särskilt ofta i Durlings perioder och bidrar till hans stela stil. I Sinebrychoffs och Siréns brev finns det därtill några belägg på verbala presensparticip med bestämningar, såsom: *Besvarande Edra vänliga rader af d. 26 dennes, får jag be [...]* (19060531_PS_SC). De här fraserna härstammar från och påminner om satsförkortningarna i latinska perioder.

Attributiva satsförkortningar är utmärkande för Sinebrychoff, Durling och Sirén, medan de inte alls förekommer hos Lindqvist. Hon saknar också appositioner, som ibland används av de andra skribenterna, till exempel: *Men å andra sidan har jag genom min vän, den store konstsamlaren, Bruksegaren von Schinkel på Tidö hört [...]* (18990817_AD_PS). Appositioner är vanligast i Siréns och Durlings perioder där de uppträder klart oftare än i moderna texter (se diagram 3).

Den kategori som Lindqvist vid sidan av infinitivfraser använder frekvent är komparationsfraser, som består av vanliga svenska uttryck, såsom: *firman kommer att fortfara i samma anda som hittills* (19000327_SL_PS). Dessutom hör några av hennes satsförkortningar till ”övriga fraser”, som i huvudsak omfattar inhemska konstruktioner, till exempel koordinationsfraser och *med*-fraser (jfr Teleman 1974:200–206; Svensson 1993:55). Allt detta stöder uppfattningen att Lindqvists skrivsätt är ledigare än de andras.

Typiskt för den periodiska meningsbyggnaden i materialet tycks sålunda vara att den inrymmer ovanligt många satsförkortningar, och i synnerhet latinpåverkade attributiva fraser. Tillsammans med bisatser åstadkommer de invecklade underordningsmönster, så att periodbyggnaden börjar påminna om den latinska förebilden med dess mångskiktade struktur:

- 16) HS Enligt Eder,
 ATTRIBUTIV FRAS vid flera tillfällen uttalade
 (HS) önskan
 INFINITIVFRAS att i första hand få underrättelse om taflor,
 RELATIVSATS hvilka jag kan vara sinnad
 INFINITIVFRAS att aflåta,
 (HS) får jag härigenom vänligen meddela,
 ATT-SATS att jag ämnar
 INFINITIVFRAS sälja de taflor,
 RELATIVSATS af hvilka fotografier här bifogas.
 (19O4O2O7_AD_PS)

Meningsbyggnadens komplexitet beror alltså till en stor del på olika bisatser och satsförkortningar. De följande två avsnitten visar att även satsbasen och satsadverbialets plats spelar en roll i det skriftspråkliga intryck som kännetecknar perioderna i materialet.

7.3.4 Satsbaser

I perioderna kan satsbaspositionen inrymma fler än ett led särskilt om det står en infogad bisats framför det finita verbet, och i vissa fall saknas satsbasen helt. Tabell 9 visar antalet satsbaser i perioderna hos varje skribent samt deras genomsnittliga ordmängder och andelar av makrosyntagmerna.

Tabell 9. Antal, andel och längd på satsbaserna i perioderna

	PS	AD	OS	SL
Satsbaser	72	28	20	15
Ord/satsbas	3,9	7,7	4,7	4,3
Andel av hela MS	14 %	22 %	19 %	21 %

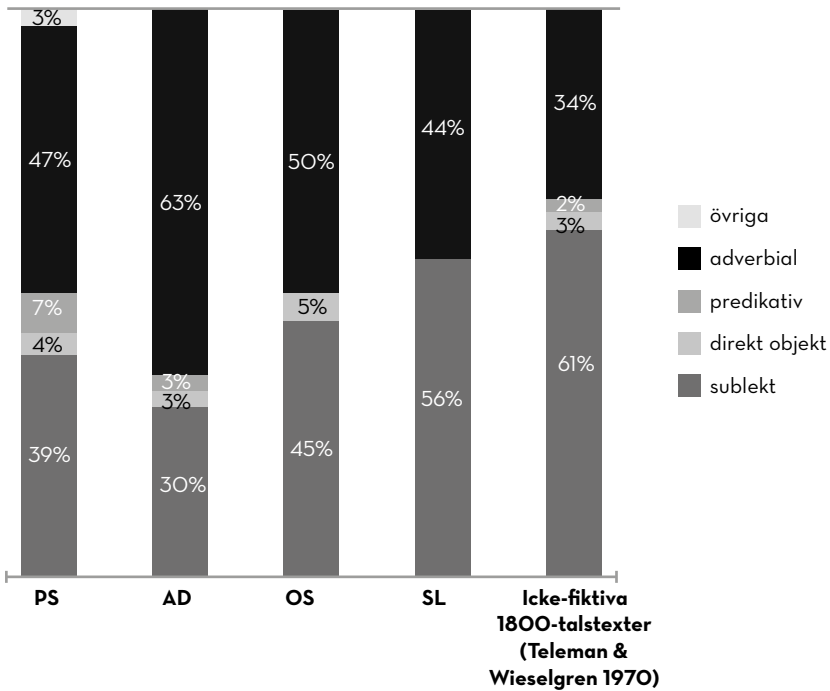
Enligt tabellen är satsbaserna i Durlings perioder längst i medeltal (7,7 ord). Siffran är över två gånger större än den motsvarande siffran för moderna tidningstexter, där satsbaserna typiskt består av 3,2 ord

(Melin & Lange 2000:169). Siréns, Lindqvists och Sinebrychoffs satsbaser är kortare än Durlings, fast de ändå är längre än satsbaserna i moderna texter. Den längsta satsbasen i materialet omfattar 33 ord och nästan tre fjärdedelar av hela perioden:

- 17) Då den förra händelsen, eller
att jag kan visa sjelfva kannan,
är troligare,
enär jag är benägen {att tillmötesgå landtbons pretentioner},
ehuru dessa äro temligen betydligt högre
än jag till en början tänkt,
 skulle jag mycket önska
 att Ni ville hit medföra den Gyllenståhlska kannan. (18991016_
 AD_PS)

Den vanligaste formen för det första satsledet är nominalfras, som i medeltal utgör 44 % av alla satsbaser i perioderna. Andra frekventa former är prepositionsfras (23 %), bisats (13 %) och adverbfras (11 %). Över en femtedel (22 %) av alla satsbaser i perioderna innehåller en eller flera bisatser, såsom i exempel 17 ovan. Detta förklarar delvis varför satsbaserna i perioderna kan vara så långa. Satsbasernas former är förknippade med deras funktioner, som syns i diagram 4. Diagrammet visar procentandelar för de olika satsdelar som står i satsbaspositionen i perioderna, jämfört med de motsvarande värdena för 1800-talets icke-fiktiva texter (Teleman & Wieselgren 1970:119).

Den vanligaste satsdelen i satsbaspositionen i icke-fiktiva texter skrivna på 1800-talet är enligt diagrammet subjekt (61 %). Detsamma gäller Lindqvists perioder, där över hälften av satsbaserna fungerar som subjekt och resten som adverbial. I de andra skribenternas perioder finns det däremot klart färre satsbaser med subjektsfunktion. Synnerligen låg är frekvensen hos Durling (30 %), som använder subjekt i satsbaspositionen under hälften så mycket som icke-fiktiva 1800-talstexter. Skillnaden är ännu större om andelen jämförs med senare texter, där upp till 70 % av satsbaserna har subjektsfunktion (Teleman & Wieselgren 1970:119; se också avsnitt 10.3 i denna bok). Även hos Sinebrychoff

Diagram 4. Satsdelar som satsbaser i perioderna, jämfört med icke-fiktiva 1800-talstexter.

och Sirén är satsbaser med subjektsfunktion sällsyntare än i jämförelsematerialet.

I stället för subjekt inleder Durling, Sinebrychoff och Sirén de flesta huvudsatser i sina perioder med adverbial. Adverbiella led utgör ungefär hälften av satsbaserna hos Sinebrychoff och Sirén och nästan två tredjedelar hos Durling. I exempel 18 börjar båda makrosyntagmerna med ett prepositionsadverbial, vartill den senare satsbasen innehåller en infogad adverbiell bisats:

- 18) För denna bild ensam vore jag villig att gå fast ända till 2,000 kronor,
men för dem båda, ifall de icke skiljas åt, ville jag icke betala ens 3,000 kronor, hvarom Ni underhandlat. (19010412_PS_OS)

Det är således typiskt för perioderna i breven att satsbaserna mestadels består av adverbial. Detta påminner om den latinska perioden, där adverbiella bisatser ofta står i början (Pakarinen 1926:199; Heikel 1927:152). I svenskan har företeelsen två intressanta konsekvenser. För det första blir ordföljden omvänd när subjektet inte inleder meningen. För det andra gör en adverbiell satsbas det möjligt att baka in flera adverbiella fraser, eftersom sådana också kan stå på satsadverbialets plats och i slutfältet. En adverbiell satsbas medför alltså att meningen får en mer invecklad uppbyggnad och kan inrymma flera led. Detta hänger kanske ihop med iakttagelsen att perioderna i medeltal verkligen har ovanligt många satsdelar. Dessutom har det kommit fram att en stor andel av bisatserna i perioderna är konjunktionsbisatser med adverbiell funktion. Resultaten pekar på att den periodiska meningsbyggnaden präglas av många satsled och särskilt av en stor mängd adverbial.

7.3.5 Satsadverbialets plats

Av tabell 10 framgår antalet och andelen fyllda platser för satsadverbial (SA-platser) i perioderna, deras genomsnittliga ordmängd samt andelen satsadverbial av alla led på satsadverbialets plats.

Tabell 10. Satsadverbialets plats i perioderna: antalet ord och satsadverbial

	PS	AD	OS	SL
Fyllda SA-platser	113	45	38	18
Andel av alla SA-platser	41 %	50 %	54 %	27 %
Ord/fylld SA-plats	2,1	3,1	1,7	2,3
Antal led på SA-platserna	130	56	45	19
varav satsadverbial	53 %	38 %	62 %	42 %

Enligt tabellen är satsadverbialets plats ungefär varannan gång fylld i Siréns och Durlings perioder, och hos Sinebrychoff är positionen i bruk nästan lika ofta. Däremot utnyttjar Lindqvist positionen enbart

i en dryg fjärdedel av sina perioder och verkar sålunda vara minst benägen att placera satsled i mitten av satsstrukturen. Ordmängden på satsadverbialets plats varierar något mellan skribenterna så att den är störst hos Durling: i hans perioder inrymmer satsadverbialets plats i medeltal 3,1 ord och som mest upp till 15 ord. När Durling väljer att fylla positionen, gör han det alltså ofta med många ord, till exempel:

- 19) I flera år har jag sträfvat att få dem och kunde derför och då de inköptes från en privatsamlare, icke gerna begära nedsättning å köpeskillingen. (18991129_AD_PS)

Till sin form är leden på satsadverbialets plats typiskt adverbfraser eller prepositionsfraser. Hos varje skribent uppträder det dessutom ett antal fall med en infogad bisats, såsom i exempel 19 (se även avsnitt 7.3.2 ovan).

Vad funktion beträffar är positionen inte alltid upptagen av endast satsadverbial (om andra adverbial på satsadverbialets plats, se närmare kap. 9). Enligt tabell 10 gäller detta i synnerhet Durlings perioder, där bara 38 % av de led som står på satsadverbialets plats verkligen är satsadverbial. Resten av leden är främst TSR-adverbial som bland annat anger tid, sätt, rum, orsak och villkor för handlingen (Teleman & Wieselgren 1970:121). Sådana adverbial placerar Durling ofta i mitten av satsen, även om de i svenskan normalt ligger i slutet av satsen. Andelen satsadverbial är relativt låg även hos Lindqvist, men hos Sinebrychoff och särskilt hos Sirén utgör de däremot största delen av de led som ligger på satsadverbialets plats.

Tendensen att placera TSR-adverbial på satsadverbialets plats i stället för i slutet av satsen gör ofta satsstrukturen mer komplicerad. Speciellt stämmer detta i bisatser, där satsadverbialets plats ligger mellan subjekt och predikat och således åstadkommer nexusklyvning:

- 20) Det förnämsta af dessa är otvifvelaktigt det å retrospektiva utställningen förekommande porträttet af Drottning Sofia Magdalena,
 hvilket tillhör en af Grefvarne von Rosen
 och enligt påskrift är samma bild,
 som före förmälningen visades Gustaf III
 och hvarigenom han för första gången fick en idé
 om sin tillkommande makas utseende. (19O1O912_ AD_PS)

Vanligen är detta sällsynt i svenskan: till exempel i icke-fiktiva 1800-talstexter står bara 11 % av alla TSR-adverbial i bisatserna på satsadverbialets plats (Teleman & Wieselgren 1970:121). Den motsvarande siffran för perioderna i mitt material är 14 % hos Lindqvist, 30 % hos Sinebrychoff, 31 % hos Sirén och 34 % hos Durling. De tre sistnämnda är alltså ovanligt benägna att utnyttja satsadverbialets plats vid placering av andra adverbial i bisatsen. Tillsammans med de föregående resultaten tyder detta på att den periodiska meningsbyggnaden präglas av rikligt bruk av olika adverbiella led i mitten av satsstrukturen, vilket bidrar till klyvningar och komplexitet.

7.3.6 Periodbyggnaden hos de olika skribenterna

Hittills har mina resultat visat att den periodiska meningsbyggnaden i breven skiljer sig från vanligt språkbruk gällande många syntaktiska drag. I sin mest utpräglade form utmärks perioderna av ett stort ord- och ledantal, många långa och typiskt konjunktionsinledda bisatser i satsbasen eller som infogningar, många långa och typiskt attributiva satsförkortningar, tunga adverbiella satsbaser och olika adverbial på satsadverbialets plats. Egenskaperna syns dock inte lika starkt hos alla skribenterna.

Majoriteten av de mest ovanliga värdena uppträder hos Durling, vilket innebär att den syntaktiska komplexiteten är som tydligast i hans perioder. De mest påfallande dragen i den Durlingska periodbyggnaden är makrosyntagmlängden (33,8 ord), andelen av satsbasplacerade

bisatser (26 %), satsförkortningsfrekvensen (1,61 satsförkortningar/MS), längden på satsbaserna (7,7 ord) och andelen av adverbiala satsbaser (63 %). Dessa drag avviker klart från de andra skribenterna. Utmärkande för Durlings perioder är alltså hans sätt att använda satsförkortningar och satsbaspositionen, till exempel:

- 21) Huru den
 af Eder nu egda
 kannan kommit ur släkten,
 har jag utfunderat sålunda,
 att Gyllenståhls äldsta dotter i första giftet,
 som troligen erhöill kannan af sin fader,
 sedan lemnat den till sin son Johan Gabriel Makéleer,
 död 1776
 såsom den siste af adeliga ätten med detta namn.
 (1899O621_AD_PS, Durlings understrykning)

Durling skiljer sig från de andra också på grund av att hans periodlängd och makrosyntagmlängd i medeltal är nästan samma. Det innebär att en period typiskt består av en enda komplex makrosyntagm med tillhörande satser och fraser. Satsförkortningarna hos Durling är ofta latinpåverkade attributiva fraser (44 %), något som bidrar till det formella intrycket, speciellt som framförställda ”attributiva spärrningar” är frekventa. Rörliga infogningar bildar en markant del (19 %) av alla bisatser i Durlings perioder, men bland alla hans meningar är perioder med bisatsinfogning sällsynta (1,9 %). Trots att perioderna utgör en liten del av hela textmängden i Durlings brev, ger de hans stil en skriftspråklig prägel eftersom de är så invecklade. Dessutom syns satsförkortningar och tunga satsbaser i viss utsträckning även generellt i hans brev.

Hos Sirén förekommer periodbyggnadens särdrag i klart mindre utsträckning. De mest utmärkande dragen i hans perioder är meningslängden (39,5 ord), bisatslängden (8,6 ord) och andelen attributiva satsförkortningar (36 %) samt även appositiva satsförkortningar (23 %). Perioder med bisatsinfogning förekommer, men deras andel av

alla meningar är liten (1,6 %). Många av infogningarna är dessutom parentesiska eller står efter en bisatsinledande konjunktion, vilket gör strukturen mindre komplex. Till skillnad från de andra skribenterna råder det hos Sirén en tydlig tudelning mellan de olika periodtyperna. Perioderna med infogning (ex. 22) är i övrigt enkla och parataktiska, men perioderna utan infogning (ex. 23) bygger på många bisatser, satsförkortningar och långa adverbiala satsbaser:

- 22) Ang. Lundbergs pastellerna kan jag nu blott meddela, att personerna äro ungefär 40 och 30 år gml; vackra, ehuru icke anmärkningsvärdt vackra utseenden (mannen ser gifvet trefligare ut!) - fonden är - så vidt jag minnes rätt - brunaktig, färg-harmonierna Lundbergs vanliga i blek blått grönt och brunt. (19010308_OS_PS)
- 23) Eftersom hr. Sinebrychoff äfven önskar det danska porträttet, vill jag fråga, huruvida det icke vore lämpligt, att den tillhörande rikt skulpterade ramen, som olykligtvis minst [sic!] några af sina utstående grannlåter, restaurerades här eller, om i Hfors finnes ingen skicklig träsnidare, som kunde göra det. (19010215_OS_PS)

Perioderna avspeglar mina urvalskriterier. Hade jag endast tillämpat bisatsinfogning som kriterium för perioder i analysen, skulle den Sirénska periodbyggnaden ha framstått som rätt enkel, eftersom den senare typens meningar inte hade kommit med i analysen. I varje fall utgör perioderna en liten del av alla meningar (4,0 %) och hela textmängden (8,0 %) i Siréns brev.

Lindqvists perioder utmärker sig genom riklig underordning på grund av att bisatsfrekvensen är hög såväl per period (4,4 bisatser) som per makrosyntagm (2,7 bisatser), till exempel:

- 24) Hvarför jag skref
 att det var Wertmüller
 berodde på
 att egaren på National Museum gjort förfrågan
 hvem de trodde
 målat porträttet,
 och hade fått till svar
 att håret och ansigtet påminde mycket om Wertmüller
 och var det troligen ett yngre arbete af honom.
 (19010606_SL_PS)

Bisatserna brukar emellertid vara korta (5,5 ord) och stå efter varandra trappstegsformigt i en kedja, och därtill är de rätt typiska till sin form. Satsförkortningarna i sin tur är få (0,61 satsförkortningar/MS), korta (3,5 ord) och inhemska. Lindqvists perioder visar sig således vara mycket hypotaktiska men tämligen lediga. Dock använder hon några perioder med en infogad rörlig bisats (2,6 % av alla meningar), något som berättar att det trots allt i någon mån förekommer rester av kansli-språk i hennes stil. Som helhet utgör perioderna dessutom nästan en tiondel av hela textmängden, så att de i alla fall spelar en viss roll i Lindqvists skrivande. Bisatsöverflöd och flergradsunderordning tycks karakterisera hennes brev även i allmänhet.

I Sinebrychoffs brev bildar perioderna en synlig del av alla meningar (9,1 %) och hela textmängden (16,6 %), och perioder med infogning är frekventare än hos de andra (3,8 %). Hans periodbyggnad präglas speciellt av många ord (41,5 ord/period), konjunktionsbisatser (35 %) och långa satsförkortningar (6,0 ord). Även de andra värdena för bruket av bisatser och satsförkortningar är rätt höga, något som bidrar till komplexiteten. Däremot är Sinebrychoffs sätt att använda satsbaspositionen inte särskilt skriftspråkligt: adverbiala led är visserligen frekventa (47 %), men den genomsnittliga satsbaslängden (3,9 ord) är relativt liten jämfört med de andra skribenterna, vilket även gäller andelen av satsbasplacerade bisatser (7 %). Som helhet framstår den Sinebrychoffska perioden emellertid som lång och tämligen invecklad, till exempel:

- 25) Genom Oihonna omhörda försening erhöj jag först i dag Edert
 bref af den 23 dennes
 och skyndar mig,
 för att icke likviden skall blifva yttermera försenad
 att till Eder öfverstyra Kronor 679:50 öre enl. nedanstående
 specification, med en anhållan
 att Ni godhetsfullt ville göra upp med Bukowski
 samt att Ni i sinom tid underrättar om summans fram-
 komst. (19010227_PS_OS)

Sinebrychoff anpassar dock sitt skrivande i någon mån enligt mottagaren så att de syntaktiska egenskaperna i hans perioder ser litet olika ut beroende på vem han adresserar sig till. Periodbyggnaden är enklast när han skriver till Lindqvist (se närmare Korpinen 2016).

7.4 Avslutande diskussion

Som perioder har jag i min analys betraktat både sådana meningar som inrymmer en infogad rörlig bisats och sådana meningar som präglas av många ord, bisatser och satsförkortningar. De meningar som på dessa grunder kan räknas som perioder är förhållandevis sällsynta i materialet. Deras andel av hela textmängden är ändå rätt påtaglig därför att de omfattar så många ord. Den låga frekvensen är inte överraskande med tanke på att breven daterar sig från sekelskiftet 1900, då de latinska stilidealen hade blivit föråldrade i svenskan, meningsbyggnaden höll på att bli enklare och språkvårdare började bekämpa främmande inslag och otydligheter i skriftspråket. Den här pågående syntaktiska utvecklingen kan möjligen uppfattas vara synlig i att den unga Siréns perioder är något färre och mindre invecklade än de äldre Durlings och Sinebrychoffs perioder.

Att det hos varje skribent finns belägg på den periodiska meningsbyggnaden, i synnerhet med bisatsinfogning, berättar att stilen är påverkad av den latinska syntaxen åtminstone till en viss grad (jfr Heuman 1960:119). Detta kan bero på att skribenterna har fått under-

visning i latin eller latinsk stilistik i skolan eller att de har tagit intryck av den periodiska komplexiteten indirekt via till exempel kanslispråket, något som särskilt torde gälla juristen Durling. En annan sannolik orsak är att det är fråga om affärsbrev, där skriftspråkliga perioder kanske passar bra för att skapa och upprätthålla känslan av formalitet och artighet samt markera den sociala distansen mellan korrespondenterna. Också brevens innehåll och syfte kan ha sin inverkan: till exempel i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling pågår ihärdiga köpeförhandlingar med argumentering, övertalning, villkor och förslag (se kap. 8 för hur uppmaningar och erbjudanden realiserar i förhandlingarna). Detta kan innebära komplicerade tankegångar och därmed leda till komplicerade periodiska meningsstrukturer.

Jämfört med andra texter tycks antalet perioder vara normalt, då frekvensen för perioder med infogning ligger på ungefär samma nivå som i samtida texter överlag. Materialet kan därför ganska väl representera den svenska periodbyggnaden såsom den såg ut i formella sammanhang vid sekelskiftet 1900.

I linje med det som tidigare påpekats av många präglas perioderna av exceptionell längd även i mitt material: i medeltal innehåller en period ungefär två gånger fler ord än vanliga meningar i breven eller i jämförelsematerialet. Längden orsakas av att perioderna bygger på ovanligt långa makrosyntagmer, som i sin tur innehåller många led samt långa bisatser, satsförkortningar, satsbaser och adverbial. Ordantalet varierar ändå kraftigt mellan perioderna.

Vad gäller hypotax är bisatsfrekvensen i perioderna klart högre än normalt, men den visar bara en del av den syntaktiska komplexiteten. Graden av hypotax är nämligen högst hos Lindqvist, vars bisatser likväl i regel är korta, efterställda och rätt vanliga till formen. Även vid många andra drag framstår hennes perioder som tämligen enkla. Hypotax kan därför inte ensam anses som ett pålitligt kännetecken på den periodiska meningsbyggnaden. En viktig faktor i underordning vid sidan av bisatser är satsförkortningar, som används ovanligt ofta i perioderna. Antalet satsförkortningar är särdeles högt i Durlings perioder, som också i många andra avseenden är mycket komplexa. Därför torde

en sammansatt frekvens av båda sorters underordnade konstruktioner fungera bättre som indikator för perioder. Tanken får stöd av bland andra Holm (1967) och Liljestrand (1993), som nämner både många bisatser och många satsförkortningar som typiska för perioder. Båda dragen är väsentliga även i den ursprungliga latinska periodbyggnaden.

Såsom Lindqvists fall visar, är det relevant vilken form och funktion de underordnade konstruktionerna har. I mitt material inrymmer perioderna speciellt många adverbiala konjunktionsbisatser samt attributiva och appositiva satsförkortningar, däremot är antalet relativsatser ovanligt lågt. En del av förklaringen till att konjunktionsbisatser är så frekventa kan ha att göra med deras många funktioner: de fungerar som satsadverbial och andra adverbial som anger bland annat tid, jämförelse, orsak och villkor. När skribenterna vill kombinera många skilda tankeled till en helhet, är det kanske nödvändigt att utnyttja olika adverbiala bisatser för att kunna föra in mer information och visa relationer inom perioden. Relativsatser förekommer i mindre utsträckning troligen därför att skribenterna föredrar andra typer av attribut, särskilt latinpåverkade attributiva satsförkortningar. Appositioner och satsförkortningar har nämnts i samband med perioder redan tidigare, medan det ymniga bruket av konjunktionsbisatser är ett nytt särdrag.

Perioderna i breven präglas också av rörliga bisatsinfogningar, som enligt de strängaste definitionerna är det enda säkra kriteriet för den periodiska meningsbyggnaden (Svedbom 1845; Heuman 1960). En del av infogningarna förklaras av att de är klichéartade komparativsatser som är rätt enkla att inskjuta och därför mindre markerade. Annars är de infogade satserna dock fullvärdiga temporala, konditionala, komparativa eller andra konjunktionsbisatser som åstadkommer ett tydligt avbrott i tankegången. Orsaken till att brevskrivarna överhuvudtaget använder infogningar kan vara deras strävan att skriva formellt på grund av att breven handlar om affärer. En annan möjlig förklaring är förknippad med informationsstrukturen: skribenten vill kanske spara den viktigaste informationen allra sist och placerar därför en bisats med mindre viktig information tidigare i meningen, till exempel: *För det*

ändamålet har jag, oaktadt det är Söndag i dag, besökt Fröken Sundborg (18990910_AD_PS). I några fall kan infogningar bero på att skribenten kanske börjar en mening utan eftertanke. Om skribenten sedan kommer på något som behöver sägas så tidigt som möjligt, måste det inskjutas i form av en bisats.

Även framförställning och tunga satsbaser har nämnts som typiskt för perioder av några tidigare forskare. Enligt mina resultat skulle det emellertid vara riktigare att tala om placering i satsbasen snarare än framförställning av bisatser som karakteristiskt för den periodiska meningsbyggnaden: det förekommer visserligen många bisatser i början av periodmakrosyntagmerna, men oftast utgör de bara en del av det första ledet och fungerar som efterställda bestämningar i satsbasen.

En exceptionellt stor andel av satsbaserna i perioderna har en adverbial funktion, vilket inte har lyfts fram tidigare. Med en adverbial satsbas blir ordföljden omvänd och meningsstrukturen mer invecklad. Dessutom kan perioden då inrymma flera led, särskilt flera adverbial. Adverbialbruket i perioderna är säreget även på satsadverbialets plats som ovanligt ofta innehåller TSR-adverbial, som annars brukar placeras i slutet av satsen i svenskan. Mängden av adverbiala bisatser, infogningar och satsbaser samt varierande adverbial på satsadverbialets plats pekar på att den periodiska meningsbyggnaden i allmänhet präglas av ett stort antal adverbial i olika positioner. Det rikliga adverbialbruket har ändå inte tidigare framhävts som betecknande för perioder.

Ett annat drag som tidigare inte har kommit fram så tydligt är tendensen att flytta satsdelar åt vänster inom perioden. Till detta bidrar långa satsbaser, mängden av både rörliga och fixerade inskjutna bisatser, TSR-adverbial på satsadverbialets plats samt framförställda attributiva satsförkortningar. Vänstertyngd i en period berör alltså inte enbart satsbasen utan syns genomgående i hela meningsstrukturen. I grunden åter speglar fenomenet den latinska perioden där en stor del av informationen kommer tidigt i meningen och helheten blir klar först i slutet. Förklaringen till tendensen kan vara att skribenterna medvetet eller omedvetet följer den latinska förebilden eller att de med vänstertyngd strävar efter en skriftspråklig stil. En ytterligare möjlighet är att de före-

drar en informationsstruktur där bakgrunden berättas först och huvudsaken senare.

Perioderna i breven präglas således av många ord, led, bisatser och satsförkortningar samt infogningar och tunga satsbaser, vilket bekräftar det som lyfts fram i tidigare forskning. Därtill har min analys visat att periodbyggnaden karakteriseras av påfallande många adverbiala element i olika positioner samt av en genomgående tendens att flytta led åt vänster inom meningen. Alla dessa drag syns mer eller mindre både i perioderna med infogning och i perioderna utan infogning, något som antyder att de är utmärkande för den periodiska meningsbyggnaden i allmänhet. En typisk period i materialet ser ut som exempel 1 i början av kapitlet.

Trots att de utvalda perioderna i breven uppvisar klara gemensamma drag, går det inte att utgående från dem hitta ett enkelt, entydigt och allmängiltigt kännetecken för den svenska periodbyggnaden. Inte ens en rörlig bisatsinfogning duger som kriterium i alla fall. Generellt viktiga egenskaper tycks vara både det främmande ursprunget och det skriftspråkliga intrycket som skiljer perioder från enkla och inhemska meningar. Väsentliga syntaktiska drag är riklig underordning och vänstertyngd. Det torde dock vara omöjligt att dra exakta gränser för i vilken mån en mening bör uppvisa dessa drag för att vara en period. Fortsatt forskning behövs för att man ska kunna definiera begreppet vidare.

”Eder ’flöjtspelare’ däremot skulle jag hafva godt öga till”

Uppmaningar och erbjudanden i Paul Sinebrychoffs brevsamling

BEATRICE SILÉN

Huvudsyftet med största delen av breven i materialet för denna bok är konstköp. I Paul Sinebrychoffs brevsamling handlar det alltså i första hand om ett utbyte av tjänster och varor, inte om ett rent informationsutbyte. Breven och de språkliga uttrycken i dem kan ses som medel för att åstadkomma utbytet av konstföremål. De språkhandlingar som vanligen används för att genomföra utbyten av varor och tjänster är olika former av uppmaningar och erbjudanden. I det här kapitlet är syftet att studera med vilka språkliga resurser sådana språkhandlingar realiserar i brevsamlingen. Hur uttrycker sig skribenterna när de vill få mottagaren att avstå från något, uträtta något eller när de själva erbjuder sig att göra något för den andra eller bjuder ut ett föremål?

Många språk har liksom svenskan särskilda lingvistiska resurser för att uttrycka uppmaningar (Palmer 1986:29, Halliday & Matthiessen 2004:110–111). Men även om det i ett språk som svenskan finns särskilda uppmaningssatser har det visat sig att användningen av dessa vanligen är begränsad till situationer där parterna är jämlika eller där den ena har en klart högre hierarkisk ställning (Holmberg & Karlsson 2006:53). Också i Helgessons (2011) och Hambergs (2011:66) undersökningar framkommer det att kravställande oftast sker på andra sätt

än med uppmaningssatser. Erbjudanden realiseras överhuvudtaget inte med någon särskild satstyp, utan kan formuleras på många olika sätt (se Halliday & Matthiessen 2004:139 och Holmberg & Karlsson 2006:56–57). Holmberg (2011:102) föreslår visserligen att en uppmaningssats med första person som underförstått subjekt ("låt mig ...!") kunde ses som en erbjudandesats, men en sådan struktur är knappast så frekvent att den kunde ses som det typiska sättet att realisera erbjudanden på. I de brev ur Sinebrychoffs samling som jag sett på förekommer inget belägg på en sådan erbjudandesats.

En orsak till att språkhandlingarna uppmaning och erbjudande realiseras på många olika sätt är sannolikt att dessa språkhandlingar kan uppfattas som obekväma. Uppmaningar och erbjudanden har ofta setts som språkhandlingar där sändaren inkräktar på mottagarens integritet (se bl.a. Kangasharju 1991:181, Kerbrat-Orecchioni 1992:169–170 och Curl & Drew 2008:130). Brown och Levinson (1987:65) ser både order, önskemål och erbjudanden som hot mot mottagarens negativa ansikte, alltså frihet att handla. Särskilt uppmaningar kan uppfattas som ofördelaktiga för mottagaren. Lindström och Ridell (2005:115) har till exempel funnit tydliga belägg för att uppmaningar är disprefererade, icke-önskvärda språkhandlingar. Detta kan förklaras med att när sändaren ställer ett krav och ber om en tjänst eller vara gör hen det i första hand för att tillfredsställa sina egna behov, medan det är mottagaren som förväntas handla (jfr Stevanovic 2013:60). Ett erbjudande kan däremot ses som något som görs till förmån för den andra (Brown & Levinson 1987:125). Men även om ett erbjudande i princip kan uppfattas som artigare än en uppmaning kan det ibland vara svårare för mottagaren att tacka nej till ett sådant, eftersom det görs för hans eget bästa (Kerbrat-Orecchioni 1992:266). Enligt Kerbrat-Orecchioni (2011:143) utmärks erbjudanden därför ofta av komplexa formuleringar där förmildrande och förstärkande drag blandas.

Vilket uttryck sändaren väljer kan, såsom Holmberg och Karlsson (2006:2003) påpekat, vara beroende av situationen där uppmaningarna eller erbjudandena framställs och förhållandet mellan parterna. Indirekta formuleringar har ofta antagits vara artigare än direkta (se

Leech 1983:108, 127, Blum-Kulka 1987:131–132, Kerbrat-Orecchioni 1992:200, Svennevig 1999:39, Watts 2003:186). När det sociala avståndet mellan parterna är stort blir behovet av artighet ofta större, varför man kan tänka sig att mer indirekta realiseringar av uppmaningar och erbjudanden ökar. I olika situationer kan olika personer också vara olika berättigade att ställa krav eller komma med erbjudanden, och mottagaren kan i sin tur ha olika möjlighet att uppfylla kraven. Också detta, för vilket man i engelskspråkig forskning använder begreppet *entitlement* ('berättigande'), har visat sig kunna förklara skillnader i användningen av mer direkta och indirekta realiseringar av uppmaningar (se Curl & Drew 2008 och Asmuss & Oshima 2012). Bland annat har Lindström (2005) kunnat visa på att de sätt på vilka pensionärer syntaktiskt väljer att realisera sina uppmaningar till vårdpersonal hänger samman med hur berättigade de anser sig vara till de tjänster de ber om.

Också i min undersökning blir förhållandet mellan skribenterna och situationen där uppmaningarna och erbjudandena framställs centrala faktorer. Jag är inte bara intresserad av vilka språkliga resurser som används för att realisera uppmaningar och erbjudanden i breven, utan också av hur den sociala kontexten inverkar på valet av uttryck. I de brevväxlingar jag undersöker är direktör Paul Sinebrychoff alltid den ena parten, medan mottagaren kan vara fyra olika personer. Till dessa fyra personer har Sinebrychoff olika relationer och till dem vänder han sig med olika typer av uppdrag (se närmare kap. 1). De frågor jag söker svar på är:

- Hur realiseras uppmaningar och erbjudanden i brevmaterialet?
- På vilket sätt inverkar den sociala kontexten och relationerna mellan brevskrivarna på valet av uttryck?

Jag ger först den teoretiska bakgrunden för min undersökning och presenterar därefter material och metod närmare. I huvudsavsnittet redogör jag för på vilka sätt uppmaningar och erbjudanden realiserats i de olika brevkedjorna och hur dessa realiseringar avspeglar förhandlingssituationen och förhållandet mellan skribenterna. Avslutningsvis diskuteras de resultat som framkommit vid de enskilda analyserna på ett generellare plan.

8.1 Teoretisk bakgrund

I detta avsnitt redogör jag för hur uppmaningar och erbjudanden beskrivs i *Svenska Akademiens grammatik* (SAG) och inom systemisk-funktionell grammatik (SFG). Även om jag teoretiskt utgår från SFG i min undersökning, ger SAG en viktig utgångspunkt för en beskrivning av dessa språkhandlingar i svenskan. Det bör dock påpekas att erbjudanden i den betydelse jag behandlar dem inte tas upp i SAG. Beskrivningen i SAG omfattar så kallade basala språkhandlingstyper som har egna strukturella uttryck (SAG:680–681). Uppmaningar kan till exempel uttryckas med en sats där verbet står i imperativ och subjektet är outtryckt: *Kasta bort tuggummit!* Erbjudanden hör inte till de språkhandlingstyper som har ett eget uttryck och får följaktligen ingen beskrivning i SAG. Också i SFG är beskrivningen av hur erbjudanden realiseras knapp, varför min redovisning nedan i huvudsak handlar om realiseringar av uppmaningar.

I *Svenska Akademiens grammatik* diskuteras olika sätt att realisera uppmaningar under rubriken ”Direktiva huvudsatser”. Det anges att direktiva huvudsatser prototypiskt uttrycks av en uppmaning, alltså en sats där det finita verbet står i modus imperativ. Samtidigt påpekas att uppmaningar ofta kan uttryckas med andra satstyper (SAG 4:705). I framställningen av andra sätt att uttrycka uppmaningar diskuteras främst sådana ”där subjektet refererar till lyssnaren och huvud verbet är detsamma som i motsvarande direktiva huvudsats” (ibid:723). Det centrala är att talaren med sitt yttrande vill få lyssnaren att handla och att lyssnaren har möjlighet att utföra den handling talaren ber om, men kanske inte skulle göra det om talaren inte bad hen om det (ibid:714). Bland direktiva huvudsatser behandlas påståendesatser i presens där deontiska¹ hjälpverb ofta ingår, till exempel *Du hämtar min jacka nu!* *Du kan väl hämta min jacka!* En uppmaningstyp som också är av intresse för min undersökning är den där en bisats eller infinitivfras

1 Deontiska hjälpverb uttrycker enligt SAG 1:161 ”talarens lämplighetsbedömning utifrån allmänna moraliska regler, juridiska eller andra bestämmelser eller funktionella krav av det som sägs i satsen”. Som exempel ges verbet *böra*.

”bär upp huvudsatsens väsentliga språkhandling”: *Får jag be dig att du stänger fönstret/(att) stänga fönstret* (ibid:729–730). En viktig iakttagelse i SAG:s framställning är att uppmaningar kan vara av olika karaktär. Det kan röra sig om allt från befallningar, vädjanden och erbjudanden till råd (ibid:716–717). Erbjudanden innefattar i SAG:s beskrivning tillåtelser, men kräver samtidigt att språkhandlingen ska vara en uppmaning (ibid:716).

Det SAG avser med erbjudanden är, som konstaterats ovan, inte detsamma som jag avser. Jag ser ett erbjudande som en språkhandling där skribenten erbjuder sig att göra något för mottagaren, alltså en språkhandling som i sin prototypiska form inte kräver annat av mottagaren än ett accepterande av den tjänst eller vara som erbjuds. Med uppmaning avser jag däremot i likhet med SAG alla former av språkhandlingar där skribenten vill få mottagaren att handla. Att språkhandlingarna uppmaning och erbjudande i praktiken kan överlappa varandra är däremot något som analysen av brevmaterialet kommer att visa. I min förståelse av termerna utgår jag i hög grad från den systemisk-funktionella grammatikens (SFG) modell för satsen som utbyte (se Halliday & Matthiessen 2004:106–167). Denna modell används för att analysera språkets interpersonella metafunktion inom SFG, det vill säga interaktionen mellan människor (Holmberg 2011).

Inom SFG betraktas språkhandlingarna uppmaning och erbjudande som fundamentala i mänsklig interaktion (Halliday & Matthiessen 2004:197). Vid sidan av informationsutbyte ses utbytet av varor och tjänster som det centrala i umgänget mellan människor. När det gäller utbyte av varor och tjänster är det som erbjuds eller krävs något icke-verbalt. Det som utbyts är ett föremål eller en handling, medan språket finns där för att stödja processen (ibid:109–110).

Precis som i SAG utgår beskrivningen av uppmaningar i SFG från uppmaningssatsen. Eftersom det finns en överensstämmelse mellan satsens modus (satsstyp) och funktion, ses uppmaningssatsen som det kongruenta sättet att realisera uppmaningar. Andra sätt att realisera uppmaningar blir därmed inkongruenta och betraktas som grammatiska metaforer. När en uppmaning realiseras som ett påstående eller

en fråga ses en sådan realisering som en modusmetafor, eftersom det inte finns ett kongruent förhållande mellan satsens form och dess semantik. I sådana fall är det ofta modala element såsom modala hjälpverb och satsadverbial som antyder att till exempel ett påstående inte ska uppfattas som ren information (t.ex. *Du borde städa ditt rum*). (Halliday & Matthiessen 2004:626–634, Holmberg 2011:103–104).

Uppmaningar och erbjudanden kopplas vanligen till modalitetsmarkörer som anger förpliktelse respektive villighet (Halliday & Matthiessen 2004:147, Holmberg 2011:106). De olika modalitetstyperna kan ses som skalor där man till exempel kan tala om hög, medelhög och låg modalitetsgrad (Halliday & Matthiessen 2004:619–620, Holmberg & Karlsson 2006:58–70, Holmberg 2011:105–106). *Borde* anger till exempel en lägre grad av förpliktelse än *ska*. Hög grad av förpliktelse motsvarar befallningar i SAG:s beskrivning: *Du ska vara här kl. 8*, medan mellanhög grad motsvarar vädjan: *Du borde vara här kl. 8* och låg grad snarast råd: *Du kan vara här kl. 8*.

Inom SFG räknar man dessutom med så kallade subjektiva modalitetsmetaforer (*Jag föreslår att ...*) och objektiva modalitetsmetaforer (*Det är viktigt att ...*) som kan bidra till att påståenden uppfattas som uppmaningar (se Halliday & Matthiessen 2004:147, Holmberg 2011:101–110). När sådana modalitetsmetaforer används realiseras kravet i en underordnad sats, medan den överordnade satsen vanligen uttrycker en verbal eller mental process. På detta sätt kan kravställaren framträda explicit, och därtill kan språkhandlingens krav nyanseras betydligt med hjälp av olika lexikala resurser för att uttrycka verbala och mentala processer (Halliday & Matthiessen 2004:627–631).

Även om SFG räknar erbjudanden till de fundamentala språkhandlingarna mellan människor ger Halliday och Matthiessen (2004) endast en rätt diffus beskrivning av hur språkhandlingen kan realiseras. I de exempel som ges förekommer ofta det modala hjälpverbet *shall*: *I'll help them* eller konstruktioner av typen *I'm anxious to help them* (Halliday & Matthiessen 2004:147). Bland verb som kan kopplas till en underordnad sats eller fras som uttrycker ett erbjudande nämns *föreslå*, *hota* (icke önskvärt erbjudande), *lova* och *gå med på* (ibid:448).

De enda typer av realiseringar som tas upp är med andra ord modusmetaforer där det antingen ingår modala hjälpverb eller modalitetsmetaforer. Samtidigt konstateras att realiseringsmöjligheterna är många, men att mottagaren utifrån situationskontexten sällan kan missuppfatta dem (ibid:153).

Sammanfattningsvis kan konstateras att det i hög grad är samma typer av konstruktioner som SAG och SFG uppger som realiseringar av uppmaningar: utöver uppmaningssatser tar de upp påståendesatser,² där modala hjälpverb ofta ingår samt underordnade satser till överordnade satser av typen *jag ber*. Dessa typer kan ses som mer eller mindre direkta sätt att realisera uppmaningar där mottagaren framställs som den som ska utföra handlingen (se Blum-Kulka 1987:134, 137). Indirekta realiseringar ges däremot lite utrymme i både SAG och SFG. Enligt Shore (1991) kan Hallidays abstrakta språkhandlingar påstående, fråga, uppmaning och erbjudande dock ses som ett semantiskt gränssnitt mellan retoriska funktioner såsom löften och befallningar i en talad eller skriven text och lexikogrammatiska realiseringar av dessa. Då kan även andra strukturer än de som tas upp i grammatikorna tolkas som realiseringar av språkhandlingen uppmaning. Som Honkanen (2012:34–35) påpekat ger Halliday ingen explicit semantisk beskrivning av vad som utmärker en uppmaning, utan detta framkommer snarast i de språkspecifika beskrivningarna av engelskans modussystem. Därigenom blir det inte helt klart om vilken språklig struktur som helst kan ses som en realisering av språkhandlingen uppmaning, om talaren med den ber mottagaren om en vara eller tjänst (ibid:35). Det är emellertid utgångspunkten i min undersökning. Jag utgår från att varje språklig realisering som kan tolkas som ett försök från sändarens sida att få mottagaren att antingen göra sändaren en tjänst eller skaffa hen en vara är en uppmaning. Det innebär att också många indirekta realiseringar kommer att diskuteras.

2 Såväl i SAG som SFG tas också frågesatser upp i detta sammanhang. Eftersom uppmaningar inte realiseras som frågesatser av typen *Kan du öppna fönstret?* i mitt material går jag inte in på det här.

8.2 Material och metod

Materialet för undersökningen består av sammanlagt 89 brev ur tre olika brevkedjor: Paul Sinebrychoff–Axel Durling (23 brev skrivna 1899), Sinebrychoff–Bukowskis konsthandel (41 brev skrivna 1900, 1901 och 1903) och Sinebrychoff–Osvald Sirén (25 brev skrivna 1902–1903).

Sinebrychoff har olika förhållanden till skribenterna. Ofta har man beskrivit sociala relationer utifrån dimensionerna makt och avstånd. Dessa dimensioner har beskrivits på flera sätt och fått delvis olika namn av olika forskare (se Svennevig 1999:28). Svennevig (1999:34) talar om makt när fördelningen av rättigheter och skyldigheter är asymmetrisk och om solidaritet då två individer har jämlika rättigheter och skyldigheter. Martin och Rose (2008:11–12) menar däremot att förhållandet mellan talare påverkas av status och solidaritet. Såväl makt som status har att göra med hur jämlikt förhållandet är och solidaritet med hur det sociala avståndet ser ut. Solidaritet kan påverkas av hur väl parterna känner varandra och vilken typ av kontakt de har. Oberoende av vilka termer man väljer att använda utgår jag från att uppmaningar och erbjudanden i breven påverkas av om förhållandet mellan skribenterna är symmetriskt eller inte, och hur nära förhållande de har till varandra. En beskrivning av Sinebrychoffs förhållande till de andra skribenterna ges i inledningen till denna bok (se kap. 1). Här lyfter jag endast fram sådant som är relevant för min undersökning.

Till personalen på Bukowskis konsthandel har Sinebrychoff ett strikt affärsmässigt förhållande. Han är en stor kund hos konsthandeln, medan det i personalens intresse ligger att sälja så mycket som möjligt till honom. Brevet besvaras vanligen av Carl Ulrik Palm (f. 1864), men Sigrid Lindqvist (f. 1872) har också besvarat vissa brev. När Sinebrychoff vänder sig direkt till Lindqvist kan han slå an ett mer personligt tonfall.

Det mest mångfacetterade förhållandet råder mellan Sinebrychoff och Osvald Sirén. Sirén är betydligt yngre (f. 1879) än Sinebrychoff (f. 1859). Till skillnad från Sinebrychoff är Sirén professionell expert på konst. Under hösten 1902 befinner han sig i Italien där han bland annat

köper upp tavlor för Sinebrychoffs räkning. Sinebrychoff fungerar å sin sida som mecenat för Sirén. Han har nämligen lovat bidra med finansiellt stöd för tryckningen av Siréns arbete om italiensk konst i Sverige. Och sist men inte minst är de vänner och båda finländare, även om Sirén bor i Stockholm. Det vänskapliga förhållandet syns bland annat i att de duar varandra. När Sirén besöker Finland med sin fästmö sommaren 1902 hälsar de på hos Sinebrychoff och hans fru på deras sommarställe.

Förhållandet mellan Sinebrychoff och Axel Durling är det mest symmetriska. De är nästan lika gamla, Sinebrychoff är född 1859 och Durling 1861. De är båda konstsamlare och delar ett passionerat intresse för konsten. Durling avyttrar emellertid ibland tavlor ur sin samling för att plats därigenom *beredes för andra* (18990910_AD_PS). I den brevkedja som ingår i materialet säljer han flera tavlor till Sinebrychoff. Förhållandet är emellertid inte så enkelt att Sinebrychoff alltid skulle vara köparen och Durling säljaren. Sinebrychoff äger nämligen en silverkanna som Durling vill ha, varigenom förhållandet mellan skribenterna blir det motsatta. Att dessa två herrar är så jämstarka visar sig ha betydelse för hur uppmaningar och erbjudanden realiserar i breven. Ingendera har större rätt att ställa krav på den andra eller är mer berättigad att vänta sig tjänster av den andra.

Sinebrychoffs förhållande till de olika skribenterna sammanfattas i tabell 1.

Tabell 1. Förhållandet mellan Paul Sinebrychoff och de personer han korresponderar med

Skribent	Roll	Sinebrychoffs roll
Carl Ulrik Palm/Bukowski	Säljare	Köpare
Sigrid Lindqvist/Bukowski	Säljare Vän (?)	Köpare Vän (?)
Osvald Sirén, konstvetare	Anställd Gynnad Expert Vän	Arbetsgivare Mecenat Lekman Vän
Axel Durling, häradshövding	Säljare Köpare Kollega/konstsamlare	Köpare Säljare Kollega/konstsamlare

Eftersom det i breven handlar om att köpslå om tavlor och andra konstföremål kan man förvänta sig att i dem finna både uppmaningar och erbjudanden. I mitt material är det Sinebrychoff som vanligen är den kravställande parten som vill köpa något konstföremål eller ber om tjänster i samband med till exempel olika auktioner. Han kan emellertid också komma med erbjudanden i form av bland annat anbud på olika tavlor. För övrigt är det vanligen de andra skribenterna som kommer med erbjudanden. Att Sinebrychoffs förhållande till de olika mottagarna inte är identiskt visar sig inverka på sättet han framställer sina krav på.

I analysen utgår jag från syntaktiska enheter som kan tolkas som uppmaningar och erbjudanden inom den situationskontext som breven ingår i, och den relation som råder mellan skribenterna. Vidare påverkas tolkningen av eventuella markörer för modalitet. Responsen från mottagaren kan också i många fall visa hur språkhandlingen har uppfattats. Unikt för denna undersökning är att jag tack vare att hela brevkedjor finns bevarade har möjlighet att studera vilken verbal respons språkhandlingarna får.

När jag studerar språkhandlingarna uppmaning och erbjudande utgår jag från subjekt och finit³ i så kallade fria sats⁴ (jfr Holmberg & Karlsson 2006:37). Subjekt och finit ses inom SFG som satsens centrala moduselement (Halliday & Matthiessen 2004:111–121). I en uppmaning är mottagaren subjekt:⁵ ”*Ni kunde* vid samma tillfälle bringa på tal frågan om miniatyrerna” (19011105_PS_SL). I erbjudanden är det skribenten själv som realiserar som subjekt: ”I nästa vecka *skall jag* hafva nöjet afsända de ifrågavarande föremålen.” (19011026_CUP_PS). Subjektet är det element som ansvarar för att den order eller det erbjudande som framställs i satsen utförs (Halliday & Matthiessen 2004:117), medan finitet förankrar satsen i tiden (ibid:115–116). När

3 Inom SFG talar man om finit och inte om finit verb för att man inte vill blanda ihop beteckningar för klass med beteckningar för funktion (Holmberg & Karlsson 2006:37).

4 ”En fri sats är en sats som uttrycker en egen språkhandling” (Holmberg & Karlsson 2006:118). Exempel: ”Du ska sova nu.” ”Kan jag hjälpa dig?”

5 I uppmaningssatser är subjektet implicit: ”Gör nu hvad ni kan” (19011004_PS_SL).

uppmaningar och erbjudanden realiserar genom moduselementen i fria satser blir förslagen förhandlingsbara.

Alla förslag i breven realiserar däremot inte genom moduselementen i fria satser. Ytterligare ett led i analysen blir att se vad som förmedlas i det som traditionellt kallas bisatser. Inom SFG talar man om bundna eller inbäddade satser⁶ beroende på satsernas funktion. Den information som ges i sådana satser är inte alltid direkt förhandlingsbar utan kan framställas som ett givet faktum som inte är uppe till diskussion (se t.ex. Hamberg 2015:121). Till exempel i satskomplexet ”Om du lånar mig boken på torsdag hinner jag läsa den till lektionen nästa vecka” är det frågan under vilka omständigheter *jag* hinner läsa boken som är uppe till diskussion. Att *du* lånar ut boken tas för givet även om tidpunkten ännu är öppen.

Förutom i bundna och inbäddade satser kan uppmaningar, precis som i Helgessons undersökning av krav i platsannonser (2011:134–135), framställas på en lägre språklig nivå, till exempel i form av nominaliseringar: ”Emotser med tacksamhet *Edra benägna underrättelser*” (19000912_PS_BK, min kursivering). Genom sådana realiseringar blir en uppmaning indirekt och mindre förhandlingsbar.

Vidare studerar jag de modalitetsmarkörer som förekommer och den grad av förpliktelse och villighet som uttrycks. I uppmaningar finner man oftast förpliktelsesmodalitet av olika grad: *kan/får – bör – ska/måste/behöver*. I erbjudanden är villighetsmodalitet vanligt: *kan – vill – ska/måste* (se Holmberg & Karlsson 2006:67). Eventuellt kan också annan typ av modalitet än förpliktelse och villighet förekomma. Helgesson (2011:131–132, 137) konstaterar att sannolikhetsmodalitet ofta förekommer i samband med kravställande i de platsannonser hon studerat; i dem framställs kraven snarare som en önskan (t.ex. *Du är troligen samhällsvetare ...*). Om en uppmaning eller ett erbjudande i

6 Med bunden sats avses en sats som ingår i ett satskomplex där det också finns en fri sats (Holmberg & Karlsson 2006:118): *Om du lånar mig boken på torsdag hinner jag läsa den till lektionen nästa vecka*. En inbäddad sats ingår som deltagare eller som bestämning till en deltagare i en annan sats (Holmberg & Karlsson 2006:120). *Jag tog med mig den bok som jag har lovat dig*.

korrespondensen varken framställs genom uppmaningssatser eller med hjälp av modalitetsmarkörer diskuterar jag vad det är som gör att en formulering kan uppfattas som en uppmaning eller ett erbjudande, och i vilka situationer sådana realiseringar förekommer.

8.3 Uppmaningar och erbjudanden i breven

I de undersökta breven har jag funnit sammanlagt 147 enheter som jag har tolkat som uppmaningar och 67 som erbjudanden. Jag presenterar först hur språkhandlingarna realiseras i Sinebrychoffs brevväxling med Bukowskis konsthandel, sedan med Osvald Sirén och slutligen med Axel Durling. De olika brevväxlingarna tas upp så att den brevväxling där förhållandet mellan skribenterna är entydigast behandlas först. Eftersom språkhandlingarna vanligen inte realiseras på konventionella sätt i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling behandlas den brevväxlingen sist. I samtliga brevväxlingar diskuteras realiseringen av uppmaningar före erbjudanden.

8.3.1 Brevväxlingen med Bukowskis konsthandel

Uppmaningar

I brevväxlingen med Bukowskis konsthandel är det framför allt Sinebrychoff som ställer krav. I de 23 breven skrivna av honom har jag funnit 52 belägg på olika typer av uppmaningar riktade till konsthandeln. Också i några av direktör Carl Ulrik Palms brev kan man finna belägg på uppmaningar. Merparten av beläggen på uppmaningar gäller tjänster. Detta är naturligt då varken Palm eller Sigrid Lindqvist säljer tavlor direkt utan snarast fungerar som förmedlare.

Uppmaningarna uttrycks sällan kongruent med uppmaningssatser. Förutom i ett telegram från den 14 november 1903 (*Sänd två pastellerna*) förekommer sju uppmaningssatser i breven. Fyra av dessa riktas till Sigrid Lindqvist trots att endast två av breven är direkt adre-

rade till henne. Varje gång Sinebrychoff riktar en direkt uppmaning till henne antyder han samtidigt en viss förtrolighet. I två av beläggen tilltalar han henne *snälla, lilla, rara fröken* och i ett tredje förekommer citattecken kring ironiskt använda ord. Också ironin antyder förtrolighet och att den andra förstår vad det egentligen rör sig om.

- 1) Snälla, lilla, rara Fröken, gör nu hvad Ni kan!!! (19011004_PS_SL)
- 2) Försök att "paja,"⁷ om den "älskvärde", gubben att vi få det [uret] billigt. (19011005_PS_SL)

Exempel 1 följer på tre olika uppdrag Sinebrychoff ber Lindqvist sköta för hans del. Också i brevet från den 5 november ber han henne köpa flera konstföremål hos herrskapet Hammer, samtidigt som han konstaterar att *Edert uppdrag både blir obehagligt och svårt*. Det är alltså stora krav som ställs på Lindqvist. Det förtroliga tonfallet är antagligen tänkt att göra henne mer benägen att utföra uppdragen. I båda breven blir Sinebrychoff också på andra sätt personlig och talar om sin och sin frus stora uppskattning för Lindqvist (se kap. 3). Uppmaningssatserna förekommer med andra ord i brev där Sinebrychoff antyder ett personligt förhållande till henne. Om Sinebrychoffs sätt att tilltala Lindqvist hänger samman med hennes kön och ställning på konsthandeln kan jag däremot inte ta ställning till här (se dock kap. 4.6.2). Materialet är i detta hänseende alltför begränsat.

Också uppmaningssatserna riktade till direktör Palm är av ett speciellt slag. Ett exempel finns i ett brev där Sinebrychoff tackar nej till ett erbjudande han fått av Palm om att få köpa ett porträtt av Wertmüller.

- 3) Tack emellertid för Edert välvilliga anbud och håll mig fortfarande i minne för framtiden. (19031024_PS_BK)

Även om Sinebrychoff inte är intresserad av tavlan tackar han artigt för erbjudandet. Uppmaningen kopplas till denna artiga formulering.

7 Verbet *paja* är en finlandism som används i betydelsen 'klappa', 'kela med'.

Uppmaningssatsen är inte av prototypisk art eftersom den innehåller ett icke-agentivt verb (*hålla i minnet*). Att det rör sig om en mental process som Palm knappast kan kontrollera gör att uppmaningen inte kan tolkas som en befallning utan snarast bör ses som en önskan (se SAG 4:715). Genom att tjänsten som krävs dessutom är ospecifik och ligger i en obestämd framtid blir uppmaningen också föga ansiktshotande.

Också en annan uppmaningssats gäller ett ospecifikt uppdrag. Den förekommer i ett sammanhang där Sinebrychoff är ironisk. Han har i brevet bett Palm meddela om ett kabinettskåp eller en kista erbjuds till försäljning. Samtidigt är han mycket upprörd över att han inte fått de konstmobiler som han bett Palm ropa in. Det är Palms förklaring att han inte vågat gå så högt och i fortsättningen vill ha fixa priser Sinebrychoff ironiserar över.

- 4) Men, delgif mig då i god tid villkoren för uppdrag, så att jag hinner skaffa mig ett annat ombud, för den händelse Ni då skulle hålla på fixa pris. (19011219_PS_BK, Sinebrychoffs understrykning)

Den sista kongruent uttryckta uppmaningen i breven till Bukowskis finns i en närmast konventionell fras vars funktion är att uttrycka en hövlig befallning (jfr SAG 4:708): [...] *var af den godheten och underätta fröken Lindqvist* (19011111_PS_CUP). När uppmaningssatser används i brevväxlingen med Bukowskis sker det alltså i sammanhang där Sinebrychoff antyder ett förtroligt förhållande till mottagaren, eller i sammanhang där kravet inte är särskilt förpliktande genom att det är icke-prototypiskt, ospecifikt eller ingår i en konventionell artig formulering. Vanligen uttrycks kraven i breven med andra ord inte kongruent med uppmaningssatser utan inkongruent med olika typer av grammatiska metaforer. Inte heller enkla modusmetaforer där en uppmaning realiseras som en påståendesats genom användningen av modala hjälpverb är särskilt vanliga i korrespondensen. Ett par belägg ges här:

- 5) Af miniatyrerna få Ni för min räkning inropa: N^e 702 dampor-trätt [...] (19000912_PS_BK, Sinebrychoffs understrykning)

- 6) Då sista pjäsen för mig är inropad behagade Ni godhetsfullt tillsända mig ett telegram med uppgift öfver sammanlagda inropssumman skildt för taflorna, skildt för möblerna och skildt för det öfriga. (19O11213_PS_BK)

I exempel 5 ingår en markör för låg förpliktelse eller tillåtelse, *få*. Genom den låga förpliktelsen får uppmaningen nästan karaktären av erbjudande. I exempel 6 finns modalitetsmarkören *behagade*, som enligt SAOB (*behaga* betydelse 4) kan ha betydelsen 'finna för godt, hafva lust till, önska, vilja, tycka' och som bidrar till att uppmaningen uppfattas som artig och förbindlig (se SAOB: *behaga* 4γ). I exemplet ingår också ett annat uttryck för hövlighet, *godhetsfullt*. Att Sinebrychoff framställer sina krav nästan som erbjudanden med villighet eller låg förpliktelse kan ses som ett uttryck för det artiga tonfall han normalt håller i breven, men också som ett tecken på att han är övertygad om att hans uppmaningar ska följas. Trots att formuleringarna anger låg grad av förpliktelse förväntar han sig att hans order följs. Detta framgår av de brev han sänder till Bukowskis efter auktionerna, som breven i exempel 5 och 6 hänvisar till. Han ger dem ordentliga reprimander för att de inte ropat in allt han listat i sina brev (se brev från 5.10.1900 och 18.12.1901). Följande citat är hämtat från brevet den 5 oktober 1900: *Af brefvet ser jag att Ni, tyvärr, icke följt mina ordres och är jag mycket tveksam om jag för framtiden skall kunna gifva Eder några sådana, ty jag hade i brefven af 12te och 21 September så noga gifvit mina instruktioner, att ingen afvikelse från dem bordt ske.*

Att det kan finnas en flytande gräns mellan sättet att uttrycka en uppmaning och styrkan i kravet nämns också i SAG 4 (s. 723). Där konstateras att en befallning ibland kan maskeras som en vädjan och att en sådan maskerad realisering i vissa fall kan bli så konventionaliserad att den börjar uppfattas som ett direkt sätt att uttrycka en befallning. I exempel 5 och 6 handlar det inte om konventionaliserade sätt att uttrycka befallningar, utan om Sinebrychoffs självklara rätt som kund att ställa krav på Bukowskis. I denna position uttrycker han sig artigt och framställer en önskan till Bukowskis, som förväntas

uppfatta hans önskan som en order. Detta resonemang kan jämföras med Kerbrat-Orcchionis (2001:44) när hon stipulerar sin *règle de dérivation illocutoire*. Den går ut på att en önskan som riktas till en mottagare som indirekt kan uppfylla den kommer att uppfattas som ett krav. Enligt henne handlar det om ett graduellt fenomen som är speciellt tydligt i ”la situation d’un commerce ou d’un service, où le destinataire a non seulement la possibilité, mais même l’obligation de satisfaire le désir formulé par le client, si ce désir est légitime et conforme au ’script’ d’interaction”⁸ (ibid:44). I fallet Sinebrychoff–Bukowski rör det sig exakt om en sådan affärssituation där Bukowskis i princip både har möjlighet och skyldighet att uppfylla kunden Sinebrychoffs önskemål.

I brevväxlingen med Bukowskis finns det två belägg där uppmaningar realiseras som påståendesatser med modala hjälpverb som anger stark förpliktelse. I båda fallen rör det sig om icke-agentiva verb, vilket gör att mottagaren inte kan förväntas kontrollera processen: *Ni måste då vara fullt övefvertygad om att jag på bästa vis vill främja Edra intressen* (19011207_CUP_PS); *Ni måste likväl lofva mig att hålla mig i minne* (19011219_PS_CUP). Därigenom handlar det inte om egentliga uppmaningar utan snarast om önskningsar. Uppmaningar realiseras med andra ord sällan som påståenden med deontiska hjälpverb i brevväxlingen med Bukowskis.

Däremot realiseras uppmaningarna i nästan hälften av beläggen med hjälp av subjektiva och objektiva modalitetsmetaforer. Såsom beskrevs i teoriavsnittet realiseras uppmaningen då i en underordnad sats medan modalitetsmarkören finns i en överordnad sats som uttrycker en verbal eller mental process. Det är emellertid projektionen i den underordnade satsen som är uppe till diskussion. Såsom Halliday och Matthiessen (2004:613–614) visat ställs *tag questions* i engelskan på den underordnade satsen och inte på den överordnade: *I think it’s going to rain, isn’t it?* Även om motsvarande tag-frågor inte direkt går att ställa

8 Citatet i översättning: ”en affärs- eller servicesituation där mottagaren inte bara har möjlighet, utan också skyldighet att tillfredsställa den önskan kunden uttryckt, om denna önskan är legitim och förenlig med interaktionen för övrigt.”

i svenskan, kan man se att förslaget i exempel 7 gäller den underordnade satsen. Motsvarigheten till en tag-fråga ställs på den underordnade satsen: *Jag hoppas att ni låter emballera pastellerna väl, visst gör ni väl det?*

- 7) Men hoppas jag att Ni där låter emballera pastellerna väl samt ger på ångbåten sådan[a] instruktioner att desamma icke skadas af stötar och väta. (19031115_PS_BK)

I breven kombineras de subjektiva modalitetsmarkörerna dock inte alltid med underordnade satser. I stället följs de ofta av objekt med infinitiver (ex. 8). I SFG ses kravet i en sådan situation som mindre direkt eftersom mottagaren inte framställs som första deltagare i den process som realiserar uppmaningen (*inropa*), utan som andra deltagare till verbet *be* (se Hamberg 2015:231). SAG 4 (1999:729–730) gör emellertid ingen skillnad på om matrissatsen följs av en bisats eller infinitivfras. Jag ansluter mig till SAG i denna fråga och ser ingen skillnad mellan konstruktionerna. Man kan notera att en motsvarighet till tag-fråga inte heller i detta fall gäller den överordnade satsen utan infinitivfrasen: *Jag ber Eder inropa Nr 150, visst gör ni väl det?*

- 8) Emottagit Eder julauktionskatalog och ber jag Eder för min räkning inropa N^o150 de 4 borgmästarna i Amsterdam (såvida de äro framställda i en gravyr) och N° 404 kopp m. fat och lock. (19031212_PS_BK, Sinebrychoffs understrykning)

I exempel 7 och 8 framställs uppmaningarna som projektioner till mentala eller verbala verb. Både den underordnade satsen i exempel 7 och infinitivfrasen i exempel 8 föregås av satser där uppmaningarna modifieras (*hoppas jag* och *ber jag*). De överordnade satserna fungerar som subjektiva modalitetsmetaforer. De anger dels vem som ställer kravet, dels modalitetsgraden. Verben *hoppas* och *ber* anger låg grad av förpliktelse. I Sinebrychoffs brev till Bukowskis är *be* det vanligaste verbet, men även *anhålla*, *hoppas* och *önska* förekommer. I några belägg har den subjektiva modalitetsmetaforen inte formen av en

verbal process. I stället ingår substantivfraser: *Nu vore min anhänglan min fråga*. Också substantivfraserna anger att det rör sig om vädjanden. Sinebrychoff håller sig med andra ord genomgående till en låg grad av förpliktelse. Såsom i exempel 7 och 8 innehåller de underordnade satserna och infinitivfraserna vanligen inte några uttryck för modalitet. I några belägg påträffas dock *ville* eller *kunde* i den underordnade satsen, vilket bidrar till ett artigare tonfall: [...] *anhåller att Ni godhetsfullt ville tillställa mig en fotografi af Bredaporträttet och andra förstklassiga bilder* (19011111_PS_CUP, Sinebrychoffs understrykning). För Sinebrychoff är subjektiva modalitetsmetaforer det vanligaste sättet att framställa krav till Bukowskis. Därigenom framstår han tydligt som kravställare och genom valet av verb kan han visa sin artighet. Eftersom de underordnade satserna och fraserna vanligen saknar uttryck för modalitet är uppmaningarna relativt direkta. Att Sinebrychoff framstår som så direkt kan antas hänga ihop med konstruktion *jag ber* + underordnad sats/infinitivfras. Den konstruktionen benämns ibland *performativ* (se Leech 1983:181–182, Blum-Kulka 1987:134, Kerbrat-Orcchioni 2001:48) och utmärks av att den tydligt anger vilken språkhandling det är fråga om. Uppdraget Sinebrychoff ger kan alltså inte missförstås.

De tre belägg på uppmaningar som påträffas i direktör Palms brev till Sinebrychoff ser däremot annorlunda ut. I ett av beläggen använder han subjektiv modalitetsmetafor (ex. 9), i de andra objektiva (ex.10).

- 9) Jag vore Eder tacksam, om Ni snarast skulle vilja lämna mig svar, om Ni är spekulant å dessa målningar. (19031106_CUP_PS)
- 10) Bäst vore, om Ni själf kunde närvara vid denna försäljning, som kommer att erbjuda ovanligt mycket af intresse. (19011125_CUP_PS)

I alla tre beläggen ingår konjunktionen *vore* i den överordnade satsen, vilket får förslagen att framstå som hypotetiska. I ingen av de överordnade satserna framstår Palm som kravställare. I den subjektiva modalitetsmetaforen *jag vore Eder tacksam* framstår han snarast som mottagare av en ynnest, medan de objektiva modalitetsmetaforerna får

uppmaningarna att framstå som ur allmän synpunkt det bästa sättet att handla. I de underordnade satserna ingår uttryck för villighetsmodalitet *skulle vilja* och svag förpliktelse *kunde*. Kraven i både exempel 9 och 10 framställs alltså artigt och försiktigt, även om man i exempel 9 kan lägga märke till adverbialet *snarast* som anger hur angelägen Palm är om att Sinebrychoff ska göra som han ber. Palms roll som representant för konsthandeln Bukowski som ska betjäna sina kunder kommer tydligt fram i hans sätt att realisera sina uppmaningar till Sinebrychoff.

I de realiseringar av uppmaningar som hittills diskuterats framgår det alltid tydligt att det är mottagaren som förväntas handla. Även om mottagaren inte realiseras som subjekt vid imperativer eller infinitivfraser av typen *jag ber Eder inropa* framstår hen tydligt som det semantiska subjektet till den handling sändaren vill få utförd. I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Bukowskis kan man konstatera att kraven i ungefär tvåtredjedelar av beläggen realiseras så att mottagaren framställs som subjekt. Så är emellertid inte fallet i resten av de enheter jag tolkat som uppmaningar i brevväxlingen. Ibland realiseras uppmaningarna på en lägre syntaktisk nivå i form av nominalfraser. Ibland framträder de på ett indirekt sätt i satser där mottagaren inte är subjekt.

När kraven realiseras i nominalfraser är verbet som dessa fungerar som deltagare till vanligen neutralt, såsom verbet *öfverlämna* i exempel 11. Ett vanligt verb i detta sammanhang är *emotse* (se ex. 12).

- 11) Hvad porträttet angår, så antar jag att det passar i min samling [...], men öfverlämnar afgörandet helt och hållet åt Eder (19011018_PS_CUP)
- 12) Emotser med tacksamhet Edra benägna underrättelser [uppgifter om vem som målat en tavla och uppskattning om pris på den] (19000912_PS_BK)

Samtidigt som verbet inte uttrycker någon som helst förpliktelse framstår kraven som entydiga. Såsom Hellberg (2002:84–86) konstaterat kan ogarderade påståenden leda till en auktoritativ stil där inga invändningar är möjliga. Dessutom ingår inte nominaliseringarna i satsens

moduselement, utan framställs som givna fakta som inte är förhandlingsbara (jfr Hamberg 2015:213). Mottagaren anges som ansvarig för att kravet uppfylls i form av en bestämning (*Edra* i ex. 12) till nominaliseringen eller som omständighet (*åt Eder* i ex. 11). Trots de artiga fraserna i exempel 12, *med tacksamhet* och *benägna*, framställs kravet som absolut. Nominalfrasernas definitiva betydelse visar att Sinebrychoff inte förväntar sig annat än att uppmaningen följs.

Uppmaningar kan också realiserars på ett sådant sätt att mottagaren inte alls nämns. Att det rör sig om en uppmaning riktad till mottagaren kan man endast sluta sig till utifrån kontexten. Så är fallet när Sinebrychoff i ett brev meddelar att han *beslutat sig för att inropa* vissa föremål (18.10.1901) eller i exempel 13 uppger vad han önskar.

- 13) Af porslinerna önskade jag få följande numror och ser icke så noga priset äfven om de stiga högre: N° 90 fat [...] (19000912_PS_BK, Sinebrychoffs understrykning)

Satser där sändaren står som subjekt kunde i princip tolkas som ren information även om preteritumformen *önskade* antyder att det kan vara fråga om något annat. Som Halliday och Matthiesen (2004:148) påpekat kan satser med modala uttryck ofta bli tvetydiga så att de kan tolkas antingen som en proposition eller ett förslag. Av sammanhanget är det dock klart att Sinebrychoffs önskan i exempel 13 ska tolkas som en uppmaning riktad till Bukowskis konsthandel. Detta blir särskilt tydligt genom att han listar specifika föremål ur auktionskatalogen. Såsom ovan konstaterats kan en önskan som framställs till någon som kan uppfylla den uppfattas som en befallning (se Kerbrat-Orcchioni 2001:44)

Indirekta uppmaningar kan också realiserars som frågor. I ett av breven till Lindqvist uttrycks flera uppmaningar i form av frågor:

- 14) För det andra ville jag fråga hvad Ni kunnat uträtta hos Hammer? Börja inte miniatyrerna snart och lossa? Är det rakt omöjligt att få välja ut ett antal bland dem? Och för det tredje, har jag då als icke något hopp om att få tag uti någon Roslin??? (19011004_PS_SL)

Den första frågan är indirekt och kunde ses som rent informations-sökande. Av sammanhanget framgår dock att Lindqvist de facto uppmanas uträtta en hel del. I de direkta frågorna står inte Lindqvist som subjekt även om det indirekt handlar om att hon borde se till att miniatyrerna lossnar och att Sinebrychoff får en Roslin. Man kan också notera ett mått av otålighet i frågorna: *inte snart, rakt omöjligt* och *als icke något hopp* antyder irritation. Formuleringarna tyder på att Sinebrychoff framfört samma önskemål tidigare. I ett brev från den 5 augusti 1901 ber han Lindqvist se till att han får de mästare han önskar. I det sammanhanget nämner han också Roslin.

Att ett indirekt sätt att realisera uppmaningar är möjligt i brevväxlingen med Bukowskis handlar om den strikta rollfördelningen mellan Sinebrychoff och konsthandeln: han är köparen och de är försäljarna som ska betjäna honom. I egenskap av kund kan han förvänta sig att hans order följs. Detta gör att de framstår tydligt också i sammanhang där ingen direkt uppmaning riktas till mottagaren. De indirekt realiserade uppmaningarna kan emellertid, precis som användningen av låg förpliktelsemodalitet, bidra till att tonfallet är artigt och uppmaningen inte kan uppfattas som ansiktshotande av mottagaren.

Erbjudanden

I brevväxlingen mellan Bukowskis konsthandel och Sinebrychoff är det som väntat i huvudsak konsthandeln som kommer med erbjudanden. Det som erbjuds är något oftare tjänster (10) än föremål (8). Den som står för erbjudandet är vanligen skribenten i form av ett uttalat *jag* såsom i exempel 15, men kan i några fall döljas genom passivering såsom i exempel 16. Det finns också några belägg där skribenten fungerar som förmedlare av ett erbjudande en tredje part står för. I exempel 17 rör det sig till och med om två förmedlare: Palm som förmedlar Lindqvists hälsning som i sin tur innehåller fru Hammers erbjudande.

- 15) Om några dagar skall jag sända Eder en del afbildningar af nyss omnämnda föremål. (1901108_CUP_PS)
- 16) Om så önskas kan katalog med utsatta priser sändas så kan Herrskapet själfva dömma [sic]. (19001001_SL_PS)
- 17) Fröken Lindqvist hälsar, att hon talat vid fru Hammer, som lofvat meddela, då hon är villig följa henne ut till villan i Djurgården, som f.n. står obebodd. (1901125_CUP_PS)

Till skillnad från uppmaningarna uttrycks erbjudandena vanligen som modusmetaforer med kongruent modalitet där erbjudandet realiseras av subjektet och finitet i fria påståendesatser. Såsom i exempel 15 är finitet i de flesta beläggen *skall*, som anger en hög grad av villighet hos sändaren (se Holmberg & Karlsson 2006:65). Mer försiktiga erbjudanden kombineras i materialet med villkorssatser såsom i exempel 16. I sådana fall anger finitet i den överordnade satsen också en lägre grad av villighet i form av det modala hjälpverbet *kan*. När det inte är skribenten själv som står för erbjudandet ges det i inbäddade satser. I exempel 17 är erbjudandet *hon är villig följa* djupt inbäddad i satskomplexet medan de olika överordnade satserna anger de källor som förmedlat det. Man kan också notera verbet *lova* som visar hur det inbäddade erbjudandet ska tolkas. [*F*]ru Hammer, som lofvat kan ses som en interpersonell grammatisk metafor, som anger att den efterföljande projektionen ska tolkas som ett löfte. Vidare ingår adjektivet *villig* i erbjudandet. Olika grader av villighet kopplas som nämnts ofta till erbjudanden (se Halliday & Matthiessen 2004:147). Hjälpverbet *vill* betecknar medelhög grad av villighet på Holmbergs och Karlssons skala (2006:65). I breven från Bukowskis finner man alltså alla grader av villighetsmodalitet men oftast handlar det om hög grad.

Även om erbjudandena från Bukowskis vanligen realiseras som modusmetaforer med hög grad av villighet kan man finna belägg där erbjudandena realiseras på väldigt annorlunda sätt. Det rör sig om några erbjudanden som följer tätt på varandra kring månadsskiftet oktober–november 1903. Det första erbjudandet är ytterst implicit.

Det finns ingenting annat än situationskontexten som gör att man inser att det rör sig om ett erbjudande.

- 18) Herr Hammer har nu lämnat mig till försäljning Wertmüllers porträtt af G. Washington. (19031021_CUP_PS)

Den återgivna satsen följs av en beskrivning av tavlan och angivelse av priset. Dessutom meddelar Palm att han bifogar en avbildning av porträttet. Att det rör sig om ett erbjudande ser man emellertid av Sinebrychoffs svar skrivet tre dagar senare (24.10.1903). I det tackar han två gånger för anbudet (se bl.a. ex. 3) samtidigt som han avböjer. Att indirekta erbjudanden är möjliga har att göra med situationskontexten och förhållandet mellan skribenterna. Precis som Sinebrychoff kan ställa implicita krav på konsthandeln kan Palm komma med implicita erbjudanden genom att deras roller som köpare och säljare är klara. I sitt följande brev (6.11.1903) kommer Palm med ett nytt erbjudande. Detta erbjudande har i första hand formen av ett meddelande om att han sänt iväg fotografier av några tavlor. Att det rör sig om ett anbud framgår av den bundna⁹ satsen, där verbet *erbjuda* gör det klart vad det rör sig om.

- 19) Härmed öfversänder jag tre fotografier af tre Lundbergs pasteller, hvilka jag erbjuder Eder till inköp. (19031106_CUP_PS)

Att erbjuda tavlor till försäljning är uppenbart känsligare än att erbjuda tjänster eller auktionskataloger. För realiseringen av de senare verkar modusmetaforer med olika grader av villighetsmodalitet fungera väl, medan erbjudanden av tavlor ofta görs mer implicit eller som i exempel 19 i en bunden sats. När erbjudandet görs i en bunden sats är det inte direkt uppe till diskussion utan satskomplexets huvudbudskap finns i den överordnade satsen.

9 Inom SFG räknas icke-nödvändiga relativsatsor som bundna satsor eftersom de ger tilläggsinformation och inte har som främsta uppgift att närmare identifiera en referent (se Holmberg & Karlsson 2006:121).

Att erbjudanden av tavlor realiseras på andra sätt än erbjudanden av tjänster och mindre föremål som kataloger beror sannolikt på erbjudandets art. Medan erbjudanden av tjänster och kataloger är något sändaren står för och som inte ställer krav på mottagaren, gäller det motsatta vid erbjudanden av konstföremål. I själva verket kan dessa erbjudanden ses som en form av uppmaning. Sändaren kräver både en handling och en stor summa pengar av mottagaren. Att erbjudanden av konstföremål kan ses som maskerade uppmaningar kan sannolikt förklara den avvikande realiseringen av dem jämfört med erbjudandena av tjänster. De ibland indirekta formuleringarna kan ses som en följd av att Bukowskis inte har någon rätt att ställa krav på Sinebrychoff och därför försöker uttala sig så diskret som möjligt.

8.3.2 Brevväxlingen med Sirén

Uppmaningar

Såsom i förhållandet mellan Bukowskis och Sinebrychoff, kan rollerna mellan Sinebrychoff och Osvald Sirén också anses vara tydliga. Det är Siréns uppgift att skaffa fram konst åt Sinebrychoff. Samtidigt är förhållandet mellan dessa två skribenter mindre formellt och mer vänskapligt än mellan Sinebrychoff och personalen på Bukowskis. Man kan tolka det faktum att Sirén står för nästan hälften av uppmaningarna (19 av 45) som ett tecken på att relationen är relativt jämlik. Något som också tyder på att relationen mellan dessa två skribenter är annorlunda än mellan Sinebrychoff och Bukowskis är att en dryg tredjedel (18) av de 45 uppmaningarna uttrycks med uppmaningssatser. Båda parterna kan rikta sig till den andra med en direkt uppmaning.

- 20) [...] försök pruta priset till Kr. 250 :- Det får genast avsendas och be Palm sända räkningen. Bed honom äfven att sända åt mig en fotografi af Bredaporträttet [...] (19020903_PS_OS)
- 21) Vill du besluta dig för detta förmånliga köp, som skulle tillföra din samling en god representant för den italienska porträttkon-

sten från dess goda tid, så skrif till mig så snart som möjligt.
(19O21O13_OS_PS)

Av de två citerade exemplen 20 och 21 ser man att uppmaningssatserna används på ett föga ansiktshotande sätt även i denna korrespondens. I två av Sinebrychoffs uppmaningar är det verbet *försöka*¹⁰ som står i imperativ, vilket gör att kravet blir mindre absolut. Såsom i exempel 20 förekommer också verbet *be* i imperativ i några andra belägg hos Sinebrychoff. Det betyder att den egentliga uppmaningen riktas till en tredje part. Uppmaningssatsen fungerar de facto som en subjektiv modalitetsmetafor, som anger Sirén som källan till de krav som riktas till en tredje part, i exemplet till Palm på Bukowskis. Dessutom använder Sinebrychoff imperativer i uppmaningar som måste uppfattas som positiva av Sirén. Sinebrychoff uppmanar till exempel Sirén att *underrätta* honom om när han behöver pengar (4.7 och 22.10.1902) och att inte glömma att hälsa sin fru (30.8.1902). De tre uppmaningssatser som finns i Siréns brev till Sinebrychoff påminner alla om den i exempel 21. De handlar om att Sirén vill ha svar på erbjudanden han gett Sinebrychoff. Kravet i exempel 21 är inte absolut. Uppmaningssatsen föregås av en bunden sats som anger under vilka villkor uppmaningen gäller. Sinebrychoff ges frihet att välja om han vill följa uppmaningen eller inte, men samtidigt försöker Sirén övertala honom att köpa tavlan.

Såsom Palmer (1986:29–30) påpekat kan uppfattningen att imperativer uttrycker den starkaste, mest bestämda och direkta typen av uppmaningar¹¹ ifrågasättas. Snarare ser han imperativen som den omarkerade realiseringen av en uppmaning såväl formmässigt som semantiskt. Han ger exemplet *Kom in* där imperativen verkar vara det mest neutrala sättet att visa att talaren ställer sig välvilligt till handlingen. Också i SAG 4

10 Det bör påpekas att verbet i uppmaningssatsen i exempel 2 också är *försöka*. Den uppmaningen riktas till Lindqvist i ett sammanhang där Sinebrychoff vänder sig till henne med ett mer personligt tonfall.

11 T.ex. i Blum-Kulkas undersökning (1987) av hur engelsmän och hebréer uppfattar olika realiseringar av uppmaningar ses imperativen som den mest direkta och oartiga formen.

(1999:714, 718, 720) ges exempel på imperativer som snarare fungerar som erbjudanden eller vädjanden än som befallningar. De imperativer som används i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén, men också mellan Sinebrychoff och Bukowskis, är sällan starkt befällande och de handlingar som efterfrågas är inte särskilt ansiktshotande.

Inte heller modusmetaforer med kongruent realiserad modalitet uttrycker direkta befallningar i brevväxlingen med Sirén. Det finns endast fyra belägg där en påståendesats med subjektet *du* i kombination med ett modalt verb realiserar en uppmaning. I två fall rör det sig inte ens om en egentlig uppmaning, åtminstone inte om ett omedelbart krav eftersom det modala hjälp verbet *behöfver* kombineras med *ej* i satsen: *pengarna behöfver du ej sända mig förrän i januari* (19021118_OS_PS). I de andra fallen är uppmaningarna inte heller starkt förpliktande. I ett fall handlar det om verben *bör söka få* (19020704_PS_OS), som liksom imperativen *försök* inte förutsätter att handlingen lyckas. I exempel 22 ger den påståendesats som realiserar uppmaningen Sinebrychoff full frihet att handla som han vill. Satsen är emellertid placerad mitt i ett längre satskomplex, omgiven av satser som låter förstå att Sirén tycker han ska köpa tavlan.

- 22) Det är bra att du blir i tillfälle att se porträttet i fotografi - jag vill hoppas den blir god - sedan må du handla som du tycker - du har i alla fall hört min fullständiga tillit till damen i fråga. (19021031_OS_PS)

Det vanligaste sättet att realisera uppmaningar är, precis som i brevväxlingen med Bukowskis, genom underordnade satser och i någon mån infinitivfraser kombinerade med överordnade satser som realiserar en verbal eller mental process. Däremot har den överordnade satsen inte lika ofta formen av en subjektiv modalitetsmetafor som i brevväxlingen med Bukowskis. Subjektiva modalitetsmetaforer med verbet *be* förekommer oftast såsom i exempel 20 då kravet riktas till en tredje part. I viss mån förekommer sådana dock med verb som *hoppas*, *frågar* och *tror*. Verbet *tror* i exempel 23 anger sannolikhet.

- 23) Då arbeten af honom rätt sällan förekomma i handeln, tror jag du gjorde klokt i att köpa detta synnerligast som priset ej är högre än 265 kr. (19020828_OS_PS)

Precis som Helgesson (2011:137) konstaterat i sin studie om platsannonser kan man alltså här se att vaga uppmaningar, snarast rekommendationer, kan kombineras med uttryck för sannolikhet i stället för förpliktelse. I exemplet ingår dessutom preteritumformen *gjorde* som också bidrar till att uppmaningen upplevs som en artig rekommendation. I breven mellan Sinebrychoff och Sirén är det objektiva modalitetsmetaforer som är vanligast. Det rör sig ofta om varianter av *det vore bra/bäst/säkrast*. Att kravställaren inte uttrycks explicit i exempel 24 gör att besöket hos porträttägaren snarare kan uppfattas som ett under omständigheterna vettigt sätt att agera än som en regelrätt uppmaning.

- 24) Bra vore om du skulle hinna sticka dig in till henne [Bergmansson, ägare till de Geer-porträtt]. (19020903_PS_OS)

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén är det också vanligt att uppmaningarna realiserar indirekt. Påståendesatser där subjektet är *jag* och finitet *kan, må, skulle* (kombinerat med *gärna* eller *bra gärna*) och *vill* realiserar ofta en önskan hos skribenten medan mottagaren inte nämns. Ändå är det mottagaren som förväntas handla.

- 25) Af Palms porträtt kan jag endast ytterligare rekommendera den engelska sångerskan af Breda. (19020829_OS_PS)
- 26) Du får nu icke på något sätt bli ledsen, men med portr. af Pietro Longhi kan jag ej förlika mig och skulle jag därför bra gärna vilja blifva af med det, såsom du för resten äfven utlofvat. (19021227_PS_OS)

I exempel 25 anger verbet *rekommendera* att påståendet ska uppfattas som en indirekt uppmaning till Sinebrychoff att köpa porträttet. Inte heller i belägget ur Sinebrychoffs brev (ex. 26) nämns Sirén i den överordnade satsen *skulle jag därför bra gärna vilja blifva af med*. Ändå är

det klart att det är Sirén som borde se till att han blir av med porträttet, vilket också framgår av den bundna sats som följer.

Det som utmärker kraven Sinebrychoff och Sirén riktar till varandra är att de sällan är absoluta utan den andra ges frihet att välja. Främst handlar det om önskingar och rekommendationer som de hoppas att den andra ska handla enligt. Att mottagaren ges frihet att välja ser Svennevig (1999:39) som en av tre faktorer som påverkar ett yttrandes artighet (se även Leech 1983:123). De andra är språkhandlingens art och relationen mellan parterna i fråga om auktoritet och social distans. I förhållandet mellan Sinebrychoff och Sirén kommer uppmaningarna att tonas ner av deras nära relation och av den frihet de ger varandra.

Erbjudanden

Vid analysen av erbjudandena i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén måste man hålla i minnet att det är Siréns uppdrag att komma med anbud på tavlor. I brevväxlingen är det alltså huvudsakligen Sirén som kommer med erbjudanden som främst gäller tavlor, men även i viss mån tjänster. Också Sinebrychoff står för några av erbjudandena i korrespondensen (8 av 25). I de fallen rör det sig vanligen om pengar eller att han ska kontakta olika försäljare Sirén förmedlat. Eftersom erbjudanden kan ses som förväntade språkhandlingar i denna korrespondens realiserar de vanligen relativt direkt. I största delen av beläggen realiserar erbjudandena genom moduselementen, subjekt och finit, i fria satser. Den vanligaste modalitetsmarkören är precis som i korrespondensen till Bukowskis *skall*.

- 27) Jag skall ytterligare meddela mig med Mecchi och be honom genast expediera det till Piehl & Fehling i Lübeck f.v.b.
(19O212O4_OS_PS)

Ibland är de erbjudanden Sirén kommer med beroende av Sinebrychoffs handlande. Detta sker genom att erbjudandet kopplas till en villkorssats.

- 28) Om du sänder mig fotografien, skall jag söka få reda på mannen gm någon person i Holland. (19030104_OS_PS)

När Sirén kommer med erbjudanden om nya tavlor kan han explicit meddela att han har något att *erbjudas* eller kan komma med ett *anbud*. Ibland är det däremot svårare att avgöra vad som gör en formulering till ett erbjudande. I exempel 29 menar jag att Sirén två gånger erbjuder Sinebrychoff porträttet av Pietro Longhi trots att modalitetsmarkörer saknas i det första erbjudandet.

- 29) Med tanke på dig ropade jag emellertid in där [auktion i Florentz] ett porträtt, utan tvifvel måladt af den bekanta venetianske genremålaren från 1700talet Pietro Longhi (1702-62). [...] Jag har låtit afsända det till dig för att du skall få se, om du vill öfvertaga det för 500frs (omkr. 350 kronor) [...] (19021118_OS_PS, Siréns understrykningar)

Att Sirén ropat in porträttet med tanke på Sinebrychoff kan endast innebära att han menar att Sinebrychoff borde köpa porträttet. I det senare satskomplexet uttrycks däremot erbjudandet tydligare i den inbäddade satsen *om du vill öfvertaga [...]*. Att erbjudandet ges i en inbäddad sats som ingår i en bunden sats gör emellertid att det inte direkt är förhandlingsbart utan snarast informerar om varför porträttet är på väg. Att Sirén fattar egna beslut och bara meddelar att porträttet är på väg kan troligen förklaras med den auktoritet han har som konstvetare och hans uppgift att skaffa fram konst åt Sinebrychoff. Ändå rör det sig om ett förslag eller erbjudande från Siréns sida. När porträttet väl kommit fram till Sinebrychoff vill han nämligen inte alls ha det (se ex. 26).

8.3.3 Brevväxlingen med Durling

Uppmaningarna och erbjudandena mellan Sinebrychoff och Axel Durling skiljer sig i hög grad från de andra. En orsak är sannolikt att de inte har klara roller som köpare och säljare eller förmedlare av konst, såsom

Sirén och personalen vid Bukowskis har i förhållande till Sinebrychoff. En annan sak som gör att denna brevväxling skiljer sig från de andra är att den i stort sett handlar om två konstföremål, medan det i de andra brevkedjorna förhandlas om flera olika föremål och många olika affärer ros i land. Under nästan ett halvt års tid året 1899 förhandlar Sinebrychoff och Durling om den så kallade Gyllenståhlska silverkannan, som Durling vill att Sinebrychoff ska överlåta åt honom, och om en tavla av Lorenz Pasch, *Flöjtblåsande gosse*, som Sinebrychoff är angelägen om att få köpa. Durling erbjuder sig också skaffa Sinebrychoff en annan silverkanna i utbyte mot den Gyllenståhlska. Vid sidan av dessa förhandlingar köper Sinebrychoff en del andra tavlor av Durling, men i huvudsak handlar breven om silverkannan, utbyteskannan och *Flöjtblåsaren*, som de vanligen kallar tavlan.

Det annorlunda förhandlingsläget gör att en analys av uppmanings-satser, modusmetaforer och modalitetsmetaforer i ännu lägre grad än i de andra brevväxlingarna räcker för att beskriva hur uppmaningarna och erbjudandena realiserar. Ofta räcker det inte att se på endast en mening utan ett krav kan träda fram i flera på varandra följande meningar. Detsamma har Kangasharju (1991:96) noterat då hon studerat muntliga förhandlingar. Till anhållan och förslag kopplas ofta mer eller mindre relevanta motiveringar och kommentarer, vilket gör det svårt att säga exakt var ett förslag börjar och slutar (jfr även Holzinger 2004:198–199). Vidare kan man notera att de två språkhandlingarna uppmaning och erbjudande ofta kopplas till varandra i samma satskomplex i breven mellan Durling och Sinebrychoff. En viktig aspekt av analysen har därför varit att se på vad som hävdas i överordnade satser och vad som framställs i underordnade. Jag börjar med att se på uppmaningarna och erbjudandena i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling utifrån samma perspektiv som i de andra brevkedjorna, men utvidgar därefter analysen så att även andra språkresurser beaktas.

Till vänster: *Flöjtblåsande gosse* av Lorens Pasch den äldre (1702-1766). Olja på duk.

Till höger: Silverkanna, delvis förgylld, av Gudmund Falk, Eksjö (1675-1694). På locket är major Gabriel Gyllenståhls och hans maka Maria Margareta Fahrenhielms alliansvapen samt årtalet 1678 ingraverat.

Uppmaningar

De 23 breven mellan Sinebrychoff och Durling innehåller 46 enheter som jag tolkat som uppmaningar. Av dessa står Durling för 27 och Sinebrychoff för 19. Det mest utmärkande för dessa uppmaningar är att de i hög grad är indirekta. Endast i 16 av de 46 uppmaningarna anges det direkt att det är mottagaren som ansvarar för att handlingen utförs. Det här innebär att kongruenta uppmaningssatser inte förekommer annat än i ett telegram från Sinebrychoff till Durling (13.9.1899): *Sänd Josua Reynolds*. Det innebär också att enkla modusmetaforer med mottagaren som subjekt och kongruent modalitet inte förekommer. Uppmaningar kan visserligen framställas i fria satser genom användning av modala hjälpverb, men det är aldrig mottagaren som realiseras som subjekt. I stället är de formulerade så att skribenten eller något föremål står som subjekt.

- 30) Men, då jag aldeles glömt utseendet [på en eventuell utbyteskanna], måste jag be om fotografier af kanna och lock, jämte uppgift på dimension och vikt. (1899O9O7_PS_AD)
- 31) I en blifvande liquid, om affär blir af beträffande "flöjtblåsaren", bör Gyllenståhlska kannan ingå för cirka 1,100 kronor. (1899O828_AD_PS)

I exempel 30 är subjektet *jag*, vilket gör att Durling endast indirekt uppmanas skaffa fram fotografier av kannan. Tonfallet i exemplet är artigt genom att det starkt förpliktande modala verbet *måste* kombineras med *be* som i sin tur anger låg förpliktelse. I exempel 31 ingår ett modalt hjälpverb som anger stark förpliktelse, men eftersom kannan står som subjekt riktas kravet inte direkt till någon. Det som stipuleras är närmast allmänna principer för affären. I exemplet ser man också hur de två affärerna kopplas till varandra. Den bundna satsen *om affär blir af beträffande "flöjtblåsaren"* betonar att affären med tavlan ingalunda är fastslagen trots att Durling i den överordnade satsen stipulerar betalningsvillkoren där kravet på kannan ingår.

Ibland kan uppmaningarna realiseras så att det inte är helt enkelt att se att det rör sig om en uppmaning. Så är fallet i exempel 32 där Sinebrychoff för första gången ber att få köpa tavlan Flöjtblåsaren. I meningen innan har han konstaterat att han inte är intresserad av en holländsk genrebild som Durling erbjudit honom och därförinnan har han diskuterat priset på olika tavlor de förhandlar om. I det sammanhanget är det uppenbart att satsen i exempel 32 realiserar en begäran om att få köpa tavlan. Det modala hjälp verbet *skulle* anger låg sannolikhet, vilket emellertid gör att satsen också kunde uppfattas som ett hypotetiskt påstående.

- 32) Eder "flöjtspelare" däremot skulle jag hafva godt öga till. (1899O713_PS_AD)

Durling reagerar inte alls på Sinebrychoffs försiktiga begäran i sina brev från den 22 juli och den 17 augusti. Att formuleringen i exemplet

var tänkt som en uppmaning att sälja tavlan framgår dock när Sinebrychoff den 23 augusti på nytt framställer sin begäran, nu i direktare ordalag: *Huru blir det med Eder "flöjtblåsare"? Jag är äfven i saknad af svar på min fråga om Ni icke vill afstå honom åt mig hit till Finland.* Bristen på respons har alltså tvingat Sinebrychoff att omformulera och förtydliga sin begäran så att Durling nu står som subjekt i den inbäddade sats där begäran realiseras.

Som i de andra brevkedjorna kan uppmaningarna i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling realiseras i modusmetaforer där kravet framställs i underordnade satser som är kopplade till subjektiva modalitetsmetaforer i överordnade satser. Man finner belägg där underordnade satser som realiserar uppmaningar kombineras med subjektiva modalitetsmetaforer där verben *anhåller*, *ber*, *utber* och *önskar* förekommer. I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling kan man emellertid lägga märke till att matrissatsen ibland kan skärpa uppmaningen som uttrycks i den underordnade satsen och inte alltid artigt håller sig till låg förpliktelse som i de andra brevväxlingarna. I exempel 33 kan man notera att modalitetsmetaforen *det blir mig bäst* verkar starkt förpliktande och skärper kravet i den underordnade satsen.

- 33) Derför blir det mig bäst, att Ni gifver mig ett reelt anbud å taflan. (1899O828_AD_PS, Durlings understrykning)

Till skillnad från den objektiva modalitetsmarkören *det vore bäst* som diskuterats i samband med brevväxlingen mellan Sirén och Sinebrychoff saknar modalitetsmetaforen i exemplet konjunktionen som gör förslaget mer hypotetiskt. Genom att källan till åsikten explicit anges blir det klart att Durling förväntar sig att Sinebrychoff handlar enligt hans order.

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling används subjektiva modalitetsmarkörer dessutom i flera belägg (7) med underordnade satser där mottagaren inte står som subjekt. Satskomplexet kan uttrycka ett krav som inte direkt är en uppmaning riktad till motta-

garen. Så är fallet i exempel 34 där Sinebrychoff *meddelar* hur han vill att byteskannan ska se ut.

- 34) Till vägledning får jag i sådant afseende meddela att den kanna jag tillbyter mig inte får vara af nyare datum utan minst lika gammal som Gyllenståhlska kannan och vara försedd med känt adligt vapen samt rika orneringar i drivet arbete hvarjämte dess historia bör vara känd, åtminstone hvem den ursprungligen tillhört. (18990807_PS_AD)

Genom att verbet *meddela* saknar deontisk betydelse framstår kravet som odiskutabelt. Då den underordnade satsen dessutom innehåller uttryck för stark respektive mellanstark förpliktelse *inte får* och *bör* framställs kravet som absolut och icke förhandlingsbart. Däremot uttrycks endast indirekt en uppmaning till Durling att skaffa fram en sådan kanna.

Det är emellertid inte endast användningen av subjektiva modalitetsmetaforer som ser annorlunda ut i brevkedjan mellan Durling och Sinebrychoff än i de andra brevkedjorna. Den mest iögonfallande skillnaden är att uppmaningarna i flera belägg realiserar i bundna satser. Dessa satser anger oftast villkor, men kan också ange orsaken till det som anges i den överordnade satsen. I exemplen 35 och 36 ser man hur uppmaningar realiserade i bundna satser kopplas till svar på den andras önskemål. I exempel 35 tar Sinebrychoff ställning till Durlings begäran att få ta över den Gyllenståhlska kannan. Kravet på en vackrare och värdefullare kanna realiserar alltså som ett villkor för att byteshandeln ska bli av och är därför i sig inte uppe till diskussion.

- 35) Jag vill därmed dock icke helt och hållet afböja möjligheten för Eder att bekomma densamma, det beror helt och hållet uppå om Ni istället kan erbjuda mig en i mitt tycke vackrare och värdefullare kanna. (18990713_PS_AD)

I Durlings svar är det tvärtom överlåtelsen av den Gyllenståhlska kannan som realiserar i en bunden sats medan den överordnade satsen handlar

om att han accepterar Sinebrychoffs anbud på två tavlor. I den bundna satsen antyder Durling att Sinebrychoff redan gått med på utbytet. Utbytet realiseras alltså som ett faktum som inte längre är uppe till diskussion.¹²

- 36) Jag gör detta medgifvande [antager ett anbud på två tavlor] så mycket heldre, som Ni å Eder sida gått mig till mötes i fråga om Gyllenståhlska silfverkannan. - (1899O722_AD_PS)

Skribenterna kan alltså göra de egna uppmaningarna mindre förhandlingsbara genom att realisera dem i bundna satser, som kopplas till svar på den andras uppmaningar eller erbjudanden. Också uppmaningar som realiseras som infinitivfraser eller som nominaliseringar kan på ett intrikat sätt bäddas in i satskomplex.

- 37) Såsom jag förut sagt, skulle jag icke under någon omständighet sälja denna tafla, som ligger inom mitt samlarefack, om icke det vore för att bana väg för förvärf af Gyllenståhlska kannan. (1899O910_AD_PS, Durlings understrykningar).

I exemplet uttrycker Durling indirekt sin önskan att få överta kannan i infinitivfrasen *att bana väg för förvärf af Gyllenståhlska kannan*. Formuleringen är abstrakt och inga personer realiseras som deltagare i processen. Denna infinitivfras är därtill inbäddad i en bunden sats som anger villkoren för försäljningen av Flöjtblåsaren. Också i detta satskomplex kan man alltså se att den affär Sinebrychoff är angelägen om realiseras i den fria satsen, medan Durlings eget krav på att få överta den Gyllenståhlska kannan realiseras i en bunden sats.

Exempel 38 visar hur en anhållan realiserad som en nominalisering närapå försvinner i ett längre satskomplex. Satskomplexet finns i det brev som inleder brevkedjan mellan Sinebrychoff och Durling från den 21 juni 1899. I detta satskomplex framställer Durling för första gången sin önskan om att få köpa den Gyllenståhlska kannan.

12 Mot detta protesterar Sinebrychoff livligt i sitt brev från den 7 augusti 1899.

- 38) Jag skulle därför vilja föreslå att, om jag kan erbjuda Eder såsom byte någon dylik kannan, som kan tillfredsställa Edert konstsinne, så kanske Ni icke ställer Eder alldeles afvisande mot mitt lifliga önskningsmål att förvärfva den i Eder ego varande kannan, som för mig har sitt särskilda affektionsvärde?? (1899O621_AD_PS)

I den 48 ord långa meningen framställer Durling försiktigt sitt förslag. Han inleder med ett erbjudande om en byteskanna och framställer först i slutet av meningen i en nominalfras sin önskan att få ta över den Gyllenståhlska kannan. Satskomplexet består av två satser som står i den logiska betydelsereationen anföring. Anföringssatsen *Jag skulle därför vilja föreslå* följs av Durlings förslag som presenteras genom underordning. Anföringssatsen kan ses som en interpersonell grammatisk metafor som anger att de underordnade satserna ska tolkas som ett förslag från Durlings sida (jfr Holmberg & Karlsson 2006:135). Vad är det Durling då föreslår? Jo, att Sinebrychoff inte ska ställa sig alldeles avvisande till hans önskemål. Detta är egentligen det enda förhandlingsbara i satskomplexet. Erbjudandet om en byteskanna framställs i en specificerande villkorssats och Durlings eget krav på att få ta över kannan uttrycks genom en grammatisk metafor *mitt lifliga önskningsmål att förvärfva den i Eder ego varande kannan, som för mig har sitt särskilda affektionsvärde*. Det egentliga kravet att han ska få överta den Gyllenståhlska kannan ligger alltså djupt inbäddat i satskomplexet. Durlings försiktiga sätt att framställa förslaget antyds också av modalitetsmarkörerna *skulle*, *kan* och *kanske*, som visar på det hypotetiska i förslaget, medan *vilja* och *önskningsmål* visar att han själv gärna skulle se att affären blir av. Med förstärkande ord som *lifliga (önskningsmål)* och *särskilda (affektionsvärde)* betonar han att affären för honom är angelägen.

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling pågår utdragna förhandlingar om de två föremålen, silverkannan och tavlan *Flöjtblåsande gosse*. Ingendera vill egentligen avstå från det föremål som den andra vill ha. Ingendera vill heller framstå som den som lättast ger efter. Denna förhandlingssituation skiljer sig mycket från dem man ser i brevväxlingarna med Bukowskis och Sirén, där konsthandeln

och Siréns intressen ofta sammanfaller med Sinebrychoffs. Det är sannolikt denna skillnad i förhandlingssituationen som förklarar varför uppmaningarna i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling så ofta realiserar indirekt och djupt inbäddade i satskomplex samtidigt som tonfallet är skarpare.

Erbjudanden

Erbjudandena i korrespondensen mellan Sinebrychoff och Durling handlar i huvudsak om konstföremål. Det är Durling som står för merparten av erbjudandena (16), men också Sinebrychoff kommer med erbjudanden (8) om framför allt pengar samt även i några belägg om fotografier och anteckningar gällande den Gyllenståhlska kannan. När en affär rots i land utmärks Sinebrychoffs erbjudanden av att de realiserar som modusmetaforer med stark villighet *skall prompt insända likvid* (18990807_PS_AD) eller utan modalitetsmarkörer *Priset för taflan [...] har jag härmed äran öfverstyra* (18991212_PS_AD). Så länge affären fortfarande är öppen är han däremot mån om att inte framstå som för angelägen. Sådana erbjudanden realiserar på en lägre syntaktisk nivå i form av underordnade satsar eller infinitivfraser. Den överordnade satsen anger vanligen, såsom i exempel 39, att beslutet att komma med erbjudandet inte varit självklart utan tvärtom krävt noggrant övervägande. Han kan emellertid också betona att hans erbjudande inte är förhandlingsbart såsom i exempel 40, där man kan notera att ordet *högst* är understruket.

- 39) Därför tillåter jag mig, efter att hafva mycket funderat på saken, att erbjuda Eder tvåtusen kronor för Edra båda ovannämnda taflor tillsammans. (18990713_PS_AD)
- 40) För "flöjtblåsaren" af L. Pasch d.ä. är jag villig att betala högst Ettusen femhundra kronor. (18990831_PS_AD, Sinebrychoffs understrykning)

Också bland Durlings erbjudanden kan man urskilja dels mer direkta erbjudanden där han lovar skaffa fram en byteskanna eller ombestyrta något i samband med en avslutad affär, dels mer indirekta erbjudanden om tavlor där han inte vill framstå som alltför angelägen. Exempel 41 och 42 visar belägg på den mer direkta typen.

- 41) Skulle Ni vilja se denna, af fröken Sundborg salubjudna kanna??
(1899O91O_AD_PS)
- 42) Jag sätter mig nu i förbindelse med min "landtbo" för att få hit den förut omskrifna silfverkannen. (18991O16_AD_PS)

I båda fallen rör det som om modusmetaforer. I exempel 41 realiseras erbjudandet som en artig fråga genom användningen av de modala hjälpverben *skulle* och *vilja*. Eftersom subjektet inte är *jag* och verbet inte anger en handling sändaren ska utföra är erbjudandet inte direkt. Formuleringen kan emellertid ses som ett konventionaliserat sätt att realisera ett erbjudande där sändaren uppfyller mottagarens önskan. I exempel 42 finns inga modalitetsmarkörer. Utifrån situationskontexten att Sinebrychoff med fru är på väg till Stockholm och ska besöka Durling kan satsen emellertid tolkas som ett erbjudande om att skaffa fram en byteskanna.

När Durling erbjuder tavlor till försäljning försöker han vanligen få det att låta som om han egentligen inte är speciellt angelägen om att sälja. Hans erbjudanden utmärks ofta av markörer för låg sannolikhet såsom *möjligen*, *eventuellt*, *kunde vara hägad* eller markörer för en obestämd grad av villighet då han i ett par brev konstaterar att han *heldre vill* se Flöjtblåsaren i Sinebrychoffs samling än i någon annans. Exempel 43 får illustrera hans sätt att erbjuda tavlor till försäljning.

- 43) Skulle jag vara benägen att ur min nuvarande samling afyttra några nummer, vore det möjligen porträtten af Gustaf III och hans drottning Sofia Magdalena. (18991112_AD_PS)

Erbjudandet kommer efter att han i ett par stycken beskrivit tavlor han förvärvat efter att Sinebrychoff varit på besök. Att det är ett erbu-

dande kan man sluta sig till av att det följs av en noggrann beskrivning av tavlorna och en uppskattning av deras värde till 1 500 kronor. Erbjudandet ges i ett satskomplex där en hypotetisk villkorsats som innehåller en markör för vag villighet (*skulle jag vara benägen*) kombineras med en överordnad sats där en markör för vag sannolikhet (*vore det möjligen*) ingår.

I exempel 44 ingår ett indirekt erbjudande om Flöjtblåsaren. I början av oktober har Durling hittat en byteskanna och vill återuppta förhandlingarna som legat nere under några veckor. Påstöten sker i form av en direkt fråga i ett brev daterat den 8 oktober 1899. I denna fråga ingår också det indirekta erbjudandet om Flöjtblåsaren.

- 44) Hvad säger Ni nu om ett eventuelt återupptagande af våra förhandlingar om Gyllenståhlska kannan och i sammanhang dermed äfven om "Flöjtblåsaren"? (18991008_AD_PS)

Framställan är denna gång inte, förutom det modala adverbialet *eventuellt*, inlindad i modalitetsmarkörer så som den första från den 21 juni (se exempel 39). Frasen *Hvad säger Ni nu om* kan uppfattas som aningen familjär, en fras mellan gamla bekanta. De dubbla frågetecknen tyder också på att han vill se Sinebrychoff som en vän, för vilken man kan visa sin iver på icke konventionella sätt. Ändå kan man notera de grammatiska metaforerna *återupptagande* och *förhandlingar* som gör processerna mer abstrakta och gör att herrarna inte blir synliga som deltagare i processen. I första hand gäller återupptagandet av förhandlingarna silverkannan. Precis som i brevet från den 21 juni uttalar Durling inget direkt krav på kannan utan det antyds i nominalfrasen *förhandlingar om Gyllenståhlska kannan*. Ännu längre ner i den syntaktiska hierarkin kommer erbjudandet *i sammanhang dermed äfven om "Flöjtblåsaren"*. Att det rör sig om ett erbjudande kan endast Sinebrychoff och den som följt deras korrespondens inse – förhandlingarna handlar om på vilka villkor Sinebrychoff ska få överta porträttet.

8.4 Avslutande diskussion

I det här kapitlet har jag studerat vilka språkliga resurser som används för att uttrycka uppmaningar och erbjudanden i 89 brev ur Paul Sinebrychoffs brevsamling. I materialet ingår delar av Sinebrychoffs brevväxling med Bukowskis konsthandel, Oswald Sirén och Axel Durling. Syftet har varit dels att studera vilka språkliga resurser som används för att uttrycka uppmaningar och erbjudanden, dels att studera på vilket sätt relationen mellan skribenterna och den sociala kontexten inverkar på realiseringen av språkhandlingarna.

8.4.1 Realiseringen av uppmaningar och erbjudanden i materialet

Materialet uppvisar stor variation i realiseringen av såväl uppmaningar som erbjudanden. Detta kan ses som ett förväntat resultat med tanke på att svenskan inte har en särskild struktur för att uttrycka erbjudanden. Uppmaningssatsen, där verbet står i imperativ, kan också i många sammanhang uppfattas som för direkt (se Holmberg & Karlsson 2006:53). Som direkta realiseringar av uppmaningar räknar jag sådana där det klart framgår att det är mottagaren som ska utföra handlingen om det rör sig om en uppmaning och sändaren om det rör sig om ett erbjudande. Om så inte är fallet är realiseringen indirekt och kräver en viss tolkning för att uppmaningen eller erbjudandet ska uppfattas. Ibland kan en indirekt realisering vara så konventionaliserad att den knappt kräver någon särskild tolkning. Att det rör sig om ett erbjudande är till exempel inte svårt att förstå om någon ställer frågan *Vill du ha en kopp kaffe?* I materialet förekommer såväl direkta som indirekta former för att realisera uppmaningar och erbjudanden. Vilka språkliga resurser som används för att realisera språkhandlingarna uppmaning och erbjudande i de olika delmaterialen framgår av tabellerna 2 och 3.

Tabell 2. Realiseringen av uppmaningar i de olika brevkedjorna

Resurs	PS-BK	BK-PS	PS-OS	OS-PS	PS-AD	AD-PS	Totalt
Imperativ	8		14	4	1		27
Påstående 2:a person	5	1	3	2			11
Subj./obj. modalitetsmarkör	21	3	3	6	4	5	42
Påstående 1:a person	5		3	5	4	10	27
Nominalisering	8		2		1	4	15
Övriga indirekta	5		1	2	9	8	25
Totalt	52	4	26	19	19	27	147

Vanligen ses uppmaningssatsen där verbet står i imperativ som den direktaste realiseringen av uppmaningar (se bl.a. SAG 4:705 och ISK:1560). I materialet kan man notera att uppmaningssatser är vanligast i den brevväxling där förhållandet mellan skribenterna är minst formellt och i stort sett saknas i den brevväxling där förhållandet mellan skribenterna är distanserat. Flest uppmaningssatser finns i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Sirén som har ett informellt förhållande till varandra – bland annat duar de varandra. I deras brevväxling realiseras drygt en tredjedel (18/45) av uppmaningarna som imperativer, medan den enda imperativ som förekommer i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling finns i ett telegram. Också i brevväxlingen till Bukowskis förekommer en del uppmaningssatser framför allt i sammanhang där Sinebrychoff antyder ett förtroligt förhållande till fröken Lindqvist. En annan iakttagelse som kan göras om användningen av uppmaningssatser i materialet är att de inte används för att realisera absoluta befallningar. Ofta ges mottagaren möjlighet att välja om hen vill utföra handlingen (*Vill du besluta dig ... så skriv*) eller så visar sändaren att hen förstår att handlingen kanske inte kommer att lyckas (*försök/gör nu hvad Ni kan*). Vissa uppmaningar realiserade som imperativer kan närmast uppfattas som önskningar (*glöm icke att halsa*) eller som erbjudanden som då Sinebrychoff uppmanar Sirén att underrätta honom när han behöver pengar. Även om uppmanings-

satser huvudsakligen används i sammanhang där det sociala avståndet inte är stort, är de alltså föga ansiktshotande. Också uppmaningssatser som gäller en icke specifik handling i en icke specifik framtid är föga ansiktshotande, och sådana kan Sinebrychoff också rikta till direktör Palm även om deras förhållande för övrigt är rätt så distanserat.

Till direkta realiseringar av uppmaningar kan man också räkna påståendesatser där subjektet står i 2:a person och där finitet är ett deontiskt hjälpverb som uttrycker förpliktelse av olika grad. I SFG ses dessa som modusmetaforer med kongruent modalitet. I brevmaterialen är denna typ av uppmaningar relativt sällsynt. I breven påträffas endast elva belägg – i brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling inte ett enda. Vanligen anger det modala hjälp verbet en låg grad av förpliktelse såsom *får*, *behöfver ej* och *må*. I de två belägg där *måste* förekommer rör det sig om icke-agentiva processer som mottagaren inte kan kontrollera varför uppmaningen snarast måste uppfattas som en önskan. Både det låga antalet belägg och graden av förpliktelse som hjälpverben uttrycker antyder att modusmetaforer med mottagaren som subjekt kan uppfattas som ett relativt direkt sätt att ställa krav på den andra, och därför också kan uppfattas som ansiktshotande (jfr Palmer 1986:29). Att hög grad av förpliktelse inte används då det rör sig om agentiva handlingar kan ses som en strävan efter artiga formuleringar. Faktum är dock att när Sinebrychoff realiserar en uppmaning till Bukowskis i form av en modusmetafor med kongruent modalitet rör det sig om befallningar trots att han använder sig av deontiska verb som uttrycker låg grad av förpliktelse.

Det vanligaste sättet att realisera uppmaningar i materialet är som modusmetaforer med subjektiva och objektiva modalitetsmetaforer. Det innebär att uppmaningen realiseras i en underordnad sats eller en infinitivfras, medan den överordnade satsen innehåller en verbal eller mental process som anger hur den underordnade satsen ska uppfattas. Samtidigt kan sändaren genom val av verb i den överordnade satsen visa artighet mot mottagaren. Beroende på vilken modalitetsmetafor som valts kan man se en variation i direktitet och artighet. Sinebrychoff formulerar vanligen sina uppmaningar till Bukowskis med strukturen

Jag ber att Ni/Jag ber Eder att. Med sådana realiseringar blir det fullständigt klart vilka uppdrag han ger konsthandeln. Även om verbet i den överordnade satsen antyder att det rör sig om en anhållan och inte om hög grad av förpliktelse kan man också i dessa fall, av Sinebrychoffs egna brev, se att det de facto rör sig om order som han förväntar sig att ska följas. Också i brevväxlingen med Durling förekommer liknande strukturer med subjektiva modalitetsmarkörer. I det fallet uttrycker emellertid en överordnad sats med verbet *be* eller *anhålla* verkligen en vädjan. Det jämlika förhållandet mellan Sinebrychoff och Durling gör att ingendera har rätt att förvänta sig att den andra automatiskt handlar som de ber om. I brevväxlingen med Sirén är däremot objektiva modalitetsmarkörer något vanligare, liksom i de få belägg där Palm riktar en uppmaning till Sinebrychoff. Objektiva modalitetsmarkörer av typen *det vore bäst* tenderar att få uppmaningen att framstå som en artig rekommendation snarare än en befallning.

Uppmaningarna blir indirekta när mottagaren inte konstrueras som subjekt för den handling som ska utföras. Så är fallet när Sinebrychoff helt enkelt meddelar vad han önskar sig. I brevväxlingen med Bukowskis kommer emellertid sådana önsksningar att framstå som order. I den situationskontext som råder är det konsthandelns uppgift att uppfylla kundens önsksningar och se till att han får vad han vill ha. I en annan kontext såsom i förhållandet mellan Durling och Sinebrychoff fungerar det inte på samma sätt. När Sinebrychoff realiserar sin önskan om att få köpa tavlan *Flöjtbläsande gosse* genom att uttrycka sin vilja, *Eder "flöjtspelare" däremot skulle jag hafva godt öga till*, reagerar Durling inte. Han har ingen skyldighet att uppfylla Sinebrychoffs önsksningar. Bland påståendesatser med subjektet i första person som kan tolkas som uppmaningar finns också sådana som *jag kan rekommendera [...]; För min personliga del skulle jag våga sända henne likviden*.

I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Bukowskis respektive Durling realiseras uppmaningar ibland som grammatiska metaforer i form av nominaliseringar. I de fallen blir det vanligen svårt att se vem som ansvarar för att handlingen utförs. Samtidigt kommer de uppma-

ningar som är realiserade som nominaliseringar ofta att framstå som givna faktum och som icke förhandlingsbara, särskilt i korrespondensen med Bukowskis. Framställningssättet är alltså mindre direkt samtidigt som uppmaningarna i vissa fall kan uppfattas som starkt förpliktande. Mindre direkta blir uppmaningarna också när de realiseras i underordnade satser som anger villkor, orsak eller i relativsatser. I sådana fall uppfattas uppmaningen som mindre direkt eftersom satskomplexets huvudbudskap ligger någon annanstans. I vissa fall är uppmaningarna ännu mer implicita. Ibland finns det ingenting annat än kontexten som visar att en formulering ska uppfattas som en uppmaning. I tabellen står såväl realisering i underordnad sats som inte bär upp satskomplexets huvudbudskap som andra indirekta realiseringar under ”övriga indirekta”. Variationen i realiseringen av erbjudanden är något mindre, vilket framgår av tabell 3.

Tabell 3. Realisering av erbjudanden i de olika brevkedjorna

Resurs	PS-BK	BK-PS	PS-OS	OS-PS	PS-AD	AD-PS	Totalt
Påstående 1:a person	2	10	5	10	5	6	38
Subj. modalitetsmarkör		3			3	1	7
Påstående 2:a person				3			3
Indirekt		3	3	4		9	19
	2	16	8	17	8	16	67

Vanligast är att erbjudanden realiseras som modusmetaforer med kongruent modalitet med hjälpverbet *skall* som anger hög grad av villighet hos sändaren. Detta gäller framför allt tjänster och mindre föremål som fotografier och utställningskataloger som mottagaren inte behöver betala något för. När subjektiva modalitetsmetaforer som anger skribentens vilja eller funderingar förekommer, realiseras erbjudandet i en underordnad sats. När erbjudanden realiseras som påståendesatser med subjektet i andra person framgår det endast indirekt att det är skri-

benten som ska stå för handlingen: *du får den för [...]*. Erbjudanden av tavlor kan också realiseras på många olika implicita sätt. Ibland går det inte att utifrån formuleringarna se att det rör sig om ett erbjudande. Det inser man dock genom att beakta kontexten där formuleringarna förekommer och skribenternas förhållande till varandra.

8.4.2 Kontextens inverkan på realiseringen av språkhandlingarna

De olika språkliga resurser som ovan beskrivits används på varierande sätt i breven beroende på förhållandet mellan skribenterna. De sociala roller skribenterna har i förhållande till varandra har visat sig ha betydelse för hur uppmaningarna realiseras. Genom att Sinebrychoff är den ena parten i samtliga brevkedjor ser man tydligt hur en persons sätt att uttrycka sig kan variera beroende på kontexten. Att Sinebrychoff är kund hos Bukowskis ger honom rätt att ställa krav på personalen där. Det betyder att hans uppmaningar, trots artiga formuleringar, ofta framstår som relativt tydligt formulerade. Det vanligaste är att han ber dem göra något för honom. Han kan också meddela vad han vill ha och förutsätta att de ser till att han får vad han önskar. Trots att uppmaningarna ibland realiseras på en lägre syntaktisk nivå eller indirekt, är formuleringarna sådana att det inte finns något tvivel om vad han vill få utträttat. Däremot framställer Palm sina få uppmaningar till Sinebrychoff mycket försiktigt. Som konstförmedlare är hans roll att tjäna kunden, inte att ställa krav. Erbjudanden från Bukowskis är emellertid vanligen direkta och visar på stor villighet.

Även mellan Sinebrychoff och Sirén finns det förväntningar på uppmaningar och erbjudanden. Det är Siréns uppgift att komma med erbjudanden om tavlor, medan Sinebrychoff kan kräva tjänster av honom. När rollerna på detta sätt är givna och det sociala avståndet mellan skribenterna är litet är antalet direkta uppmaningar relativt stort. Det höga antalet imperativer (18 av 45 uppmaningar) bidrar snarast till att förstärka intrycket av den nära relationen mellan skri-

benterna. Såsom Svennevig (1999:46) har konstaterat kan vänner ha rätt att ställa vissa krav på varandra utan att de uppfattas som ansikts-hotande. Tvärtom kan det förstärka och bekräfta det ömsesidiga förhållandet mellan parterna. De givna rollerna gör också att uppmaningar och erbjudanden ibland realiseras i påståendesatser där inget språkligt element visar att det rör sig om något annat än ett rent informationsbyte. Utifrån situationskontexten blir det dock klart vad det är fråga om. Det vänskapliga förhållandet mellan Sinebrychoff och Sirén gör också att kraven de ställer på varandra sällan är absoluta. De kommer med rekommendationer men ger den andra friheten att välja.

Förhållandet mellan Sinebrychoff och Durling skiljer sig stort från relationerna till de andra skribenterna, något som också avspeglar sig i avvikande realiseringar av uppmaningarna och erbjudandena. Sinebrychoff och Durling har inga på förhand givna roller i förhållande till varandra. De är inte skyldiga varandra några tjänster och behöver inte heller avstå från några konstverk om de inte vill. De vill inte framstå som alltför angelägna till affär utan vill spela korten rätt för att själva få fördelaktiga villkor. Denna utgångspunkt leder till helt andra förhandlingar än i de övriga brevväxlingarna. Språkligt tar sig dessa förhandlingar ofta uttryck i indirekta realiseringar av uppmaningar och erbjudanden där det de själva eftersträvar ofta realiseras i bundna satser eller inpackade i nominaliseringar.

8.4.3 Språkhandlingarna uppmaning och erbjudande

Såsom tidigare forskning visat (se t.ex. Stevanovic 2013:60) framstår uppmaningar också i mitt brevmaterial som obekvämare språkhandlingar än erbjudanden. På detta tyder det faktum att erbjudanden ofta realiseras i modusmetaforer med kongruent modalitet, medan uppmaningar sällan gör det. Alla erbjudanden kan dock inte ses som okomplicerade språkhandlingar. De okomplicerade erbjudandena gäller främst tjänster som ofta realiseras med strukturen *jag skall*. Det handlar om uppdrag sändaren erbjuder sig att göra för mottagaren som att ombe-

styra försändelser, skaffa fram information eller erbjuda sig att skicka mindre försändelser som fotografier och kataloger. Att erbjuda tavlor till försäljning är däremot inte lika enkelt. I samtliga brevkedjor händer det att erbjudanden av tavlor realiseras i implicita formuleringar som endast utifrån kontexten kan tolkas som erbjudanden. Jag har spekulerat om sådana formuleringar bottnar i att dessa erbjudanden på sätt och vis är maskerade krav. Om Sinebrychoff accepterar ett sådant erbjudande ska han i sin tur betala för tavlan och ombestyrta att betalningen når fram. Ett sådant erbjudande kan inte heller i första hand anses gynna endast mottagaren utan ofta ligger utbytet också i sändarens intresse. I mitt material tenderar alltså sådana komplexa språkhandlingar att realiseras på icke konventionaliserade sätt.

Överhuvudtaget framstår gränsen mellan språkhandlingen erbjudande och språkhandlingen uppmaning som luddig i vissa fall. Ovan har konstaterats att uppmaningar som *var lugn för kostnaden*, trots att den innehåller en uppmaning, framför allt ska ses som ett erbjudande. I brevväxlingen mellan Durling och Sinebrychoff samsas uppmaningar och erbjudanden i samma satskomplex på ett intrikat sätt. Den modell för de fundamentala språkhandlingarna som Halliday och Matthiessen (2004:107) ritat upp där krävande och givande språkhandlingar tydligt hålls isär beskriver således prototypiska situationer, medan verkligheten kan se annorlunda ut.

”Kanske jag i Vendig finner ngt vackert prt!”

Andra adverbial på satsadverbialets plats i den Sinebrychoffska brevsamlingen

BEATRICE SILÉN

I det här kapitlet behandlar jag placeringen av andra adverbial än satsadverbial på satsadverbialets plats i huvud- och bisatser i den Sinebrychoffska brevsamlingen. När man läser breven slås man nämligen av att denna position ibland kan utnyttjas på ett sätt som känns främmande i dag.

- 1) Han ville ju *med allt våld i våras* gifva oss en kopp som han på *en tidigare auktion förbi* oss inropat [...] (19011018_PS_CUP)
- 2) [...] att taflan efter irrfärder till St Petersburg omsider välbehållen framkommit till Eder. (18991008_AD_PS)

I de två exemplen har flera adverbial, och i det senare exemplet även ett predikativ, placerats på satsadverbialets plats. I exempel 1 kunde placeringen av *med allt våld i våras* motiveras med att objektet är ett tungt led i denna sats, men placeringen av adverbialen i bisatsen i samma mening och i det andra exemplet är svårare att förklara.

Att andra adverbial än satsadverbial placeras på satsadverbialets plats är ingalunda främmande för modern svenska. Även om adverbial som utgör bestämningar till verbet normalt står i slutfältet i en sats, kan de också stå i mittfältet i modern svenska (SAG 3:254–255). Också

adverbial som ingår i verbets syntaktiska valens och normalt inte kan placeras i mittfältet kan i vissa fall förekomma i denna position: Jag har *för min bror* berättat om resan (SAG 3:445).

Andelen grafiska meningar med andra adverbial på satsadverbialets plats är emellertid hög (20 %) i brevmaterialet jämfört med hur det ser ut i tidningstext i dag (11 %).¹ En studie av Josephson (1975) visar också att en sådan placering av adverbial var vanlig kring sekelskiftet 1900. Han har undersökt ett tidningsmaterial från 1907 som visar en frekvens på 33,9 adverbial i denna position/100 meningar.² Också typen av adverbial på satsadverbialets plats verkar variera mer kring sekelskiftet 1900 än i dag. Tidsadverbial dominerar klart i dag (58 % av alla adverbial i denna position i det tidningsmaterial jag undersökt). I brevmaterialet är tidsadverbial också vanligast, men utgör 37 % av alla andra adverbial på satsadverbialets plats. Det finns med andra ord skäl att anta att skribenterna vid sekelskiftet 1900 åtminstone delvis följde andra ordföljdsprinciper än vi gör i dag.

I det här kapitlet vill jag ta reda på vilka ordföljdsprinciper som verkar ligga bakom placeringen av andra adverbial än satsadverbial på satsadverbialets plats i den Sinebrychoffska brevsamlingen. Jag utgår från att ordföljdsvariation inte är betydelslös, utan kan användas för att skapa textstruktur och visa på enskilda konstituenters textuella funktion i diskursen (jfr Downing 1995:1, 10).

Jag inleder med en teoretisk genomgång av hur man sett på ordföljden i 1800-talsgrammatikor och vad som menas med ordföljdsprinciper och informationsstruktur. Därefter presenterar jag mitt material och hur jag analyserat det. I avsnitt 3 redogör jag för vilken typ av adverbial som förekommer på satsadverbialets plats. Analysen av hur olika

1 Som jämförelsematerial har jag sett på 400 grafiska meningar var ur dagstidningarna *Hufvudstadsbladet* (17.4.2016), *Dagens Nyheter* (hämtade på nätupplagan 21.4.2016) och *Språktidningen* (3/2016). Ur dagstidningarna har jag tagit ledare, texter från kultur- och sportsidorna och nyhetstexter av olika slag och ur *Språktidningen* artiklar av olika längd skrivna av olika skribenter. I Hbl innehåller 55 av 400 meningar andra adverbial på satsadverbialets plats, i DN 42 och i *Språktidningen* 33.

2 Observera att frekvensen i Josephsons undersökning gäller antal adverbial/100 meningar.

ordföljdsprinciper verkar ha påverkat ordföljden presenteras i avsnitt 4 och resultaten sammanfattas i avsnitt 5.

9.1. Teoretisk bakgrund

9.1.1 Ordföljden i äldre grammatikor

För att få en uppfattning om vilka ordföljdsprinciper som kan tänkas ha gällt vid sekelskiftet 1900 har jag studerat svenska grammatikor från 1800-talet. Överlag ges syntaxen lite utrymme i dessa grammatikor. I flera av dem sägs ingenting om ordföljden (se t.ex. Schwartz & Noreen 1881, Landgren 1890 och Dahlström 1891). Men det finns också sådana som kort kommenterar den. Av dessa ofta rätt knapphändiga kommentarer kan man sluta sig till att de ordföljdsmonster som påträffas i breven är förenliga med samtida rekommendationer, och att placering av andra adverbial på satsadverbialets plats inte är ovanligt vid denna tid. Enligt Erik Brates språklära (1898) ska många adverbial i första hand placeras på satsadverbialets plats:

Adverbial, som icke höra till predikatets konstruktion och icke eljest hafva eftertryck, stå i hufvudsatser med rak ordföljd omedelbart efter predikatet och vid sammansatt tidsform eller eljest vid predikat med hjälpverb mellan hjälpverb och hufvudverb. (Brate 1891:220)

Med ”adverbial som icke tillhöra predikatets konstruktion” avser Brate sannolikt fria adverbial som inte ingår i verbets syntaktiska valens. Han nämner bland annat tids-, rums-, grads- och sättsadverbial. Att de inte ”hafva eftertryck” innebär antagligen att de inte är betonade. Han ger bland annat följande exempelmeningar där man kan notera att adverbial placerats framför objektet i den första satsen och framför det infinita verbet i den tredje:

Svenskarna byggde sannolikt också *under stenåldern flerstädes* sina bostäder i kåtform. Grafvarna påminde nämligen i hög grad om lapparnas kåtor, och stenåldersfolket har utan tvivel *med afsikt* gifvit sina grafvar bostädernas form. (Ibid, mina kursiveringar)

Samma typer av adverbial ska enligt Brate (1890:221–222) också i bisatser och infinitivfraser placeras före verbet. Hos Brate ges ingen direkt förklaring till varför adverbialen ska placeras omedelbart efter verbet i huvudsatser eller framför verbet i bisatser. Hos andra grammatiker påpekas emellertid att ordföljden kan användas för att framhäva olika led i satsen. I *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1836:303) beskrivs inversion,³ det vill säga ”en förändring eller omflyttning af det naturliga, så att predikatet ställes framför subjektet, styrd kasus framför verbet eller prepositionen, eftersatsen framför försatsen, o.s.v.” på följande sätt:

Inversion har till föremål att befrämja *tydlighet, välljud, omvexling*, och i synnerhet *eftertryck*, genom att ställa hvarje ord på det rum, der det gör mest verkan, det vill säga, der vigten af dess betydelse lättast ådrager sig uppmärksamhet [...] (Ibid:304)

Också Sundén (1885:224–225) nämner att omkastningar i ordföljden särskilt används då man vill framhålla något led. Både *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1836:304) och Sundén (1885:225) ger exempel där objekt eller adverbial står som fundament. Att spetsställning av ett led gör att det får särskild vikt påpekas av Beckman (1905:200). Han anger dessutom att ett annat skäl till att flytta fram en predikatsbestämning kan vara för att ”låta den beteckna öfvergången från det föregående”.

3 *Inversion* har uppenbart en vidare betydelse i *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1836) än det har i dag. Begreppet verkar inte bara användas för strukturer där predikatet står framför subjektet, utan också för olika fall av markerad ordföljd där ett led flyttats till vänster jämfört med var det står i ommarkerade fall.

Precis som för de nyssnämnda grammatikerna är tydlighet och välljud faktorer som enligt Linder (1886) påverkar ordföljden. Därtill lyfter han fram ytterligare en faktor, som mycket påminner om den balansprincip som nämns i moderna grammatikor (se avsnitt 1.2):

Såvida tydligheten, åskådligheten och välljudet tillåta det, böra subjektet och dess bestämningar samt predikatsbestämningarna [...] så ordnas, att icke för många eller för långa sådana komma att stå tillsammans före eller efter predikatet. (Linder 1886:202-203)

Rekommendationen illustrerar han bland annat med exemplet *Gästerna trädde in i salen der de af värdfolket emottogos med hjertliga välkomsthelsingar* (ibid:203), där agentadverbialet placerats före verbet. Det kan noteras att Linders rekommendation leder till att också andra adverbial än satsadverbial placeras i mittfältet.

Överhuvudtaget verkar placeringen av adverbial vara relativt fri i 1800-talssvenskan. I *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1836:310) konstateras att adverbial ibland kan stå före och ibland efter verbet. Som exempel på detta ges: *Under det han tappert stridde, föll han/Under det han stridde tappert, föll han.*

9.1.2 Ordföljdsprinciper

Ordföljden i svenskan beskrivs vanligen som fast. De flesta satsled har sin fasta position i en satsstruktur som endast tillåter rätt begränsade avvikelser (SAG 4:5). De avvikelser som förekommer styrs av vissa ordföljdsprinciper. SAG 4 (1999:25–28) tar upp fyra olika principer som styr ”placeringen av led som kan stå på olika ställen i satsen”. Den första principen som nämns är temaprincipen. Den anger att det led satsen handlar om, *temat*, står före *remat*, som är det led som säger något om temat. Vidare konstateras att ju mer rematiskt ett led är, desto längre högerut tenderar det att placeras (Kalle gav *henne en bok*/Kalle

gav *boken till Eva*⁴). Under samma princip påpekas också att led som anger bakgrund eller scen för aktionen gärna placeras tidigt i satsen. De tre andra principerna som nämns är räckviddsprincipen, tyngdprincipen och tydlighetsprincipen. Enligt räckviddsprincipen placeras ett led med större räckvidd gärna före ett med mindre (*Några flickor från skolan kom inte/Det kom inte några flickor från skolan*). Tyngdprincipen säger att tunga led gärna ska placeras längre högerut i satsen än lätta (sitta och prata *i soffan med både hatt och handskar på*?sitta och prata *med både hatt och handskar på i soffan*), medan tydlighetsprincipen innebär att led placeras så att satsen inte blir tvetydig (Han läste *i tisdags om demonstrationerna*/Han läste *om demonstrationerna i tisdags*).

Också i Anderssons (1993:138–141) redogörelse för ordföljdsprinciperna i svenskan tas temapprincipen och tyngdprincipen upp, den senare under namnet viktprincipen. Den första princip han nämner är emellertid kontaktpprincipen som anger att bestämmingar gärna ska stå nära sitt huvudord. Om ett ord har flera bestämmingar följer de olika bestämmingarna huvudordet enligt valensprincipen så att den bestämming som står längst från huvudordet också innefattar de andra bestämmingarna (*äta middag kl. 17 fyra gånger denna vecka*). Om bestämmingarna är många finns det också en tendens att följa den så kallade balansprincipen. Det innebär att en del bestämmingar placeras före och andra efter huvudordet för att balansera frasen (*Vi har den här veckan ätit middag kl. 17 fyra gånger*). I SAG 4 (1999:27) tas balansprincipen också upp, men endast i en fotnot som säger att denna princip modifierar tyngdprincipen. Enligt balansprincipen placeras till exempel inte ett verbfrasadverbial i mittfältet om verbet saknar andra bestämmingar i slutfältet. Denna princip skiljer sig från den som presenteras i Linder (1886) där det är en rekommendation som bör följas. I dag anger principen framför allt att det inte är lämpligt att placera ett adverbial

4 Exempelen i detta avsnitt är ibland mina, ibland hämtade ur de källor som refereras. Dessa exempel har jag i vissa fall skrivit om för att förkorta dem.

i mittfältet om det inte balanseras av en annan bestämning i slutfältet.⁵

Den största skillnaden mellan SAG:s beskrivning av variationer i ordföljden och de äldre grammatikornas är emellertid att framflyttningar och omkastningar av led i de sistnämnda ibland uppges ske för att åstadkomma eftertryck eller för att framhålla något led. I SAG nämns inte framhävning bland ordföljdsprinciperna, antagligen för att man velat hålla sig strikt till sådant som går att utläsa ur skrift. Hos den tjeckiske grammatikern Mathesius (1975), som var den första som diskuterade ordföljdsprinciper i språk, ses emfasprincipen däremot som en av fyra principer som kan påverka ordföljden (ibid: 159). Ekerot (1995:103–104), som utgått från Mathesius teori, uppger att spetsställning av rematiska led ofta används i samband med emfas i svenskan (*Bara två gånger* har Hammarby vunnit årets fotbollsallsvenska). Också Diderichsen (1971:181) nämner framhävning som en orsak till att ett led placerats tidigare i satsen. Han talar om placering av andra adverbial än satsadverbial i nexusfältet: ”saaledes att tungere Bestemmelser fortrinsvis staar i Neksusfæltet, naar de særlig skal framhæves, eller naar der er flere tunge Led i Indeholdsfeltet”. Liknande slutsatser kommer Andreasson (2007:201) till. Hon har konstaterat att ”syntaktisk framhävning förekommer och är vanligt” i mittfältet i det tidningsmaterial hon undersökt.

Ordföljdsprinciperna som presenterats ovan har i stort sett alla att göra med strukturering av sats på ett sådant sätt att mottagaren så enkelt som möjligt ska kunna tolka budskapet. Även tyngdprincipen kan sägas ha denna funktion. Andreasson (2007:65) menar att tyngdprincipen och temapprincipen är starkt sammankopplade och räknar dem båda till det hon kallar informationsprincipen. Det visar sig nämligen att tyngdprincipen frikopplad från informationsdynamisk tyngd spelar en ytterst liten roll i hennes material (Andreasson 2007:185). Ett långt och/eller syntaktiskt komplext led förmedlar vanligen viktig informa-

5 Bisatsen i exempel 1 ovan kan alltså anses strida mot balansprincipen genom att det infinita verbet inte följs av någon bestämning i slutfältet.

tion och har, med Andreassons termer, informationsdynamisk tyngd (ibid: 95–96). Andreasson (2007:75) använder termen informationsdynamik för det som ofta kallas informationsstruktur (se bl.a. Halliday 1967). Eftersom forskningen kring informationsstruktur är omfattande och begreppen delvis används på olika sätt av olika forskare kommer jag härnäst att kort redogöra för begreppet informationsstruktur och på vilket sätt det är relevant för min undersökning.

9.1.3 Informationsstruktur

De flesta forskare är överens om att informationsstruktur har att göra med realiseringen av ett yttrande i enlighet med kontexten och vad samtalsdeltagarna känner till (se Lambrecht 1994:5). De termer som används för att beskriva informationsstruktur varierar emellertid stort och olika forskare använder delvis olika termer eller ger samma termer något olika innebörd.

I det här kapitlet talar jag ofta om att en enhet är *tematisk* eller *rematisk* i enlighet med SAG. För SAG 1 (1999:231) är *temat* det som ett påstående handlar om och *remat* det som talaren vill ha sagt med påståendet (ibid:218). Adjektiven *tematisk* och *rematisk* relaterar till substantiven. Tema får emellertid en något annorlunda betydelse hos Halliday och Matthiessen (2004:64). De ser tema som det element som står först i satsen och utgör utgångspunkten för den. Lambrecht (1994:131) å sin sida ger en definition som påminner om den i SAG men använder en annan term, *topik*. Han menar att en referent är topik i en proposition om propositionen är konstruerad så att den ger mer kunskap om referenten. Hans definition av *fokus* visar att termen har ungefär samma betydelse för honom som rema har i SAG: den semantiska komponent som gör att ett påstående skiljer sig från presuppositionen (1994:213). Andreasson (2007:70) har valt att tala om *grund* i stället för tema. Med grund menar hon led som finns med i satsen för att skribenten ska kunna koppla remat till något som är uppe till diskussion i sammanhanget.

Förutom tema och rema talar SAG 1 (1999:156) också om *bakgrund*. Med det förstås ”behövliga upplysningar om situationen” som inte direkt har att göra med det talaren vill få sagt men som behövs för att ge det en kontext. På samma sätt talar Lambrecht (1994:118) och Andreasson (2007:81) om uttryck som anger *scen*.

Nära förknippat med tema och rema är begreppen *given* och *ny*. En tematisk enhet är ofta något som redan är känt i sammanhanget. Givna enheter kan emellertid också stå för rematisk information om det inte är känt vilken roll de spelar i ett visst sammanhang: *Vem har nyckeln? Jag gav den till mamma*. Synen på vad som ska betraktas som given information kan dock variera. Given kan stå för delad kunskap (Clark & Haviland 1977:9–10), kognitiv aktivering, alltså det som antas vara i mottagarens medvetande vid tiden för yttrandet (Chafe 1976:30), förutsägbarhet eller vad som kan härledas ur den tidigare kontexten (Kuno 1978:282–283). Prince (1981:233–272) ser i sin tur given–ny som skalära begrepp där given och ny står i var sin ända på skalan. En enhet kan vara helt ny eller oanvänd, härledningsbar eller omnämnd i texten eller närvarande i situationen. En liknande skala ges hos Lambrecht (1994:109) där han utgår från begreppen identifierbarhet och aktivering. I det här kapitlet omfattar jag tanken på given och ny som skalära begrepp.

I många studier av informationsstruktur spelar prosodiska mönster en viktig roll (se t.ex. Lambrecht 1994:235–257). För Halliday (1967) handlar informationsstruktur uttryckligen om givna och nya element som framstår som olika prosodiska enheter i satsen (se även Halliday & Matthiessen 2004:87–93).

Betoningen av det prosodiska kan göra det svårt att studera informationsstrukturen i äldre texter som enbart finns tillgängliga i skriftlig form och som inte ger några ledtrådar om hur den prosodiska realiseringen en gång sett ut. Petrova och Solf (2009:121–122) diskuterar ingående de metodiska problem som finns när man vill studera informationsstrukturen i äldre texter. Deras slutsats blir att tolkning av kontexten och diskursens uppbyggnad är de mest tillförlitliga källorna (ibid:144). I sina tolkningar utgår de från tre olika funktionella nivåer: 1) satskonstituenternas pragmatiska status: given–ny, 2) delningen av

yttrandet i startpunkt/topik och predikation/kommentar och 3) konstituenternas kommunikativa värde eller relevans för huvuddiskursens utveckling: fokus–bakgrund (ibid:133).

I likhet med Petrova och Solf ser jag det som viktigt att studera i vilken mån informationsdynamiska faktorer kan förklara ordföljds-mönstren i breven trots de svårigheter som föreligger när det rör sig om ett äldre material. Konstituenternas informationstyngd verkar nämligen ofta kunna förklara avvikande ordföljds-mönster (se bl.a. Andreasson 2007:179 och Birner & Ward 1998:26–27). Liksom Petrova och Solf ser jag på adverbialens pragmatiska status, alltså om de är givna, nya eller härledningsbara i kontexten. Vidare ser jag på deras kommunikativa värde i diskursen, särskilt i förhållande till andra bestämmningar till verbet. Däremot beaktar jag inte den tredje nivån, delningen av yttrandet i topik och kommentar. Eftersom det i de flesta fall rör sig om förhållandet mellan olika led i verbfrasen är en sådan uppdelning inte möjlig.

9.2 Metod och material

Materialet för undersökningen består av sammanlagt 89 brev ur brevkedjor mellan Paul Sinebrychoff och Axel Durling, Bukowskis konsthandel respektive Osvald Sirén. Av tabell 1 framgår det hur ofta andra adverbial än satsadverbial står på satsadverbialets plats i de grafiska meningarna i dessa brev.

Tabell 1. Frekvensen meningar med annat adverbial på satsadverbialets plats i de olika delmaterialen

Delmaterial	Meningar totalt	Meningar med andra adverbial på satsadverbialplats	Andel
Sinebrychoff-Durling	432	110	26 %
Sinebrychoff-Bukowski	508	103	20 %
Sinebrychoff-Sirén	505	80	16 %
Totalt	1445	293	20 %

Tabellen visar att var femte mening i materialet innehåller andra adverbial på satsadverbialets plats.⁶ I brevväxlingen mellan Sinebrychoff och Durling gäller detta för var fjärde mening. I breven mellan Sinebrychoff och Sirén är andelen betydligt lägre. I den brevväxlingen innehåller endast en sjättedel av meningarna andra adverbial på satsadverbialets plats. En förklaring till skillnaderna i frekvens ligger sannolikt i stilen i breven. Josephson (1975:38) ser placeringen av annat adverbial än satsadverbial på satsadverbialets plats som något som ger texten en skriftspråklig karaktär. I andra kapitel i denna bok (se kap. 7 och 8) framgår att korrespondensen mellan Sinebrychoff och Sirén är den minst skriftspråkliga, vilket kan förklara den lägre frekvensen. Också i breven mellan Sinebrychoff och Durling respektive Bukowskis finns det partier där tonen är mindre formell. Två utdrag ur korrespondensen med Bukowskis får illustrera stilskillnaderna som förekommer i breven.

- 3) Emottagit Eder skrifvelse af 10de dennes, hvilket [ligen] något förmildrar Edert tillvägagående vid senaste auktion, men dock icke *helt och hållet* förklarar detsamma, ty faktum kvarstår att jag af 17 st. utvalda numror i katalogen endast fick 8 stycken och detta oaktadt jag *denna gång* icke bestämt mig för något maximipris för de skilda pjeserna utan tvärtom i *brefvet af den 12 September* förklarar att jag icke så noga ser på priset och i *brefvet af den 21 Sept* ber Eder så bevaka mina intressen att det jag önskat icke går mig ur händerna. (19001013_PS_BK)
- 4) Först ville jag be Eder uppfylla det löfte Ni *då* gaf att försöka taga reda uppå hvem damen (i Vadstena adliga jungfrustifts drägt) af Pehr Krafft d.ä. föreställer, Ni minnes nog hvilka jag menar, densamma som Ni *på auktionen* ropade in för mig. För det andra ville jag fråga hvad Ni kunnat uträtta hos Hammer? Börja icke miniatyrerna snart och lossa? Är det rakt omöjligt att få välja ut ett antal bland dem? Och för det tredje, har jag *då* als icke något hopp om att få tag uti någon Roslin??? Snälla, lilla, rara Fröken, gör *nu* hvad Ni kan!!! (19011004_PS_SL)

6 I kapitel 7 framgår det att andra adverbial är vanliga på satsadverbialets plats särskilt i meningar med periodisk struktur.

Exempel 3 består av en enda lång mening där andra adverbial än satsadverbial sex gånger har placerats på satsadverbialets plats. Vissa av adverbialen är tunga fraser, som består av sex eller flera ord. Meningen ingår i ett brev där Sinebrychoff visar sitt missnöje med hur Bukowskis skött hans affärer. Stilen är formell och affärsmässig samtidigt som Sinebrychoffs indignation och ilska lyser mellan raderna. I exempel 4 ingår hela sex meningar. Den första meningen innehåller därtill satsradning och meningsfragment. Vädjandena till tidigare avgivna löften och uppmaningen i imperativ på slutet anger ett mer kamratligt och vänskapligt förhållande mellan skribenterna. De tredubbla skiljetecknen i slutet av utdraget visar därtill att texten inte strikt följer skriftspråkets konventioner. Också här förekommer tre adverbial på satsadverbialets plats. Två av dem är emellertid lätta tidsadverbial av en typ som ofta mer eller mindre obligatoriskt verkar placeras på satsadverbialets plats (jfr Josephson 1975:39). Stilen i breven kan alltså variera och därigenom verkar även förekomsten av andra adverbial på satsadverbialets plats göra det.

Exempel 3 visar att en grafisk mening kan innehålla flera belägg på satser där andra adverbial står på satsadverbialets plats. Hur antalet belägg fördelar sig på huvudsatser och bisatser framgår av tabell 2. Jag har inte särskilt belägg där andra adverbial står på satsadverbialets plats i infinitivfraser från sådana där de förekommer i bisatser, eftersom positionsschemat ser lika ut för bisatser och infinitivfraser. Huvudsatserna är vanligen påståendesatser men också fyra uppmaningssatser och en frågesats ingår i materialet.

Tabell 2. Antalet huvud- och bisatser med belägg på andra adverbial på satsadverbialets plats

	Huvudsatser	Bisatser	Totalt
Sinebrychoff-Durling	75	62	137
Sinebrychoff-Bukowski	51	66	117
Sinebrychoff-Sirén	47	41	88
Totalt	173	169	342

Av tabell 2 framgår att andra adverbial på satsadverbialets plats är lika vanligt i huvudsatser som i bisatser, men kan variera något mellan de olika brevkedjorna. Det högre totalantalet belägg (342) jämfört med tabell 1 (293) visar att det kan förekomma flera satser med andra adverbial på satsadverbialets plats i samma grafiska mening. Därtill kan det förekomma flera adverbial i denna position i samma sats. I exempel 5 står satsadverbialet *äfven* och därtill två andra adverbial på satsadverbialets plats, nämligen *i dag* och *ordagrant efter ditt brev*.

- 5) Jag har äfven *i dag ordagrant efter ditt bref* underrättat per telegraf Antonio Mecchi, Florenz piazza Signoria 6. (19O2113O_PS_OS)

Såsom i detta exempel kan olika satsadverbial ibland kombineras med andra adverbial i mittfältet i huvudsatser eller framför verben i bisatser. Vanligast är negationerna *ej* och *icke*, *äfven* och *också*, men även andra såsom *egentligen*, *nog* och *således* förekommer. Sammanlagt förekommer det satsadverbial i 50 av de 342 satserna. Eftersom huvudfokus i det här kapitlet ligger på andra adverbial i denna position behandlas satsadverbialen inte vidare.

Jag inleder analysen med att diskutera vilken typ av adverbial som står på satsadverbialets plats. Olika typer av adverbial kan nämligen ha olika benägenhet att stå i denna position (se SAG 3:443–446, 481–482 & 491–492). Därefter går jag över till analysen av vilka ordföljdsprinciper som kan förklara adverbialens placering på satsadverbialets plats. Eftersom tyngdprincipen kan vara avgörande har jag räknat antalet ord i de bestämningar som placerats på satsadverbialets plats och i de som står i slutfältet. Jag försöker vidare bedöma ledens informationsvärde, alltså om de står för referenter som redan nämnts, om de kan infereras ur den föregående diskursen eller är ny information. Slutligen bedömer jag adverbialens förhållande till andra bestämningar till verbet. Är något av leden mer rematiskt än det andra? Hur kopplas de till den pågående diskursen – det som står före och följer efter?

9.3 Olika typer av adverbial på satsadverbialets plats

När jag försöker bedöma vilka ordföljdsprinciper som styr placeringen av andra adverbial på satsadverbialets plats behöver jag också beakta vilka typer av adverbial det rör sig om. Adverbialens semantik kan inverka på vilken informationsdynamisk funktion de tenderar att ha och därmed också på hur de placeras.

SAG 3 skiljer mellan bundna och fria adverbial. De bundna adverbialen betecknar aktanter ”som mer eller mindre tydligt förutsätts i verbets betydelse”, medan de fria adverbialen har ett mer självständigt förhållande till satsens verb (SAG 3:409–410). Bundna adverbial står normalt inte på satsadverbialets plats (ibid:443–446). Alla fria adverbial kan däremot i princip placeras i denna position (ibid:491–492). Hur de fria adverbialen placeras har emellertid att göra med om de tillhör gruppen *ganska verbnära*, *mindre verbnära* eller *minst verbnära* adverbial. De minst verbnära adverbialen är de som har störst benägenhet att placeras i mittfältet (ibid:481–482). Gränsen mellan de olika grupperna är ibland flytande.

För att kunna avgöra vilken typ av adverbial som står på satsadverbialets plats i breven har jag därför använt mig av samma test som Andreasson använt i sin undersökning *Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan* (2007). Hon använder sig av två test, överordningstestet och utbrytningstestet (ibid:28–31), hämtade ur SAG 4 (1999:85). Ett satsadverbial svarar positivt enbart på överordningstestet, medan ett verbmodifierande adverbial svarar positivt enbart på utbrytningstestet. Satsmodifierande adverbial svarar positivt på båda testen (Andreasson 2007:32). De verbmodifierande adverbialen motsvarar i hög grad det SAG kallar *ganska verbnära* adverbial (SAG 3:481–482) och de satsmodifierande de som i SAG benämns *minst verbnära* (SAG 3:482). Jag visar exempel på hur testen fungerar med hjälp av belägg ur mitt material:

Och jag å min sida, jag hade *redan* gifvit dem åt henne som julklapp.

Överordningstest:

Det var redan så att jag hade gifvit dem åt henne som julklapp.

Utbytningstest:

*Det var redan som jag hade gifvit dem åt henne som julklapp.

Slutsats: *redan* fungerar som satsadverbial

Den af. honom sign. målningen framställer *enl. afbildningen* en gammal ganska ful gumma.

Överordningstest:

Det är *enl. afbildningen* så att målningen framställer en gammal ganska ful gumma.

Underordningstest:

Det är *enl. afbildningen* som målningen framställer en gammal ganska ful gumma.

Slutsats: *enl. afbildningen* fungerar som satsmodifierande adverbial.

På sin tid, då jag frågade efter kannan, begärdes *för densamma* 1,000 kronor,

Överordningstest:

*Det är för densamma så att 1,000 kronor begärdes på sin tid [...]

Underordningstest:

Det är för densamma som 1,000 kronor begärdes på sin tid [...]

Slutsats: *för densamma* fungerar som verbmodifierande adverbial.

Med hjälp av testen har jag klassificerat adverbialen i mitt material. Vilka typer av andra adverbial som förekommer på satsadverbialets plats framgår av tabell 3. Typiska satsadverbial har inte tagits med i beräkningarna. Man kan dock notera att 25 av adverbialen som jag excerperat är satsadverbial enligt testen och därmed inte hör hemma i denna undersökning. Bland dessa hittar man framför allt adverbial

som anger obestämd tid såsom *fortfarande*, *hitintills*, *numera*, *redan* och *ånyo*. Därtill förekommer vissa fraser som på olika sätt kommenterar satsinnehållet såsom *oaktadt det är söndag* och *såsom också förut sagt*. Av tabellen framgår att det är de verbmodifierande adverbialen som är vanligast och därefter de satsmodifierande.

Tabell 3. Typen av andra adverbial på satsadverbialens plats i breven

	Sinebrychoff– Bukowski		Sinebrychoff– Sirén		Sinebrychoff– Durling		Totalt
	h-sats	b-sats	h-sats	b-sats	h-sats	b-sats	
Verbmodifierande	34	30	31	24	57	37	213
Satsmodifierande	17	35	19	18	16	23	128
Satsadverbial	3	4	6	3	6	3	25
Totalt	54	69	56	45	79	63	366

De adverbial som enligt testen fungerar som satsmodifierande adverbial är oftast tidsadverbial såsom *då*, *denna dag/gång*, *i våras* och *vid eder närvaro*; en del rumsadverbial såsom *på auktionen*, *öfverallt* och *på mitt ägande porträtt*; men också andra adverbial som på olika sätt avgränsar propositionens innehåll såsom *af förekommen anledning*, *i ej ringa mån*, *enligt påskrift i guld* och *af 17 st utvalda numror i katalogen*. Det är en typ av adverbial som ofta kan fungera som ramadverbial om de placeras initialt i satsen. Adverbial som fungerar som ramadverbial är framför allt rumsadverbial och tidsadverbial. Förutom dessa sceniska adverbial finns det också en del andra, ofta abstraktare adverbial som kan fungera som ramar såsom *inom kemin*, *enligt X* eller *i filmen/romanen av X* (Charolles & Vigier 2005:28). Charolles & Vigier (2005:10) beskriver ramadverbial som icke obligatoriska adverbial (*compléments circonstanciels*). När de placeras i början av en sats kommer de att påverka tolkningen av en eller flera satser som följer.

I mina belägg står de satsmodifierande adverbialen inte initialt utan på satsadverbialens plats, vilket gör att de, trots likheten, inte direkt kan ses som ramadverbial. Däremot kan de ses som uttryck för scen.

Största delen av adverbialen är verbmodifierande och specificerar verb-skeendet på olika sätt. Det vanligaste är att de verbmodifierande adverbial som placerats på satsadverbialets plats är sätts-, tids- och rumsadverbial. Därtill finns det många adverbial som anger syftet eller ändamålet med verbskeendet, medel, grad och en del belägg på adverbial som anger källa, mottagare, sändare, agent, sällskap eller för vem handlingen utförs. I de allra flesta fall rör det sig om adverbial som är ganska verbnära även om de inte krävs av verbet. I exempel 6 rör det sig om ett tidsadverbial och ett adverbial som uttrycker medel. I exempel 7 ingår ett satsmodifierande tidsadverbial och ett verbmodifierande adverbial som anger medel.

- 6) [...] att jag *i morgon*⁷ med ångf. Oihanna afsänder de för Eder räkning inköpta föremålen, öfver hvilka räkning till belopp af kr. 7.643 härjämte bifogas. (19011219_CUP_PS)
- 7) Jag afsänder *samtidigt med brefvet under rek. Korsband* ett exemplar af gravyren, så att du kan lära känna kompositionen. (19020917_OS_PS)

När satssmodifierande och verbmodifierande adverbial förekommer i samma sats såsom i exempel 7 står det verbmodifierande alltid närmast verbet, i enlighet med kontaktprincipen (se Andersson 1993:138).

Typen av adverbial kan till en del förklara placeringen på satsadverbialets plats. Satsmodifierande adverbial som anger scen kan ha en tendens att placeras före rematiska led i slutfältet. Andreasson (2007:179, 201) har nämligen funnit att ordföljdmönstret grund – scen – rema är mycket starkt i hennes material.⁸ Det stora antalet verbmodifierande adverbial i denna position visar dock att typen av adverbial inte i första hand kan vara avgörande för placering på satsadverbialets plats utan att även andra faktorer måste beaktas.

7 ?Det är i morgon så att jag avsänder .../Det är imorgon som jag avsänder ... Tidsadverbial kan alltså ibland snarare vara verbmodifierande än satsmodifierande. När varorna sänds har ett högt informationsvärde i satsen och fungerar inte enbart som scen.

8 Andreassons material begränsar sig till led i mittfältet. Tendensen kan dock antas gälla också i andra delar av satsen.

9.4 Ordföljdsprinciper i materialet

I de följande avsnitten studerar jag i vilken mån tyngdprincipen, den tematiska principen och framhävningsprincipen kan tänkas ligga bakom placeringen av adverbialen på satsadverbialens plats. Jag studerar adverbialen i förhållande till andra bestämmingar till verbet och vad som står i slutfältet och i huvudsatser i fundamentet. Jag utgår från att adverbialens omarkerade placering skulle vara i slutfältet även om en sådan placering i flera av beläggen är otänkbar. Att de i stället står på satsadverbialens plats kan bero på att slutfältet är upptaget av något annat led, som det finns större orsak att placera där. En annan tänkbar position för adverbialen vore i fundamentet, varför jag inleder med en kort diskussion om fundamenten i de huvudsatser där andra adverbial står på satsadverbialens plats.

9.4.1 Jämförelse av fundament och adverbial på satsadverbialens plats

En genomgång av fundamenten i materialet antyder att förhållandet mellan fundamenten och adverbialen inte kan förklara placeringen på satsadverbialens plats. Som fundament förekommer subjekt, adverbial eller i några enstaka fall objekt.⁹ I nästan var femte huvudsats saknas fundament på grund av att det rör sig om uppmaningssatser, elliptiska subjekt eller på grund av att subjektet vid inversion placerats efter det finita verbet.¹⁰

Subjekten är oftast tematiska. Vanligen handlar det om personliga pronomen såsom i exempel 8. Det kan emellertid också röra sig om referenter som visserligen är bekanta för mottagaren, men inte är aktiverade i sammanhanget. Så är fallet i exempel 9 där *National Museum* introduceras i fundamentet.

9 För en närmare diskussion om objekt som fundament i Sinebrychoffs brevsamling, se Silén (2015).

10 [...] och måste porträttet *enl. densamma* vara alldeles superbt. (19021107_PS_OS)

- 8) *Jag var till en början temligen orolig för taflan [...]* (18991008_AD_PS)
- 9) *National Muséum lär nu i dagarna hafva inköpt en större oljemålning, en porträttgrupp, af Roslin för en summa af 10.000 kronor.* (19011007_SL_PS)

Adverbialen som står som fundament verkar oftast vara av en typ som anger ramarna för propositionen. Det kan till exempel röra sig om sceniska adverbial (exempel 10) eller adverbial som anger orsak (exempel 11) och villkor.

- 10) *På återväg från Florenz till Wien kan jag åter från Venedig sända dig ett anbud på ett godt porträtt; denna gång holländskt.* (19021124_OS_PS)
- 11) *Med anledning af Edert ärade bref af 12 d^s har jag å auktionen 15/12 inköpt för Eder räkning de önskade föremålen, öfver hvilka räkning å ett belopp af 85 kr närslutes.* (19031219_CUP_PS)

Adverbialen på satsadverbialets plats har i dessa fall oftast en närmare koppling till verbet i satsen än det adverbial som står som fundament. Det gäller också i exempel 10 där det i båda fallen rör sig om rumsadverbial. *Från Venedig* är direkt kopplat till verbet *sända*, medan adverbialet *på återväg från Florenz till Wien* ger bakgrundsinformation som förklarar hur det kommer sig att Sirén kan sända ett porträtt från Venedig.

Att fundamenten utgörs av tematiska och sceniska element kan ses som förväntat och ger därför inte någon förklaring till placeringen av andra adverbial på satsadverbialets plats. Däremot kan man notera att sceniska adverbial ibland placerats på satsadverbialets plats då de *de facto* kunde ha stått som fundament. Det gäller till exempel belägg som exempel 12 där adverbialet *å dessa pjäser* direkt anknyter till det som nyss sagts, eller exempel 13 där ett satsadverbial står som fundament medan ett tidsadverbial står på satsadverbialets plats. I bägge fallen

hade mittfältet blivit lättare om skribenten valt att placera adverbialen som fundament.

- 12) I mina båda telegram framhöll jag, att jag önskade, och önskade oivkorligen, ett fixt pris för *de två möbler, Ni gifvit mig i uppdrag att inköpa*. För detta fanns en orsak: jag hade å *dess*a *pjäser* fått bud att köpa till hvilket pris som helst. (19O11219_CUP_PS, Palms understrykning)
- 13) *Sannolikt* kan jag *om ngn tid* äfven erbjuda dig ngt arbete af den rätt sällsynte miniatyristen Klingstedt. (19O2O829_OS_PS)

Att skribenterna väljer att placera adverbialen i mittfältet beror troligen på tidens stilideal där det uppfattades som naturligt att placera fria adverbial i denna position. I det följande studerar jag adverbialens förhållande till led i slutfältet.

9.4.2 Tyngdprincipen

Tyngdprincipen kan ligga bakom placeringen av andra adverbial på satsadverbialets plats då verbet följs av andra bestämningar som är tyngre än det adverbial som framförställts. För att komma åt tyngdprincipens betydelse för placeringen av adverbialen på satsadverbialets plats har jag räknat antalet ord i adverbial/ adverbialen som står framför ett infinit verb, objekt, predikativ eller egentligt subjekt och jämfört det med antalet ord i det/de led som står i slutfältet. Därefter har jag grupperat beläggen i a) sådana där adverbialen på satsadverbialets plats är tyngre än eller lika tunga som det/de led som står i slutfältet och b) sådana där ledet/leden i slutfältet är tyngre.

Beräkningarna ger följande resultat: I majoriteten av beläggen (63 %) innehåller slutfältet led som är tyngre än adverbialen på satsadverbialets plats. Det absolut vanligaste är att slutfältet innehåller ett långt objekt, men också långa predikativ, subjekt eller adverbial kan förekomma. I exempel 14 ingår två grafiska meningar med rumsadverbial.

- 14) Genom en vän har jag fått till påseende *från London* ett miniatyrprt af Gustaf III, hvilket synbarligen är utfördt af någon utländsk (fransk) konstnär. Enl. uppgift finnes i *Wallace Collection* ett annat prt af Gustaf III med krona, hvilket tillskrifves en medlem af den franska emaljmålarfamiljen *Courtois*. (19020829_OS_PS, Siréns understrykning)

I det första fallet står adverbialen i slutfältet men före ett långt objekt. I det andra står adverbialen på satsadverbialens plats och följs av ett långt subjekt. I bägge meningarna kunde rumsadverbialen omöjligt placeras efter objektet respektive subjektet som byggts ut av relativsatser. Samtidigt kan man notera att dessa tunga satsled också har det största informationsvärdet. Adverbialen *från London* och *i Wallace Collection* anger scenen för porträtten, men har inte samma informationstyngd som de. Informationen om var porträtten finns är visserligen ny för Sinebrychoff, men är ändå av mindre betydelse än uppgifterna om vilka porträtt det rör sig om.

Tyngdprincipen kan antas gälla då ett led i slutfältet är så tungt att ett adverbial ogärna kan placeras efter det. Samtidigt visar en genomgång av beläggen där slutfältet innehåller tyngre led än *det/de* adverbial som står på satsadverbialens plats att leden i slutfältet alltid har ett stort informationsvärde. I samtliga belägg verkar alltså tyngdprincipen sammanfalla med den tematiska principen. Att andra principer kan samverka med tyngdprincipen eller vara mer avgörande än den har också noterats av Birner och Ward (1998:26–27). De konstaterar att även om tyngdprincipen spelar en viktig roll för de konstruktioner med icke kanonisk ordföljd i engelskan som de studerat, så är kontexten och konstituenternas informationsstatus ändå mer avgörande.

Det faktum att 37 % av beläggen inte kan förklaras utifrån tyngdprincipen antyder dock att andra principer också kan spela en roll för placeringen. I 59 av 173 huvudsatser är adverbialen på satsadverbialens plats antingen tyngre eller lika tunga som leden i slutfältet. I bisatserna är 67 av 169 andra adverbial på satsadverbialens plats lika tunga eller tyngre än leden i slutfältet. I exempel 15 och 16 är adverbialen på satsadverbialens plats lika tungt eller tyngre än subjektet respektive objektet

i slutfältet. I exempel 17 står adverbialen på satsadverbialens plats trots att endast ett finit verb följer.

- 15) A propòs fotografien så står på dess baksida priset £ 3000 [...] (19021107_PS_OS)
- 16) Skulle jag vara benägen att *ur min nuvarande samling* afyttra några nummer, vore det [...] (18991112_AD_PS)
- 17) [...] dessa porträtt, hvilka jag *i anseende till deras mindre värde* ej heller för *Eder vidare* framhöll. (19001010_CUP_PS)

Exempel såsom 15–17 och det faktum att tyngdprincipen ofta verkar sammanfalla med den tematiska principen antyder att tyngdprincipen åtminstone inte ensam kan förklara ordföljdmönstren i brevmaterialet.

9.4.3 Informationsdynamisk tyngd

I detta avsnitt studerar jag adverbialens pragmatiska status, om de står för ny information, för något som redan varit uppe till diskussion eller om de kan härledas ur kontexten. Därtill bedömer jag adverbialens kommunikativa värde i förhållande till andra bestämmningar till verbet utifrån kontexten.

Jag börjar med att i siffror ange huruvida adverbialen på satsadverbialens plats och leden i slutfältet hänvisar till referenter som tidigare nämnts eller om de utgör ny information. I tabellen har inte de 23 belägg där det inte finns några bestämmningar i slutfältet tagits med.

Tabell 4. Pragmatisk status för adverbialen på satsadverbialens plats och för bestämmningar i slutledet

	Slutled givet	Slutled nytt	Totalt
Advl på satsadvl plats givet	10	70	80
Advl på satsadvl plats nytt	47	167	214
Totalt	57	237	294

Av tabellen framgår att det vanligaste är att både adverbialen på satsadverbialens plats och bestämmelserna i slutfältet bidrar med ny information. Utifrån enheternas pragmatiska status är det med andra ord svårt att se att informationsvärdet skulle kunna förklara ordföljds-mönstret. De fall där adverbialen på satsadverbialens plats står för ny information medan bestämmelserna i slutfältet står för givet, tyder tvärtom på att informationsvärdet inte avgjort placeringen. Endast i de fall då adverbialen står för givet information medan bestämmelserna i slutfältet står för ny verkar adverbialens pragmatiska status kunna ge en förklaring på ordföljds-mönstret. Bilden blir dock mer mångfacetterad då man också ser på enheternas kommunikativa värde i kontexten.

Jag börjar med att se på de fall där enheternas pragmatiska status tyder på att den tematiska principen har följts. I en fjärdedel av beläggen anger adverbialen på satsadverbialens plats tidpunkter, platser eller andra omständigheter som redan tidigare omnämnts i det aktuella brevet eller nyligen i andra brev i korrespondensen. I exempel 18 syftar adverbialen på ett brev som nämnts i föregående mening. På samma sätt syftar det första adverbialen i exempel 19 på pastellerna i föregående sats, medan det senare adverbialen syftar tillbaka på föregående brev av direktör Palm.

- 18) Han har i *brevet* motiverat omöjligheten att sända taflan innan likvid erhållits [...] (19021107_PS_OS)
- 19) I lördags på eft.middagen emottog jag pastellerna välbehållna och närsluter jag *för dem, enl. Eder räkning af den 17de dennes*, kronor 2200:-. (19031123_PS_BK)

När adverbialen på detta sätt står för givet information är det vanligen objektet som har det högsta informationsvärdet. Objektet, som alltså är det mest tematiska ledet, placeras sist i satsen. I exempel 18 gör också tyngdprincipen och eventuellt tydlighetsprincipen att det vore omöjligt att placera adverbialen efter objektet. I exempel 19 skulle adverbialen emellertid stå efter objektet om man följde tyngdprincipen, vilket tyder på att den tematiska principen här vinner över tyngdprincipen.

När adverbialen, såsom i exempel 18 och 19, står för given information är det alltså vanligt att objekten eller de andra led som följer står för rematisk information. Även i sådana fall när det led som står i slutfältet också är given information verkar det vara detta led som har det högsta informationsvärdet. Det kan man bland annat se i exempel 20 där innehållet i den inledande bisatsen som helhet är bekant för mottagaren Palm. Meningen handlar om varför Sinebrychoff avstod från en byrå och frågan behandlas också i de följande satserna. Uppgiften om att avståendet skett i ett tidigare telegram utgör endast bakgrundsinformation i sammanhanget och denna information placeras tidigt i satsen.

- 20) Att jag *genom ett tidigare telegram* afstod från byrån, berodde äfven icke därpå att Ni skrämde mig med att ställa i utsigt för detsamma ett pris å 6000 à 10.000 kronor, utan [...] (19011218_PS_BK)

Den tematiska principen verkar i hög grad kunna förklara placeringen av andra adverbial på satsadverbialets plats när adverbialet står för given information. Men som nämnts står de flesta adverbialen i denna position för ny information.

När adverbialet på satsadverbialets plats står för nya information kan det led som står i slutfältet antingen också stå för ny information eller för given information. Att både adverbialet på satsadverbialets plats och ledet i slutfältet står för ny information är, såsom framgår av tabell 4, vanligast. I sådana fall kan man ofta konstatera att ledet i slutfältet har det högsta informationsvärdet. Särskilt vanligt är detta då adverbialet på satsadverbialets plats utgörs av en tidsangivelse såsom i följande exempel.

- 21) Här i Florenz har *under den gångna veckan* försålts på auktion en samling af div. taflor, teckningar och bronzer, som tillhört en afliden öfverste Lamponi. (19021118_OS_PS)

Det mest tematiska i meningen är vad som sålts på auktionen. I de följande meningarna redogör Sirén för sin uppfattning om dessa föremål och vad han ropat in för Sinebrychoff. Tidsadverbialet bidrar

snarast med bakgrundsinformation. Detsamma gäller adverbialen *på auktion* som placerats mellan det infinitiva verbet men före subjektet. Båda dessa adverbial bidrar med ny information, men information som har ett lägre informationsvärde än subjektet. Som tidigare nämnts är det framför allt tidsadverbial som på satsadverbialens plats ofta bidrar med mindre central bakgrundsinformation. I materialet påträffas dock också andra typer av adverbial som trots att de bidrar med ny information har ett lägre informationsvärde än bestämningen i slutfältet. I exemplen 22 och 23 ser man belägg på detta.

- 22) A propòs fotografien så står *på dess baksida* priset £ 3000 [...] (19021107_PS_OS)
- 23) Särskildt intresserar det mig att *med ledning af fotografierna och andra upplysningar* bestämma målaren, i de fall der denne kan vara okänt subjekt. – (18991112_AD_PS, Durlings understrykning)

Både upplysningen om var priset finns angivet och vad priset är ger ny information, men prisangivelsen har det högsta informationsvärdet och står sist i exempel 22. På samma sätt har objektet i exempel 23 det högsta informationsvärdet. Man kan notera att Durling strukit under objektet *målaren*. Upplysningen om hur han går till väga för att bestämma målaren är visserligen ny men har inte samma informationsvärde.

I sådana fall där den bestämning som står i slutfältet är klart mer tematisk än adverbialen på satsadverbialens plats verkar ordföljden följa den tematiska principen. Denna princip följs dock inte i alla fall där både adverbialen på satsadverbialens plats och bestämningarna i slutfältet står för ny information. Det finns en liten mängd belägg (15) av denna typ där ordföljden verkar styras av andra principer. Vidare påträffas 47 belägg där adverbialen står för ny information, och den bestämning till verbet som står i slutfältet utgör given information och därtill 23 belägg där det saknas bestämningar i slutfältet. Med andra ord styrs drygt vart fjärde belägg av någon annan princip än den tematiska. En viktig princip i dessa fall verkar vara framhävningsprincipen.

9.4.4 Framhävning

I de fall där både adverbialiet på satsadverbialiets plats och bestämningen i slutfältet står för ny information och ingetdera verkar ha ett större informationsvärde än det andra, tenderar adverbialiet på satsadverbialiets plats ofta att framhävas. Den markerade placeringen gör att adverbialiet framträder på ett sätt som det inte hade gjort om det stod i slutfältet. Exempel 24 och 25 visar exempel på detta.

- 24) Till följd af bok-beskrifningarna på taflan, komma förfrågningar om densamma, och jag har *utan betänkande* afslagit anbud å 3,000 kr. (18990910_AD_PS, Durlings understrykning)
- 25) Under de sista dagarna i Milano besökte jag i *sällskap med den välbekanta italienska Konstforskaren dr. Frizzoni* några konsthandlare. I allmänhet voro de oskäligt anspråksfulla. Sent omsider fick jag emellertid tag på något förmånligt! (19021013_OS_PS)

Man kan notera att Durling strukit under *utan betänkande* och tydligt framhäver adverbialiet i exempel 24. Samtidigt är också summan han vägrar gå under central i förhandlingarna om priset på tavlan *Flöjt-blåsande gosse*. Exempel 25 är skrivet av Sirén. När brevet skrivs är han tjugotre år gammal, varför det sannolikt är en stor sak att han fått göra besöken hos konsthandlarna tillsammans med den kända italienska konstforskaren. Denna information framstår den centralaste i meningen eftersom objektet inte anger några specifika referenter. Att konsthandlarna dock har ett högt informationsvärde visas i den följande diskursen. I de därpå följande meningarna diskuteras konsthandlarna och det de har att erbjuda.

I meningarna i exempel 24 och 25 innehåller verbfrasen med andra ord två bestämningar med högt informationsvärde. Då adverbialiet står på satsadverbialiets plats verkar de båda bestämningarna kunna framhävas på ett sätt som knappast varit möjligt om de båda stått i slutfältet. En diskussion om frasbetoning hos Lambrecht (1994) kan ge en fingervisning om varför skribenterna väljer att placera andra adver-

bial på satsadverbialets plats i sådana sammanhang. Han diskuterar olika fokusstrukturer i engelskan, italienskan, franskan och japanskan (ibid:221–238). I slutet av presentationen kommer han in på en fråga som är av största relevans för min studie. Frågan gäller hur mycket och vilket slags information som kan framhåvas av en enskild fokusaccent i en enskild sats. Vid predikatfokus ligger fokusaccenten normalt på en konstituent i predikatet. Han konstaterar att även om det i en verbfras ingår flera bestämningar som bidrar med ny information är det bara en konstituent som får bära fokusbetoningen. Det betyder att oberoende av vilket adverbial som betonas, *again* eller *for more than five minutes*, i exemplet *I hope we shall meet again for more than five minutes* kommer det andra att uppfattas som presupponerat (ibid:237–238). Det förefaller som om placering på satsadverbialets plats i svenskan kunde vara en lösning på det problem Lambrecht lyfter fram. Genom att placera ett adverbial på satsadverbialets plats kan det framhåvas samtidigt som bestämningen i slutfältet har kvar den betoning som predikatfokus normalt har.

Två konstituenten kan ges betoning i samma sats också i andra sammanhang. Det ser man bland annat i satser där givna led kontrastivt framhåvs. Andreasson (2007:84) talar om *framhävvd grund* och Lambrecht (1994:291–292) om *kontrastiva topiker*. Det rör sig om tematiska enheter som framhåvs för att de står i kontrast till varandra. I satser med kontrastiva topiker finns det två led som accentueras. Förutom att remat får betoning får också den framhävda grunden eller topiken det. Ett belägg på detta ges i exempel 26. Också i detta exempel står det ena betonade leDET på satsadverbialets plats och det andra i slutfältet.

- 26) Den enda olikhet, som förefinnes är att *på mitt ägande portr.* finnes en piedestal m. en blomma, hvilken *på din afbildnin* [sic] ersatts af en urna. (19021228_PS_OS, Sinebrychoffs understrykningar)

Exempelmeningen ingår i ett brev där Sinebrychoff påtalar ett fel i Siréns bok om Pilo. Sirén har i boken nämnt ett porträtt som Sinebrychoff äger. Han menar att personen på porträttet är en annan än

den Sirén uppger och egentligen finns på en av avbildningarna i boken. Adverbialen *på mitt ägande portr.* och *på din afbildning* står i kontrast till varandra och blir därmed framhävda även om de redan tidigare har nämnts. Därtill betonas de rematiska leden *blomma* och *urna*.

Kontrastivt framhävda adverbial förekommer också i sammanhang där adverbialen på satsadverbialplats verkar ha det högsta informationsvärdet. I exempel 27 försvarar sig Palm mot Sinebrychoffs anklagelser att han gynnat en annan köpare på Sinebrychoffs bekostnad. I sitt brev förklarar Palm situationen och har i meningen före citatet presenterat den andra köparen. Att han fått uppdrag både av denne och av Sinebrychoff är redan bekant. Genom att de båda köparna står i kontrast till varandra kommer även de att framhävas, trots att Palm i den citerade meningen fokuserar på när de olika ordena kommit in.

- 27) Då jag *nu först* emottagit dennes uppdrag, hur tycker Ni, att jag sedan skulle kunna emottaga ett liknande bud från Eder?
(19011219_CUP_PS)

Exempel 27 visar belägg på ett fall där slutfältet innehåller given information. I sådana fall anger adverbialen på satsadverbialens plats ofta olika tidpunkter som preciseras. Så är fallet också i exempel 28 där Sinebrychoff betonar det olyckliga i att han inte såg uret i fråga förrän han köpte det. Också här finns det en indirekt kontrast mellan tidpunkten före och efter auktionen.

- 28) Icke i någon händelse anser jag golfuret vara en praktpjes och beklagar blott att jag ej *före auktionen* varit i tillfälle att se det [...]
(19011105_PS_BK)

Det är inte endast kontrastivt framhävda tidsadverbial på satsadverbialens plats som kan ha ett högre informationsvärde än ledet i slutfältet. Särskilt sättsadverbial står ibland i denna position då de har det högsta informationsvärdet i satsen. Belägg på detta ser man i exempel 29 där Sirén förklarar varför han inte lyckats få det Branderporträtt Sinebrychoff bett honom skaffa.

- 29) Jag sökte parlamentera och liska, men det gick dock ej – då jag ej *med våld* kunde taga med mig taflan [...] (19020708_OS_PS)

Exempel 30 visar att också andra typer av adverbial än sättsadverbial kan framhåvas på detta sätt. I exemplet ser man att den *kanna* som introduceras på satsadverbialets plats i huvudsatsen är uppe till diskussion i den följande bisatsen.

- 30) Hvad min dryckeskanna beträffar, är jag endast *emot en annan kanna* villig att afstå densamma, ifall n.b. den erbjudna är sådan att den convenerar mig [...] (18990831_PS_AD)

När adverbialen på satsadverbialets plats, såsom i exempel 29 och 30, står för den mest rematiska informationen bryter skribenten mot den tematiska principen. I stället verkar placeringen användas för att framhäva adverbialet.

9.4.5 Äldre ordföljdmönster

Slutligen återstår de 23 belägg där adverbialet endast följs av ett finit eller infinit verb. I dessa fall är det svårt att förklara ordföljdmönstret med någon av de ovan diskuterade principerna, eftersom inget konkurrerande led står i slutfältet.

- 31) De önskade katalogerna skola *vid tillfälle* sändas. (19011007_SL_PS)
- 32) I går emottog jag "flöjtblåsaren" välbehållen, hvarom jag äfven, *enl. Eder önskan*, telegraferade. (18991212_PS_AD)

Här förefaller snarast två äldre skriftspråkliga ordföljdmönster göra sig gällande. Exempel 31 påminner om den ordföljdsföreteelse som kallas omfattning och som innebär att bestämmningar till verbet placeras mellan finit och infinit verb (se Pettersson 2005 [1996]:121). Exempel 32 å sin sida verkar följa tendensen att placera det finita verbet sist i

bisatser, vilket var vanligt under yngre fornsvensk tid (ibid. 122–123). Bägge mönstren spreds genom inflytande från tyskan (Wenning 1930:70–77, Pettersson 2005 [1996]:191, Delsing 1999:214–216), men började drastiskt minska under 1700-talet. Platzack (1983:48) menar att omfattning som ordföljdsföreteelse försvann i mitten av 1700-talet. Att detta ordföljdsmonster levde kvar ännu i slutet av 1800-talet bekräftas emellertid av Holm (1967:115). Han har kunnat konstatera att mönstren förekom hos författare av *Historiska handlingar* (en serie om fyrtio volymer med historiska urkunder) ännu i slutet av 1800-talet. På samma sätt verkar de delvis leva kvar hos skribenterna i den Sinebrychoffska brevsamlingen.¹¹ Brates (1891:220) rekommendation att placera fria adverbial mellan hjälpverb och huvudverb verkar också stödja ett sådant ordföljdsmonster.

9.5 Avslutande diskussion

I den Sinebrychoffska brevsamlingen finns det en tendens att placera andra adverbial än satsadverbial på satsadverbialets plats. I det här kapitlet har jag försökt reda ut vilka adverbial som förekommer i denna position och vilka ordföljdprinciper som kan ligga bakom tendensen.

Undersökningen har visat att typen av adverbial på satsadverbialets plats varierar rätt mycket. Även om tids-, sätts- och rumsadverbial är vanligast förekommer också en mängd andra adverbial i denna position. När tids- och rumsadverbial beskriver scenen för verbskeendet kan placeringen av dessa adverbial på satsadverbialets plats ofta förklaras med att uttryck för scen tenderar att stå framför mer rematiska led i satsen: *Jag har af hans arbeten, bl.a. just ett portr. af Gust. III [...]* (19020830_PS_OS). Men eftersom adverbialen på satsadverbialets plats ingalunda alltid uttrycker scen kan typen av adverbial inte mer än delvis förklara ordföljdsmonstret.

11 För en närmare redogörelse för hur dessa ordföljdsmonster tar sig uttryck i breven, se Silén (2015).

Tyngdprincipen kan antas inverka på ordföljden när de bestämningar till verbet som står i slutfältet är tyngre än de adverbial som står på satsadverbialets plats. När objekten eller predikativen är långa är det ofta omöjligt att placera ett adverbial efter dem; [...] *till Köpenhamn, där han till en början lifnärde sig såsom skådespelare och teaterförfattare i den lättare genren [...]* (19020708_OS_PS). Mathesius (1975:159) talar om en negativ faktor, som i kombination med andra principer ibland gör att ingen alternativ placering är möjlig. Men inte heller tyngdprincipen kan ensam förklara ordföljdmönstret. Trots att slutfältet i majoriteten av beläggen innehåller led som är tyngre än adverbialen på satsadverbialets plats har det visat sig att detta inte gäller i nästan fyrtio procent av beläggen. Dessutom verkar tyngdprincipen sammanfalla med den tematiska principen. Den verbbestämning som står i slutfältet är inte bara tyngre än adverbialet på satsadverbialets plats utan också mer tematisk än det.

Den tematiska principen verkar vara den som följs i de flesta beläggen. Som fundament i huvudsatser står vanligen tematiska subjekt eller adverbial, som ofta kan beskrivas som ramadverbial. På satsadverbialets plats står adverbial som oftast är mindre tematiska än det led som står i slutfältet. Ibland kan adverbialen hänvisa till givna referenter, men även om de i och för sig bidrar med ny information har de ett lägre informationsvärde än leden i slutfältet. Man kan se en stark tendens att placera det mest tematiska ledet sist i materialet. I breven förekommer flera belägg där ett lätt, men ur informationssynvinkel tungt objekt placerats sist: *Jag säger därför såsom ett sista pris till Eder 3,100 kronor.* (18991112_AD_PS, Durlings understrykning) Särskilt penningsummor står ofta sist i satsen. I en affärskorrespondens som den Sinebrychoffska har de naturligtvis ett högt informationsvärde.

Även om den tematiska principen i många fall verkar kunna förklara ordföljdmönstret med annat adverbial på satsadverbialets plats kan den inte förklara allt. Det finns belägg där adverbialet har ett högt informationsvärde men följs av ett tematiskt objekt. I sådana fall verkar placeringen av adverbialet på satsadverbialets plats leda till att detta blir mer betonat än om det stått i slutfältet. Också när såväl adverbi-

alet som ledet i slutfältet är klart rematiska kan placering av adverbiallet på satsadverbiallets plats leda till att detta framhävs på ett annat sätt än om det stått i slutfältet: *Då härvarande banker på julafton stängas ovanligt tidigt* [...] (19011225_PS_CUP). Att adverbiallet tenderar att placeras på satsadverbiallets plats när verbfrasen innehåller två bestämningar med högt informationsvärde hänger sannolikt ihop med en fråga Lambrecht (1994:237–238) diskuterar. Han konstaterar att även om det i en verbfras ingår flera bestämningar som bidrar med ny information så är det en konstituent som får bära fokusbetoning. Frågan gäller hur mycket och vilket slags information som kan framhävas av en enskild fokusaccent i en enskild sats. Som jag ser det ger placering av adverbiallet på satsadverbiallets plats möjligheten att betona såväl *julafton* som *tidigt* i exemplet ovan, medan det inte varit möjligt om båda leden placerats i slutfältet.

Ytterligare en faktor som tycks inverka på ordföljdsmonstret är tidens stilideal. Affärsbrevens i samlingen utmärks i hög grad av en formell stil där vissa ålderdomliga språkdrag lever kvar. Ett sådant drag är att låta ett adverbial stå på satsadverbiallets plats trots att ingen bestämning står i slutfältet: *Begge mina Scheffel-porträtt äro också af mästaren Signerade* [...] (18991215_AD_PS). Även om sådana exempel inte procentuellt sett är många bidrar de till att ordföljden upplevs som ålderdomlig och främmande för en modern läsare.

Till tidens stilideal hör också tendensen att placera fria adverbial genast efter det finita verbet. Om en sådan tendens vittnar beskrivningen i Brates grammatika (1898). Det är antagligen denna tendens som gör att balansprincipen så ofta följs i breven. I stället för att ha två bestämningar efter verbet placeras ett adverbial på satsadverbiallets plats: *När du nu hos gumman Eichorn rör dig med "kontant i bordet"* [...] (19020704_PS_OS). Det är antagligen samma tendens som gör att man hittar ett tiotal belägg där ett adverbial placerats på satsadverbiallets plats i stället för att stå efter det infinita verbet framför ett satsformat objekt, där vi ofta skulle placera adverbiallet i dag: *Det hade varit Eder oafvisliga skyldighet att på förhand underrätta mig om att Ni ändrat taktik och att Ni absolut vägrar att mottaga andra anbud än*

till fixa pris! (19011218_PS_BK, Sinebrychoffs understrykning). Med en sådan tendens blir det naturligt att utnyttja satsadverbialets plats både för tematisering och framhävnig. Ordföljdsmonstret med andra adverbial på satsadverbialets plats verkar alltså vara ett sätt för skribenterna att placera adverbialen där, med ord ur *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien* (1936:304): ”vigten af [deras] betydelse lättast ådrager sig uppmärksamhet”. Därigenom kommer ordföljden att bidra till det dialogiska i breven. I den skriftliga kommunikation som pågår i breven signalerar den vad som uppbär det högsta informationsvärdet och vad skribenten vill lyfta fram. Detta är särskilt viktigt i en korrespondens som den Sinebrychoffska där meningarna ofta är långa och fyllda med information.

”Hvad våra affärer beträffar”

Strukturering av breven genom markering av topiker och ledföljd

HANNA LEHTI-EKLUND

Breven i materialet för denna bok handlar om olika ämnen, det vill säga olika topiker, som ofta hör ihop med en affär som gäller ett konstverk. I de undersökta brevkedjorna använder skribenterna två sätt för att ange att de övergår till att skriva om ett annat ämne än tidigare, en ny topik. Ofta utnyttjar de olika typer av (adverbiella) markörer. En sådan markör är adverbialen som anger avseende, [*h*]vad först beträffar miniatyren *Gust III*, i Paul Sinebrychoffs brev i exempel 1b (jfr SAG 3:552):¹

- 1a) Genom en vän har jag fått till påseende från London ett miniatyrprt af Gustaf III, hvilket synbarligen är utfördt af någon utländsk (fransk) konstnär. (19020829_OS_PS)
- 1b) Emottagit 2 bref 1 kort och dosan. *Hvad först beträffar miniatyren Gust III*, kan jag ej förstå hvarför du vill rekommendera mig att köpa den, ifall den är af en Courtois [...] (19020903_PS_OS)

Osvald Sirén har skickat ett miniatyrporträtt av Gustav III till Sinebrychoff och meddelat om detta i ett brev den 29 augusti 1902 (ex. 1a). Den tredje september svarar Sinebrychoff på brevet (ex. 1b). Den

1 Kursiveringarna av de inledande leden i exemplen är mina.

första topiken i Sinebrychoffs brev handlar om miniatyrporträttet. Den markeras med adverbialiet som samtidigt anger topikens innehåll.

Det andra sättet att signalera en övergång till en topik är att visa detta med ledföljden. Det innebär att topiken initieras med ett annat satsled än subjektet, till exempel ett objekt som i exempel 2.

- 2) *Det omskrifna porträttet hos Fru Eichorn* ville hon ej sälja åtminstone för närvarande sade hon. (19011007_SL_PS)

Sigrid Lindqvist på Bukowskis har fått följande vädjande begäran av Sinebrychoff: *Och för det tredje, har jag då als icke något hopp om att få tag uti någon Roslin???* (19011004_PS_SL) I sitt svar behandlar Lindqvist olika topiker tills hon besvarar Sinebrychoffs fråga med påpekandet i exempel 2. Det porträtt av Roslin som Sinebrychoff eftertraktar finns hos den ovilliga försäljaren fru Eichorn. När Lindqvist inleder övergången till den aktuella topiken med det tunga objektet [*d*]et omskrifna porträttet hos Fru Eichorn, signalerar hon redan i inledningen av satsen att Sinebrychoff här får svaret på sin fråga.

Den höga frekvensen för dessa sätt att signalera byte av topik avviker från dagens språkbruk. Användningen kan avspegla en äldre, mer flexibel syntax och en mindre strikt svo-ordföljd än den som är typisk för svenskan i dag. Enligt *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 4:434, anm.) inleds den grundläggande ordföljden i påståendesatser i dag med subjektet som står för cirka 60 % av alla fundament eller mer (se även tabell 1 nedan). Brevskrivarna i vårt material använder andra led än subjektet i fundamentet för att visa övergång till följande topik. Markörerna strukturerar breven så att mottagaren lättare kan förstå dem på basis av den tidigare brevväxlingen. Sätten att markera topikövergångar tjänar alltså mottagaranpassningen (*recipient design*) i den dialogiska brevväxlingen (jfr också Nordlund-Laurent 2009).

I det här kapitlet undersöker jag hur byte av topik signaleras i brevmaterialet för boken. Vilka mönster framträder när skribenterna övergår från en topik till en annan? Sättet att inleda en topik visar hur skribenterna signalerar för mottagaren att de tar upp en tidigare

behandlad topik eller att de introducerar något nytt. Samtidigt granskar jag hur topiker markeras genom ledföljd i breven. Inledningsvis diskuteras begreppet topik och hur det har definierats i det här kapitlet. I avsnitt 2 redogör jag för avgränsningen av materialet och i avsnitt 3 för frekvenser, både vad gäller ledföljd och de olika skribenternas sätt att markera topiker. I avsnitt 4 och 5 presenteras hur olika satsled utnyttjas vid markering av topiker.

10.1 Topiker och markering av dem

Med begreppet *topik* avses vanligtvis det man talar om i ett samtal eller det som skrivs om i en brevväxling, men begreppet är svårt att fånga i en definition (Svennevig 1999:163). I sin bok om samtal diskuterar Svennevig (1999:167) huruvida topiker är produkter eller processer. Han anser att topiker inte kan kallas för produkter, utan menar att samtalen bygger upp topikerna genom att signalera till varandra hur deras bidrag relaterar till tidigare och senare samtalsturer. Enligt Svennevig utnyttjar samtalen vissa hjälpmedel (*a set of devices*) för detta ändamål och på så sätt bidrar de tillsammans till att skapa betydelser i samtal. I samtal kan dessa medel till exempel bestå av introducerande frågor som samtalen orienterar sig mot. Även om brevväxlingen inte sker i realtid verkar skribenterna också använda topikmarkörer för att signalera hur deras bidrag anknyter till innehållet i den tidigare brevväxlingen.

Linell och Korolija (1997:167 f.) anser att den interna topikala koherensen i diskurser skapas av innehåll, alltså att man säger något om något, och deltagarnas språkliga handlingar i vilka de hänvisar till, uttrycker och kopplar ihop tankar i diskursen. Linell och Korolija poängterar att en diskurs inte är en statisk text, utan att deltagarna skapar gemensam förståelse med hjälp av topikal koherens. I den aktuella brevväxlingen anknyter topikerna ofta till en process, det vill säga till handlingar i den långvariga processen att köpa eller sälja en konstprodukt där produkten är i fokus. Processen kan till exempel inledas

med att avsändaren Sigrid Lindqvist har sett en tavla som kanske intresserar mottagaren Sinebrychoff (ex. 3a). I sitt svar (ex. 3b) på det implicita erbjudandet accepterar Sinebrychoff detta.

- 3a) Till svar å ärade får meddela att n° 1 är ett *mycket intressant porträtt*. Traytorrens var tysk till börden men, anställd vid fortifikationen hos Gustaf II Adolf der han utmärkte sig som en skicklig ingenjör. (19011014_SL_PS)
- 3b) Åberopande Fröken Lindqvists bref af den 14 dennes ber jag Eder godhetsfullt inropa följande för mig på auktionen den 23 dennes: Porträttet N° 1 De Traytorrens. (19011018_PS_CUP, Sinebrychoffs understrykning)

I en brevväxling måste topiker på samma sätt som i ett samtal etableras gemensamt av deltagarna, även om tidsspannen mellan bidragen i en brevväxling är längre (jfr Svennevig 1999:168). I samtal kallar Clark (1996) detta för en gemensamt skapad produkt (*joint product*). När Sigrid Lindqvist i exempel 3a introducerar ett porträtt för Paul Sinebrychoff är utvecklingen av topiken helt beroende av hans svar. I det här fallet leder introduktionen till att Sinebrychoff fyra dagar senare ger order om att ropa in tavlan (ex. 3b). Innan ett köp har avslutats med betalning och kvittering kan det komma frågor om det aktuella objektet eller sekvenser med förhandlingar om priset (jfr kap. 8). En topik kan alltså sträcka sig över flera brev och innehålla olika typer av språkhandlingar. Linell och Korolija (1997) kallar en sådan följd av bidrag till en topik för en *episod*.

Det går att karakterisera vad som är typiskt för topiker i den aktuella brevväxlingen genom att modifiera de drag som enligt Svennevig (1999) utmärker samtal: topiker har ett informationsvärde för deltagarna (*reportability*), de struktureras enligt den aktuella genren (*projectability*) och de är koherenta (*local connectedness*). Svennevig (1999:176 ff.) påpekar att informationsvärdet hos en topik handlar om att det sägs något om den som är nytt och av intresse för mottagaren. Strukturering enligt genre i samtal innebär att en berättelse till exempel inleds på ett

annat sätt än en nyhetsrapport. Den lokala koherensen inom en topik betyder att deltagarna utformar sina bidrag så att de kopplar till föregående samtalsur. Tal som inte anknyter till den aktuella topiken signaleras med markörer som *förresten* (*by the way*).

Om man tillämpar Svennevigs kriterier på brevmaterialet framgår informationsvärdet i topikerna av att en topik som introduceras av en skribent plockas upp av mottagaren såsom i exempel 3a–b. I brevgenren verkar det vara typiskt att bygga upp breven så att skribenten kommenterar det föregående brevets innehåll i samma ordningsföljd (se ex. 1 och 2 i kap. 2). Detta innebär att topiker som återupptas vanligen avhandlas i samma ordning som i tidigare brev. De initiala markörerna kan till exempel ha funktionen att ange explicit vilken topik i ett föregående brev (ex. 4a) som tas upp i följande brev (ex. 4b). I exempel 4a berättar Carl Ulrik Palm på Bukowskis vilka föremål han har inropat för Sinebrychoffs räkning. Han introducerar också ett golvur som han har ropat in och motiverar köpet med golvurets utseende och herr [Henryk] Bukowskis tidigare uppskattning av dess värde:

- 4a) Jag hoppas Ni skall blifva nöjd med de gjorda inköpen, då jag uppjudit all min förmåga att Ni ej skulle blifva lottlös. Supkoppen nr. 419 måste jag dock afstå, sedan jag följt med till 92 kr. [...]. *Golfuret är synnerligen vackert*. Herr Bukowski har för flera år sedan värderat detta till 2000 kr. (19O11O26_CUP_PS)
- 4b) *Hvad betræffer golfuret* vet jag verkligen ej hvad jag skall säga, men blef den enl. min tanke bra dyr. (19O11O5 PS_CUP)

När Sinebrychoff besvarar Palms brev (ex. 4b) återupptar han topiken om golvuret med hjälp av ett avseendeadverbial (*Hvad betræffer golfuret*), som hänvisar explicit till det tidigare brevet. Som det framgår av analysen nedan är den här typen av initiala adverbial mycket vanliga i breven och bidrar till att upprätthålla koherensen på ett lokalt plan och visa när en skribent övergår från en topik till en annan. Markören bidrar också till koherensen på ett globalt plan eftersom den skapar en länk mellan åtminstone två olika brev. Exempel 4b slutar med att något

nytt yttras om topiken när Sinebrychoff evaluerar priset på golvuret. Avvikelser från koherensen markeras på olika sätt, till exempel så att ifall mottagaren inte tar upp en för avsändaren viktig topik i följande brev så följer avsändaren upp det senare (se ex. 3 i kap. 3).

Topiker bottenar i olika typer av kontextuella resurser som kan aktualiseras i diskursen (Linell & Korolija 1997:173). En topik kan handla om den lokala kontexten där skribenten befinner sig eller hänföra sig till en tidigare diskurs. Nordlund-Laurent (2007:198 ff.) som analyserar topikerna i systrarna Westermarcks brevväxling på 1800-talet noterar att de ofta handlar om systrarnas ”göranden och låtanden”, olika händelser och platser på de respektive orterna Helsingfors och Paris. Exempel 5 illustrerar hur vissa kontextuella resurser i de Sinebrychoffska breven aktualiseras som topiker som skribenterna markerar på olika sätt. I vänstra spalten finns ett brev av Osvald Sirén. I Siréns brev har jag med kursiv angett de led som Sinebrychoff (5b) ställer i fundamentet för att initiera en topik. Också de senare har kursiverats. Det första ledet som Sirén nämner är hämtat ur en tidigare diskurs (*Alla de saker jag omnämnde i mitt senaste brev*). Av alla dessa saker lyfter han i synnerhet fram *Arenius-porträtten*. Det andra ledet är hämtat ur den fysiska omvärlden: det är en tavla som Sirén har sett i Stockholm och som han här introducerar för Sinebrychoff genom att kalla det *det vackraste porträtt jag sett*.

5a)

Nationalmuseum Stockholm
7.4.1902

B.B.

Med anledning af Ditt brev af d 5. får jag meddela att Nystrand dog redan i febr. – jag kom alls ej att tänka på att Du icke visste det. Alla hans efterlämnade konst saker säljas hos Bi [...]

5b)

Helsingfors d. 11 April 1902.
Herr Dr Osvald Sirén, Stockholm.

B. B.

Emottog dit brev af 7 /IV, hvaraf jag ser att gubben Nystrand gått hädan och att han ej lämnat något papper, hvarigenom jag skulle blifva ägare af just Miniatyren i David Richters art, såsom han lofvat mig [...]. Det är ledsamt men kan väl icke hjälpas.

Alla de saker jag omnämnde i mitt senaste bref äro ur Nystrands saml. [...] Bland taflorna förtjäna endast de båda [...] Arenius-porträtten framhållas.

Emellertid har jag *någonting annat* i beredskap för Dig, som jag tror skall göra Dig gladare än allt hvad Du tidigare fått genom mig. Med denna sak kan ett af Dina varmaste önskningsmål fyllas. Eller hvad säges om ett utsökt, ja, jag vågar påstå, *det vackraste porträtt jag sett, af Lorens Pasch d.y.?* [...]

Osvald Sirén

Af hans saker bryr jag mig ej om annat än de båda Areniusporträtten, ty jag antager att de säljas tillsammans [...].

Det porträtt som du säger dig hafva sändt till påseende, har jag ännu ej emottagit, men är jag både glad och nyfiken, det senare därför att jag ej kan tänka mig en Lorenz Pasch d.y. som skulle vara värd så mycket[.] Männe icke säljaren på priset kr. 2500 kunde pruta något? [...]

Paul Sinebrychoff

Det bör också noteras att topikerna i exempel 5b kommenteras i samma ordning som de förekommer i det föregående brevet. I exempel 5b illustreras hur Sinebrychoff med ledföljden som markör återupptar två topiker från Siréns brev. Med det adverbialiserade attributet *Af hans saker* inleder Sinebrychoff en utläggning om vilka saker han vill köpa ur Nystrands dödsbo. Ett adverbialiserat attribut kan spetsställas och lyftas ut ur det led som står i slutfältet (SAG 3:448): *Jag bryr mig ej om annat än de båda Areniusporträtten af hans saker*. Dödsboet har förekommit som en längre tråd i herrarnas brevväxling. Efter detta övergår Sinebrychoff till en annan topik ur det föregående brevet som han inleder med det spetsställda objektet *Det porträtt som du säger dig hafva sändt till påseende*. Där kommenterar han sin inställning till porträttet och dess prissättning.

Vi har sett att topikerna kan hämtas ur en tidigare diskurs och ur den omgivande världen. De markeras ofta genom att placera andra led än subjektet i fundamentet. Markering av topiker genom spetsställning av andra led än subjektet tycks vara ett så vanligt drag i breven att det väcker frågor om hur mycket friare sv-ordföljden syntaktiskt sett är kring

sekelskiftet 1900 än den är i dag. Under äldre och yngre nysvensk tid pågår en utveckling som innebär att sv-ledföljden blir allt mer dominerande i svenskan (Lehti-Eklund 1990:247, 249 ff.; Lehti-Eklund 1984:77 ff.). Samtidigt minskar bruket av andra led i fundamentet. Med tiden kommer alltså grammatiska principer att påverka ordföljden i större utsträckning än informationsstrukturella principer såsom tema–rema-principen (se SAG 1:183; se även kap. 9). Utvecklingen skedde dock sannolikt i olika takt för olika genrer (jfr Lehti-Eklund 1984:79 ff.). Nedan granskar jag läget för ledföljden och i synnerhet för markering av topiker genom ledföljd i den aktuella brevväxlingen kring år 1900. Förhoppningsvis kan resultaten säga något om hur strikt eller varierande ledföljden var i svenskan kring 1900.

I kapitlet diskuteras också olika detaljer kring initiering av topiker med hjälp av olika typer av markörer eller med hjälp av ledföljden. Vilka satsled använder skribenterna för att markera en topikövergång? Hur utnyttjar de adverbiala markörer eller objekt? Överlag kan man säga att spetsställningen av topikmarkörer berättar något om organiseringen av topiker i affärsbrev och hur mottagaren beaktas vid denna organisering.

10.2 Metod och material

Det är svårt att analysera och definiera topiker. Linell och Korolija (1997:175) påpekar till exempel att det är enklare att studera topikgränser (*episode boundaries*, se Korolija & Linell 1996:803). De markörer jag har studerat placerar sig precis vid topikgränserna. Jag har baserat analysen på hur skribenterna gemensamt behandlar topiker. Om en skribent i sitt brev tar upp ett nytt ämne som utvecklas i de följande breven kan det anses vara en topik. Analysen är naturligtvis i viss mån subjektiv, för det kan vara svårt att skilja mellan en övergripande topik och deltopiker. Vid genomläsningen av materialet har jag plockat ut varje mening eller sats som verkar inleda en annan topik än den som behandlats precis innan i samma brev. Den organiserade inre struk-

turen i affärsbrevren gör det också möjligt att se hur topikerna i ett brev ofta behandlas i samma ordning i följande brev.

Undersökningen omfattar endast påståendesatser som inleds med ett fundament. Satser som står i imperativ, frågor och fraser utan finit verb har inte tagits med i analysen. I imperativsatser saknas fundamentet och den typ av spetsställning av topiker som är typisk för påståendesatser förekommer inte i frågor i mitt material. Också påståendesatser utan fundament som inleds med ett finit verb har utelämnats, såsom exempelvis: *Emottog Eder skrifvelse af d. 11 dennes i går, hvarpå jag pr. telegraf beordrade Eder att sända de båda pastellerna af Lundberg.* (19031115_PS_BK)

Analysen baserar sig på de 166 brev som utgör basmaterialet för den här boken (se kap. 2). I de fem brevkedjor som de ingår i har jag funnit sammanlagt 603 påståendesatser som inleder topiker. Dem diskuterar jag närmare i följande avsnitt.

10.3 Topikmarkörer i siffror

Det förekommer mycket mer variation i fundamentet i alla påståendesatser i det aktuella brevmaterialet än i svenskan senare på 1900-talet. Detta framgår av en jämförelse mellan initiala satsled i alla påståendesatser i brevmaterialet och i skönlitteratur och olika typer av bruksprosa på 1970-talet (tabell 1). Teleman och Wieselgren (1970) undersökte fundament i skönlitteratur och Westmans (1974) studie gällde bruksprosa. Benämningen *Sinebrychoff* i tabell 1 avser hela den Sinebrychoffska brevväxlingen med 166 brev mellan Paul Sinebrychoff, Axel Durling, Sigrid Lindqvist, Carl Ulrik Palm och Osvald Sirén.

Tabell 1. Initiala satsled som inleder alla satser i Sinebrychoffs brevväxling samt Teleman & Wieselgren (1970) och Westman (1974)

Fundament	% subjekt	% objekt	% adverbial	% predikativ	% övriga	Totalt
Sinebrychoff	51,1 (1010)	5,3 (104)	42,3 (835)	0,9 (18)	0,3 (6)	1973
Teleman & Wieselgren (1970)	69,7	2,9	25,7	1,7	-	500
Westman (1974)	64,0	2,3	30,8	2,3	0,6	5588

Andelen subjekt i brevmaterialet är 51 %, medan motsvarande siffror på 1970-talet rör sig mellan 60 och 70 procentenheter (se också Lehti-Eklund 2015:295). Andelen adverbial i breven är över 40 %, medan undersökningarna från 1970-talet uppvisar en variation mellan 25 och 31 %. Delvis kan den höga andelen initiala adverbial vara genremässigt betingad, men ledföljden tycks tillåta mer variation kring sekelskiftet 1900 än i slutet av 1900-talet. Också andelarna för objekt är lägre i jämförelsematerialet än i breven.

När man betraktar de initiala satsleden i satser som inleder topiker i det Sinebrychoffska materialet, är variationen i fundamentet ännu större än när det gäller alla satser i brevväxlingen. Detta framgår av tabell 2.

Tabell 2. Initiala satsled som inleder topiker i Sinebrychoffs brevväxling

	subjekt	objekt	adverbial	predikativ	övriga	Totalt
Topikinledande satser	199	65	333	5	1	603
%	33,0	10,8	55,2	0,8	0,2	100

En jämförelse mellan tabell 1 och 2 visar att andelen initiala subjekt är lägre (33,0 %) i satser som inleder en topik än beträffande alla satser (51,1 %) i brevmaterialet. I motsvarande mån är andelarna objekt och adverbial högre än för alla satser: satser som inleder en topik har oftare ett spetsställt objekt jämfört med alla satser. För topikinledande objekt gäller 10,8 % mot 5,3 % initiala objekt i alla satser. Skillnaden är större för adverbial med 55,2 % för dem som inleder en topik mot 42,3 % i

alla satser. Detta styrker antagandet om att ledföljden i sig kan användas för att markera topikbyte.

Av tabell 3 framgår hur de topikinledande satsleden fördelar sig på de olika skribenterna.

Tabell 3. Topikinledande satsled fördelade på de olika skribenterna

Topik- inledande satser	subjekt		objekt		adverbial		predikativ		övriga			
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
PS	56	25,1	28	12,6	136	60,9	3	1,3	0	0	223	99,9
OS	52	36,9	12	8,5	76	53,9	0	0	1	0,7	141	100,0
AD	45	36,9	16	13,1	61	50,00	0	0	0	0	122	100,0
SL	17	47,2	2	5,6	16	50,0	1	2,8	0	0	36	100,0
CUP	29	35,8	7	8,6	44	54,3	1	1,2	0	0	81	99,9
Totalt	199		65		333		5		1		603	

Anmärkningsvärt är den höga andelen adverbial (60,9 %) hos Sinebrychoff, men också Palm inleder över hälften av sina topiker med ett adverbial (54,3 %). Sinebrychoff och Durling har högre värden än de andra skribenterna för topikinledande objekt. Sigrid Lindqvist har en profil som avviker från de andra genom att hon har en större andel subjekt. I andra kapitel har det konstaterats att Lindqvist har en mindre komplicerad syntax och eventuellt ett mer modernt språkbruk än de andra brevskrivarna (se kap. 6 och 7).

10.4 Initiering av topik med adverbiala markörer

I materialet utgör adverbialen den största gruppen av satsled som inleder topiker. Vid analysen av dem har det visat sig vara ändamålsenligt att gruppera adverbialen enligt deras funktion och innehåll, vilket har resulterat i fem grupper: 1. hänvisning till och i brev, 2. tid och rum, 3. övriga TSR-adverbial, 4. objektliknande adverbial och 5. satsadverbial.

De övriga grupperna följer traditionell grammatisk kategorisering, men den första, som jag har kallat *hänvisning till och i brev*, är en blandad, funktionsbaserad kategori bestående av olika typer av metatextuella strukturerare. Den utgörs av adverbial som pekar bakåt eller framåt. De som kopplar till något tidigare skrivet inleder en topik samtidigt som de hänvisar till ett tidigare brev. De utgörs av adverbial som anger avseende (*Med anledning af Edert gårdagstelegram*) eller andra formelartade adverbial som oftast är kopplade till verbet *meddela* (*Besvarande Eder skrifvelse af 8 dennes får jag meddela, Till svar å ärade får meddela*). De som pekar framåt strukturerar det aktuella brevet och inleder listor eller innehåller ordningstal (*Till en början, För det andra*). Som det framgår av Carlborg (1918) används *härmed* ofta som initialt adverbial i affärskorrespondens. Det gäller också för vårt material där *härmed* vanligtvis initierar performativa satser som uttrycker en handling (se ex. 5 i kap. 3 och ex. 19 i kap. 8). Också dessa belägg har förts till de hänvisande adverbialen: *Härmed får jag tacksamt erkänna mottagandet af Edert ärade bref af 5 d^e innehållande postremissvexel å kr. 2189. (19011108 CUP_PS)*

Grupp 2 består av tids- och rumsadverbial (ex. 9 och 10). I grupp 3 ingår adverbial som bland annat anger sätt, villkor, orsak, jämförelse, avsikt, hinder (koncessiva bisatser), medel, källa och övriga adverbial (ex. 11). I grupp 4 ingår bundna adverbial (ex. 14) och adverbialiserade attribut (ex. 16). Adverbialiserade attribut har förts till bundna adverbial, närmast för att de fungerar på samma sätt som dessa, även om de syntaktiskt utgör en kategori för sig (SAG 3:448 f.). Satsadverbial har förts till grupp 5. Av tabell 4 framgår fördelningen mellan adverbialen i materialet.

Tabell 4. Antalet och fördelningen mellan olika grupper av topikinledande adverbial

	Antal	%
1. Hänvisning till och i brev	126	37,8
2. Tid och rum	93	27,9
3. Övriga TSR	57	17,1
4. Objektliknande adverbial	42	12,6
5. Satsadverbial	15	4,5
Totalt	333	99,9

Över en tredjedel av adverbialen hänvisar explicit till ett tidigare brev eller organiserar informationen i det aktuella brevet (grupp 1). Alla TSR-adverbial inklusive de som uttrycker tid och rum är dock sammanlagt fler (45 %) och av dem är tids- och rumsadverbial i majoritet. Därför har de sistnämnda fått stå i en egen grupp (grupp 2). Funktions- och betydelsemässigt bildar de tre största grupperna ett kontinuum mellan relativt formelartade markörer (grupp 1) och adverbial som utgör en ram eller en utgångspunkt för den nya topiken i fråga om tid, rum, orsak, villkor eller dylikt (grupperna 2–3). De objektliknande bundna adverbialen (grupp 4) behandlas nedan i samband med objekten. Satsadverbialen är få och består av konjunktionella adverbial såsom *emellertid* och *dock* samt modala adverbial som *sannolikt* och *möjligen*.

Bruket av adverbial varierar stort mellan de olika skribenterna. Detta framgår av tabell 5.

Tabell 5. Fördelningen mellan topikinledande adverbial per skribent

	Sinebrychoff		Sirén		Durling		Lindqvist		Palm		Totalt
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
Hänvisning till och i brev	45	33,0	16	21,3	26	42,6	8	50,0	31	68,9	126
Tid och rum	36	26,4	32	42,7	13	21,3	6	37,5	6	13,3	93
Övriga TSR	30	22,1	10	13,3	11	18,0	1	6,3	5	11,1	57
Objektliknande advl	21	15,4	11	14,6	7	11,4	1	6,2	2	4,4	42
Satsadavl	4	2,9	6	8,0	4	6,6	0	0	1	2,2	15
Totalt	136	99,8	75	99,9	61	99,9	16	100,0	45	99,9	333

Oftast används de hänvisande adverbialen av Carl Ulrik Palm. Också bland Sigrid Lindqvists få adverbial utgör de hälften, men även Axel Durling och Sinebrychoff är frekventa användare. Detta bruk tycks vara utmärkande för genren affärsbrev. Över hälften av de hänvisande adverbialen anger avseende (69/126). De olika skribenterna har sina

favorituttryck. Palm föredrar *med anledning af och hvad x angår*, medan Sinebrychoff utnyttjar *angående x* och *hvad x beträffar*:

- 6a) *Med anledning af Eder förmodan ang. Roslinporträttets proveniens*, kan jag försäkra, att Ni misstagit Eder. (19O31126_CUP_PS)

Hvad porträttet nr. 1 angår följde jag det till 320 kr. men ansåg mig ej böra gå längre, då Ni ej syntes vara vidare spekulant i detta. (19O11026_CUP_PS)

- 6b) *Angående det tidigare inköpta Roslinporträttet* tillåter jag mig att ännu göra en fråga. Männe detta portr. tillhört Le Langska samlingen, som i Maj d. år såldes på auktion i Paris? (19O31123_PS_BK)

Hvad Nystrands miniatyr beträffar är det ett fullkomligt misstag af hans hushållerska (19O2O426_PS_OS)

Det är typiskt för de hänvisande adverbialen att de som i exempel 6 tar upp ett föremål, oftast en tavla, som skribenterna förhandlar om att sälja eller att köpa.

Konstruktionerna *Hvad beträffar/angår* utgör nästan hälften (31/69) av alla topikinledande avseendeadverbial. Ordföljden i dem varierar mellan *vad y angår/beträffar x* (18 belägg) och *vad x angår/beträffar* (13 belägg; ex. 7d). I dessa konstruktioner är x objektet (ex. 7a–d) och y en plats för lätta tidsadverbial såsom *slutligen* (ex. 7c). Flera av skribenterna använder båda ordföljderna:

- 7a) *Hvad angår Wennerstedts ram* bör jag ej underlåta att nämna, hurusom jag förra sommaren å Mellingeholms sätesgård såg ett Scheffel-porträtt i hel hvit ram. (19O01111_AD_PS, Durlings understrykning)
- 7b) *Hvad beträffar kronorna*, så vet jag inte hvar att anskaffa några riktigt vackra sådana för tillfället, ej heller stolar. (19O4O518_SL_PS, Lindqvists understrykning)

- 7c) *Hvad slutligen angår min Josuah Reynolds, så är jag egentligen temligen obenägen att sälja densamma, i synnerhet sedan priset för "la belle" blef så billigt.* (1899O817_AD_PS)
- 7d) *Hvad Königsmarckporträttet beträffar vill jag alldeles minnas att Ni vid ett [mitt] tidigare besök uppgaf det vara måladt af Mijtens, hvaraf Eder ändrade uppfattning* (1900IO31_PS_AD)

Sammanlagt 23 av de 126 hänvisande adverbialen (18 %) ingår i performativa satser som inleds med *härmed* (SAG 4:697). De initialerade topikerna liknar dem som enligt Carlborg (1918:45) bildar avisbrev, men såsom Silén i kapitel 3 påpekar bildar de i vårt material inte ett helt brev utan ingår som en del i ett. Adverbialet *härmed* inleder en sats som yttrar en handling och en topik som handlar om en penningstransaktion, antingen att sända en räkning eller att motta betalning av en räkning, ofta i form av en postremissväxel. Kring sekelskiftet 1900 fungerade kombinationen av ett dylikt skrivet yttrande och sändandet och mottagandet av pengar som godtagbara villkor för en penningstransaktion (jfr SAG 4:697). Handlingarna som signaleras av det initiala *härmed* uttrycks ofta med en konstruktion som består av flera formelartade uttryck såsom substantivet *nöjet* eller adverbet *tacksamt* och verben *öfversända* eller *emottaga*:

- 8a) *Härmed har jag nöjet öfversända i postremissvexel kr. 148.68, utgörande redovisning för det å auktionen d. 7 d^{is} försålda porträttet af Karl XI.* (1903IO21_CUP_PS)
- 8b) *Härmed erkänner tacksamt emottagandet af tretusen trettio (3.030) kronor, utgörande likvid för en gustaviansk möbel samt för emballage af densamma.* (1904O913_SL_PS, Lindqvists understrykning)

Tids- och rumsadverbialen utgör en tredjedel (27,9 %) av de topikinledande adverbialen (jfr SAG 4:432). Tidsadverbialen förankrar ofta olika faser i processer som kan leda till förhandling om eller försäljning av ett konstobjekt vid en viss tidpunkt. Osvald Sirén, som har hand om

Sinebrychoffs konststoppköp, organiserar till exempel ofta sina topiker med hjälp av inramande tidsadverbial (se exempel 9):

- 9) *För 10 minuter sedan inropade jag åt dig de båda porträtten af Arenius för 570 kr. tillsammans. (19020424_OS_PS, Siréns understrykning)*

Rumsadverbialen som inbegriper städer, auktioner och samlingar anger en plats för eller en startpunkt för förhandlingen. I exempel 10 jagar Sigrid Lindqvist en tavla av Roslin (*det*) hos en potentiell försäljare för Paul Sinebrychoffs räkning.

- 10) *Hos Fröken Terman har jag varit två gånger, men hon håller orubligt fast vid sitt beslut att testamentera det till Konsul Arfvidsson. (19011007_SL_PS)*

De övriga TSR-adverbialen anger bland annat villkor, orsak, sätt, medel, grad och källa. I exempel 11 inleder Sinebrychhoff med ett villkorsadverbial en önskan som gäller ett porträtt som han precis har köpt:

- 11) *Kan du skaffa närmare data om [personen] (kontrollören Lenkiewitz, om jag rätt läst namnet?) [ss.] förnamn och årtal, vore jag dig tacksam. (19020629_PS_OS)*

De adverbial som inleder topiker i materialet signalerar olika aspekter för mottagaren. De kan markera att skribenten återupptar en topik som har förekommit i tidigare brev och kommer med ny information om den eller ibland introducerar något helt nytt. I många fall bidrar de samtidigt till att strukturera informationen på ett ändamålsenligt sätt. Såsom vi har sett består adverbialen ofta av konstruktioner som återupptas med liten variation. De många formelartade topikinledande adverbialen är ett karakteristiskt drag för dessa affärsbrev.

10.5 Initiering med hjälp av andra satsled: objekt och objektliknande adverbial

Av samtliga 603 topikinledande satser inleds 107, det vill säga 17,7 % av objekt och objektliknande bundna adverbial. Siffran är så pass hög att den tyder på att de inledande objekten och objektliknande adverbialen inte används slumpmässigt utan tjänar vissa funktioner. Av tabell 6 framgår fördelningen bland skribenterna:

Tabell 6. Topikinledande objekt och objektliknande adverbial

	Objekt	Bundet adverbial	Totalt	%
Sinebrychoff	28	21	49	45,8
Sirén	12	11	23	21,5
Durling	16	7	23	21,5
Palm	7	2	9	8,4
Lindqvist	2	1	3	2,8
Totalt	65	42	107	100,0

De initiala objekten och objektliknande adverbialen handlar om ting och personer som är centrala för konstförhandlingarna, om tavlor, ramar, priser, kataloger och försäljare. De flesta återupptar något som förhandlats i ett tidigare brev, men i enstaka fall kan något helt nytt placeras initialt. Av exempel 12 nedan kan man se hur *den gamla ramen* som objekt inleder en topik som behandlas flera gånger under tre veckors tid. I 12a ingår frasen i en satsfläta.

12a) *Den gamla ramen* skall jag bestyra att blir Dig tillsänd; egentligen borde väl bilden sitta i en enkel gullram med kul-rand inåt [...] (19O2O416_OS_PS)

12b) *Den gamla ramen till Paschporträttet* kan jag svårligen få såld annat än möjligen på någon auktion, då den kan stiga till 5 á 6 kr. Skall väl lämna den till Palm. (19O2O5O1_OS_PS)

12c) *Den gamla ramen till Paschporträttet* får du afyttra huru du finner lämpligast. (19O2O51O_PS_OS)

Sirén har förmedlat ett Paschporträtt till Sinebrychoff med en gammal ram som byts ut mot en lämpligare. I exempel 12a lovar Sirén att leverera den gamla ramen till Sinebrychoff. Denne vill dock att Sirén säljer den. I exempel 12b meddelar Sirén om svårigheten att sälja ramen och i exempel 12c avslutar Sinebrychoff ärendet genom att ge Sirén fria händer att avyttra ramen.

I enstaka fall kan ett objekt också initiera en helt ny topik. I exempel 13a och 13b presenterar Axel Durling sina nya uppköp för Sinebrychoff genom att placera dem initialt. I exempel 13a handlar den föregående topiken om två av Sinebrychoffs tavlor som Durling har sett hos Fröken Lundmark och som han berömmar. Därefter inleder han en ny topik:

13a) *En bra Starbus* har jag förvärfvat mig. Särskildt är dess i trä skurna, ovala ram ypperlig. (18991215_AD_PS)

13b) *Representant för den ytterst sällsynte Lucas von Breda, farfader till Carl Fredrik*, har jag omsider äfven erhållit genom köp ur privat samling. Detta porträtt är ypperligt såväl till utförande som framför allt karakteristik. (19000311_AD_PS)

Exempel 13b kommer ur en annan brevväxling mellan samma skribenter följande år. Största delen av brevet handlar om Durlings nyförvärv som han presenterar i ett slags listform, så på så sätt handlar exemplet om ett nytt belägg i en lista. Också i andra sammanhang än i fråga om listor är det typiskt för breven att central information för en topik placeras initialt – även om det är fråga om ett tungt led – och att syntaxen böjer sig för informationsstrukturen som uppfattas som viktigare (se också kap. 9). I samtliga belägg med ett topikinledande objekt är subjektet lätt och utgörs av personpronomenet *jag*, *du* eller *han/hon*.

Också analysen av de bundna adverbialen visar att skribenterna placerar centrala topikinledande led initialt oberoende av vilken struktur resten av meningen uppvisar. Bundna adverbial som utgörs av prepositionsfraser kan stå initialt antingen så att enbart rektionen står i fundamentet som i exempel 14a eller så att hela prepositionsfrasen står initialt som i exempel 14b. I dagens svenska tenderar vi att

placera prepositionen i slutfältet som i exempel 14a, medan den senare konstruktionen är ovanlig (jfr SAG3:447).

14a) *Min uppgift att det är ett arbete af Lorens Pasch dy.* håller jag bestämdt på [...] (19O2O416_OS_PS)

14b) *På interiören af Palamedez* fröjdar jag mig obeskrifligt. (19O4O616_PS_SL)

I exempel 14a inleder Sirén en topik med att försvara sin åsikt om proveniensen för en tavla som Sinebrychoff på det bestämdaste har ifrågasatt i sitt föregående brev. I exempel 14b lyfter Sinebrychoff fram en tavla som han nyligen har köpt på Bukowskis. I båda fallen är det initiala ledet givet och har nämnts tidigare.

Det initiala ledet kan också spetsställas ur en infinitivfras (se SAG 3:601). I exempel 15a står infinitivfrasen som attribut till predikativet *villig*.

15a) *För "flöjtblåsaren" af L. Pasch d.ä.* är jag villig att betala högst Ettusen femhundra kronor. (1899O831_PS_AD, Sinebrychoffs understrykning)

15b) *För fotografierna* ber jag Dig mottaga mina varmaste tack-sägelse. (19O2O228_OS_PS)

Adverbialet *För "flöjtblåsaren" af L. Pasch d.ä.* som Sinebrychoff inleder ett erbjudande med har brutits ut ur frasen. Det introducerar målet för erbjudandet och fångar mottagarens intresse i spetsen av satsen (se även kap. 8, ex. 40). Också i exempel 15b har frasen *För fotografierna* brutits ur en infinitivfras. Siréns tack handlar om nio fotografier som han har bett Sinebrychoff låta ta av sina tavlor.

Adverbialiserade attribut står såsom nämnts i tabell 6 under bundna adverbial, närmast för att de fungerar på samma sätt som dessa. I dem har attributet lyfts ut ur en prepositionsfras i slutfältet. I exempel 16a svarar Palm på en fråga av Sinebrychoff, där denne undrar varifrån en solfjäder som säljs på auktion härstammar.

16a) *Om solfjäders härstamning* kan jag däremot ej lämna någon upplysning. (19O11231_CUP_PS)

16b) *Af katalogen till retrospektiva utställningen* eger jag flera exemplar. (19OO11O4_AD_PS)

Attributet *om solfjäders härstamning* ingår i objektet *någon upplysning om solfjäders härstamning*. Attribut med prepositionen *av* inleder en topik i tio belägg där prepositionsfrasen hänvisar till exempel ur en grupp målningar, porträtt eller auktionerade föremål, såsom i exempel 16b.

Det centrala innehållet i de nominala leden tycks vara den avgörande orsaken till att de spetsställs. Syntaxen underordnar sig informationsstrukturen när mottagarens uppmärksamhet fångas upp med hjälp av det initiala ledet. De flesta av de initiala leden anknyter till något som har sagts i den tidigare brevväxlingen.

10.6 Avslutande diskussion

Ovan har diskuterats vilka mönster som uppstår när topiker i brevkedjorna initieras med hjälp av olika typer av markörer eller med hjälp av ledföljden.

Topikerna i brevkedjorna kan definieras enligt de kriterier som Svennevig (1999) har ställt upp. Enligt honom har topiker ett informationsvärde, de struktureras enligt den aktuella genren och de är koherenta. När ett påpekande i ett brev följs upp i följande brev eller i flera brev i rad uppstår en topik, vilket samtidigt bekräftar att topiken har ett informationsvärde för skribenterna. I det här kapitlet har fokus främst legat på hur topiker typiskt struktureras i ett material som består av affärsbrev kring år 1900. Karakteristiskt för breven som texter är att topiker i hög grad tas upp i samma ordningsföljd som i tidigare brev.

Frågan om vilka satsled skribenterna använder för att markera en topikövergång har också analyserats ovan. Ordföljden kring sekelskiftet 1900 tycks fortfarande tillåta mer variation än i modern svenska.

Endast hälften av påståendesatserna i materialet inleds med subjekt, medan siffran under sent 1900-tal är 60 % eller högre. I satser där skribenten övergår till en annan topik är andelen initiala subjekt ännu lägre (33 %): när skribenterna inleder en topik använder de adverbial i 55 % och objekt i 11 % av satserna. Den grammatiska strukturen ger alltså efter och topikerna inleds med led som markerar att följande topik tas upp eller med led som har ett stort informationsvärde för mottagarna.

Av de 333 adverbial som inleder en topik ingår närmare 40 % i en grupp som jag har kallat för *hänvisning till och i brev*. Den här gruppen är utmärkande i synnerhet för genren affärsbrev. I den ingår adverbial som anger avseende av typen *hvad gäller, hvad beträffar, angående, med anledning af* som markerar en övergång till nästa topik. Den omfattar också adverbial *härmed* som anger att en transaktion har ägt rum och att den avslutats. En dryg fjärde del av adverbialen ramar in en topik vid en viss tidpunkt eller plats. De kan också bidra till att förankra försäljningsprocesserna tidsmässigt.

En stor del av förhandlingarna i de aktuella breven gäller föremål såsom tavlor eller möbler. De kan realiseras som initiala topiker i form av objekt eller objektliknande adverbial. De nominala leden som initierar topiker kan ha en varierande struktur, de kan vara adverbialiserade attribut eller fraser som har lyfts ut ur infinitivfraser i syfte att ange topikbyte för skribenten.

I de flesta fall återupptar brevskrivarna något tidigare givet, en topik som har nämnts i ett tidigare brev. Satsled som innehåller ny information och som inleder en ny topik är sällsynta.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det är typiskt för skribenterna i det Sinebrychoffska brevmaterialet att de vill ge innehållet en tydlig struktur. De många topikinledande leden bidrar till att skapa den. I synnerhet adverbialen består av återkommande formelartade markörer, men också initiala nominala led spetsställs för att markera topikbyte. Undersökningen har även visat att syntaxen kring sekelskiftet 1900 fortfarande tillåter en hel del variation från sv-ordföljden. Skribenterna utnyttjar detta för att anpassa det de har att säga så att innehållet är lättillgängligt för mottagaren.

”Ni minnes nog hvilka jag menar”

Subjektiva och intersubjektiva aspekter av modaladverbet *nog*

JAN LINDSTRÖM & THERESE LINDSTRÖM TIEDEMANN

Att skriva brev är en typ av dialogisk verksamhet, där talarna (skribenterna) är separerade av tid och rum. Som i all dialog är det väsentligt att hantera den interpersonliga växelverkan mellan parterna, till exempel att förhålla sig till varandras önskningar, kunskaper och sociala identiteter. I det här kapitlet vill vi undersöka hur det lilla ordet *nog* används i Paul Sinebrychoffs brevväxling när korrespondenterna för fram sina subjektiva argument eller förmodar något om den andra partens kunskap och motiv. Här bygger vi på den forskning i grammatikalisering som gjorts om betydelseutvecklingen av vissa textuella och pragmatiska markörer (se Traugott 1989; Aijmer & Simon-Vandenberg 2011).

Nog är ett av svenskans karaktäristiska, enstaviga samtalsord som i grammatiken hänförs till modala satsadverbial tillsammans med de formellt och funktionellt beslätade *ju, väl* och *nu* (se SAG 4:95, 117; Lindström 2008:95; Aijmer 2016). Den modala betydelsen hos *nog* har med epistemiska förhållanden att göra: talaren gör en subjektiv bedömning av sannolikhetsgraden i det sagda, exempelvis *Det är nog brevbäraren som hörs i trappan* (se *nog* i SAOB). Den epistemiska användningen kan härledas till en tidigare referentiell betydelse 'tillräckligt, mycket' som i *Skiner solen blir det vin nog* (SAOB; se även Borgstam 1977). Den här referentiella betydelsen finns också kvar i uttryckstypen adjektiv/particip + *nog*, till exempel *dumt nog, egendom-*

ligt nog, ledsamt nog, med vilken talaren gör en värdering av en situation (se Malmgren 2014; SAOB *nog*, kategori II:2; SAG 4:110).

Vi koncentrerar oss på olika epistemiska användningar av *nog* såsom de framkommer i Paul Sinebrychoffs brevväxling om inköp av konstföremål kring sekelskiftet 1900. Vi är särskilt intresserade av den pragmatiska betydelsevariation som *nog* härvid uppvisar och huruvida användningarna som vi noterat kan ses som resultat av *subjektifiering* eller *intersubjektifiering*. Detta har att göra med utvecklingen från en referentiell till en interpersonlig, pragmatisk betydelse som beskrivits som grammatikalisering (bl.a. Traugott 1989, 1995, 1999, 2003, 2014a, 2014b; Aijmer & Simon-Vandenberg 2011; Lehti-Eklund 1990, 2002) eller pragmatikalisering (bl.a. Erman & Kotsinas 1993; Aijmer 1997).

Betydelser hos *nog* finns beskrivna i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) och *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 4:117). Enligt SAG har *nog* som modalt satsadverbial två huvudsakliga användningar: 1) visa på att talaren tycker att det sagda är troligt, 2) intyga att något är sant. Det är inte alltid lätt att dra en gräns mellan betydelse 1 och 2, men den senare framträder klarare om utsagan gäller sådant som talaren själv bäst kan bedöma (*Jag hörde nog!*) eller när *nog* inleder satsen och är mer betonat: *Så nog finns det krut i er kvinnokamp* (se SAG 4:118). Om utsagan gäller sådant som lyssnaren antas kunna avgöra bättre än talaren så kan den uppfattas som en vädjan eller fråga, till exempel *Nog lagar du kärnan åt mig?* (SAG 4:118, se även Aijmer 2016:164 samt modal betydelse 3 hos *nog* i SAOB). Enligt Aijmer (2016:157) kan ordets koppling till frågan om talaren har bra grunder för att anse något vara sant tolkas som att *nog* är subjektivt, alltså talarorienterat. Men Aijmer menar att *nog* också kan markera hövlighet, till exempel som ett sätt att mildra ett uttalande som utan mildring skulle kunna uppfattas som stötande, till exempel *Jag kan nog inte svara på den frågan, herr Orloff* (Aijmer 2016:159–160, jfr även 161–162). Sådana användningar, i likhet med de vädjande, kan anses som intersubjektiva, annan-orienterade.

Det finns en rad tidigare studier av *nog* som rapporterat skillnader i bruket mellan finlandssvenskan och sverigesvenskan, och som främst fokuserat på betydelseaspekten sannolikhetsgradering (t.ex. Bergroth

1928:135; Saari 1979:238, 1995:77; Lindström & Norrby 2016). En sådan jämförelse ingår inte i vårt syfte här, även om vi kommer att beakta spridningen i bruket av *nog* i relation till huruvida skribenten har sina rötter i Finland eller i Sverige (se avsnitt 11.2).

I det följande presenterar vi först vårt syfte och det material vi använt. Därpå redogör vi för begreppen och processerna subjektivitet/subjektifiering och intersubjektivitet/intersubjektifiering samt hur vi identifierat dessa funktioner i materialet. Efter detta presenterar vi vår analys och ett par fallstudier och avslutningsvis en sammanfattning.

11.1. Syfte

Vi undersöker modaladverbet *nog* vid tidpunkten kring förra sekel-skiftet för att få en bättre förståelse för dess historiska användning och funktionspotential i en dialogiskt organiserad brevväxling. Som vi nämnt ovan kommer vi att utgå från de pragmatiska språkförändringsprocesserna *subjektifiering* och *intersubjektifiering*. Studien kan härmed anses vara den första som sätter den intersubjektiva betydelsepotentialen hos ordet *nog* i förgrunden (se även Lindström & Lindström Tiedemann 2018). Vi studerar hur *nogs* modala, pragmatiska funktioner kan definieras i en omfattande del av de bevarade Sinebrychoffska brevkedjorna och redogör för ordets och funktionernas fördelning mellan olika skribenter. Därmed är analysen både kvalitativ, känslig för bruket i den textuella närmkontexten, och kvantitativ, innehållande beräkningar av förekomster i de bevarade texterna.

11.2. Material och förekomst

Studien baseras på brev ur Paul Sinebrychoffs brevsamling precis som de övriga kapitlen i denna bok, men vi har i vår studie sett på ytterligare drygt hundra brev. De brev vi studerat omfattar sålunda en längre period än breven i de övriga kapitlen i denna bok (1895–1909). Vi har även inkluderat brev mellan Henryk Bukowski och Paul Sinebrychoff

innan Bukowskis död 1900, det vill säga brev som Henryk Bukowski författat själv och även vissa brev som skrevs av Bukowskis anställda men i hans namn. Vi har också tagit med brev skrivna mellan de övriga adressaterna före och efter de huvudsakliga brevkedjorna. Dessutom inkluderar vi vissa strödda brev från samma period som huvudmaterialet men som inte kommit med i huvudkedjorna. Alla breven är tillgängliga elektroniskt och vi har processat dem vidare för att kunna använda konkordansverktyget Antconc¹ som hjälp i analysen.

Tabell 1. Antal brev per skribent

Skribent (tidsperiod för breven)	Antal brev
A. Durling (1899-1904)	33
O. Sirén (1901-1909)	115
H. Bukowski (1895-1900)	7
H. Bukowski gm Sigrid Lindqvist (1898-1900)	15
S. Lindqvist, senare Carlsund (1898-1907)	31
C. U. Palm (1900-1906)	43
P. Sinebrychoff	267
Summa	511

För att undersöka om det finns en skillnad i hur ofta *nog* används av de olika personerna och i de två varieteterna (sverigesvenska och finlandssvenska) har vi räknat antalet *nog* i relation till antalet brev skrivna av respektive skribent. Vi väljer detta i stället för i relation till det totala antalet ord eftersom breven ganska ofta innefattar uppräknings av vad saker kostat, samt ord som ingår i bland annat adressering. Sålunda anser vi att en jämförelse med antalet brev per skribent är ungefär lika användbar, i synnerhet som det ganska sällan finns mer än ett *nog* i ett brev.² Detta är således det tal som nedan kommer att användas som relativ frekvens.

1 <http://www.laurenceanthony.net/software.html> (Laurence Anthonys webbsida).

2 Durling har två *nog* 4 gånger, tre *nog* 1 gång och fyra 1 gång. Sinebrychoff har två *nog* 7 gånger; Lindqvist två *nog* 2 gånger, tre *nog* 1 gång. Den som är flitigast på att använda många *nog* är Sirén: 7 gånger två *nog* och 4 gånger tre *nog*. Totalt förekommer det alltså fler än ett *nog* i 27 brev (5 % av breven).

Om vi relaterar antalet modala *nog* i denna lilla korpus till antalet brev utan att närmare gå in på deras användning och funktion, så ser vi en viss skillnad mellan varieteterna i att *nog* är något frekventare i det sverigesvenska materialet och att Axel Durling och Sigrid Lindqvist använder *nog* mycket oftare än de flesta andra (se tabell 2). Även Sirén har markant fler *nog* än övriga skribenter relativt sett.³

Tabell 2. Andelen *nog* i korpusen

	FINLANDSSVENSKA		SVERIGESVENSKA	
	Absolut	Relativt	Absolut	Relativt
A. Durling			21	0,64
O. Sirén	53	0,46		
H. Bukowski			1	0,14
H. Bukowski gm. Lindqvist			2	0,13
S. Lindqvist			18	0,58
C. U. Palm			5	0,12
P. Sinebrychoff	54	0,20		
Totalt	107	0,28	47	0,36

I tabell 2 ser vi tydligt att det enligt absoluta tal finns fler *nog* i det finlandssvenska materialet än i det sverigesvenska. Men Sinebrychoff och Sirén brevväxlade också väldigt flitigt, så i relation till antalet brev blir det ingen markant skillnad, och i relation till antalet brev är det faktiskt sverigesvenskan som innehåller fler *nog* per brev.⁴ Detta överensstämmer också med den beräkning vi tidigare gjort i relation till antalet ord på en mindre del av materialet (dvs. samma som huvudmaterialet i denna bok; se Lindström & Lindström Tiedemann 2018).

3 Resultatet avviker något från beräkningarna i Lindström & Lindström Tiedemann 2018 som baserar sig på ett mindre antal brev.

4 Vad gäller förekomsten av *nog* har Saari (1979) undersökt dess frekvens i sverigesvenska och finlandssvenska samt tornedalssvenska utifrån antal *nog* i förhållande till antal (makro)syntaxtagmer (dvs. en typ av maximala syntaktiskt sammanhållna enheter i talet). Helsingforssvenskan var då rikast på *nog*.

Eftersom *nog* tidigare studerats utifrån skillnader i syntaktisk position i sverigesvenska och finlandssvenska, så har vi även jämfört detta i det aktuella materialet (se tabell 3). *Nog* används flitigare i satsinitial position i finlandssvenska enligt tidigare forskning (se t.ex. Saari 1995). I vårt material är det också de finlandssvenska skribenterna som i absoluta tal använder *nog* mer i satsbasen (fundamentet), men i relation till det totala antalet *nog* i breven försvinner skillnaden mellan finlandssvenska och sverigesvenska (17 % respektive 19 %). Den klart vanligaste positionen i hela materialet, finlandssvenskt som sverigesvenskt, är satsadverbialsplatsen i mittfältet (75 % respektive 81 %), främst i huvudsats men ibland förekommer det även i bisats. Anmärkningsvärt är också att det är endast i det finlandssvenska materialet som andra positioner än satsbas och mittfält förekommer; i sådana fall är det främst fråga om slutposition (7 %).

Tabell 3. Placeringen av *nog* i materialet

	Satsbas	Satsadvl. HS/BS	Objektspos.	Slutpos.	Summa
Sinebrychoff	7	41	0	6	54
Sirén	11	39	1	2	53
Durling	4	17	0	0	21
H. Bukowski	0	1	0	0	1
Bukowski gm	0	2	0	0	2
Lindqvist					
Lindqvist	3	15	0	0	18
Palm	2	3	0	0	5
Totalt i materialet	27 (18 %)	118 (77 %)	1 (1 %)	8 (5 %)	154
Totalt fisv	18 (17 %)	80 (75 %)	1 (1 %)	8 (7 %)	107
Totalt svsv	9 (19 %)	38 (81 %)	0	0	47

11.3. Att undersöka subjektiva och intersubjektiva markörer

Diskussionen om subjektiva och intersubjektiva användningar av adverb och diskursmarkörer kan sägas ta sin start i Traugotts arbete (t.ex. 1989, 1995). Det man kallar för *subjektiv* användning karaktäriseras av

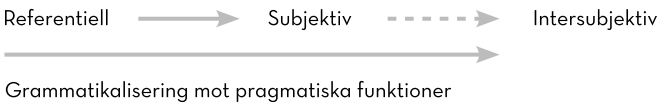
att det säger något om talarens⁵ tro och inställning till det sagda. Traugott och Dasher (2002:174) formulerar detta som att ”SP[eaker]/W[riter] uses the adverbials to make explicit his or her commitment to the truth of the utterance”. Brems, Ghesquière och Van de Velde (2014a:1) har också beskrivit studiet av *subjektivitet* (*subjectivity*) som utforskandet av hur talarens närvaro yttrar sig lexikalt, grammatiskt och genom valet av konstruktion. Det är fråga om en process där subjektifieringen ökar när talaren synliggör sin inställning till det som sägs (Traugott & Dasher 2002:174). Detta kan inkludera också utsagor med en medgivande eller opponerande funktion, vilka, om än dialogiskt orienterade, utgår från talarens perspektiv (Traugott & Dasher 2002:174; Traugott 2014a:12–13). Typiskt är alltså att det finns ett slags orientering in mot talaren själv: det handlar om talarens slutsatser och argument. Med termen *subjektifiering* (*subjectification*) avses den diakrona processen som leder till att ett uttryck utvecklar fler och fler subjektiva funktioner i stället för konkret referentiella (Traugott 2014a:9).

Med *intersubjektiv* användning menar man något som visar på att talaren beaktar mottagarens (förmodade) inställning, kunskap eller sociala identitet. Det kan röra sig om att man söker en viss interaktion, till exempel fråga-svar. Orienteringen är således utåtriktad, mot den man kommunicerar med: det handlar om att involvera mottagaren och förhandla med denna (se Traugott 2014a:21, 2014b:88). Traugott och Dasher (2002:174) menar därtill att om diskursmarkörer används som gardering (”hedge”), för att exempelvis mildra ett påstående ”with the purpose of acknowledging the addressee’s actual or possible objections”, så är detta också en intersubjektiv användning. Gardering sammanhänger ofta med en gradering av talarens visshet och är således kopplad till talarens kunskapspositionering i förhållande till det sagda, det vill säga epistemiska samtalsfunktioner (ibid 174–175). Sådana intersub-

5 När vi här använder beteckningen ”talaren” innefattar det även den som skriver (brev), dvs. ”skribenten”. Observera också att subjektiva användningar av adverb och subjektifiering som process handlar om vad talaren gör med en utsaga och inte om det grammatiska subjektet i satsen.

jektiva dimensioner av pragmatiska markörer har hittills studerats i begränsad omfattning (Brems, Ghesquière & Van de Velde 2014a:1). Med *intersubjektifiering* (*intersubjectification*) avses den diakrona process under vilken ett uttryck börjar utveckla fler och fler intersubjektiva, alltså mottagarorienterade användningar (Traugott 2014a:9). Traugott (2014a, 2014b) har själv studerat detta i relation till engelskans *surely* och *no doubt*, som funktionellt i viss mån liknar *nog*, och där speciellt *surely* utvecklats åt intersubjektivt håll (bl.a. för att söka samstämmighet mellan talarna).

Traugott och Dasher (2002:281) formulerade en hypotes om att intersubjektiva (eller interpersonliga) användningar föregås av subjektiva i den språkhistoriska utvecklingsprocessen, men i en senare studie påpekar Traugott (2014b:88) att utvecklingen från subjektiva funktioner till intersubjektiva snarare är en möjlighet än ett nödvändigt villkor (se figur 1).⁶ Eftersom vårt material inte är diakront är frågan om grammatikaliseringsgången utanför vår analytiska räckvidd. Vad vi kan säga är att vi på basis av tidigare forskning vet att *nog* ursprungligen haft en referentiell betydelse och senare utvecklat modala (pragmatiska) betydelser (SAOB *nog*; se även Borgstam 1977). I vårt material hittar vi, vid sidan av några referentiella fall, exempel på både subjektiva och intersubjektiva användningar, vilket tyder på att *nog* har följt utvecklingslinjen *referentiell* > *subjektiv* > *intersubjektiv*. Men vi ser också att det finns fall som verkar kunna tolkas som antingen subjektiva eller intersubjektiva, vilket därmed visar just en sådan kontext där en möjlig utveckling från subjektivt till intersubjektivt kan ske.

Figur 1. Möjliga grammatikaliseringslinjer från referentiell betydelse till pragmatisk funktion genom subjektifiering och intersubjektifiering.

6 Traugott (2014a, 2014b) har undersökt betydelseutvecklingen hos engelskans adverb *surely* och *no doubt* och drar slutsatsen att det förre utvecklats såväl subjektiva som intersubjektiva funktioner, medan det senare inte fått intersubjektiva användningar.

Traugott (2014a:20–21) diskuterar problemet med att objektivt undersöka pragmatik i (historiska) korpusar, eftersom vi inte kan fråga talarna vad de menade. Men hon påpekar att man med hjälp av bland annat parafraaser kan försöka säkerställa om vissheten ligger hos talaren själv eller en annan person (till exempel en person i en berättelse). I det förra, subjektiva, fallet kan utsagan innehålla uttryck som anger talarperspektiv (*jag tror/tycker att ...*) eller dessa kan gå att tolka in i sammanhanget. Intersubjektivt bruk kan på liknande sätt identifieras genom en parafras som anger en orientering mot åhörarens/läsarens kognitiva värld, till exempel *jag hoppas/vill att du håller med/förstår* (se Traugott 2014a:21). Förekomsten av tilltal i ett yttrande, till exempel subjekt i andra person (du/ni), gör lätt att tolkningen blir intersubjektiv (Traugott 2014b:85).

Vi ansluter oss till ovanstående resonemang, när vi i vår analys kategoriserat användningar av *nog* som referentiella, subjektiva eller intersubjektiva. I referentiella användningar är ursprungsbetydelsen 'tillräckligt, mycket' påtaglig (t.ex. *de ha [...] ej ägt nog kunskaper i nederländsk porträttkonst [...]*; se ex. 5 nedan).⁷ I subjektiva användningar gör talaren en bedömning av visshetsgraden i det sagda, men mottagaren har inte tillgång till de fakta som talaren har (t.ex. *Jag kan nog betala detsamma som svenska samlare*).⁸ Intersubjektiva användningar karaktäriseras av mer öppenhet i visshetsbedömningen som även mottagaren kan bekräfta, samtidigt som de ofta förekommer tillsammans med direkt tilltal i andra person (du/ni) såsom Traugott (se ovan) visat (t.ex. *Ni minnes nog hvilka jag menar*).⁹ Ofta kan intersubjektiva användningar röra mottagarens minne, kunskap eller förmåga.

I praktiken är en vattentät kategorisering inte så enkel, eftersom pragmatiska markörer ofta är multifunktionella och bevarar något av den ursprungliga funktionella potentialen (se Traugott 2014a:10),

7 Ur Siréns brev till Sinebrychoff 3.5.1904.

8 Ur Sinebrychoffs brev till Bukowskis 18.12.1901.

9 Ur Sinebrychoffs brev till Sigrid Lindqvist 4.10.1901.

vilket i allmänhet karakteriserar uttryck som genomgått grammatikalisering (se t.ex. Hopper 1991). I vår kategorisering har vi tagit fasta på kontextuella vinkar av ovanstående slag: är det ”jag” som hävdar något eller inkluderas mottagaren, vem kan rimligtvis ha bäst insikt om det sagda? Finns det tilltal i andra person (du/ni)? Ibland förekommer det dock opersonliga konstruktioner som gör bedömningen extra svår, såsom *Det vore nog bäst* i exempel 1 nedan. Här instruerar Sigrid Lindqvist vid Bukowskis konsthandel Sinebrychoff i hur han borde hantera en kommande försändelse bestående av en ljuskrona av glas och ett restaurerat skåp.

- 1) *Det vore nog bäst* om någon säker person kunde gå ner i tullen när kronan och skåpet kommer, så att det ej sker något missöde vid tullbehandlingen, de äro ju ömtåliga.¹⁰ (19O4O714_SL_PS)

Man kan å ena sidan här tolka *nog* som en förstärkning av skribentens subjektiva bedömning av vad som vore det bästa tillvägagångssättet, men å andra sidan är det fråga om en rekommendation som *de facto* riktas direkt till mottagaren och som genom *nog* får en vädjande dimension. Att språkhandlingen formuleras indirekt och tvetydigt vad gäller det subjektiva och intersubjektiva kan rentav ha varit en tillgång i denna hövligt distanserade affärskommunikation. Denna typ av användning har vi därför analyserat som subjektiv och/eller intersubjektiv och den redovisas som en egen grupp i våra tabeller.

För att få säkrast möjliga kategorisering av användningarna av *nog* i dessa brev har vi två författare var för sig gått igenom och klassificerat alla fall och sedan jämfört resultatet. Vår klassificering överensstämde i stort. När det fanns skillnader såg vi detta som en anledning att titta på exemplet på nytt och eventuellt bekanta oss mer med den kringliggande kontexten. Ibland valde vi att efter det betrakta fallet som möjligt att tolka som både subjektivt och intersubjektivt och klassade det som subjektivt/intersubjektivt, såsom i exempel 1. I andra fall var

¹⁰ Vi använder kursiv för att markera *nog* och dess direkta kontext i exempelutdragen.

vi båda från början eniga om att en sådan dubbelklassificering, alltså subjektiv-intersubjektiv, var nödvändig.

11.4. Subjektiva och intersubjektiva aspekter av *nog*

11.4.1. Översikt

Som nämnts ovan (se tabell 2) är andelen *nog* per brev något större i den sverigesvenska delen (0,36) av brevkorpusen än i den finlandssvenska (0,28), vilket tydligt orsakas av den högre frekvensen i Durlings och Lindqvists brev. Tittar vi på andelen per skribent ser vi att det är ganska jämnt mellan de flesta skribenterna, men som vi noterade redan tidigare syns en skillnad i andelen *nog* i brev av Durling (0,64), Lindqvist (0,58) och Sirén (0,46) (se tabell 2). Palm, H. Bukowski och Sinebrychoff har en lägre andel *nog*, mellan 0,12–0,2 (jfr Lindström & Lindström Tiedemann 2018).

Genom vår kategorisering av *nog*-användningarna i brevmaterialet ser vi följande indelning mellan referentiella, subjektiva och intersubjektiva användningar i tabell 4.

Tabell 4. Antal fall av *nog* i referentiell, subjektiv och intersubjektiv betydelse

Funktion	Finlandssvenska		Sverigesvenska		Totalt	
	Absolut	Relativt	Absolut	Relativt	Absolut	Relativt
Referentiell*	20	0,05	5	0,04	25	0,05
Subjektiv	60	0,16	35	0,27	94	0,19
Intersubjektiv	16	0,04	1	0,01	17	0,03
Subjektiv-intersubjektiv	11	0,04	6	0,05	16	0,03
Totalt	107	0,28	47	0,36	154	0,30

* Nio av dessa *nog* rör sig om *nog* som använts i kombination med adjektiv i t-form (*dumt nog*); se Malmgren (2014) och SAG (4:110). Detta bör ses som en speciell konstruktion.

I hela materialet dominerar absolut subjektiva användningar av *nog* (0,19). Vi ser också att subjektivt *nog* är vanligare än intersubjektivt *nog* i båda varieteterna. De sverigesvenska skribenterna har dock färre intersubjektiva fall jämfört med de finlandssvenska. Av alla sverigesvenska *nog* är 74 % subjektiva och endast 2 % intersubjektiva, jämfört med 56 % subjektiva i det finlandssvenska materialet och 15 % intersubjektiva.

Den här fördelningen anser vi förklaras främst av skribenternas roller i brevväxlingen. Sinebrychoff använder flest intersubjektiva *nog* (se tabell 5 nedan), något han ofta tar till när han förhandlar om att få köpa olika konstverk (se exemplen i avsnitt 11.4.3). Den som använder näst flest intersubjektiva *nog* är Sirén, som också är finlandssvensk. I hans brev hittar vi också användningar som kan tolkas som både subjektiva och intersubjektiva:

- 2) *Vi förstå nog hvarann, man är väl ej för ro skull finne i dessa tider.* (19010319_OS_PS)

Här kan man läsa in subjektiv visshet hos talaren, men då utsagan står i vi-form och erbjuder ett slags bekräftande säkerhet så anser vi att det också finns ett intersubjektivt element i det. Ett tydligare exempel på intersubjektivt *nog* är följande som innehåller du-tilltal och därmed gör ett antagande om vad den andra torde äga:

- 3) Bland miniatyrerna finnes föröfrigt ingen af något värde, utom den jämförelsevis goda Rossi och den i Dav. Richters art, men *Du har nog båda mästarna bättre representerade förut*, och kan därför lugnt låta dem gå, om Du ej vill betala dem med cirka 150 kr. st. (19020407_OS_PS)

Exempel 4 utgör ett antagande om vad Sinebrychoff kan tänkas ta reda på själv i ett konstnärslexikon. Det är då frågan om ett intersubjektivt bruk där skribenten antar något om mottagaren, i detta fall om vad som bör ingå i ett lexikon som mottagaren troligen har tillgång till. Även här ser vi att *nog* förekommer med direkt du-tilltal.

- 4) Beträffande målare Giovanni Battista Moroni, *bör du nog finna upplysningar i konstnärslexica, jag har ej här något till hands och kan därför blott meddela följande: Han var elev af Al. Moretto, född i början av 1500talet; död 1577. (19021118_OS_PS, Siréns understrykning)*

Siréns användningar av *nog* (såsom i ex. 4) strävar efter en viss kamratlig ton och lämnar tolkningsföreträde åt mottagaren. Vanligtvis förknippas *nog* med direkt du-tilltal och gäller uttalanden om vad som ingår i Sinebrychoffs samling, vad han kan klara att ta reda på själv och ibland lugnande ord om vad han kan lita på att Sirén gör för honom.

I tabell 5 ser det också ut som om Henryk Bukowski (genom Sigrید Lindqvist) har ganska många subjektiva/intersubjektiva användningar av *nog* (0,07), men med tanke på det knappa materialet från honom kan detta relativa tal ändå inte betraktas som lika säkert som de övriga och har därför inte tagits i beaktande här.

**Tabell 5. Subjektiva och intersubjektiva *nog*/person:
Frekvensen anges först i absoluta tal och sedan i relation till antalet brev**

	Ref.	Subj.	Intersubj.	Subj.-Intersubj.	Totalt
Sinebrychoff	7 0,03	30 0,11	11 0,04	6 0,02	54
Sirén	13 0,11	30 0,26	5 0,04	5 0,04	53
Durling	3 0,09	16 0,48	1 0,03	1 0,03	21
H. Bukowski		1 0,14			1
H. Bukowski gm Lindqvist		1 0,07		1 0,07	2
Lindqvist	1 0,03	14 0,45		3 0,1	18
Palm	1 0,02	3 0,07		1 0,02	5
Totalt	25 (16 %)	95 (62 %)	17 (11 %)	17 (11 %)	154

Frekvensen av intersubjektiva *nog* verkar inte bero på varieteten utan snarare på de ämnen skribenterna behandlar samt i Siréns fall hans kamratliga kontakt med Sinebrychoff. Om vi fokuserar på de fall som kan föras till dubbelkategorin subjektiv-intersubjektiva så ser vi också att frekvensen är markant högre hos Lindqvist än hos alla andra (0,1 i jämförelse med 0,02–0,04 samt 0,07 i det lilla materialet från H. Bukowski).

Referentiella användningar av *nog*, där ursprungsbetydelsen 'tillräckligt, mycket' är påtagligare, är inte många i breven, men det finns några få fall som väl illustrerar denna funktion. I det följande exemplet syftar *nog* på tillräcklig mängd eller omfattning:

- 5) Jag har visat fotografien åt några konstkännare här, de ha enstämmigt funnit porträttet ovanligt fint och sympatiskt, men ej ägt *nog kunskaper* i nederländsk porträttkonst för att ange ett namn. (19040503_OS_PS)

Det finns också två fall där *nog* uppgraderar ett adjektiv, såsom i *lycklig nog*:

- 6) Det andra porträttet, som jag äfven var *lycklig nog* att se förrän någon annan hos prof Grassi och hvilket likaledes nu är undanstäldt för 12 dagar, framställer en gosse om 14 à 15 år och är säkerligen ett arbete af en flamländsk porträtt-målare från medlet (eller senare hälften) af 1600talet. (19040413_OS_PS, Siréns överstrykning)

Vidare förekommer också det idiomatiska uttrycket *tids nog* 'i sinom tid' (se SAOB *nog* II 1).

- 7) Ni behöfver icke denna gång sända något telegram ang. auktionen, såvida Ni ej redan hunnit göra det då Ni emottager dessa rader. Jag hinner *tids nog* per bref blifva underrättad om hvad som där förelupit. (19010219_PS_OS, Sinebrychoffs understrykning)

När *nog* bildar en förbindelse med ett adjektiv eller particip, till exempel *dumt nog*, bör det betraktas som ett specialfall av den referentiella användningen. Uttryck av det här slaget kan förekomma som satsbas (fundament), som påhäng till en mening eller som ett parentetiskt inskott såsom i det följande:

- 8) Ramen till Kristina porträttet har äfven framkommit, men, *ledsamt nog*, icke alldeles felfri. (19010323_PS_OS)

I breven syftar man med denna konstruktion på något beklagansvärt eller (oftast i negativ mening) oväntade händelser. Vi har inkluderat dessa i våra beräkningar av referentiellt bruk.

Vårt fokus i den här studien ligger dock på de mer frekventa subjektiva och intersubjektiva modala användningarna av *nog*. I det följande diskuterar vi först vad de subjektiva användningarna består i, sedan övergår vi till det intersubjektiva, annan-orienterade bruket. Vi avslutar denna kvalitativa analys med två fallstudier, där modala användningar av *nog* följs upp i dialogiskt koherenta kedjor av brev (se avsnitt 11.4.4).

11.4.2 Subjektivt *nog*

Nog hänför sig till den subjektiva talarpositioneringen (epistemisk funktion) då utsagan gäller något som talaren själv bäst känner till i sammanhanget, det handlar alltså om saker som talaren har första-handskunskap om (se Stivers, Mondada & Steensig 2011). Så är fallet till exempel i följande citat där Osvald Sirén beskriver sin fästmö och sedan meddelar att det inte blir bröllop inom två år – en upplysning som Sinebrychoff försökt få reda på av honom.

- 9) Något annat besked i frågan (som du begär) kan jag ej lämna än att min fästmö är med.kand. och en glad och begåfvad människa. *Bröllop blir nog ej* inom 2 år. (19020201_OS_PS)

Den subjektiva orienteringen hos *nog* framträder ännu tydligare i sådana fall där adverbet modifierar en utsaga som har med skribentens egen

upplevelsevärld att göra och då innehåller pronomen i första person (jag/vi) och kognitiva verb, exempelvis *förstå*. I exempel 10 signalerar Sinebrychoff sin förståelse för att konstsammlaren Axel Durling, som han gör flera affärer med, inte vill avstå från en viss tavla. I exempel 11 kritiserar Sinebrychoff Durlings prissättning och menar att prisnivån enligt hans uppfattning är för hög.

- 10) Att Ni ej vill sälja porträttet af Arrhenius *kan jag nog förstå* då det samma är en vacker capo[----] för nämnda mästare. (18991117_PS_AD)
- 11) Edert pris åter på dessa båda porträtt *förefaller mig nog* högt, då jag betänker att t.ex. af mina fyra Scheffelporätt det yppersta, det som före ställer C. F. von Eckleff, endast kostat mig 400 kronor och dock är detsamma bland det bästa som [Scheffel] målat. (19001031_PS_AD)

Det finns emellertid också en viss intersubjektiv nyans i dessa användningar, eftersom *nog* verkar försöka ge svar på och avvärja en tänkbar men icke-uttalad motsatt uppfattning hos mottagaren, till exempel att Sinebrychoff *inte* skulle förstå varför den andra parten inte vill sälja tavlan, eller att Durlings prissättning kunde betraktas som acceptabel (jfr Hakulinen 2001:187 om finskans *kyllä* 'nog'). Det här mildt kontrastiva draget hos *nog* gör det användbart i koncessiva (medgivande) sammanhang, där talaren först delvis erkänner ett sakförhållande, men uttrycker en modifierad, i någon mån motsatt ståndpunkt i en efterföljande *men*-sats (se även Traugott 2014a:17 för koncessiv användning). Exempel på detta finns i det följande citatet, Sinebrychoff erkänner en tavlas höga kvalitet men konstaterar sedan ur sitt subjektiva perspektiv att priset är orimligt.

- 12) Åberopande vår telegramvexling får jag meddela att jag tycker priset på dampportr. vara mycket för högt. *Jag finner nog* bilden vara särdeles tilltalande och vacker, men för det pris den betinga[r] får man redan en van Dyck och Rembrandt. (19060206_PS_BK)

När *nog* står som satsinledare framträder betydelsen av subjektiv visshet (SAG 4:118), vilket också ger utsagan en enfatisk, potentiellt affektiv funktion. Det här kan förstärka kontrastrelationen till andras faktiska eller tänkta handlingar. Det gäller även exemplet nedan där Sinebrychoff vädrar sin frustration över en leverantörs slarviga försändelser.

- 13) Såsom jag fruktade har porträttet af Elias redan börjat bukta sig och innan vintern är slut ser den väl ut som en half[cirkel]. *Nog är det [oförsvarligt] af Muller & Co att, då man betalar ett så pass högt pris, [leverera] taflorna i sådant skick [att] de genast måste repareras.* (19081205_PS_OS)

Trots detta kan vi dock konstatera att de flesta *nog* som förekommer i satsinledningen i vårt material är referentiella om vi inkluderar uttryck såsom [adjektiv-*t nog*], till exempel *ledsamt nog* (58 %). Subjektiva användningar kommer då först på andra plats (27 %). Men de nämnda referentiella fallen bör helst räknas bort, eftersom de utgör en speciell typ av konstruktion. Utesluter vi dessa helt så blir fördelningen den förväntade i satsinledande position: referentiella (8 %), subjektiva (58 %), intersubjektiva (8 %) samt att vissa fall utöver en subjektiv tolkning klassats som dubbelkategorin subjektiv-intersubjektiva (25 % av de icke-referentiella satsbaserna).

Eftertryckliga utsagor av typen i exempel 13 förefaller som dialogiska responser på något som kommit upp i en samtalsituation. En sådan dialogisk resonans framträder också i följande exempel, där Sirén kommenterar en fördelaktig tavelaffär. Hans kommentar till priset formuleras som ett inlägg i ett samtal, med en inledande responspar-tikel (*ja*) och därpå en subjektiv värdering som inleds med *nog*.

- 14) De personer, som frågat ha ej kunnat få ngt besked; mera än en har uttryckt sin förvåning öfver att bilden kunde gå så billigt. Ja, *nog var det godt pris!* (19030324_OS_PS)

I sådana användningar kan den föreställda dialogiska parten vara mer eller mindre närvarande. I exemplet ovan konstrueras den av en grupp andra konstspekulanter ("mera än en") vars överraskade reaktioner

Sirén med sin kommentar ratificerar som befogade. Samtidigt är texten riktad till mottagaren Sinebrychoff, vars eventuella tvekan om att priset inte skulle ha varit gott på detta sätt avfärdas snabbt med det emfatiska *nog*. I ett samtal skulle en sådan utsaga faktiskt kunna bjuda in en medhållande respons,¹¹ vilket ger bruket en viss intersubjektiv nyans (se Traugott 2014:89–9 för engelskans *surely*). På basis av Siréns epistemiska förtur till de omtalade omständigheterna har fallet dock kategoriserats som övervägande subjektivt.

11.4.3 Intersubjektivt *nog*

Som framgått av översikten (avsnitt 11.4.1) innehåller breven även en hel del användningar där *nog* snarast står i det dialogiska intersubjektivitetsarbetets tjänst. Dessa annan-orienterade användningar framträder när brevväxlingen rör en förhandling och skribenten söker den andras medhåll eller antar något om vad den andra vet, kan eller minns, det vill säga hänvisar till förhållanden som hör till den andras kunskapsdomän. Detta förekommer i Sinebrychoffs egna brev (0,04), men det finns lika ofta i Siréns brev (0,04) och dessutom hittar vi det i Durlings brev (0,03). Därigenom är bruket representerat hos skribenter såväl från Finland som från Sverige, men framför allt hos dem som befinner sig i ömsesidiga förhandlings- och beroenderelationer till skillnad från den mer asymmetriska institutionella kontakten med Bukowskis.

Ett exempel på en användning där skribenten gör ett antagande om mottagarens kunskaper finns i följande citat :

- 15) *Ehuru Ni nog torde hafva Eder bekant* allt som är känt rörande Gyllenståhlska familjen, bifogar jag här en afskrift af mina anteckningar om första innehafvaren af den mång[---] kannan. (18991013_PS_AD)

11 Med tanke på detta är det intressant att SAOL 14 (2015, s.v. *nog*) anger betydelser som 'verkligen, inte sant' för *nog* som placeras i början av en sats, vilket tyder på att användningen bedöms som responsiv men eventuellt också som responsökande.

Här hänvisar Sinebrychoff till någonting som hör till Durlings kunskapsområde (den Gyllenståhlska familjen som han har släktband med), och som handling förutsätter det mottagarens acceptans av antagandets riktighet, om än inte nödvändigtvis en explicit respons på det.

Mottagarorienteringen markeras rätt ofta med formuleringar i andra person (du/ni) tillsammans med ett kognitivt verb, så som *Ni vet nog ...*, *Ni minnes nog ...*, *Nog borde ni dessutom veta ...*¹² Ett exempel på detta finns nedan där Sinebrychoff hänvisar till Sigrid Lindqvists kunskaper om hans konstintressen.

- 16) Äfven ville jag fråga om det alldeles är slut med tillförseln af värdefullare porträtt till Eder affär, då Ni varit så tysta? *Ni vet nog* att finnes det något värdefullt i porträttväg så har Ni alltid i mig en afnämare, blott jag får se konterfejjet! (19011004_PS_SL)

Dessa användningar får en lätt vädjande ton som ibland kan bli tydligare, som i följande exempel. Sinebrychoff beskriver sin svåra situation där han inte fått besked av Sirén om huruvida ett inköp realiserats och om han borde skicka ut en betalning eller inte. Han vädjar till Sirén att ”tänka efter” och försöka sätta sig in i hans besvärliga situation.

- 17) Kommer icke nu det förlösande telegrammet, så vet jag verkligen ej hvad jag skall göra. *Ifall du tänker efter, kan du nog förstå* det kinkiga i situationen. (19080709_PS_OS)

Vidare förekommer *nog* även i uppmuntrande vädjanden, som i det följande formuleras i inkluderande vi-form, vilket gör att användningen har en subjektiv-intersubjektiv dimension:

12 Tilltalet i breven har vanligen *ni*-form men i de senare breven mellan Oswald Sirén och Paul Sinebrychoff används *du* (se kap. 4 och 5). Detta beror på att Sirén och Sinebrychoff utvecklade en närmare relation till varandra, medan de övriga skribenterna främst var affärsbekanta (se kapitel 4 för tilltalspraktikerna i breven).

- 18) Rätta [då] förhållandet medan tid är och var lugn för kostnaden. *Vi hitta nog tillsammans* på utvägar, då du, såsom jag hoppas, besöker mig i slutet af augusti. (19020713_PS_OS)

Sirén håller på att slutföra en konstpublikation och Sinebrychoff, som bidrar ekonomiskt, har haft åsikter om innehållet och menar att kostnaden inte behöver vara en avgörande faktor. I utdraget avrundar han sitt förslag med ett lugnande samstämmighetssökande, där *nog* arbetar för att avfärda Siréns eventuella tvekan om ett positivt utfall – något som har med den generella kontrastpotentialen hos *nog* att göra (se även diskussionen kring ex. 10, 11 och 14 ovan).

11.4.4 Två fallstudier

Vi avslutar vår analys av subjektiva och intersubjektiva användningar av *nog* med två fallstudier som utgår från två av de brevkedjor vi analyserat, den ena mellan Paul Sinebrychoff och Axel Durling, den andra mellan Sinebrychoff och Sigrid Lindqvist på Bukowskis. Sinebrychoffs relationer till dessa korrespondenter är något olika. Förhållandet till Durling är mer jämlikt, det handlar om två konstsamlare som förhandlar om affärer sinsemellan, medan förhållandet till Lindqvist är mer asymmetriskt (kund och anställd på ett företag; äldre etablerad man och en något yngre, till en början ogift kvinna).¹³

Två konstsamlare förhandlar

Brevkedjan vi studerar här är från 1899 och gäller köpeförhandlingar mellan två hängivna konstsamlare, fabrikören Paul Sinebrychoff i Helsingfors och häradshövdingen Axel Durling som är bosatt i Stockholm. Studiet av denna serie brev ger oss möjlighet att följa upp hur den interpersonliga kommunikationen utvecklas under ett koherent

13 Paul Sinebrychoff var född 1859 och Sigrid Lindqvist 1872. När hon gifte sig 1906 tog hon namnet Carlsund (för korta biografier, se kap. 1).

förhandlingsförlopp och vilken roll den modala markören *nog* spelar härvid. Två affärer knyts in i varandra i dessa förhandlingar. Durling vill ha en silverkanna, som är märkt med hans ”farfars mormors fars” Gabriel Gyllenståhls och hans första frus vapen. Kannan är nu i Sinebrychoffs ägo. Sinebrychoff vill i sin tur köpa en tavla, *Flöjtblåsande gosse* (av Lorens Pasch d.ä. 1734/1737), som Durling äger.¹⁴ Förhandlingarna blir intrikata, eftersom Sinebrychoff är villig att avstå från kannan endast om Durling kan erbjuda honom en vackrare och värdefullare kanna, samtidigt som Durling vill få ett bra pris för sin tavla. Durlings brev från den 21 juni 1899, där han motiverar varför det vore viktigt för honom att ha den ”Gyllenståhlska kannan”, sätter tonen för förhandlingarna:

- 19) Sjelf eger jag två barn och, såsom Ni har Eder bekant, en utomordentligt vacker och högst uråldrig silfverkanna såsom en familjeklenod från min faders familj. Kunde jag nu förvärfva äfven den Gyllenståhlska kannan blefve denna återbördad till en af sin forne egares ättlingar, som *nog skulle söka draga försorg derom*, att kannan stannade i familjen. Det vore då min afsigt att lemna mina barn hvar sin silfverkanna af dessa begge. (1899O621_AD_PS, Durlings understrykningar)

Silverkannan är alltså viktig för Durling och hans familj: han hänvisar till sina barn som skulle kunna få varsin ”släktklenod” om Sinebrychoff avstår från sin kanna. I denna passus finns även ett *nog* i en relativsats som kommenterar denna hypotetiska situation: [...] *sin forne egares ättlingar, som **nog** skulle söka draga försorg derom, att kannan stannade i familjen.* Detta är Durlings subjektiva bedömning, signalerande visshet (åtminstone så vitt han kan veta). Han vill avfärda vissa möjliga ofördelaktiga antaganden, till exempel att man i familjen inte skulle sätta pris på föremålet även i framtiden. Sinebrychoffs reaktion i ett brev från den 13 juli är dock att han uppskattar kannan rentav mer än tidigare, nu när han vet

14 Förhandlingarna i denna brevkedja har beskrivits av Lehti-Eklund och Silén (2013) utgående från topiker, referenter samt språkhandlingarna krav och erbjudanden (se även kap. 8 och 10 i denna bok; bilder på *Flöjtblåsande gosse* och den Gyllenståhlska kannan finns i kap. 8).

om dess adliga historia, och verkar rätt ovillig att avstå från den. Durling å sin sida fortsätter att leta efter en lämplig byteskanna och meddelar den 17 augusti att en sådan är på lut och kanske till ett acceptabelt pris:

- 20) På sin tid, då jag frågade på kannan, begärdes för densamma 1,000 kronor, *hvilket nog på det hela taget var billigt*, ty jag har sällan sett någon mera konstnärligt utarbetad dylik pjes. (18990817_AD_PS)

Här förekommer *nog* igen i en kommenterande relativsats där skribenten understryker att priset är bra i förhållande till varan. Även detta bruk är subjektivt: det är skribenten Durling själv som kan göra bedömningen, men när han gör den bemöter han samtidigt ett eventuellt tvivel hos mottagaren om värdet på föremålet ifråga.

Nu följer en rad brev och telegram där parterna förhandlar om tavlor som Sinebrychoff vill köpa; han blir intresserad av *Flöjtblåsande gosse*, som i brevväxlingen för det mesta går under beteckningen ”Flöjtblåsaren”. Durling kopplar försäljningen av den till den Gyllenståhlska kannan som han utöver priset på tavlan vill ha i utbyte. Sinebrychoff påpekar i sin tur att han avstår från kannan endast om hans villkor uppfylls och gör ett separat (lågt) anbud på ”Flöjtblåsaren” samt kommer med ytterligare en fråga om priset på ett barnporträtt. Det är här det hettar till, för Durling reagerar i ett brev från den 3 september med en hotelse som kryddas med ett *nog*:

- 21) *Detta blir nog vår sista tafvelaffär*, ty ”Flöjtblåsaren” säljer jag icke för erbjudna 1,500 kronor och von Bredas älskliga barnporträtt vill jag alls icke sälja. – Hvad ”Flöjtblåsaren” angår, skulle jag icke heller varit benägen att skilja mig från den taflan, om icke jag trott att tillmötesgående i det hänseendet medfört reciprocitet i fråga om Gyllenståhlska kannan. (18990903_AD_PS, Durlings understrykningar)

Durling är dels irriterad för att han verkar bli tvungen att sälja tavlan utan att få silverkannan, dels är han inte nöjd med anbudet. Sinebrychoff har just skrivit att Durlings priser är ”skyhöga”, medan Durling i detta

brev kontrar med att Sinebrychoffs priser är ”verkligen billiga”. *Nog* i utdraget ovan tolkar vi intersubjektivt, eftersom det ingår i en utmaning och därmed är en del av en handling som emotser ett bemötande av mottagaren (se Traugott 2014a:15, 17 om engelskans *surely*). Bemötandet kommer också snabbt i Sinebrychoffs brev från den 7 september, där han förefaller urskuldande: *Jag hoppas att Ni icke på något sätt känt Eder stött af mitt förra anbud på flöjtblåsaren?* Vidare är han påfallande medgörlig vad gäller silverkannan och signalerar beredskap för en bytesaffär. Han konstaterar i ett senare brev från den 13 oktober, som förutser ett möte mellan dem, följande: *Vi skola hoppas att vi därvid kunna komma till en uppgörelse som tillfredsställer oss båda.*

Efter dessa positiva signaler blir Durling ivrig och sätter igång med anskaffning av byteskannan med hjälp av sin ”landtbo”:

- 22) Då den förra händelsen, eller att jag kan visa sjelfva kannan, är troligare, enär jag är benägen att tillmötesgå landtbons pretentioner, ehuru dessa äro temligen betydligt högre än jag till en början tänkt, skulle jag mycket önska att Ni ville hit medföra den Gyllenståhlska kannan. *Nog komma vi öfverens till ömse-sidig belåtenhet*, derom är jag öfvertygad! (18991016_AD_PS, Durlings understrykningar)

Det är anmärkningsvärt att Durling inleder sin uppmuntrande slutkläm med *Nog komma vi öfverens* ... Som nämnts tidigare signalerar *nog* i satsinledande position konventionellt subjektiv visshet (SAG 4:118), vilket också understryks i slutet av meningen: *derom är jag öfvertygad*. Men vi kan också se en intersubjektiv sida av denna användning: den hoppfulla meningen återspeglar och bemöter de stämningar och förväntningar som den andre formulerat i det tidigare brevet. Samtidigt är det tänkbart att denna emfatiska återspeglning av en positiv vändning i förhandlingarna syftar till att vidare söka bekräftelse och släta över den konflikt som var på väg att blossa upp i början av september (*Detta blir nog vår sista tafvelaffär* i ex. 21). Här har vi således analyserat det som att *nog* är såväl subjektivt som intersubjektivt, vilket också stöds av utsagens vi-form.

Brevväxlingen berättar inte vad som hände under mötet mellan Sinebrychoff och Durling hösten 1899. Den Gyllenståhlska kannan försvinner ur bilden och i stället slutför parterna affären om tavlan *Flöjtbläsande gosse* i december – till ett pris som är dubbelt så högt som Sinebrychoffs ursprungliga bud om 1 500 kronor.

Brevkedjan mellan Sinebrychoff och Durling illustrerar väl de sinsemellan inflätade subjektiva och intersubjektiva aspekterna av adverbet *nog*. Adverbet kommer i användning då subjektiv visshet och förmodade inställningar hos mottagaren förhandlas. I det senare fallet syftar *nog* till att avvärja förmodade ofördelaktiga uppfattningar, till exempel *en af sin forne egares ättlingar, som nog skulle söka draga försorg derom i betydelsen* 'jag hoppas att du förstår att hen inte skulle behandla den vårdslöst' (jfr Traugott 2014a:21; se även Hakulinen 2001 för finskans *kyllä* 'nog'). Adverbet förekommer i initiativhandlingar och affektiva responser på dessa, framför allt i intensiva episoder där korrespondenternas handlingar och stämningar speglar varandra, ibland i opposition till varandra (*Detta blir nog vår sista tafvelaffär*), ibland för att understryka samförstånd (*Nog komma vi öfverens till ömsesidig belåtenhet*).

Paul Sinebrychoff och Sigrid Lindqvist

Fröken Sigrid Lindqvist, senare fru/kaptenskan Carlsund, svarade ganska ofta på Sinebrychoffs brev till Bukowskis och hjälpte honom med många inköp. De första två åren (1898–1900) skriver hon främst i rollen som sekreterare till Henryk Bukowski och breven är då undertecknade "H. Bukowski gm S. Lindqvist". Men i mars 1900 går Bukowski plötsligt bort, något Sinebrychoff erfar från tidningarna en knapp vecka senare (brev från Sinebrychoff till Lindqvist 17.3.1900). Han skriver då direkt till Sigrid Lindqvist.¹⁵ Det är första gången de

15 Det är dock Carl Ulrik Palm som skriver fler (bevarade) brev till Sinebrychoff i den brevsamling vi studerat (43 jämfört med Lindqvists egenförfattade 31, förutom dessa skrev hon dock 15 som H. Bukowskis sekreterare).

skriver direkt till varandra och därigenom är det först nu vi kan säga att det är Lindqvists eget språk vi läser i breven från henne.

Från augusti 1900 börjar dock Lindqvist skriva under med ”H. Bukowskis Konsthandel g. S. Lindquist” (Lindqvist till Sinebrychoff 18.8.1900). Det är svårt att med säkerhet säga vad detta innebär. Vi noterar nämligen att också Sinebrychoffs andra kontaktperson på företaget (ägaren C.U. Palm) skriver under med ”H. Bukowskis konsthandel C U Palm” från och med oktober 1900. Så kanske bestämde man på Bukowskis att brev skulle undertecknas i företagets namn. Vi kan troligen räkna med att de brev Lindqvist skrivit med denna typ av underskrift ändå är författade av henne själv.

Mellan hösten 1900 och 1901 skriver Sigrid Lindqvist således i firman Bukowskis namn, sedan återgår hon till att underteckna i eget namn för att 1903 igen skriva i konsthandelns namn. År 1904 ser vi sedan att hon igen konsekvent övergår till att underteckna uteslutande i eget namn, även om Palm fortsätter underteckna i företagets namn ända fram till det sista brevet vi har från honom (november 1905).

När vi ser på hur *nog* används i brevväxlingen mellan Sigrid Lindqvist (Carlsund) och Paul Sinebrychoff och håller i åtanke att Lindqvist först agerar sekreterare åt Henryk Bukowski (1898–1900) för att sedan fatta pennan och skriva i eget namn eller å företagets vägnar efter Bukowskis död (1900–1905),¹⁶ märker vi tydligt att detta innebär olika bruk av *nog*.

I de första breven som Lindqvist skriver gör hon det alltså antagligen på basis av en diktamen från Bukowski och hon signerar H. Bukowski gm S. Lindqvist. I dessa brev finns det ett mycket litet antal *nog*, nämligen endast två stycken och dessa är båda subjektiva (ex. 23 och ex. 24), men det senare fallet anser vi också innehåller en nyans av intersubjektivitet i form av en gardering och har därför analyserat det som tillhörande dubbelkategorin subjektiv/intersubjektiv:

16 Troligen vidare till åtminstone 1908, även om vi inte har bevis för annat än att vi ser att Sinebrychoff fortsätter att skriva till henne delvis personligen och hälsa till henne.

- 23) Hvad beträffar N° 832 så har jag sålt den under hand till Herr Bergmansson för 450 kronor, hvarför jag gjort *det förklarar han nog sjelf*... (18981020_SL_PS, H. Bukowski genom S. Lindqvist till P. Sinebrychoff)
- 24) Det är det af sterbhuset utsatta bevakningspriset i händelse de skulle säljas på auktion; skulle de gå under klubba, är jag förvissad de betingade högre pris, jag råder därför H.H. att behålla dem, och hafva tålmod till hösten så *förökas nog samlingen med Kraffts porträtter*. (18990718_SL_PS, H. Bukowski genom S. Lindqvist till P. Sinebrychoff)

Knappt tre månader efter Henryk Bukowskis dödsfall får Lindqvist ett klagomål från Sinebrychoff över att något missats i en försändelse. Hon bemöter detta med ett subjektivt *nog* och försöker förklara vad hon *tror* har hänt:

- 25) *Orsaken var nog den att jag vid packningen ej kolationerade räkning utan litade på vaktmästaren.* (19000607_SL_PS)

Det vi ser är att det subjektiva bruket av *nog* är frekvent både när Lindqvist skriver i eget namn och när hon undertecknar i konsthandels namn, till skillnad från när Henryk Bukowski dikterat brevet. Men det förekommer också fall som kan tolkas som intersubjektiva, eftersom hon i exempel 26 antar något som mottagaren slutligen bäst själf kan bedöma och som vi därmed klassat som subjektiv/intersubjektiv. Utsagan fungerar som en indirekt vädjan om att Sinebrychoff ska komma till Stockholm och titta på ett porträtt för att bilda sig en säker egen uppfattning:

- 26) Om H.H. hade tillfälle att sjelf se det omskrifna porträttet *hade nog varit bäst*. (19001115_SL_PS, Bukowskis genom S. Lindqvist till P. Sinebrychoff)

Med tanke på att Lindqvist här är så ny i sin roll som Sinebrychoffs direkta kontaktperson på Bukowskis och inte längre bara agerar mellanhand, så är det förstäeligt att hon vill gardera sig genom sitt bruk av *nog*

när hon uttrycker sin åsikt till denna viktiga kund. Dessutom tillför hon ytterligare hövlighet genom distansen i den opersonliga konstruktionen (*hade nog varit bäst*), som kombineras med ett tilltal i tredje person (*Om H.H. hade tillfälle ...*); se även exempel 1 ovan.

Utifrån breven kan vi se att de flesta av Lindqvists egna *nog* är subjektiva (78 %) och förekommer när hon vill understryka att något är hennes bedömning, vilket kanske delvis kan vara ett sätt att rädda sitt ansikte om mottagaren skulle anse den felaktig. Detta bruk har således en garderande funktion, förenlig med betydelsen 'troligen' (se SAG 4:117), som tydligen genom åren blivit vanligare i Sverige än i Finland (se Lindström & Norrby 2016). Dessa *nog* är ganska jämt fördelade över åren 1900–1905 då Sigrid Lindqvist tillträdde i en ny position på Bukowskis, och man kan föreställa sig att hon kände sig lite osäker inför Sinebrychoff, som varit van att förlita sig på ägaren av företaget.

11.4.5 Sammanfattning

Brevmaterialet som helhet innehåller 62 % subjektiva *nog* och endast 11 % intersubjektiva *nog* samt 11 % tvetydiga subjektiva/intersubjektiva fall. Vi ser också att subjektiva *nog* är vanligare än intersubjektiva inom de två varieteterna när vi räknar Durling, Palm och Lindqvist samt Bukowski som representanter för sverigesvenska och Sinebrychoff och Sirén som representanter för finlandssvenska (se tabell 4). Det här stämmer också överens med vad vi sett då vi granskat en mindre del av materialet och relaterat antalet *nog* till antalet ord (Lindström & Lindström Tiedemann 2018). Den enda skillnaden vi kan ana mellan varieteterna är att kontrasten mellan frekvensen i den subjektiva och den intersubjektiva användningen är betydligt större i sverigesvenska (Sverige: subjektiva 0,27 – intersubjektiva 0,01 resp. Finland: subjektiva 0,16 – intersubjektiva 0,04). Detta beror främst på Durlings och Lindqvists höga frekvens av subjektiva *nog* som nämnts ovan. Även Sirén har en ganska hög skillnad mellan subjektiva (0,26) och intersubjektiva (0,04) *nog* jämfört med Sinebrychoff och Palm som ligger på

0,07 i skillnad. Det verkar således som om de personer som har en mer vänskaplig relation till Sinebrychoff (Sirén) eller som mer personligt påverkas av korrespondensen (Lindqvist och Durling) också är de som har en mycket högre frekvens subjektiva *nog* än intersubjektiva. Samtidigt är det dessa skribenter som har fler intersubjektiva eller subjektiva/intersubjektiva *nog* enligt vår klassifikation. Det tycks således finnas en skillnad i relationen Sinebrychoff–Lindqvist jämfört med Sinebrychoff–Palm.

Användningen av *nog* har alltså att göra med de olika roller och relationer som brevskrivarna har. Vi har tidigare framfört att Sinebrychoff har fler intersubjektiva *nog* i relation till antalet ord¹⁷ än övriga skribenter, eftersom han försöker förhandla så att han får köpa så mycket som möjligt efter sina egna önskemål (se Lindström & Lindström Tiedemann 2018). I denna studie med ett större brevmaterial har vi relaterat förekomsterna till antalet brev. Intersubjektiva *nog* används mest av Sinebrychoff och Sirén (0,04), tätt följda av Durling (0,03), om vi studerar Sinebrychoffs alla brev till dessa adressater som en gemensam korpus. Studerar vi Sinebrychoffs egen användning (tabell 6) närmare ser vi dock att allra vanligast är intersubjektiva *nog* i hans brev till Durling (0,1), följt av hans brev till Bukowskis (0,06). Om vi räknar ihop de intersubjektiva och dubbelkategorin subjektiv-intersubjektiv så hamnar ändå breven från Sinebrychoff till Durling högst (0,2), följda av Lindqvists (0,13), Siréns (0,09) och Sinebrychoffs till Bukowskis (0,07). Detta kan bero på att Sinebrychoff verkar ha odlat en något personligare förhandlingsstil om inköp med Durling och Lindqvist än exempelvis med Palm. Sirén använder å sin sida ganska många intersubjektiva eller subjektiv-intersubjektiva *nog* i breven till Sinebrychoff (10 st. i 115 brev totalt), vilket tycks återspegla ett mer etablerat interpersonligt, kamratligt förhållande. Durling använder också många *nog* till Sinebrychoff (21 st. *nog* i totalt 33 brev), men

17 Detta baserades på det (mindre) brevmaterial som används i de flesta övriga kapitel i denna bok. Vi hade då möjlighet att relatera det till antalet ord (inkl. datum, summor och adresser) i breven.

mestadels subjektiva som understryker hans egna åsikter. Vid tolkning av dessa tal bör vi dock komma ihåg att det i stort handlar om rätt få förekomster, varför dessa resultat är närmast vägledande.

Tabell 6. Fördelning av olika användningar av nog i korrespondensen enligt avsändare och mottagare

	Referentiella	Subjektiva	Intersubjektiva	Subjektiva / intersubjektiva	Antal brev
Sinebryhoff till Bukowskis	1 0,01	13 0,11	7 0,06	1 0,01	123
Sinebryhoff till Durling	0 0	2 0,10	2 0,10	2 0,10	20
Sinebryhoff till Sirén	6 0,05	15 0,12	2 0,02	3 0,02	124
Lindqvist till Sinebryhoff	1 0,03	14 0,45	0 0	3 0,1	31
Palm till Sinebryhoff	1 0,02	3 0,07	0 0	1 0,02	43
Durling till Sinebryhoff	3 0,09	16 0,48	1 0,03	1 0,03	33
Sirén till Sinebryhoff	13 0,11	30 0,26	5 0,04	5 0,04	115

11.5. Avslutande diskussion

Med denna analys har vi försökt kasta ljus över modala användningar av adverbet *nog* som har såväl subjektiva som intersubjektiva pragmatiska betydelsepotentialer. Vårt material utgörs av en brevväxling från några år kring förra sekelskiftet och uppvisar exempel på referentiella, subjektiva och intersubjektiva användningar av *nog*. Riktigt referentiella *nog* kan hänföras till ursprungsbetydelsen 'tillräckligt, mycket', till exempel *ej ägt nog kunskaper*, men våra vanligaste snarast referentiella belägg är exempel på det produktiva mönstret [adjektiv/particip +

nog], till exempel *ledsamt nog*. De flesta användningarna av *nog* är dock modala.

Det är en generell modal egenskap hos *nog* att det signalerar en viss latent kontrastrelation: med adverbet framhävs och därigenom avvärjs sådant som eventuellt uppfattas eller kunde uppfattas på ett annat sätt av mottagaren: exempelvis *Vi hitta nog tillsammans utvägar* avfärdar en möjlig farhåga om ett negativt utfall. Tack vare denna kontrastpotential används *nog* också i koncessiva utsagor, där adverbet markerar den partiella acceptansen före en adversativ handling (enligt modellen 'jag förstår *nog* x men anser dock y'). Vidare har en hel del användningar en dialogisk resonans som tydligast kommer fram när *nog* inleder en utsaga, som om det emfatiskt underströk samstämmigheten (*Nog komma vi öfverens*) eller ibland frustationen med den andre (*Nog är det oförsvarligt*). Vi har dock funnit ganska få fall av *nog* i satsinledande position (18 %), se tabell 3.

Vi kan i breven se att *nog* böjer sig för både subjektiva och intersubjektiva användningar, vilket för tankarna till Traugotts (2014a, 2014b) beskrivningar av engelskans adverb *surely* som i viss mån har liknande semantik. Subjektiva användningar har att göra med talarens (skribentens) visshet och betoning av den (*Bröllopet blir nog ej inom två år*). Det är utsagor som gäller sådant som primärt hör till talarens kunskapsdomän, och ibland klargörs detta med direkta hänvisningar till den subjektiva upplevelsevärlden (... *förefaller mig nog*). Intersubjektiv orientering framträder i utsagor där talaren tilltalar, vädjar till eller rentav utmanar den andre eller hänvisar till vad den andre bör veta, kunna eller uppfatta (*Ifall du tänker efter kan du nog förstå ...*). Modala *nog* med en intersubjektiv ton (det vill säga innefattande även dubbelfunktionen subjektiv/intersubjektiv) är vanligast hos de skribenter som inte har en *a priori* institutionell relation till varandra: Durling–Sinebrychoff, Sirén–Sinebrychoff, men även i Sinebrychoffs kontakt med Sigrid Lindqvist på Bukowskis. Det blir i Durlings fall aktuellt med mer personliga förhandlingar som varierar från lirande till övertalning och rena hotelser. I Siréns fall finns såväl betoning som markering av kamratskap och medgivanden. Palms brev från Bukowskis är mer renodlat affärsmässiga.

Vad vi också ser tydligt i vårt material är en skillnad mellan männen och den enda kvinnan, Sigrid Lindqvist. Detta märks dock främst när Lindqvist är ny i sin roll som en av Sinebrychoffs huvudsakliga kontaktpersoner på Bukowskis konsthandel efter att tidigare ha varit Henryk Bukowskis sekreterare. Antagligen gör den nya rollen att hon har ett behov av att understryka vad som säkert är sant enligt extern källa eller gardera sig när hon är mindre säker inför en potentiellt kritisk kund. I det förra fallet framstår bruket av *nog* som subjektivt, i det senare som intersubjektivt.

I ljuset av vårt brevmaterial kan vi inte säga att variationen i användningen av olika modala *nog* bestäms av sådana makrofaktorer som språkbruket i Sverige respektive Finland. Vi kan inte heller säga att *nog* har en kontextöverskridande stabil subjektiv eller intersubjektiv pragmatisk funktion. Vilken funktionell sida som kommer i förgrunden i ett aktuellt fall har främst med mikrokontexten – ämnet, talarperspektiv och handlingstyper – att göra. Ibland måste ett fall tolkas som att det, kanske avsiktligt, innehåller såväl subjektiv som intersubjektiv betydelsepotential i en hövligt indirekt kommunikationsstil.

Sammanfattande diskussion

BEATRICE SILÉN & HANNA LEHTI-EKLUND

S yftet med den här boken har varit att belysa språket kring sekelskiftet 1900 och specifika drag som gäller genre och dialogicitet i de Sinebrychoffska breven. De synkrona analyserna visar att vi kan säga något om tiden, alltså hur svenskan såg ut i början av 1900-talet i den här typen av affärsbrev. I ett diakront perspektiv kan resultaten pejlas mot litteratur om svenskan på 1800- och 1900-talen.

Analyserna visar också på stilistiska och strukturella drag som utmärker affärsbreven i vårt material. Även om det i breven enbart rör sig om handel med konstföremål, antyder jämförelser med samtida brevställare och annan forskning att dragen i många fall är typiska för genren affärsbrev vid sekelskiftet 1900 på ett bredare plan.

Affärsbreven kan ses som led i en interaktion. Det framgår till exempel av de språkliga handlingarna, sätten att tilltala och den språkliga och pragmatiska anpassningen av uttryckssättet beroende på mottagare.

I det här avslutande kapitlet vill vi också lyfta fram människorna bakom breven. Teleman (1985), som resonerar kring hur språkliga förändringar uppstår, påpekar hur viktigt det är att studera texter i den situationella och samhällliga kontexten. Texter är ett resultat av normer i en given situation och skribenternas kommunikativa strategier. I breven syns de språkliga och genremässiga konventioner som skribenterna följer, men också nya skrivsätt introduceras. De individuella skribenternas olika profiler framträder tydligt i analyserna. Skribenterna skriver in sig själva och mottagarna i breven, de uttrycker

sig konsekvent eller inkonsekvent, men på ett sätt som är typiskt för dem. Även om de alla skriver vid samma tidpunkt och i samma genre, uppvisar de en variation som kan bero på utbildning, kön, yrke och region.

Brevmaterialet och utvecklingen av svenskan på 1900-talet

Utvecklingen av svenskan under 1900-talet präglas i allmänhet av förenkling och utjämning. Dessutom närmar sig tal- och skriftspråket varandra (Mårtensson 1988). Enligt Ståhle (1970b:28 ff.) och Molde (1970:14 f.) berör de stora förändringarna under 1900-talet meningsbyggnaden, formläran och ordförrådet.

Studierna i den här boken berör främst ortografin och syntaxen vid sekelskiftet 1900. Helhetsbilden av språkbruket i affärsbrev vittnar om att de processer som svenskan går igenom på 1900-talet fortfarande befinner sig i sin början. Vårt resultat påminner således om det som Thelander (2007) har kommit fram till när han har undersökt det svenska dramaspråket. Han menar att språket på scenen moderniseras först efter sekelskiftet.

I materialet kan man på vissa punkter, till exempel i bruket av periodisk meningsbyggnad, se att yngre skribenter använder mindre komplexa strukturer än de äldre, vilket kan tyda på att en förenklingsprocess har inletts. Dessutom visar variationen i stavning mellan skribenterna att yngre skribenter är mer orienterade mot nya bruk, medan de äldre håller sig kvar vid en äldre praxis.

Breven i materialet är skrivna före den stora ortografireformen 1906 (se Mårtensson 1988:150 ff.). Skribenterna följer konsekvent en viss norm i sin stavning, men normen varierar beroende på person. Sinebrychoff och Durling, som är födda med två års mellanrum, den förra 1859 och den senare 1861, följer till exempel olika normer: Sinebrychoff en som motsvarar den sjätte upplagan av SAOL (1889) och Durling en mer konservativ norm i linje med den femte upplagan av

SAOL (1883). Piipponen (kap. 6) har utrett vilka faktorer – geografisk härkomst, utbildning eller ålder – som bäst kunde förklara variationen i stavningen. Ålder tycks ändå vara den faktor som ger den bästa förklaringen. De skribenter som är födda på 1870-talet använder en mer reformerad stavning som mest liknar den sjunde upplagan av SAOL från 1900.

Enligt Ståhle (1970b:28 ff.) skedde det avgörande förändringar i meningsbyggnaden efter sekelskiftet 1900. Den periodiskt byggda meningen försvann från skriven svenska och gjorde plats för enklare strukturer med talspråket som modell. Idealet var kortare meningar och enklare meningsbyggnad med färre bisatser (se Lindberg 1973). Vid sekelskiftet 1900 hade dessa processer dock ännu inte hunnit speciellt långt, vilket framgår av att syntaxen i brevmaterialet uppvisar flera skillnader gentemot modern svenska. Av Korpinens studie (kap. 7) framgår att varje skribent använder sig av perioder i breven. Periodernas andel av alla meningar varierar mellan fyra och nio procent. De är alltså inte särskilt frekventa, men de är påtagligt mycket tyngre än de övriga meningarna och genom att de är så långa tar de upp en stor del av textmassan. Korpinen påpekar att förekomsten av perioderna i breven är på samma nivå som i andra texter kring sekelskiftet. Skribenternas ålder tar sig dock uttryck i olika stilideal så att de yngre skribenterna utnyttjar enklare perioder än de äldre. Variationen i periodbruket mellan skribenterna pekar möjligen på att förenklingen av syntaxen är på gång. Den frigörelse från ”latinska och tyska konstruktionstyper” som enligt Molde (1970:14) sker på 1900-talet har bara inletts.

Förutom i fråga om perioder avviker breven syntaktiskt från modern svenska också för att skribenterna placerar fler och tyngre led på satsadverbiallets plats än vad som är brukligt i dag. Det är dock främst fråga om adverb eller fraser, i mindre utsträckning bisatser eller satsförkortningar. Enligt Silén (kap. 9) låter skribenterna olika principer – tyngdprincipen, balansprincipen eller den tematiska principen – styra placeringen av adverbial i mittfältet. Hon visar att det syntaktiska mönstret, som för en modern läsare framstår som ålderdomligt, baserar sig på en

större frihet i att utnyttja mittfältet för tyngre led. Platsen i mittfältet kan utnyttjas för att tematisera eller framhäva ett led.

Också Lehti-Eklunds studie (kap. 10) av initiala led i fundamentet visar på en större flexibilitet i syntaxen. Hon har undersökt hur skribenterna övergår från en topik till en annan och noterar att de mycket oftare än i dag inleder en topik med ett annat led än subjektet. Ledföljden kring 1900 är mindre låst än i modernare svenska och tillåter att den grammatiska strukturen böjer sig för informationsstrukturen. Led som signalerar för mottagaren att topiken byts placeras gärna initialt och bidrar till att strukturen i brevet är tydlig och innehållet lättillgängligt för mottagaren. De inledande leden består ofta av adverbial som anger avseende och är av typen *med anledning af/angående x* eller *hvad x angår/beträffar*.

Den intimisering som avspeglar 1900-talet (Mårtensson 1988) förekommer ännu inte i affärsbrev. I kapitel 4 visar Lehti-Eklund och Piipponen att skribenterna föredrar formelartade inledningar och avslutningar med ytterst litet variation. Det komplicerade tilltalsystemet i svenskan kring sekelskiftet 1900 är inte synligt i affärskorrespondensen. I den är *Ni* det rådande artiga, neutrala tilltalet. Men också tilltal i tredje person med titel och namn förekommer. Bruket av tilltal är genomgående nästan konsekvent. Ändringar i relationen förorsakar ändringar i sättet att tilltala där *Ni* ändras till *du* eller tredje person övergår till *Ni*. Bland skribenterna är Paul Sinebrychoff den enda som uppvisar mera variation i tilltalet.

Breven ur genreperspektiv

Sedda ur ett genreperspektiv kan man konstatera att modeller för affärsbrev i tidens brevställare i hög grad verkar ha gett ramarna för breven i Sinebrychoffs brevsamling. Den formelartade titulaturen och inledningen som ofta består av en avi om att något mottagits eller sänts påminner om modellbrev. Detsamma gäller de vanligen vänliga raderna som får avsluta breven och den ofta högtidliga under-

skriften. För själva avhandlingen av ämnet för brevet finns däremot inga direkta modeller. Här kan man emellertid notera att breven i Sinebrychoffs samling ofta innehåller flera ämnen eller topiker, vilket gör att de vanligtvis blir långa. Också annan forskning om brev på 1800-talet (se kap. 3.2) visar att det var vanligt att ta upp topiker av olika slag i samma brev.

I brev där många olika topiker avhandlas spelar strukturen en viktig roll. Strukturen i breven är beroende av vilka ärenden skribenten vill lyfta fram. Det vanliga är att behandla ett ärende i taget. När skribenten går över till ett nytt ämne signaleras detta vanligen genom att den nya topiken placeras initialt i satsen i form av adverbialfraser eller objekt. Syntaxen anpassas för att stödja strukturen i breven.

De språkliga drag som diskuteras i föregående avsnitt kan också ses som stilistiskt utmärkande för breven. De formelartade inlednings- och avslutningsfraserna och *Ni* som det mest neutrala tilltalet kan ses som stilmarkörer i breven. Stilen i breven är överlag skriftspråklig. Det framkommer bland annat av de tunga perioderna med latininfluerade satsmotsvarigheter som lyfts fram i Korpinens studie (kap. 7) och i de tunga adverbialfraser som placerats i fundament och på satsadverbiallets plats, vilket framgår av Lehti-Eklunds (kap. 10) och Siléns (kap. 9) studier. Att tyska ordföljdsmonster, där ett finit eller infinit verb står sist i satsen, sporadiskt påträffas i breven visar också att stilen i breven ibland kan ha rent av arkaiserande drag. I de flesta genrer räknar man med att de här ordföljdsmonstren drastiskt minskade och började försvinna under 1700-talet (Wenning 1930:70 ff., Pettersson 2005 [1996]:191, Delsing 1999:214 ff.).

Även om breven i hög grad kan beskrivas som formella och skriftspråkliga finns det också en annan sida av dem. I den lexikala analys som Lassus och Forsskåhl har gjort (kap. 5) kommer det fram att breven har en subjektiv prägel. Genom användningen av personliga och possessiva pronomen i första och andra person blir såväl avsändare som mottagare starkt närvarande i breven. Särskilt Paul Sinebrychhoff utnyttjar aktivt pronomen i första person, vilket visar hans aktiva roll i köpeförhandlingarna. Det är inte bara personerna bakom breven

som framträder tydligt i breven, utan också de specifika föremål som förhandlingarna berör. Skribenterna är experter som diskuterar *porträtt, miniatyurer, stolar* och *konstmobiler*. Den lexikala analysen visar att de ord som används har en stor precision, medan ord med ett större betydelseomfång men mindre precision som *konst* och *taidor* sällan förekommer.

Ytterligare ett drag som utmärker våra affärsbrev är förekomsten av privat information. Vårt brevmaterial visar, såsom tidigare forskning (se bl.a. Loman 1985 och Del Lungo Camiciotti 2012), att gränsen mellan affärsbrev och personliga brev inte var så skarp i slutet av 1800-talet. Särskilt om skribenterna kände varandra också utanför affärssammanhanget var det vanligt att utbyta även annan information i breven. I vårt brevmaterial tar ungefär en tredjedel av breven också upp sådant som går utanför de egentliga affärsförhandlingarna.

Det dialogiska i breven

Vid sekelskiftet 1900 var breven det kommunikationssätt som gjorde det möjligt att bedriva affärer då avstånden var långa. I den Sinebrychoffska samlingen framförs offerter och order, det förhandlas om priser och värdet på olika konstverk diskuteras. Sedda ur denna synvinkel framstår breven som i hög grad dialogiska. De olika breven följer på varandra som turerna i ett samtal. I sina svarsbrev tar skribenterna ställning till de förslag den andra kommit med, samtidigt som de kan föra in nya ärenden i breven. Breven är med andra ord dubbelt kontextualiserade: de responderar på något som föranletts av ett tidigare bidrag och de gör en respons relevant i nästa brev. Det dialogiska syns också i brevens struktur. Skribenterna strukturerar vanligen sina brev i samma ordning som olika ärenden tagits upp i det föregående brevet. Mottagarna hittar därmed enkelt reaktioner på förslag de kommit med och svar på frågor de ställt.

Till brevens natur hör att mottagaren är påtagligt närvarande vid utformandet av texterna. Det gäller i allra högsta grad titulaturen och

avslutningsfraserna där direkt tilltal av mottagaren ingår som en mer eller mindre obligatorisk del. Det är också här skribenterna är mest benägna att följa konventionerna för brevskrivande sådana de framställs i tidens brevställare. Ändå signalerar dessa fraser i hög grad relationen mellan skribenterna. När Osvald Sirén övergår från att tilltala Sinebrychoff *H. Herr Paul Sinebrychoff* till *Bäste bror* visar det tydligt att relationen mellan dem har förändrats.

Det är inte enbart direkt tilltal som avslöjar mottagarens närvaro i texten. Eftersom det rör sig om affärsbrev förekommer språkhandlingarna uppmaningar och erbjudanden frekvent i breven. Det rör sig om språkhandlingar där skribenten i det förra fallet vill få mottagaren att göra något för skribenten eller ge hen en vara. I det senare fallet är det däremot skribenten som erbjuder sig att göra mottagaren en tjänst eller ge hen en vara. Det är inte enbart språkhandlingarna som till sin natur är dialogiska. Också realiseringen av dessa språkhandlingar visar sig i Siléns studie (kap. 8) vara starkt beroende av relationen mellan skribenterna och den kontext de förekommer i. Hur direkta eller indirekta realiseringarna av språkhandlingarna är hänger i hög grad ihop med vilka roller skribenterna har i affärstransaktionerna och hur berättigade de är att ställa krav eller komma med erbjudanden.

Det dialogiska i breven återspeglar sig också i användningen av modaladverbet *nog*. Lindström och Lindström Tiedemann (kap. 11) visar hur subjektiv och intersubjektiv användning av adverbet växlar beroende på förhandlingsläget och skribentens uppfattning om hur ömsesidig bedömningen är beträffande kunskaper om det omtalade. Härvid kan *nog* betona subjektiv visshet om något som skribenten vet bäst eller vad som rimligtvis är sant enligt en extern källa. Den senare användningen är vanlig hos Sigrid Lindqvist. Det intersubjektiva – som kan ha med kamratlig vädjan eller konkurrerande övertalning att göra – får plats i de mindre institutionella korrespondenserna, dem mellan Sinebrychoff och Sirén samt Sinebrychoff och Durling. Också stilen skribenterna använder i breven kan variera beroende på vem mottagaren är. Korpinen (2016:57 f.) har kunnat notera att förekomsten av periodisk meningsbyggnad och periodernas komplexitet i

Sinebrychoffs brev i viss mån beror på hur frekvent och i vilken form mottagaren använder en sådan meningsbyggnad.

Skribenterna

Breven i vårt material handlar om värdefulla konstföremål som främst kan köpas och säljas av personer som har en relativt hög social position. Eftersom det handlar om så värdefulla föremål behöver köparen få ingående information om dem vilket kan leda till en serie brev där uppgifter kompletteras, ibland ifrågasätts och bekräftas. Detsamma gäller priset på konstföremålen som många gånger kan diskuteras i en lång rad brev. Allt detta bidrar till att skribenterna lär känna varandra relativt väl och att relationerna mellan dem i flera fall utvecklas under årens lopp. Ur dessa brevkedjor träder också fem ganska olika skribentprofiler fram. Genom analyserna av de olika språkliga dragen är det som om vi lärt känna fem olika personligheter.

Hovrättsrådet Axel Durling framstår som den mest konservativa av skribenterna. Han använder den ålderdomligaste stavningen, de mest komplexa perioderna och uttrycker sig gärna indirekt samtidigt som han ibland kan komma med direkta förolämpningar och anklagelser. Hans högreståndsbakgrund och juridiska utbildning har kanske format hans sätt att formulera sig.

Fabrikören Paul Sinebrychoffs språk har också många ålderdomliga drag. Han följer ofta traditionella stavningsprinciper och är den som har den högsta andelen perioder. Vidare utnyttjar han gärna både fundamentet och satsadverbiallets plats för olika typer av komplexa adverbiala fraser. Han är emellertid mer fåordig än Durling och uttrycker sig gärna rakt på sak, särskilt när han vänder sig till personer som ska betjäna honom.

Direktören för Bukowskis, Carl Ulrik Palm, framstår som den professionelle affärsmannen. Han är ytterst korrekt och saklig i sina brev, som aldrig innehåller något utöver det strikt affärsmässiga. De inledande meningarna i hans brev är ofta formelartade och påminner

om formuleringar man kan hitta i modeller för affärsbrev ur tidens brevställare.

De två yngsta skribenterna, fröken Sigrid Lindqvist och amanuens Osvald Sirén, är de som tydligast pekar mot modernare stilideal och de förändringar som 1900-talet för med sig. De gör det emellertid på ganska olika sätt.

Sirén har den modernaste stavningen. Ibland är han till och med så modern att han använder reformerade skrivsätt som aldrig kom att slå igenom, såsom i orden *modärn* eller *värksamhet*. Han är också den som använder minst perioder i sina brev och hans perioder är i många avseenden klart enklare än de äldre skribenternas. I brevväxlingen mellan honom och Sinebrychoff är tonfallet ofta mer informellt, vilket gör att vissa av de typiskt skriftspråkliga drag vi studerat är mindre frekventa hos honom. Vi kan emellertid konstatera att Sirén, precis som de andra manliga skribenterna, har en hel del adverbialfraser i fundamentet och utnyttjar satsadverbialets plats för att tematisera och framhäva olika led. Han är uppenbart inlärd i tidens skrivkultur, där det är naturligt att använda dessa positioner för olika kommunikativa syften. Även om Sirén stavar modernt och utnyttjar en något enklare syntax, bär hans språk också spår av tidens traditionsbundna utbildning. Man får inte glömma att han avlagt magisterexamen när breven skrivs och senare även ska avlägga doktorsexamen.

Den enda kvinnan i sammanhanget, Lindqvist, är den vars språk avviker mest. Hon vacklar mest i stavningen men verkar röra sig mot en modernare stavning. Det förekommer långa meningar i hennes brev som enligt de kriterier Korpinen använt kan ses som perioder. De är emellertid av en speciell art, nämligen meningar med en hypotaktisk struktur med flera underordnade satser efter varandra i en kedja. En sådan satsstruktur utmärker enligt Hellspong och Ledin (1997:78 f.) den verbala stilen som karakteriserar talspråket och talspråkliga texter. Lindqvist placerar inte olika adverbiala fraser i fundamentet eller på satsadverbialets plats i samma utsträckning som de andra. I Lassus och Forsskåhls studie i kapitel 5 framkommer det också att Lindqvist är den enda som ibland använder nekningsordet *inte* i sina brev, medan

de andra skribenterna använder *ej*, *icke* och *intet*. Också detta tyder på en mindre skriftspråklig stil (jfr Ståhle 1970b:1970b:51 f.). I Lindqvists brev kan man alltså skönja en stil som börjar närma sig talspråket.

När Josephson (2004:90) diskuterar den intimisering av språket som sker under senare delen av 1900-talet ser han ”kvinnornas många rollbyten i och med massinträdet på arbetsmarknaden kring 1970” som en faktor som påskyndat processen. Också Tandefelt (2013) lyfter fram kvinnornas roll vid den informalisering som under krigsåren skedde i varuhuset Stockmanns texter. Lindqvist skrev sina brev långt tidigare, men ändå kan man dra en parallell till Josephsons och Tandefelts resonemang. Lindqvist hade knappast fått en lika lång utbildning som männen i vårt material. Hon hade arbetat som affärsbiträde i New York innan hon blev anställd av Henryk Bukowski och så småningom arbetade sig uppåt i karriären (se Asplund 1945:86 ff.). Hon försökte kanske skriva enligt den modell hon fått då hon tagit diktamen av Bukowski, men ändå ser man att det i hög grad är talspråket som varit hennes modell. Det ser vi i de hypotaktiska meningarna och ibland i pratigt detaljerade redogörelser för olika affärer. Lindqvists brev har inte utformats enligt de brevställarmallar som de manliga brevkriparna sannolikt har fått ta del av (jfr Hansson 2003). Härigenom blir det Lindqvist som mer än de andra skribenterna pekar framåt mot det närmande av skriftspråk och talspråk som utmärker 1900-talet.

Vidare forskning

När vi inledde vårt arbete med Paul Sinebrychoffs brevsamling gjorde vi det förutsättningslöst, utan särskilda hypoteser om vilka strukturer och språkliga företeelser som vore värda att studera. Materialet har visat sig vara både rikt och synnerligen givande framför allt tack vare att hela brevkedjor finns bevarade. Det är emellertid ingalunda uttömt. Vi har – med undantag av Lindströms och Lindström Tiedemanns samt Piipponens och Lehti-Eklunds studier – endast sett på en begränsad del

av de sammanlagt 650 transkriberade breven i samlingen. Inte heller vårt kärnmaterial är till fullo utforskat. Det vore bland annat värt att ytterligare se närmare på hur beskrivningarna av konstföremålen byggs upp. Vilka detaljer tenderar skribenterna att lyfta fram och med vilka språkliga resurser realiserar de dem? Vidare är argumentationen i breven tillsvdare utforskad. Hur argumenterar man kring värdet eller äktheten hos ett porträtt? Vilka argument tenderar att övertyga mottagaren? Syntaktiskt skulle det vara intressant att se närmare på de ofta intrikat uppbyggda nominalfraserna.

I denna sammanfattning har vi försökt betrakta resultaten av våra synkrona studier mot vad man vet om svenskans utveckling under 1900-talet. En mer ingående studie av när till exempel perioderna försvinner ur affärskorrespondens vore dock välkommen. Detsamma gäller i stort sett alla frågor som dryftats här. När börjar de språkmönster vi uppfattar som ålderdomliga förändras och hur har förändringen gått till? Det är emellertid inte endast den diakrona utvecklingen som är värd att studera. Också frågor om i vilken utsträckning de språkmönster vi funnit här är genretypiska eller även förekommer i andra typer av texter vid denna tid, har väckts. Att breven skickas mellan Finland och Sverige är en aspekt som inte beaktas särskilt mycket i föreliggande bok. I de studier vi gjort har vi inte noterat regionala skillnader i språkbruket mellan de skribenter som bor i Finland och i Sverige. De skillnader i stildrag vi har hittat verkar bero mer på ålder, kön och relationen mellan skribenterna.

Att så många frågor väckts under arbetet med studierna i denna bok vittnar om att vi än så länge vet rätt så lite om svenskan i slutet av 1800-talet och i början på 1900-talet. Med vår bok har vi emellertid öppnat en väg genom att ta fram ny kunskap om denna tillsvdare rätt utforskade period i svensk språkhistoria. Vi hoppas att boken ska kunna inspirera till nya studier på området.

Bildkällor

- s. 17 Sinebrychoffs arkiv, Oy Sinebrychoff Ab.
- s. 18 Museiverket, Helsingfors.
- s. 19 Wikimedia Commons. Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
Foto: Finlands nationalgalleri/Hannu Aaltonen.
- s. 20 Bukowskis, Stockholm. Ur *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1955*, Stockholm, s. 31.
- s. 21 Bukowskis, Stockholm.
- s. 22 (t.v.) Museiverket, Helsingfors. (t.h.) Kungliga Biblioteket, Stockholm. Foto: Atelier Jaeger.
Reproduktion: Maja Atterstig.
- s. 35 Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
- s. 37 Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
- s. 44 Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
- s. 143 Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
- s. 222 (t.v.) Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
Foto: Finlands nationalgalleri/Jaakko Lukumaa.
(t.h.) Finlands nationalgalleri/Konstmuseet Sinebrychoff.
Foto: Svenska litteratursällskapet i Finland/Janne Rentola.

Källor och litteratur

Källor

Konstmuseet Sinebrychoff (Finlands Nationalgalleri), Helsingfors

Paul Sinebrychoffs brevväxling 1895–1909

Tillgänglig via <http://kirjearkisto.siff.fi/Default.aspx?alias=kirjearkisto.siff.fi/se>. En digital version av originalbrev och transkriptionerna förvaras vid Finsk-ugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

Litteratur

- Ahlberg, Axel W. 1944: *Latinsk grammatik för de allmänna läroverken*. 8:e uppl. Stockholm: Norstedts.
- Ahlgren, Perry 1978: *Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv*. Acta Universitatis Upsaliensis 12. Uppsala.
- Aijmer, Karin 1997: *I think – an English modal particle*. I: Toril Swan & Olaf Jansen Westvik (eds.), *Modality in Germanic Languages. Historical and comparative perspectives*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 1–47.
- Aijmer, Karin 2016: The Swedish modal particle *nog*. A contrastive analysis. *Nordic Journal of English Studies* 15:3. S. 149–170.
- Aijmer, Karin & Anne-Marie Simon-Vandenbergen 2011: Pragmatic markers. I: Jan Zienkowski, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (eds.), *Discursive Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 223–247.
- Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd 1986: *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts.
- Almqvist, Carl J. L. 1869: *Svensk rättsstafningslära*. Stockholm.
- Andersson, Erik 1993: *Grammatik från grunden. En koncentrerad svensk satslära*. Ord och stil. Språkvårdssamfundet skrifter 24. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Andreasson, Maia 2007: *Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan*. Diss. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 7. Göteborg.
- Anthony, Laurence 2017: *AntConc* (Version 8.5.13/3.4.1M) [Programvara]. Tokyo, Japan: Waseda University. (<http://www.laurenceanthony.net/>)
- Asplund, Karl 1945: *Bukowskis. Ett Konsthandelshus i Stockholm*. Stockholm: Norstedts.
- Baker, Paul, Andrew Hardie & Tony McEnery 2006: *A Glossary of Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press. (<http://ebookcentral.proquest.com>)
- Beckman, Natanael 1905: *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*; Bearbetning för Finland af Ralf Saxén. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Bergman, Gösta 1988 [1968]: *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Prisma.
- Bergroth, Hugo 1917/1928: *Finlandsvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Schildts.
- Bhatia, Vijay K. 1993: *Analyzing Genre. Language Use in Professional Settings*. London/New York: Longman.
- Birner, Betty & Gregory Ward 1998: *Information Status and Noncanonical Word Order in English*. Studies in Language Companion Series. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Blum-Kulka, Shoshana 1987: Indirectness and politeness in requests: same or different? *Journal of Pragmatics* 11:2. S. 131–146.
- Borgstam, Strina 1977: Nog är tillräckligt. *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 57. S. 217–226.
- Brate, Erik 1898: *Svensk språklära för de allmänna läroverken*. Stockholm: Norstedts.
- Bremner, Stephen 2017: *Workplace Writing. Beyond the text*. Milton Park/Abingon/Oxon: Routledge.
- Brems, Lieselotte, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde 2014a: Intersections of intersubjectivity. I: Lieselotte Brems, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde (eds.), *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse. Theoretical and descriptive advances*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 1–5.
- Brems, Lieselotte, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde 2014b: *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse – Theoretical and descriptive advances*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson 1987: *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge et al: Cambridge University Press.
- Byrman, Gunilla 2001: *Från kakaosmör till kondom*. I: Björn Melander & Björn Olsson (red.),

- Verklighetens texter. Sjuutton fallstudier i svensk sakprosa.* Lund: Studentlitteratur. S. 339–384.
- Carlborg, Axel 1918: *Brevställaren. Affärs- och privatkorrespondens, platsansökningar, tjänste- och tjänstegöringsbetyg, affärs- och rättshandlingar, post- och telegrafunderrättelser, m.m.* Uppsala: J. A. Lindblads förlag. (<http://runeberg.org/brevstv/>)
- Cassirer, Peter 2003: *Stil, stilistik och stilanalys.* Stockholm: Natur och Kultur.
- Chafe, Wallace 1976: Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view. I: Charles Li (ed.), *Subject and topic.* New York: Academic Press. S. 25–56.
- Charles, Mirjaliisa & Leena Louhiala-Salminen 2007: Vems språk talas, vilken är verksamhetskulturen? Intern kommunikation och språkval i finsk-svenska fusionerade företag. I: Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord. Svenskt i Finland – finskt i Sverige 4.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:4, Helsingfors. S. 416–447.
- Charolles, Michel & Denis Vigier 2005: Les adverbiaux en position préverbale. Portée cadratrice et organisation des discours. I: Michel Charolles & Marie-Paule Péry-Woodley, *Les adverbiaux cadratifs.* Langue Française 148. Paris: Larousse. S. 9–30.
- Chartier, Roger et al. 1991: *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle.* Paris: Fayard.
- Clark, Herbert H. 1996: *Using Language.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Herbert H. & Susan E. Brennan 1996: Grounding in communication. I: Lauren B. Resnick, John M. Levine & Stephanie D. Teasley (eds.), *Perspectives on Socially Shared Cognition.* Washington, DC: American Psychological Association. S. 127–149.
- Dalström, J. J. 1891: *Svensk språklära för folkskolan.* Stockholm.
- Dauphin, Cécile 1991: Les manuels épistolaires au XIXe siècle. I: Roger Chartier et al. (éd.), *La Correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle.* Paris: Fayard. S. 209–272.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella 2006a: From *Your obedient humble servants* to *Yours faithfully*. The Negotiation of Professional Roles in Commercial Correspondence of the Second Half of the Nineteenth Century. I: Marina Dossena & Irma Taavitsainen (eds.), *Diachronic Perspectives on Domain-Specific English.* Linguistic Insights 40. Bern et al: Peter Lang. S. 153–172.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella 2006b: "Conduct yourself towards all persons on every occasion with civility and in wise and prudent manner; this will render you esteemed". Stance Features in Nineteenth-century Business Letters. I: Marina Dossena & Susan M. Fitzmaurice (eds.), *Business and Official Correspondence. Historical Investigations.* Linguistic Insights 32. Bern et al: Peter Lang. S. 153–174.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella 2012: An atypical commercial correspondence. I: Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe.* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 105–120.
- Delsing, Lars-Olof 1999: Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder. *Arkiv för nordisk filologi* 114. S. 151–223.
- Diderichsen, Paul 1971: *Elementær dansk Grammatik.* København: Gyldendal.
- Dossena, Marina 2004: Towards a corpus of nineteenth-century Scottish correspondence. *Linguistica e Filologia* 18. S. 195–214. (<http://hdl.handle.net/10446/220>)
- Dossena, Marina 2006a: Stance and Authority in Nineteenth-century Bank Correspondence – a Case Study. I: Marina Dossena & Susan M. Fitzmaurice (eds.), *Business and Official Correspondence. Historical Investigations.* Bern et al: Peter Lang. S. 175–193.
- Dossena, Marina 2006b: Forms of Self-representation in Nineteenth-century Business Letters. I: Marina Dossena & Irma Taavitsainen (eds.), *Diachronic Perspectives on Domain-Specific English.* Linguistic Insights 40. Bern et al: Peter Lang. S. 173–190.
- Dossena, Marina 2008: "We beg leave to refer to your decision". Pragmatic Traits of Nineteenth-Century Business Correspondence. I: Marina Dossena & Ingrid Tiekens-Boon van Ostade (eds.), *Studies in Late Modern English Correspondence. Methodology and Data.* Linguistic insights 76. Bern et al: Peter Lang. S. 235–255.
- Dossena, Marina & Susan M. Fitzmaurice (eds.) 2006: *Business and Official Correspondence. Historical Investigations.* Linguistic insights 32. Bern et al: Peter Lang.
- Downing, Pamela 1995: Word order in discourse. By Why of introduction. I: Pamela Downing & Michael Noonan (eds.), *Word Order in Discourse.* Typological studies in language 30. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 1–27.
- Drew, Paul & John Heritage 2001: Analyzing talk at work. I: Paul Drew & John Heritage (eds.), *Talk at work.* Cambridge: Cambridge University Press. S. 3–65.
- Edlund, Ann-Catrine 2012: Att skriva vykort. En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet. I: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att*

- skriva. *Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Nordliga studier 3/Vardagligt skriftbruk 1. Umeå: Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 137–160.
- Edlund, Ann-Catrine, Eva Erson & Karin Milles 2007: *Språk och kön*. Stockholm: Nordstedts akademiska förlag.
- Ekerot, Lars-Johan 1995: *Ordföljd, tempus och bestämdhet. Föreläsningar om svenska som andraspråk*. Malmö: Gleerup.
- Engman, Max 2016: *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922. Finlands svenska historia 3*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:3. Helsingfors/Stockholm: SLS/Atlantis.
- Erman, Britt & Ulla-Britt Kotsina 1993: Pragmaticalization: the case of *ba* and *you know*. *Studier i modern språkvetenskap* 10. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 76–92.
- Fremer, Maria 2018: *Tilltal i reklamfilm. Du-reformen i ett historiskt perspektiv*. Nordica Helsingensia 55. Helsingfors universitet.
- Freudenthal, Axel O. 1881: *Svensk rättsstafningslära, på grundvalen af nordiska rättsstafningsmöters öfvergångsförslag och med särskild afseende på Finland*. Helsingfors: G. W. Edlund.
- Guldberg, Harry 1966: *En domare ser tillbaka*. Stockholm: Norstedts.
- Gunnarsson, Britt-Louise 2009: *Professional discourse*. Continuum discourse series. London.
- Hakulinen, Auli 2001: On some uses of the discourse particle 'kyl(lä)' in Finnish conversation. I: Margret Selting & Elizabeth Couper-Kuhlen (eds.), *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 171–198.
- Halliday, M. A. K. 1967: Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2. *Journal of Linguistics* 3:2. Cambridge: Cambridge University Press. S. 199–244.
- Halliday, M. A. K. 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1993: On the language of physical science. I: M. A. K. Halliday & J. R. Martin (eds.), *Writing science. Literacy and discursive power*. London: The Falmer Press. [Även publicerad i Mohsen Ghadessy (ed.) 1988: *Registers of written English*] S. 54–68.
- Halliday, M. A. K. & Christian M. I. M. Matthiessen 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. 3:e uppl. Rev. Christian M. I. M. Matthiessen. London: Hodder Education.
- Hamberg, Leena 2011: Alternativa läsarr roller i en arbetsplan. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 139–151.
- Hamberg, Leena. 2015: *Samverkan i och med språket. Systemisk-funktionell analys av språkanvändning i en kommunal gränsaktivitet med nyanlända flyktingar som målgrupp*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Hansén, Sven-Erik 1988: *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsännetts mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hansson, Stina 1988: *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Göteborg.
- Hansson, Stina 2003: Brevets väg från bunden till fri form. I: Paulina Helgeson & Anna Nordenstam (red.), *Brevkonst*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag. S. 31–44.
- Hardie, Andrew & Tony McEnery 2011: *Corpus Linguistics. Method, Theory and Practice*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press. (<https://www.cambridge.org/core>)
- Hazelius, Artur 1871: *Om svensk rättsstafning 2. Redogörelse för nordiska rättsstafningsmöters förslag till ändringar i det svenska stafningsättet jämte berättelse om mötet*. Stockholm: Norstedts.
- Heikel, Ivar August 1927: *Latinsk grammatik*. Helsingfors: Söderströms.
- Helgeson, Paulina & Anna Nordenstam (red.) 2003: *Brevkonst*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Helgeson, Karin 2011: Att ställa krav i platsannonser. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 127–138.
- Hellberg, Staffan 2002: Svenskämnetts röster. I: Björn Falkevall et al. (red.), *Skolämne i kris?* Stockholm Library of Curriculum Studies 10. Stockholm: HLS Förlag. S. 83–103.
- Hellspång, Lennart & Per Ledin 1997: *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Heritage, John 2004: Conversation Analysis and Institutional Talk. I: Robert E. Sanders & Kristine L. Fitch (eds.), *Handbook of Language and Social Interaction*. LEA's communication series. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S. 103–146.

- Heuman, Bengt 1960: *Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid. En stilhistorisk studie*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 7. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Holm, Gösta 1967: *Epoker och prostastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A nr 17. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, Per 2011: Texters interpersonella grammatik. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 97–113.
- Holmberg, Per & Anna-Malin Karlsson 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Ord och stil. Språkvärdssamfundets skrifter 37. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmberg, Per, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord 2011: *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts.
- Holzinger, Katharina 2004: Bargaining Through Arguing. An Empirical Analysis Based on Speech Act Theory. First published in *Political Communication* 21:2. S. 195–222. (kops. uni-konstanz.de/urn:nbn:bsz:352-141582)
- Honkanen, Suvi 2012: *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Suomen kieli. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Helsingin yliopisto.
- Hopper, Paul 1991: On some principles of grammaticization. I: Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (eds.), *Approaches to Grammaticalization*. Vol I. Amsterdam: Benjamins. S. 17–36.
- Huldén, Lars. 1989. Fem bröders brev. I: Gertrud Petterson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41. Lund: Lund University Press. S. 120–126.
- Husén, Torsten. 1946. *Fridtjuf Berg, folkskollärarkären och rättstavningsreformerna*. Göteborg: Elanders.
- ISK = Hakulinen, Auli et al. 2004: *Iso suomen kieliooppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki.
- Josephson, Olle 1975: *Språket i tre socialdemokratiska landsortstidningar 1907*. D2-uppsats i svenska. Stockholms universitet.
- Josephson, Olle 2001: *Verdandisvenska*. I: Björn Melander & Björn Olsson (red.), *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier i svensk sakprosa*. Lund: Studentlitteratur. S. 237–276.
- Josephson, Olle 2004: *"ju" ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Svenska humanistiska förbundets skriftserie 117. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Jäntelid, Kristina 2002: *Texter och skrivande i en internationaliserad affärsvärld. Flerspråkig textproduktion vid ett svenskt storföretag*. Stockholm studies in Scandinavian philology 27. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kangasharju, Helena 1991: *Neuvottelu keskusteluna. piirteitä ja vuorovaikutusstrategioita*. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu, kielten laitos.
- Kartio, Kai 1993: Johdanto. I: Kai Kartio (toim.), *Sinebryhoffin taidekokoelma. Juhlanäyttely. Sinebryhoffin Art Collection. A celebratory exhibition*. Ulkomaisen taiteen museo, Keravan taidemuseo. Oy Sinebryhoff Ab. S. 12–23.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1992: *Les interactions verbales*. Tome II. Paris: Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1998: L'interaction épistolaire. I: Jürgen Siess (éd.), *La lettre entre réel et fiction*. Paris: SEDES. S. 15–36.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2001: *Les actes de langage dans le discours*. Paris: Nathan.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2011: From good manners to facework. Politeness variations and constants in France from the classic age to today. *Journal of Historical Pragmatics* 12:1–2. S. 133–155.
- Kirri, Arto 1995: Leopolds stavningslära (1801) och ortografin i R. W. Lagerborgs brev (1828–1832). I: Mirja Saari & Jan Lindström (red.), *Svenskan i Finland 3. Föredrag vid tredje sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland, Helsingfors 14–15 oktober 1994*, Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B 16, Helsingfors. S. 195–204.
- Korolija, Natascha & Per Linell 1996: Episodes: Coding and analyzing coherence in multi-party conversation. *Linguistics* 34. S. 799–831.
- Korpinen, Ruut 2016: *"Mäladi, som jag tror, af Svartz". En grammatisk analys av den periodiska meningsbyggnaden i Paul Sinebryhoff's affärsbrevsamling 1899–1907*. Avhandling pro gradu. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet.
- Kuno, Susumu 1978: *Generative Discourse Analysis in America*. I: Wolfgang U. Dressler (ed.), *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter. S. 275–294.

- Lagerholm, Per 1999: *Talspråk i skrift*. Diss. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 54, Lund: Studentlitteratur.
- Lagerholm, Per 2008: *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lambrecht, Knud 1994: *Information structure and sentence form; Topic, focus and the mental representations of discourse referents*. Cambridge Studies of Linguistics 71. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landgren, C. J. 1890: *Svensk språklära för folkskollärareseminarier och folkskolor*. Stockholm.
- Lassus, Jannika 2010: *Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen*. Diss. Helsingfors: Helsingfors universitet. (<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6050-2>)
- Lassus, Jannika & Johanna Tanner 2019: Svenskan i det finländska affärslivet. I: *Svenskans beskrivning 36. Förhandlingar vid trettiojätte sammankomsten, Uppsala 25–27 oktober 2017*, Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 102. Uppsala. S. 119–129. (<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1313414/FULLTEXT01.pdf>)
- Leech, Geoffrey N. 1983: *Principles of Pragmatics*. London/New York: Longman.
- Lehti-Eklund, Hanna 1984: *Topikaliseringen och dess funktioner i fem texttyper från äldre nysvensk tid*. Opubl. lic.avhandling i nordiska språk. Helsingfors universitet.
- Lehti-Eklund, Hanna 1990: *Från adverb till markör i text. Studier i semantisk-syntaktisk utveckling i äldre svenska*. Humanistiska avhandlingar 4. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 561. Helsingfors.
- Lehti-Eklund, Hanna 2002: Om att som diskursmarkör. *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 11. S. 81–118.
- Lehti-Eklund, Hanna 2015: Markering av topiker i en brevväxling i början av 1900-talet. I: Caroline Sandström et al. (red.), *Perspektiv på lexicografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. S. 289–304. (<http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk39/antologi2015.pdf>)
- Lehti-Eklund, Hanna & Beatrice Silén 2013: En brevkedja från 1899 – utbyte av varor och tjänster. I: *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid trettio tredje sammankomsten för svenskans beskrivning, Helsingfors 15–17.5.2013*. Nordica Helsingiensia 37. Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. S. 246–255.
- af Leopold, Carl Gustaf 2010 [1801]: *Samlade skrifter af Carl Gustaf af Leopold. Första avdelningen Fjärde delen. Skrifter på prosa 1785–1829 1. Om svenska språket*. Utg. Lillemor Santesson. Under redaktion av Barbro Ståhle Sjönell och Petra Söderlund. Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet 2. Stockholm.
- Liljestrand, Birger 1993: *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljewall, Britt 2012: Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet. I: Ann-Catrine Edlund (red.), *Att läsa och att skriva. Två vägar av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*. Nordliga studier 3/Vardagligt skriftbruk 1. Umeå: Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 41–63.
- Lindberg, Ebba 1973: *Studentsvenska. Studier i stockholmsabiturienters examensuppsatser 1864–1965*. Stockholm: Skriptor.
- Linder, N. 1884: *Om tilltalsord i svenska språket. Föreläsning, hållen i Vetenskapsakademiens hörsal den 20 Februari 1884*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Linder, N. 1886: *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Stockholm: Norstedts.
- Lindström, Anna 2005: Language as social action. A study of how senior citizens request assistance with practical tasks in the Swedish home help service. I: Auli Hakulinen & Margret Seting (eds.), *Syntax and Lexis in Conversation. Studies on the Use of Linguistic Resources in Talk-in-Interaction*. Philadelphia, PA, USA: Benjamins. S. 209–230.
- Lindström, Anna & Karin Ridell 2005: Att inte vara till besvär: En studie av hur pensionärer efterfrågar praktisk hjälp under hemtjänstbesök. I: Jan Anward & Bengt Nordberg, *Samtal och grammatik*. Lund: Studentlitteratur. S. 109–118.
- Lindström, Jan 2008: *Tur och ordning – introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Lindström Jan & Therese Lindström Tiedemann 2018: Subjektivt och intersubjektivt *nog*. Om grammatikaliserings och bruk i ljustet av Paul Sinebrychoffs brevväxling kring 1900. I: Harry Lönnrot et al. (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 14. Vaasan yliopiston tutkimuksia 305, Vasa universitet. S. 180–197.
- Lindström, Jan & Catrin Norrby 2016: Nog är det tillräckligt. *Språktidningen* 8. S. 26–31.
- Linell, Per & Natascha Korolija 1997: Coherence in Multi-party Conversation. Episodes and

- Contexts in Interaction. I: T. Givón (ed.), *Conversation. Cognitive, communicative and social perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 167–205.
- Litteraturbanken, litteraturbanken.se
- Loman, Bengt 1985: Om privata brev och dagböcker som källor till studiet av skriftspråkets utveckling under 1800-talet. I: *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-tallet 2. Behovet for og bruken av skrift i 1800-tallets forvaltning, næringsliv og privatkommunikasjon*. Nordisk språksekretariats rapporter 6. Oslo. S. 140–156.
- Lundell, Johan A. 1886: *Om rättstafningsfrågan: tre föreläsningar* Stockholm: Norstedts.
- Malmgren, Sven-Göran 2014: *Konstigt nog, klokt nog...* Om en ganska ny typ av satsadverb i svenskan och andra språk. I: Karin Helgesson et al. (red.), *Fint språk. Festskrift till Lars-Gunnar Andersson*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 41. Göteborg. S. 109–115.
- Martin, J. R. & David Rose 2008. *Genre Relations. Mapping Culture*. Equinox textbooks and surveys in linguistics. London.
- Mathesius, Vilém 1975 [1961]: *Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. Ed. Josef Vachek. Janua linguarum. Series practica 208, The Hague: Mouton.
- Melander, Björn 1991: *Innehållsmönster i facktexter*. Diss. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 28. Uppsala.
- Melander, Björn & Björn Olsson (red.) 2001: *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier i svensk sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Lars & Sven Lange 2000: *Att analysera text. Stilanalys med exempel*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Olof W. 1929: *Stenografens historia 2*. Stockholm: Norstedts.
- Meredith, Joanne & Elizabeth Stokoe 2014: Repair: Comparing Facebook 'chat' with spoken interaction. *Discourse & Communication* 8:2. S. 181–207.
- Modéer, Kjell Å. 2014: Svea hovrätt som traditionsbevarare och reformkritiker. Några rättshistoriska nerslag 1614–1948. Särtryck ur *Svea hovrätt 400 år*. Stockholm: Norstedts Juridik. (<https://kjellamodeer.files.wordpress.com/2015/02/modeer.pdf>)
- Molde, Bertil 1970: Dagens svenska och morgondagens: I: Bertil Molde & Carl-Ivar Ståhle, *1900-talssvenska*. Stockholm: Läromedelsförlagen. S. 5–24.
- MP2. Programvara.
- Mustelin, Olof 2004: *Stafva eller stava? Svenska rättstafningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664. Helsingfors.
- Mårtensson, Eva 1988: Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång. I: Eva Mårtensson & Jan Svensson, *Offenlighetsstruktur och språkförändring*. Nordlund 14. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk. S. 101–217.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli, Sakari Heikkinen & Minerva Keltanen 2009: *Sinebrychoffit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1237/ Sinebrychoffin taidemuseon julkaisuja. Helsinki.
- Nilsson, Jenny 2005: *Adverb i interaktion*. Diss. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 4. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nord, Andreas 2011: Text, register, genre och diskurs. I: Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord (red.), *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 155–167.
- Nordenstam, Anna 2003: "Min älskade vän!". Sophie Adlersparres och Rosalie Olivecronas brevväxling. I: Paulina Helgeson & Anna Nordenstam (red.), *Brevkonst*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag. S. 75–90.
- Nordenstam, Anna 2007: Forskaren och brevet. Sophie Adlersparres som brevskrivare. I: Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg (red.), *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion. S. 208–218.
- Nordlund, Taru 2012: 1800-luvun itseoppineet kirjoittajat kielellisillä markkinoilla. *Viritäjä* 1. S. 33–66.
- Nordlund, Taru 2013: Keskustelua yli ajan ja paikan. I: Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallisuuden 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370. Helsinki. S. 107–138.
- Nordlund-Laurent, Sara 2005: *Vet du* som dialogiskt drag i en brevväxling från sent 1800-tal. *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning*. Ny följd 15. S. 5–26.
- Nordlund-Laurent, Sara 2006: Talande texter. Om muntlighet i en brevväxling från sent 1800-tal. I: Veikko Muiittari & Matti Rahkonen (red.), *Svenskan i Finland* 9. Jyväskylän yliopiston julkaisuja 1. Jyväskylä: Jyväskylän universitet. S. 172–183.
- Nordlund-Laurent, Sara 2007: Att umgås i skrift. Om topiker i en brevväxling från sent 1800-tal. I: Lars Wollin, Anna Saarikka & Ulla Strohm-

- Wollin (utg.), *Det moderna genombrottet – också en språkfråga?* Studier i svensk språkhistoria 9. Åbo: Åbo Akademi. S. 197–205.
- Nordlund-Laurent, Sara 2009: Offentligt i det privata. Om offentliga topiker i en 1800-talsbrevväxling. *Folkmålstudier* 47. *Språket i historien – historien i språket*. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi. S. 171–186.
- Nordman, Ann-Mari 1918: *Tiltalskicket i svenskan*. Studier i nordisk filologi 9.4. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 139. Helsingfors.
- Noreen, Adolf 1904: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Femte bandet*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Nurmi, Arja & Minna Palander-Collin 2008: Letters as a Text Type. Interaction in Writing. I: Marina Dossena & Ingrid Tiekens-Boon van Ostade (eds.), *Studies in Late Modern English Correspondence*. Linguistic Insights 76. Bern et al: Peter Lang. S. 21–49.
- Pakarinen, Weikko 1926: *Latinan kielioppi*. 2:a uppl. Helsingki: Otava.
- Pallaskallio, Ritva & Taru Nordlund 2018: Maaseutukirjeistä uutisteksteiksi – sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen rajapinnalla. I: Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus*. Tietoliipas 260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 217–248.
- Palmer, F.R. 1986: *Mood and Modality*. Cambridge et al: Cambridge University Press.
- Persson, Kristina 2006: *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 68. Uppsala. (<http://swepub.kb.se/bib/swepub:oai:DiVA.org:uu-6176?tab2=abs&language=en>)
- Persson, Kristina 2008: "Äfven i dag några rader!" *Familjebrevskrivning på 1800-talet*. Ord och stil. Språkvärdsamfundets skrifter 39. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Petrova, Svetland & Michael Solf 2009. On the methods of information-structural analysis in historical texts. A case study on Old High German. I: Roland Hinterhölzl & Svetlana Petrova (eds.), *Information Structure and language Change. New Approaches to Word Order Variation in Germanic*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 121–160.
- Pettersson, Gertrud. 2005 [1996]: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Pettersson, Susanna 2004: *Lumoutuneet. Tarinoita zaitteen keräilystä 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Platzack, Christer 1983: Three syntactic changes in the grammar of written Swedish around 1700. I: E. Andersson, M. Saari & P. Slotte (red.), *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademis Forskningsinstitut 85. Åbo. S. 43–63.
- Prince, Ellen F. 1981: Toward a taxonomy of given-new information. I: Peter Cole (ed.), *Radical pragmatics*. New York: Academic Press. S. 223–255.
- Pullinen, Arja 2002: Sinebryhoffit – marketentista kauppiassuvuksi. I: Svante Kuhlberg (toim.), *Venäläiset kauppiat Helsingin historiassa*. Helsinki: Helsingin Venäläinen Kauppiasyhdistys ry. S. 137–199.
- Rossi, Paula 2014: Älskade Mamma! En dam och en styrman som brevskrivare på 1800-talet. I: Jan Lindström & et al. (red.), *Stenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svensks beskrivning, Helsingfors 15–17 maj 2013*. Nordica Helsingiensia 37. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Rossi, Paula 2016: *Herr Kapten och Bäste Broder!* En brevmottagare – flera brevskrivare med olika sociala positioner. I: Daniel Andersson et al. (red.), *Historia och språkhistoria. Studier i svensk språkhistoria* 13. Nordsvenska/Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 406–416. (<https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:932550/FULLTEXT01.pdf>)
- Saari, Mirja 1979: Om adverbena *ju, nog och väl*. *Festskrift till Björn Pettersson 29.12.1979*. Skrifter utgivna av institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet, nordisk filologi nr 4. Tammerfors. S. 219–243.
- Saari, Mirja 1995: "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålstudier* 36. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi. S. 75–108.
- Saari, Mirja 2005: Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester. Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev: I: Paula Rossi (red.), *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 271–281.
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff & Gail Jefferson 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50, 4, 1. S. 696–735.

- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAG 1 = Teleman, Ulf et al. 1999a: *Svenska Akademiens grammatik. Inledning, register*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok.
- SAG 2 = Teleman, Ulf et al. 1999b: *Svenska Akademiens grammatik 2. Ord*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok.
- SAG 3 = Teleman, Ulf et al. 1999c: *Svenska Akademiens grammatik 3. Fraser*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok.
- SAG 4 = Teleman, Ulf et al. 1999d: *Svenska Akademiens grammatik 4. Satser och meningar*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok.
- Santesson, Lillemor 1986: *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-tals tryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lund: Studentlitteratur.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. Svenska Akademien. (svenska.se)
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*. 14:e uppl. Stockholm: Svenska Akademien.
- Schwartz, Eugène & Adolf Noreen 1881: *Svensk språklära för högre undervisning och till självstudium*. Stockholm: Norstedts.
- Shore, Susanna 1991: A systemic-functional perspective on mood. I: Jussi Niemi, *Papers from the Eighteenth Finnish Conference of Linguistics*. Kielitieteellisiä tutkimuksia 24. Joensuu yliopisto.
- Silén, Beatrice 2015: Rester av äldre ordföljningsmönster i affärsbrev från sekelskiftet 1900. I: Caroline Sandström et al., *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer. (http://scripta.kotus.fi/www/verkköjulkaisu/t/julk39/antologi2015_Silen.pdf)
- Sjöstrand, Nils 1960: *Ny latinsk grammatik*. 2:a uppl. Lund: Gleerups förlag.
- Språkbanken. 2017. *Korpusstatistik*, <https://spraakbanken.gu.se/sweforskning/infrastruktur/korpusstatistik>
- Stevanovic, Melisa 2013: *Deontic Rights in Interaction. A Conversation Analytic Study on Authority and Cooperation*. Publication of the Department of Social Research 10. Helsinki: University of Helsinki.
- Stivers, Tanya, Lorenza Mondada & Jakob Steensig 2011: Knowledge, morality and affiliation in social interaction. I: Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jakob Steensig (eds.), *The morality of knowledge in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 3–24.
- Strömborg, N. 1852. *Svensk språklära med afseende på språkets historiska utveckling, upptagande äfven gotiskan, fornorskan och fornsvenskan i jämförelse med de svenska landskapsmålen*. Stockholm: Hæggström.
- Strömman, Solveig 1995: *Två språk på arbetsplatsen. Status och förändring*. Diss. Acta Wasaensia 44 Språkvetenskap 7. Vasa: Vasa universitet.
- Ståhle, Carl Ivar 1970a: Der nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. I: Arne Hamburger, Arnulv Sudmann & Bertil Molde, *Språk i Norden 1970*. Stockholm: Läromedelsförlagen. S. 5–36.
- Ståhle, Carl Ivar 1970b: Några drag i svenska språkets förändring under 1900-talet. I: Bertil Molde & Carl Ivar Ståhle, *1900-talssvenska*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 37. Stockholm: Läromedelsförlagen. S. 25–76.
- Sundén, D. A. 1885. *Svensk språklära*. Femte upplagan af Svensk språklära för elementarläroverken. Stockholm: J. Beckmans förlag.
- Suomen kansallisbiografia 2007. Päätoim. Matti Klinge. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Svedbom, Per Erik 1845: *Ledtråd vid den första undervisningen i modersmålet: efter en ny plan utarbetad. 1. Satslära. Utkast till satslära med hufvudsakligt afseende på svenska språket jemte talrika uppgifter till syntaktiska öfningar för nybegginnare*. 2:a uppl. Stockholm: C. A. Bagge.
- Svennevig, Jan 1999: *Getting acquainted in conversation. A study of initial interactions*. Pragmatics & beyond 64. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Svensk språklära, utg. af Svenska Akademien*. 1836. Stockholm: Svenska Akademien.
- Svensson, Jan 1993: *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lundastudier A 47. Lund: Lund University Press.
- Sörlin, Marie 2000: *Skrivande i sex europeiska företag. En studie av professionellt skrivande på banker och ingenjörbyråer i Sverige, England och Tyskland*. Text- och fackspråkforskning 36. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Tandefelt, Marika 2013: *Prima vara! Språk- och stilhistoriska studier i finlandssvenska och svenska varubusannonser under 1900-talet*. Studier i

- nordisk filologi 85/Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 779. Helsingfors.
- Teleman, Ulf 1974: *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie C nr 6. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf 1985: Historien och språkhistorien. I: Sture Allén et al. (utg.), *Svenskans beskrivning 15*. Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning 15. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 64–91.
- Teleman, Ulf 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Teleman Ulf & Ann-Marie Wieselgren 1970: *ABC i stilistik*. [Lund:] Gleerups.
- Thelander, Kerstin 2014: Aspekter på tilltalsordet *ni* i tre seklers dramadiolog. I: Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*. Stockholm studies in Scandinavian philology 60. Stockholm: Stockholms universitet. S. 240–251.
- Thelander, Mats 2007: "De där befängda moderna idéerna ..." Svenskt dramapräk och det moderna genombrottet. I: Lars Wollin, Anna Saarikka & Ulla Stroh-Wollin (utg.), *Det moderna genombrottet – också en språkfråga?* Studier i svensk språkhistoria 9. Åbo: Åbo Akademi. S. 35–63.
- Thylin-Klaus, Jennica 2012. *"Den finländska svenskan" 1860–1920. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idehistoriskt perspektiv*. Diss. Åbo: Åbo Akademi.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989: On the rise of epistemic meanings in English. An example of subjectification in semantic change. *Language* 65:1. S. 31–55.
- Traugott, Elizabeth Closs 1995: The role and the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. Konferenspresentation från *International Conference on Historical Linguistics*, Manchester, Storbritannien 1995. Version 11/97. (<http://web.stanford.edu/~traugott/ect-paperonline.html>)
- Traugott, Elizabeth Closs 1999: From subjectification to intersubjectification. Konferenspresentation vid *Workshop on Historical pragmatics*, Fourteenth International Conference on Historical Linguistics. Vancouver, Kanada, juli 1999.
- Traugott, Elizabeth Closs 2003: From subjectification to intersubjectification. I: Raymond Hickey (ed.), *Motives for language change*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 124–139.
- Traugott, Elizabeth Closs 2014a: Intersubjectivity and clause periphery. I: Lieselotte Brems, Lobke Ghesquière & Freek Van de Velde (eds.), *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse – Theoretical and descriptive advances*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 7–27.
- Traugott, Elizabeth Closs 2014b: On the function of the epistemic adverbs *surely* and *no doubt* at the left and right peripheries of the clause. I: Kate Beeching & Ulrich Detges (eds.), *Discourse functions at the left and right periphery. Crosslinguistic investigations of language use and language change*. Leiden/Boston: Brill. S. 72–91.
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard B. Dasher 2002: *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs & Graeme Trousdale 2013: *Constructionalization and constructional change*. Oxford: Oxford University Press.
- Törmä, Minna 2003–2006: Osvald Siren. *Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 32. Sehlstedt–Sparre*. Stockholm. S. 266. (urn:sbl:5955)
- Uthorn Nils et al. 1973: *Tre uppsatser om stavning*. Lund: Studentlitteratur.
- Watts, Richard J. 2003: *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wellander, Erik 1948: *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets värd*. 3:e uppl. Stockholm: Norstedts.
- Wenning, E. Alf 1930: *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Lund: A.-B. Ph. Lindstedts univ. bokhandel.
- Westerberg, Ludvig 1851: *Utförlig Brefställare och Rådgifware i Lifwets förhållanden. En Praktisk Hjelpreda wid författandet af Alla slags Bref, Uppsatser och Juridiska Skrifter, som förekomma i det Borgerliga och Affärlifwet, jemte Anvisning till de förmämsta Lagrum och Stadgar, som tjena till ejferriättelse wid åtskilliga bland allmänheten förefallande Förrätningar och Redogörelser, samt en kort Underrättelse om Svenska Rättegångswäsendet m. m.* 4:e uppl. Stockholm: P. G. Berg.
- Westman, Margareta 1974: *Bruksprosa. En funktionell stilanlys med kvantitativ metod*. Lund: LiberLäromedel.
- Widmark, Gun 1995: "Ers höggrevliga höga härlighet" Svenskt tilltalskick genom tiderna. I: Stellan Dahlgren, Torkel Jansson & Hans Norman (utg.), *Från stormakt till smånation. Sveriges plats i Europa från 1600-tal till 1900-tal*. Stockholm: Tidens förlag. S. 212–224.

Medverkande

Mona Forsskåhl, docent i svenska, är rektor för yrkeshögskolan Arcada och tidigare professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet. Hon har forskat om finlandssvensk ungdomsslang, grammatik och interaktion, texter och retorik. Hennes doktorsavhandling *Konstruktioner i interaktion. de e som resurs i samtal* (2008) är en interaktionell analys av den vanliga ordsträngen *de e* i olika typer av samtal. Senare har hennes forskning fokuserat på textanalytiska frågeställningar, exempelvis i artikeln *Naturvetenskap sett från Finland: Folkupplysning i finländsk press 1770–1910* (2017), där hon närmar sig en stor textmassa med kvantitativa metoder.

Ruut Korpinen (gift Silvo), fil.mag., översättare vid Patent- och registerstyrelsen. Intresserar sig för grammatik och språkhistoria. Korpinen skrev sin avhandling pro gradu i nordiska språk om den periodiska meningsbyggnaden i Paul Sinebrychoffs brevsamling.

Jannika Lassus, fil.dr, universitetslektor i svenska vid Finsk-ugriska och nordiska avdelningen vid Helsingfors universitet. Intresserar sig för texter, deras tillkomst, användning, innehåll och struktur. Doktorsavhandlingen (2010) behandlade socialförsäkringsbroschyrer till barnfamiljer. I sin postdoktorala forskning har hon undersökt bland annat översättning till svenska i Finland och finlandssvenskars skrivande i affärslivet.

Hanna Lehti-Eklund, fil.dr, professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet. Hennes huvudsakliga forskningsintressen rör äldre svenska och inlärning samt användning av svenska i finska skolor. Lehti-Eklund

har forskat i grammatikalisering av adverb i svenska under äldre nysvensk tid. Hon har också intresserat sig för bruket av diskursmarkörer som *nu*, *då* och *att* samt för interaktionen i klassrummet.

Jan Lindström, fil.dr, professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet. Hans huvudsakliga forskningsintressen rör interaktionslingvistik, emergent grammatik och variationspragmatik, särskilt variationen mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland. Han har haft flera projekt inom dessa områden och redigerat ett flertal antologier. År 2008 gav han ut boken *Tur och ordning* som beskriver svenskan ur en samtalsgrammatisk synvinkel.

Therese Lindström Tiedemann, PhD, universitetslektor i svenska språket vid Helsingfors universitet. Intresserar sig för svenska som andraspråk och språklig förändring, främst i form av grammatikalisering. Hon disputerade 2004 med en avhandling om grammatikaliserings historia som koncept.

Daniela Piipponen, fil.mag. Intresserar sig bland annat för språkhistoria, och skrev sin avhandling pro gradu om ortografin i den Sinebrychoffska brevsamlingen. Piipponen är doktorand i nordiska språk vid Helsingfors universitet och skriver sin avhandling om Zacharias Topelius språk.

Beatrice Silén, fil.dr, universitetslektor i nordiska språk vid Helsingfors universitet fram till pensioneringen hösten 2019. Intresserar sig för grammatik och texter. Hennes doktorsavhandling behandlade agentadverbialer. Senare har hon bland annat studerat bitransitiva konstruktioner i svenskan. Silén har även intresserat sig för elevtexter skrivna i samband med nationella utvärderingar och studentexamen i modersmålet svenska i Finland.